

Γ Ε Ν Ι Κ Η
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΜΕΝ ΓΕΡΜΑΝΙΣΤΙ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ ΕΚΑΤΕΡΟΥ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ

ΥΠΟ

Γ. Α. ΛΙΝΔΝΕΡΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ
Πράγης.

ΕΓΚΡΙΘΕΙ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΕΞΕΛΛΗΝΗΣΘΕΙΣΑ ΔΕ

ΥΠΟ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ
καὶ Διευθυντοῦ τοῦ γενικοῦ Παιδαγωγικοῦ Φροντιστηρίου

ΕΓΚΡΙΘΕΙ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ
1892

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφὴν μου θεωρεῖται
κλοπιμαῖον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Χρ. Ζηκουσιδίου

Εὐρίσκεται καὶ πωλεῖται
παρ' ἅπασιν τοῖς ἐν Ἀθήναις Βιβλιοπώλαις

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Α^{ης} ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ μεγάλη παιδαγωγικὴ κίνησις, ἣτις παρατηρεῖται ἀπὸ τινων ἐτῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ καὶ παρὰ τοῖς ἄρχουσι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχομένοις, τότε μόνον δύναται νὰ βαίνει εὐθὺ πρὸς τὸν σκοπὸν, ὃν διώκει, τὴν βελτίωσιν τῶν ἐν τῇ ἀγωγῇ καὶ διδασκαλίᾳ τῶν παιδῶν κακῶς ἐχόντων, ὅταν ρυθμίζεται πρὸς τὰς ἀρχὰς ὑγιоῦς ἐπιστήμης καὶ τὰ πορίσματα τῆς πολυχρονίου ἐμπειρίας ἄλλων πρωταγωνιστούντων ἐν τῇ παιδείᾳ ἐθνῶν. Πρὸς ταύτην τὴν εὐθυπορίαν ἐν τῇ ὁδῷ τῶν παρασκευαζομένων μεταρρυθμίσεων τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπιθυμῶν νὰ συντελέσω κατὰ τι ἀπεφάσισα νὰ ἐκδώσω διὰ τοῦ τύπου περιλαβῶν ἐν ἐνὶ τεύχει τὴν γενικὴν Παιδαγωγικὴν καὶ Διδακτικὴν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Κουττεμβέργῃ τῆς Βοημίας Διδασκαλείου Γ. Α. Λινδνέρου Δ. Φ., τὴν ὁποίαν μετέφρασα πρὸ ἐνὸς ἔτους χάριν τῶν ἐν τῷ ἐνταῦθα Διδασκαλείῳ μαθητῶν καὶ τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀκροατῶν μου, ἐλπίζων ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο περιέχον ἐν ἀπλουστάτῃ μορφῇ πρὸς τῇ κυρίως Παιδαγωγικῇ καὶ Διδακτικῇ καὶ τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἐκ τῶν βοηθητικῶν αὐτῶν ἐπιστημῶν, τῆς Ψυχολογίας, Λογικῆς καὶ Ἠθικῆς, οὐ μόνον εἰς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους, δι' οὓς κυρίως προώρισται, ἔσται χρησιμώτατον, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα πεπαιδευμένον ἐπιθυμοῦντα ν' ἀποκτήσῃ ἄνευ πολλῶν δυσκολιῶν καὶ ἐκτεταμένων εἰδικῶν σπουδῶν ὀρθὰς περὶ ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας ἰδέας.

Ἐκ τῶν ἀπειρῶν δὲ τοιοῦτου εἶδους συγγραμμάτων, ὧν εὐπορεῖ ἡ πατρις τοῦ Ἑρβάρτου καὶ τοῦ Πεσταλότζη, ἐξελεξάμην τὸ προκείμενον, διότι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ὀπλισμένος διὰ βαθείας γνώσεως τῆς Φιλοσοφίας, δι' εὐρείας μελέτης τῆς παιδαγωγικῆς φιλολογίας καὶ διὰ πρακτικῆς παιδαγωγικῆς ἐμπειρίας ἀποκτηθείσης ἐν τῇ πολυετεῖ πράξει τῆς διευθύνσεως Διδασκαλείου, ἔχων δὲ καὶ τὸ ἔξοχον πλεονέκτημα μεθοδικῆς ἐλθέσεως κατῳρθῶσεν ἐν ὀλίγαις παραγράφοις νὰ περιλάβῃ ἄ-

παντα τὰ γενικά ζητήματα τῆς παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς καὶ νὰ πραγματευθῆ αὐτὰ μετ' ἀπαραμίλλου σαφηνείας καὶ ἀκριβείας ἀπλῶς, συντόμως καὶ εὐλήπτως. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ διάταξις τῆς ὕλης, δι' ἧς διαφαίνεται ἡ λογικὴ διάρθρωσις τοῦ ὅλου, καθιστᾷ ἔνθεν μὲν εὐσύνοπτον τὸ ὅλον, ἔνθεν δὲ εὐδιάκριτα τὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα. Ἐνεκα τούτων τῶν ἀρετῶν τὸ σύγγραμμα τοῦτο οὐ μόνον ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως καὶ εἰσήχθη εἰς τὰ πλεῖστα τῶν Διδασκαλείων τῆς Αὐστρίας καὶ εἰς τινὰ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλλουητίας, ἀλλὰ καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ Βοημικὴν καὶ ἐν διαστήματι δύο ἐτῶν ἐπέειδε τρεῖς ἐκδόσεις.

Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως ὡς οἶόν τε πιστῆ, ἄνευ τινὸς προσθήκης ἢ μεταβολῆς· διότι, καίτοι τὸ βιβλίον ἐγράφη διὰ Γερμανοὺς, ἐπειδὴ ὅμως ἀσχολεῖται περὶ τὰ γενικά ζητήματα τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς, ἀρμόζει καὶ εἰς πᾶν ἔθνος, μάλιστα δὲ τὸ ἡμέτερον. Μόνον αἱ 5 τελευταῖαι §§ τοῦ Αου μέρους παρελείφθησαν ὡς λίαν εἰδικαί.

Εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα βαθυτέραν θεμελίωσιν τῶν ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἐν ὀλίγαις §§ ἐκτεθεισῶν ψυχολογικῶν καὶ λογικῶν ἀληθειῶν συνιστῶμεν τὰ ἐξ ἴσου μεθοδικώτατα συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, τὴν *Λογικὴν*, ἐξελληνισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Κου Δελέκου καὶ τὴν *Ψυχολογίαν*, ἧς μετάφρασιν ἐκδίδει ἐντὸς τοῦ ἐπομένου μηνὸς ὁ κ. Δ. Ὀλύμπιος Δ. Φ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαΐου 1880.

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Β^α ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ Β'. ἔκδοσις τῆς βιβλίου ταύτης διαφέρει μὲν τῆς Αἰης περισσότερο ἢ ὅσον θὰ εἰκαζέ τις ἀποβλέπων εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ὅλου καὶ εἰς τὴν ἀνταπόκρισιν τῶν παραγράφων, ἡ διαφορὰ ὅμως αὕτη δὲν εἶνε οὐσιώδης. Διότι ἡ πρώτη ἔκδοσις ἐγένετο ἐκ τῆς Γ'. ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου ἀναθεωρηθέντος καὶ διορθωθέντος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὰς ὑποδείξεις ἀρμοδίων καὶ δικαίων κριτῶν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐμπειρίας ἐν τῇ χρήσει τοῦ βιβλίου. Ἐν δὲ ταύτῃ τῇ Βα ἐκδόσει εἶχον μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ ἀναθεώρησει τοῦ κειμένου τὴν τελευταίαν (Ζη) ὑπὸ Γ. Φοιλιχίου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως παρασκευασθεῖσαν ἔκδοσιν, ἀλλ' ἤδη ἐν τῇ Εἰῃ ἐκδόσει αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς οὐδεμίαν πλέον προσθήκην ἢ οὐσιώδη μεταβολὴν ἔκρινεν ἀναγκαίαν φρονῶν, καὶ δικαίως, ὅτι ἡ εὐμενὴς ὑποδοχὴ καὶ ἡ διὰ τῆς εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας μεταφράσεως ἐπαυξηθεῖσα εὐρεῖα διάδοσις, ἧς ἔτυχον αἱ προγενέστεραι ἐκδόσεις, καὶ τέλος ἡ λίαν τιμητικὴ διὰ τὸν συγγραφέα εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου εἰς πολλὰ τῶν διδασκαλείων τῆς Γερμανίας, χάριν τῶν ὁποίων καὶ ἐφιλοπονήθη ὑπὸ Φροιλιχίου ἡ Ζη ἔκδοσις, ἦσαν ἀρκούσαι μαρτυρίαι ὅτι ἐπεξεργασθεὶς καὶ διορθώσας ἐν ταῖς προγενεστέραις ἐκδόσεσι τὸ βιβλίον ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ἔν τε τῇ συνοπτικῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ὅλου, τῇ βασίμῳ θεμελιώσει, τῇ ἀκριβῇ καὶ αὐστηρᾷ διατυπώσει καὶ τῇ σαφεῖ καὶ διαυγεῖ ἐκθέσει καὶ κατέστησεν αὐτὸ οὕτω εὐχρηστότατον. Τούτου ἕνεκα προσεπάθησα καὶ ἐγὼ νὰ διατηρήσω τὸ κείμενον αὐτοῦ ὀλίγας ἐκ τῶν ὑπὸ Φροιλιχίου ἐπενεχθεισῶν μεταβολῶν εἰσαγαγῶν εἰς αὐτὸ καὶ ἀποκλείσας πάσας τὰς προσθήκας, μάλιστα δὲ τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ σώματος. Ἐλπίζω ὅτι καὶ ἐν ταύτῃ τῇ μορφῇ θὰ συντελέσῃ τὸ βιβλίον πρὸς διάδοσιν ὑγιῶν ἀρχῶν τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Ἰουνίου 1892.

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Θεμελιώδεις σχέσεις τῆς ἀγωγῆς.

	Σελ.		Σελ.
+ § 1. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐνδεὴς τῆς ἀγωγῆς.....	1	§ 5. Τὸ δυνατόν, τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀγωγῆς..	8
§ 2. Αἱ γενικώταται προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς. Ἐννοια αὐτῆς.....	2	§ 6. Διάρκεια τῆς ἀγωγῆς καὶ περίοδοι.....	11
+ § 3. Τὸ εὐπλαστον τοῦ τροφίμου Φυσικαὶ προδιαθέσεις.....	4	§ 7. Παιδαγωγικὴ. Πηγαὶ καὶ βοηθητικαὶ αὐτῆς ἐπιστῆμαι	13
+ § 4. Ὑψλοὶ παράγοντες τῆς ἀγωγῆς.....	6	§ 8. Ἀγωγή καὶ διδασκαλία...	15

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Ἡ ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ.

§ 9. Ὑποτύπωσις τῆς Παιδαγωγικῆς σελ. 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου.

	Σελ.		Σελ.
ΤΜΗΜΑ I.			
Περίοδος τῆς ἐποπτείας.			
§ 10. Συνείδησις καὶ αὐτοσυνείδησις.....	19	§ 16. Ἡ μόρφωσις σειρῶν.....	34
§ 11. Γένεσις τῶν παραστάσεων	21	§ 17. Ἡ προσοχή.....	36
§ 12. Ἐποπτεῖται.....	23	§ 18. Ἡ μνήμη.....	38
§ 13. Τὸ θυμικόν τοῦ παιδός. Σπουδαιότης τοῦ θυμικοῦ βίου.....	26	§ 19. Ἡ φαντασία.....	40
§ 14. Φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδός ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς γλώσσης.....	29	§ 20. Χαρακτηρισμὸς τῆς μαθητικῆς περιόδου.....	41
ΤΜΗΜΑ II.			
Περὶ τῆς μαθήσεως.			
Σχολικὴ περίοδος.			
15. Ἡ ἐπάνοδος τῶν παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν..			31
ΤΜΗΜΑ III.			
Περίοδος τῆς νοήσεως. Μετάβασις εἰς τὴν ὀριμότητα.			
§ 21. Μετάβασις εἰς τὴν νόησιν καὶ πρᾶξιν.....			43
§ 22. Ἡ καλαισθητικὴ μόρφωσις.....			45
§ 23. Ἡ ἀφομοίωσις.....			47
§ 24. Ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος.....			51

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς.

	Σελ.		Σελ.
§ 25. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς	53	§ 29. Δικαιοσύνη	61
§ 26. Εὐσυνειδησία	55	§ 30. Ἀνταπόδοσις	62
§ 27. Τελειότης	57	§ 31. Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ	65
§ 28. Ἀγάπη	59		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀγωγῆς.

Μεθοδολογία.

	Σελ.		Σελ.
ΤΜΗΛΑ Ι.			
Περὶ τῶν μέσων τῆς ἀγωγῆς.			
§ 32. Τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς	66	§ 45. III. Ἡ ἀγωγή ἔστω σύμ- φωνος τῇ ἀναπτύξει	95
§ 33. Χορηγία καὶ ἀρνήσις	68	§ 46. IV. Ἡ ἀγωγή ἀκολουθεῖ- τω τὴν μέσων ὁδὸν μετα- ξὺ ἰδεολογίας καὶ πραγ- ματισμοῦ	97
§ 34. Ἡ προσταγή	70	§ 47. V. Ἡ ἀγωγή ἔστω ἐνιαία	99
§ 35. Ἡ ἐντολή καὶ τὸ θέμα. Ἡ συμβουλή καὶ ἡ νοθεσία	73	§ 48. VI. Ἡ ἀγωγή ἔστω νοή- μων	100
§ 36. Ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ ἀνάγ- κη αὐτῶν	74	ΤΜΗΜΑ III.	
§ 37. Παραγγέλματα ἀφορῶντα εἰς τὰς ἀμοιβὰς καὶ ποινάς	76	Περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἀγωγῆς.	
§ 38. Περὶ τῶν ἀμοιβῶν ἰδίᾳ	78	§ 49. Ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς	103
§ 39. Περὶ τῶν ποινῶν ἰδίᾳ	80	§ 50. I. Ἡ παιδονομία	105
§ 40. Ἡ πρὸς τὰς περιστάσεις διδασχῆ	83	§ 51. Ἡ θεραπεία	107
§ 41. Τὸ παράδειγμα	85	§ 52. Ἡ ἐπιτήρησις	109
§ 42. Ἐπίδρασις τῆς ἀναγνώ- σεως	88	§ 53. Ἡ ἀσχολία	111
ΤΜΗΜΑ II.			
Ἄρχαι τῆς ἀγωγῆς.			
§ 43. I. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ λόγον	90	§ 54. Ἡ ἀσχῆσις καὶ ὁ ἐπι- σμός	113
§ 44. II. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ φύσιν	92	§ 55. II. Ἡ διδασκαλία	115
		§ 56. Πολυμερὲς ἐνδιαφέρον	117
		§ 57. III. Ἡ ὁδηγία	119
		§ 58. Ἡ συναναστροφή	121
		§ 59. Ἡ μόρφωσις τοῦ χαρα- κτῆρος	123

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.

	Σελ.		Σελ.
§ 60. Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς	125	§ 61. Ἀγωγή ἐνὸς καὶ ἀγωγή πολλῶν	127

	Σελ.		Σελ.
ΤΜΗΜΑ Ι.		κὸν καθίδρυμα	138
Περὶ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς.		§ 67. Περὶ τῆς πειθαρχίας . . .	141
§ 62. Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή	130	§ 68. Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου ὡς παιδαγωγοῦσα δύναμις	144
§ 63. Ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις τῆς οἰκίας	132	§ 69. Ἀγωγή διὰ τῶν μαθητῶν	146
§ 64. Ὁ παιδικὸς κῆπος	134	§ 70. Σχολὴ καὶ οἰκία	148
ΤΜΗΜΑ ΙΙ.		ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.	
Περὶ τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγῆς		Περὶ τῆς ἐν τοῖς παιδαγωγείοις ἀγωγῆς.	
§ 65. Ὁ κύκλος τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγῆς	137	§ 71. Παιδαγωγεῖτον	150
§ 66. Ἡ σχολὴ ὡς παιδαγωγική			

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἡ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

Θεμελιώδεις ἔννοιαι.

	Σελ.		Σελ.
§ 1. Ἐννοια τῆς διδασκαλίας	153	φωσις	155
§ 2. Ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία	154	§ 4. Ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας	157
§ 3. Ὑλικὴ καὶ εἰδολογικὴ μόρ-		§ 5. Διδακτικὴ	159

ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ.

Θεμελιώδεις σχέσεις τῆς Λογικῆς

	Σελ.		Σελ.
§ 6. Τριπλοῦς παραλληλισμὸς	160	II. Περὶ κρίσεων.	
I. Περὶ ἐννοιῶν.		§ 13. Ἡ κρίσις	170
§ 7. Ἀτομικαὶ ἐννοιαὶ καὶ γενικαὶ ἐννοιαὶ	162	§ 14. Ποῖον καὶ ποσὸν τῶν κρίσεων	171
§ 8. Βάθος τῆς ἐννοίας	163	§ 15. Ἀναφορὰ τῶν κρίσεων	173
§ 9. Πλάτος τῆς ἐννοίας	165	§ 16. Σχέσεις τῶν κρίσεων	174
§ 10. Σχέσεις τοῦ βάθους	166	III. Περὶ συλλογισμοῦ.	
§ 11. Ἀμοιβαία σχέσεις τοῦ βάθους καὶ πλάτους ὑπεραλληλία καὶ ὑπαλληλία	168	§ 17. Συλλογισμ. ὑπαλληλίας (Α' σχῆμα)	176
§ 12. Ἐπιδιορισμὸς καὶ ἀφαιρέσεις. Σύνθεσις καὶ ἀνάλυσις	169	§ 18. Σχήματα σοῦ κατηγοριοῦ συλλογισμοῦ	178

	Σελ.		Σελ.
§ 19. Συλλογισμὸς ἀντιθέσεως (Β' σχῆμα).....	180	§ 22. Σύνθετ. συλλογισμοὶ (Πο- λυσυλλογισμοί. Σωρεί- της.....	184
§ 20. Συλλογισμὸς ἀντικατα- στάσεως (Γ' σχῆμα).....	182	§ 23. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μορφαὶ τῆς νοήσεως.....	185
§ 21. Ὑποθετικοὶ συλλογισμοὶ	183		

Η ΚΥΡΙΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας.

	Σελ.		Σελ.
§ 24. Ἐκλογή τῆς ὕλης.....	187	προγράμματα.....	194
§ 25. Τὰ ἀντικείμενα τῆς δι- δασκαλίας ἰδία Α' Γνώ- σεις.....	189	§ 29. Ὁργανικὴ ἐνότης τοῦ προγράμματος διὰ συγ- κεντρώσεως σῆς διδα- σκαλίας.....	197
§ 26. Β' Δεξιότητες.....	191	§ 30. Μορφαὶ τῆς συγκεντρώ- σεως.....	198
§ 27. Πρόγραμμα (σχέδιον τῆς διδασκαλίας).....	193		
§ 28. Διαδοχικὰ καὶ κυκλικὰ			

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας

Γενικὴ Μεθοδολογία.

	Σελ.		Σελ.
§ 31. Ἡ μέθοδος τῆς διδασκα- λίας.....	201	γικὴ σύνθεσις.....	210
§ 32. Ἡ διδακτικὴ μέθοδος ἐν σχέσει πρὸς τὴν εὐρετι- κὴν καὶ συστηματικὴν.....	202	§ 37. Χρῆσις τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.....	211
		§ 38. Δογματικὴ καὶ γενετικὴ μέθοδος.....	213
		§ 39. Χρῆσις τῆς γενετικῆς με- θόδου ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ.....	215

ΤΜΗΜΑ Ι.

*Περὶ τῆς πορείας τῆς δι-
δασκαλίας.*

§ 33. Ἡ πορεία τῆς διδασκαλ. ὡς ἡ οὐσία τῆς μεθόδου.....	204
§ 34. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις.....	205
§ 35. Πραγματικὴ ἀνάλυσις καὶ πραγματικὴ σύνθε- σις.....	206
§ 36. Λογικὴ ἀνάλυσις καὶ λο-	

ΤΜΗΜΑ ΙΙ.

*Περὶ τῆς μορφῆς τῆς δι-
δασκαλίας.*

§ 40. Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς διδασκαλίας.....	217
§ 41. Σπουδαιότης τῆς ἐρωτη- ματικῆς διδασκαλίας.....	219

	Σελ.		Σελ.
§ 42. Φύσις τῆς ἐρωτήσεως. Κατηχητική	221	ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.	
§ 43. Ὅποια πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἐρώτησις	223	Τρόπος τῆς διδασκαλίας.	
		§ 44. Ὁ τρόπος τῆς διδασκα- λίας	226
		§ 45. Σύνοψις τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας	228

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἀρχα τῆς διδασκαλίας.

	Σελ.		Σελ.
§ 46. I. Δίδασκε κατὰ φύσιν	230	τως	239
§ 47. II. Δίδασκε ψυχολογικῶς	231	§ 52. VII. Προχάλει τὴν αὐτε- νέργειαν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ	242
§ 48. III. Δίδασκε ἐποπτικῶς	232		
§ 49. IV. Δίδασκε εὐλήπτως	235	§ 53. VIII. Ζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃς μόνιμα ἀποτελέσματα	244
§ 50. V. Δίδασκε ἵνα μορφώ- σῃς	237	§ 54. IX. Δίδασκε πρακτικῶς	247
§ 51. VI. Δίδασκε ἐνδιαφερόν-			

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν τόπων τῆς διδασκαλίας.

	Σελ.		Σελ.
§ 55. Οἱ τόποι τῆς διδασκα- λίας. Οἰκία καὶ σχολή	249	διδασκαλίας	250
§ 56. Ἡ σχολή. Πλεονεκτή- ματα τῆς ἐν τῇ σχολῇ		§ 57. Ἡ δημοτικὴ σχολή	252
		§ 58. Ὁ δημοδιδάσκαλος	264

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

Σύνοψις τῶν διδασκτικῶν μεθόδων.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ. 48	ἐν τέλει ἀντὶ τὰς γρ. τῆς.
» 67	στίχ. 11 κάτωθεν ἀντὶ συνειδήσεως γρ. συνδέσεως.
» 117	μετὰ τὸ § 57 πρόσθετος III.
» 133	στίχ. 2 κάτωθεν ἀντὶ ἐνηλίκου γρ. ἀνηλίκου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 1. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐνδεὴς τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τοῦ ζώου κατὰ ποικίλα πλεονεκτήματα, ὧν οὐσιωδέστατα εἶνε αἱ προδιαθέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν λογικὴν γνῶσιν, τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν ἀπόκτησιν τῆς γλώσσης. Ἐν τῇ παιδικῇ ὅμως ἡλικίᾳ δὲν εἶνε τόσον ἐπαισθητὰ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα· διότι τό τε ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ παιδὸς δὲν εἶνε ἀκόμῃ ἀνεπτυγμένα, διὰ τοῦτο δὲ χαρακτηρίζει αὐτὸν φυσικὴ ἐνδεια, ἣτις εἶνε πολὺ μεγαλειτέρα ἢ ἡ τῶν νεογνῶν ζῶων καὶ ἤς ἔνεκα, ἐν ᾧ τὸ νεογνὸν ζῶον χειραγωγούμενον ὑπὸ τοῦ ἐνστίγματος πολὺ ταχέως ἐξοικειοῦται πρὸς τὸν περικυκλοῦντα αὐτὸ κόσμον, ὁ παῖς ἔχει ἐπὶ πολὺ ἀνάγκην τῆς βοηθείας τῶν ἐνηλίκων. Ἐν τῷ λίκνῳ δὲν δυνάμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν τὸ ἐλάχιστον περὶ τῶν ἰκνοτήτων, κλίσεων καὶ τυχῶν τοῦ μέλλοντος ἀνθρώπου. Ὁ παῖς δύναται νὰ γείνη πᾶν ὅ,τι ἐν γένει εἶνε ἐφικτὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον (προϋποθεθέντος ὅτι ἡ μήτηρ φύσις δὲν προσηνέχθη πρὸς αὐτὸν ὡς μητρυιά). Ὅ,τι ὅμως πράγματι γίνεται, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ μακρᾶς ἀναπτύξεως περιλαμβανοῦσης τὸ ἥμισυ τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ὀριζομένης ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν προδιαθέσεων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων.

Ἡ πορεία ταύτης τῆς ἀναπτύξεως, ἣτις τελευτᾷ εἰς εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν, εἰς ἀρετὴν ἢ ἠθικὴν διαφθοράν, δὲν πρέπει ν' ἀφεθῇ εἰς τὴν τύχην, δηλ. εἰς τὸ κράτος τυφλῶν δυνάμεων.

Ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν οἱ ἐνήλικες ὡς ἐν τῶν εὐγενεστάτων ἔργων αὐτῶν τὸ νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν ἀνηλίκων οὐ μόνον ἵνα θε

ραπεύωσι τὴν ἐξωτερικὴν ἔνδειαν αὐτῶν διὰ βοήθειας καὶ θεραπεύσεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα δίδωσι διὰ τῆς ὀριμωτέρας γνώσεως καὶ ἐμπειρίας εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν ὀρισμένην μορφήν.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια, ἣτις ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ σῶμα, καλεῖται *θεραπεία* (τροφή)· ἡ δευτέρα, ἣτις ἐξαιρέτως τείνει εἰς τὸ πνεῦμα, καλεῖται *ἀγωγή* (παιδεία).

Εἰς τὴν ἔνδειαν δὲ τῆς ἀγωγῆς ἀντιστοιχεῖ ὡς ἴδιον προτέρημα τοῦ ἀνθρώπου ὑπὲρ τὸ ζῶον τὸ εὐάγωγον, ἡ *εὐπαιδευσία* αὐτοῦ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ λίαν εὐπλαστοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

ΣΗΜ. Ἡ λέξις ἀγωγή ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ ἐν τῷ παιδί ὑπάρχον πρόκειται ν' ἀχθῆ εἰς τὸ φῶς δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως. Ὅ,τι περιέχεται ἤδη δυνάμει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ παιδὸς ὡς προδιάθεσις ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέξεως, δὲν εἶνε δὲ ἀκόμη ἀνεπτυγμένον, πρόκειται νὰ μεταβληθῆ εἰς ἐνέργειαν δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως. Οὕτως ἀναπτύσσεται τὸ σπέρμα εἰς φυτὸν, ἐὰν προσέλθῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἡ ὑγρασία, ἀτμοσφαιρικαὶ ἐπενέργειαι καὶ συστατικά τοῦ ἐδάφους. Ἀπασα ἡμῶς αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις δὲν δύνανται ν' ἀλλοιώσωσι τὸν τύπον τοῦ φυτοῦ, τὸ ὅποιον ἢ ἀναπτύσσεται οὕτως, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ ὀργανικὸν σπέρμα, ἢ οὐδαμῶς ἀναπτύσσεται. Ἀπασα ἡ συνέργεια τοῦ κηπουροῦ συνίσταται ἐν τούτῳ, ν' ἀφήσῃ τὴν φύσιν νὰ κρατήσῃ, ν' ἀναπτύξῃ τὸ σπέρμα. Τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα δὲν παιδεύονται, ἀλλὰ θεραπεύονται μόνον ὡς τοιαῦτα, ὅποια εἶνε. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν συμβαίνει τοῦτο. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιπόλαιος ἐμπειρία διδάσκει ὅτι ὁ παιδαγωγὸς δύναται μέχρι τινὸς βαθμοῦ νὰ μορφώσῃ τὸν παῖδα καθ' ἑαυτὸν, δηλ. κατὰ τὰς οἰκείας ἰδέας καὶ ἀρχάς, καὶ ὅτι ἐν τῷ λίκνῳ δὲν ἀπεφασίσθη ἀκόμη τί θὰ γείνη ὁ παῖς. Ἡ ἀγωγή λοιπὸν εἶναι εὐγενὲς πρόνομιον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

§ 2. Ἡ γενικώταται προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ ἐννοια α' τῆς.

Ἐν τῇ ἀγωγῇ ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ τρογιμοῦ, ἵνα δώσῃ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ὀρισμένην μορφήν. Ὁ παῖς πρέπει ν' ἀποσπασθῆ διὰ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ παιδαγωγοῦ τῆς οἰκείας ἐξαρτήσεως γινόμενος ὅ,τι εἶνε ἤδη ὁ παιδαγωγός. Οὕτω τὸ μεμρφωμένον πνεῦμα ἐξυψοῖ πρὸς ἑαυτὸ τὸ μὴ μεμρφωμένον.

Ἐκ ταύτης τῆς φυσικῆς σχέσεως ἔπονται αἱ ἐξῆς προϋποθέσεις πάσης ἀγωγῆς.

1) Ὁ παιδαγωγὸς ὡς τὸ παιδεῦν πρόσωπον. Οὗτος ἀνάγκη νὰ εἶνε ἱκανὸς πρὸς τὸ παιδεύειν, ἄρα ἀνάγκη νὰ εἶνε πεπαιδευμένος· διότι ὁ παῖς πρέπει νὰ μορφωθῆ κατ' αὐτόν. Διὰ τοῦτο ὀφείλει τοῦλάχιστον νὰ εἶνε ἐνήλιξ, τοῦ ὁποίου ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις συνετελέσθη πῶς. Ἀπαίδευτοι δὲν δύνανται νὰ παιδεύσωσι.

2) Ὁ παῖς ὡς τὸ παιδευόμενον πρόσωπον. Οὗτος πρέπει νὰ εἶνε ἐπιδεκτικὸς ἀγωγῆς, δηλ. ἐπιπλαστός. Εἶνε δὲ τοιοῦτος ἐν καιρῷ τῆς ἀνηλικιότητος, ὅτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν ἔλαβεν ἀκόμη στερεὰν μορφήν καὶ εἶνε μέχρι τινὸς προσιτὸν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Οἱ ἠλικιωμένοι δὲν δύνανται νὰ παιδευθῶσιν.

3) Ἐπίδρασις γινομένη κατὰ τι σχέδιον, ἣτις προέρχεται ἐκ τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ μεταβαίνει εἰς τὸν παῖδα. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη τότε μόνον θὰ κατορθώσῃ τι, ἐὰν εἶνε ἰσχυροτέρα τῶν λοιπῶν παιδευτικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἐπιδρῶσιν ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ τροφίμου. Ἐὰν ἡ φύσις ᾗτο ἰσχυροτέρα τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης, ἡ ἀγωγή οὔτε δυνατὴ θὰ ᾗτο, οὔτε ἀναγκαία.

4) Ὁ σκοπὸς, τὸν ὁποῖον διώκει ἢ κατὰ τι σχέδιον γινομένη ἐπίδρασις τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τοῦ τροφίμου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δύναται τις νὰ γινώσκῃ τί θὰ ἀποβῆ ὁ παῖς, ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλος ἢ ὄργανικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγωγή εἶνε ἢ κατὰ τι σχέδιον γινομένη ἐπίδρασις τοῦ ἐνήλικου ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἀνηλικου ἵνα δοθῆ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ αὐτοτελεῆς μορφὴ ἀνάλογος πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

ΣΗΜ. 1 Δὲν εἶνε ἔργον τῆς ἀγωγῆς νὰ προσαγάγῃ τὸν παῖδα εἰς τὴν πλήρη ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, διότι αὕτη ἡ ἐπίτευξις ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τοῦ βίου τοῦ ἐν ἡλικίᾳ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγωγή ὀφείλει μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα μόνον τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύνηται ποτε αὐτεξούσιος γενόμενος νὰ διώκῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

ΣΗΜ. 2. Τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀγωγῆς εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος συνίσταται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς Ἐκ τούτων δὲ μόνον ἡ ψυχὴ

εἶνε τὸ κύριον ὑποκείμενον τῆς ἀγωγῆς. Τοῦτο ἔπεται ἤδη ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δοθέντος ὀρισμοῦ τῆς ἀγωγῆς, κατὰ τὴν ὑποῖον σκοπὸς αὐτῆς εἶνε μὲν ὅμως τις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τροφίμου. Τοῦτο δὲ τὸ ἐσωτερικὸν εἶνε τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός, ἢ συνείδησις αὐτοῦ. Ὁσφ μεγάλη δὲ καὶ ἂν εἶνε ἡ σπουδαιότης τῆς σωματικῆς υἰείας καὶ εὐεξίας διὰ τὸ πνεῦμα, τὸ κύριον ἔργον τῆς ἀγωγῆς δὲν δύναται νὰ εἶνε ἡ θεραπεία τοῦ σώματος, διότι ὁ ἄριστα κατὰ τὸ σῶμα θεραπευμένοι, πνευματικῶς δὲ παρημελημένοι ἄνθρωπος δικαίως θεωρεῖται ὡς ἀνάγωγος καὶ ἀπαίδευτος. Ἀνάγκη μὲν νὰ προσέχη ὁ παιδαγωγὸς διηλεκτικῶς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ νὰ ἀπτηται πολλαχῶς τῆς θεραπείας τοῦ σώματος· ἡ φυσικὴ ἀγωγή ὅμως δὲν πρέπει νὰ παρουσιάζεται ὡς ὁμοταγῆς καὶ ἀντίστροφος τῇ πνευματικῇ. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ἱατροῦ, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ θέλη νὰ εἶνε καὶ ἱατρός.

§ 3. Τὸ εὐπλαστον τοῦ τροφίμου. Φυσικαὶ προδιαθέσεις.

Ἡ σπουδαιότατη προϋπόθεσις τῆς ἀγωγῆς εἶνε τὸ εὐπλαστον τοῦ τροφίμου· ὑπὸ τὸ εὐπλαστον ἐννοοῦμεν ἐν γένει τὸ ἐνέηδοτον εἰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Ἐξαιρετικὸν παράδειγμα αὐτοῦ εἶνε ὁ πλαστικὸς πηλὸς, ὁ ὁποῖος δέχεται πάντα τύπον ἐπισημαινόμενον εἰς αὐτόν.

Τὸ εὐπλαστον τοῦ παιδικοῦ πνεύματος εἶνε μὲν λίαν μέγα, οὐχὶ δὲ καὶ ἄπειρον. Διὰ τῶν φυσικῶν δηλ. προδιαθέσεων τίθενται εἰς αὐτὸ ὄρια τινα, καὶ περὶ λίαν ἐκτεταμένα. Ἐντὸς τούτων τῶν ὀρίων κεῖται τὸ στάδιον τῆς ἀγωγῆς.

Φυσικαὶ προδιαθέσεις εἶνε ἰδιαίτεροι διαθέσεις πρὸς τινὰς δεξιότητας μεταδιδόμεναι εἰς τὸ ἄτομον κληρονομικῶς. Αὗται ἐξαρτῶνται ἐκ τινῶν ἰδιοτήτων τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, αἵτινες ὑποβοηθοῦσι τὴν ἐπιτυχίαν τινῶν ἐργασιῶν καὶ διὰ τοῦτο ἄγουσιν ἕνεκα τῆς ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ χαρᾶς εἰς ταῦτα τὰς ἐργασίας. Οὕτω κληρονομικῆς ποιότητος τοῦ ἐσωτερικοῦ ὡτὸς εἶνε ὁ κύριος ὄρος τῆς μουσικῆς προδιαθέσεως.*

* Ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ Bach ἀριθμοῦνται 22 μέλη ἐξέχου μουσικῆς προδιαθέσεως.

Αί λεγόμεναι *δυνάμεις* τῆς ψυχῆς (νοῦς, λόγος, μνήμη, φαντασία κτλ.), δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀρχικὰς προδιαθέσεις ἀλλ' εἶνε μᾶλλον παράγωγα φαινόμενα προκύπτοντα ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων ἐν τῇ ψυχῇ.

Τὸ περιεχόμενον, ἡ ὕλη τῶν παραστάσεων ἡμῶν οὐδαμῶς εἶνε ἔμφυτος, ἀλλὰ προσάγεται εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων (§ 11). Ἐμφυτοὶ εἶνε μόνον αἱ κατ' εἶδος διαφοραὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐμφανίζονται καὶ παρέρχονται αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἐκδηλοῦνται ὡς βαθμοὶ τῆς ἐρεθιστότητος (δεκτικότητος ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν), τῆς ζωρότητος (ταχύτερας ἢ βραδυτέρας εἰσδοχῆς καὶ ἐπεξεργασίας αὐτῶν) καὶ τῆς ἰσχύος (μεγάλης ἢ μικρᾶς στερεότητος τῆς διατηρήσεως τῶν ἐρεθισμῶν) τοῦ παραστατικοῦ βίου.

Ἐκ τούτων τῶν κατ' εἶδος διαφορῶν τοῦ παραστατικοῦ βίου, αἵτινες πάλιν ἐξαρτῶνται ἐκ τινῶν ἰδίων ἐνεργειῶν τοῦ σώματος, ἰδίᾳ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἀναπτύσσονται ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ εὐμενῶν περιστάσεων αἱ διάφοροι ψυχικαὶ προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου.

§ 3 ΣΗΜ. 1. Πᾶσαι αἱ προδιαθέσεις εἶνε ἀρχικῶς σωματικαὶ προδιαθέσεις, δηλ. ἔμφυτοὶ τινες ἰδιότητες τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως αὗται ἔχουσι ῥοπήν εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, δύναται τις νὰ ὀμιλῇ καὶ περὶ πνευματικῶν προδιαθέσεων.

ΣΗΜ. 2. Τὸ τί θὰ ἀποβῇ ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀρίζεται ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῶν ἰδίων φυσικῶν προδιαθέσεων, διότι ἡ προδιάθεσις περιέχει μόνον τὸ δυνατὸν πνευματικῆς τινος ἀναπτύξεως, οὐχὶ δὲ ἐσωτερικὴν τινὰ ἀνάγκην. Πεπροικισμένος διὰ ποικίλων προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων στρέφεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἰδιαίτεραν ἀνάπτυξιν ἐκείνων, εἰς τὰς ὁποίας ἔδωκαν ὑπεροχὴν τινὰ ὑπὲρ τὰς λοιπὰς αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις τοῦ βίου, ἢ αἱ ἐπιδράσεις τῆς ἀγωγῆς. * Μόνον ὅπου ἡ ἀτομικὴ ὀργάνωσις ἀφίσταται τῆς κανονικῆς ποιότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὡς π. χ. παρὰ τοῖς βλαξί, τυφλοῖς, κωφαλάοις κ.λ., καθίστανται ἐπαισθητὰ τὰ ὄρια τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως.

* Ὁ Rousseau κάτοχος ἐξαιρέτου μουσικῆς προδιαθέσεως ἀμφέβαλλον ἐπὶ τινὰ χρόνον περὶ τοῦ μέλλοντος προορισμοῦ αὐτοῦ καὶ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ γείνη μουσικὸς, ὅπως ἔγεινε φιλόσοφος.

ΣΗΜ. 3. Αἱ προδιαθέσεις δὲν εἶνε ὀρμύμφυτα, δὲν εἶνε σπέρμα, ἐν ᾧ ὁ μέλλον ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἤδη προτετυπωμένος· δὲν εἶνε δὲ καὶ ἔνστιγμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται ν' ἀποστῆ ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ὀργανισμὸς τῶν ζῶων ἀνεπτύχθη ἔνεκα διηνεκοῦς κληρονομικῆς μεταβιβάσεως δι' ἀπέιρων γενεῶν κατὰ μίαν λίαν μονομερῆ διεύθυνσιν, ὥστε ὑποβοηθεῖ μόνον ἐργασίας ὀρισμένου εἶδους, ὡς π. χ. παρὰ τοῖς ἰχθύσι τὸ νήχεσθαι, παρὰ τοῖς πτηνοῖς τὴν πτῆσιν, παρὰ τῇ ἀράχῃ τὸ νήθειν καὶ ὑφαίνειν. Ὅσον δὲ ἀτελέστερος εἶνε ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ζώου, τοσοῦτον καταφανεστέρα καὶ μεγαλειτέρα εἶνε αὕτη ἢ μονομέρεια. Εἶνε δὲ φυσικὸν ν' ἀναπτύσσεται τὸ ζῶον μόνον κατὰ ταύτην τὴν μονομερῆ διεύθυνσιν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶνε προδιατεθειμένος ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ. Τοῦτο τὸ φαινόμενον εἶνε τὸ ἔνστιγμα. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἐλευθέρως ταύτης τῆς μονομερείας καὶ δύναται κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ ἐκδηλώσῃ ποικιλωτάτας δεξιότητας. Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μορφωθῇ διὰ ποικιλώτατα ἐπαγγέλματα καὶ τέχνας. Τοῦναντίον δὲ ἀπαντῶμεν τὰς μεγίστας δυσκολίας, ἐὰν θέλωμεν ν' ἀσκήσωμεν τὰ ζῶα εἰς ἐργασίας ἀντικειμένας εἰς τὸ φυσικὸν αὐτῶν ἔνστιγμα. Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις περιορίζει τὸν παιδαγωγὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν περιορίζει τὸν καλλιτέχνην ἢ ποιότητος τῆς ὕλης, ἢ ἐπεξεργάζεται· δὲν γίνεται ἐκ παντὸς ζῆλου Ἑρμῆς.

ΣΗΜ. 3. Πολλὰ, τὰ ὅποια φαίνονται ἔμφυτα, εἶναι ἐπίκτητα. Διὰ πρῶμου ἀσκήσεως τῶν αἰσθητηρίων κατὰ τινα ὀρισμένην διεύθυνσιν μορφοῦνται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δεξιότητές τινες, π. χ. αἴσθησις τῶν χρωμάτων, κ.λ.

§ 4. Τυφλοὶ παράγοντες τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ παιδαγωγὸς ἔχει παρ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ τρεῖς σιωπηλοὺς, ἀσυνειδήτους καὶ ἀνευθύνους συνεργάτας, τὴν φύσιν, τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν τύχην.

Ὑπὸ τὴν φύσιν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα πᾶν ὅ,τι εἶνε ἐξ ἀρχῆς προδιατεθειμένον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ τροφίμου καὶ πᾶν ὅ,τι ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ ἔξωθεν. Λοιπὸν πρῶτον τὰς κληρονομικὰς προδιαθέσεις (§ 3) καὶ δεύτερον τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐκτὸς κόσμου ἐξαιρουμένων τῶν ἀνθρώπων. Εἰς ταύτας καταλέγομεν τὰς κλιματικὰς καὶ ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις, ἰδίᾳ τὰς τῆς θερμότητος καὶ ὑγρασίας, ὡς καὶ τὰς σχέσεις τῆς τροφῆς καὶ κατοικίας. Αὗται αἱ δυνάμεις ἐπιδρῶσιν ἀμέσως μὲν ἐπὶ τοῦ σώματος, ἐμμέσως δὲ ἐπὶ τοῦ πνεύματος. Ἐν ἀμέσῳ δὲ

πνευματικῇ ἐπιδράσει παιδεύει ἢ φύσις τὸν ἄνθρωπον διὰ μέσου τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων, τὰ ὅποια παρέχει εἰς τὴν ἐποπτεῖαν αὐτοῦ καὶ δι' ὧν διεγείρει ποικιλοτρόπως τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Αὕτη ἡ ἀγωγή εἶνε μονότονος καὶ διηνεκῆς· προβαίνει λίαν βραδέως, ὅπως παρατηροῦμεν τοῦτο ἐν παισὶν ἐκτραφεῖσι μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φύσεως ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ τῆς κοινωνίας π. χ. ἐν τοῖς παισὶ τῶν ποιμένων, Ἀθιγγάνων κλ.

Ἰσχυρότερος τοῦ ἐκτὸς κόσμου εἶνε ὁ ἀνθρώπινος κόσμος, δηλ. ἡ τὸν παῖδα περιστοιχίζουσα κοινωρία, ἰδίᾳ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἐγγέλων. Οὗτοι συναναστρέφονται μετὰ τοῦ παιδὸς καὶ μεταδίδουσιν οὕτω εἰς αὐτὸν ἄνευ τινὸς παιδαγωγικοῦ σκοποῦ τὴν γλῶσσαν καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τὰς ἰδέας αὐτῶν. Ἀξιοῦσιν ἐν τῷ ἰδίῳ συμφέροντι νὰ ἐκτελῇ ὁ παῖς ὑπηρεσίας τινὰς καὶ περιποιῶσιν οὕτω εἰς αὐτὸν διαφόρους δεξιότητας Χάριν τῆς οἰκείας ἀνέσεως περιορίζουσι τὴν ἀτασθαλίαν καὶ ἀταξίαν αὐτοῦ. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίως ἐντὸς τῆς στενοτάτης φυσικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, τῆς οἰκογενείας, ἔνθα ἡ θεραπεία καὶ ἡ οἰκιακὴ τάξις, ἡ συναναστροφή καὶ τὸ παράδειγμα, ὡς καὶ ἡ κοινότης ἐν ἀγάπῃ καὶ ἀνάγκῃ οἰκοθεν μετατρέπονται εἰς ἀγωγήν.

Ἄλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ κοινωνικοὶ κύκλοι, ἡ κοινότης, ἡ πολιτεία καὶ ἡ ἐκκλησία καὶ μὴ ἐνεργοῦσαι ἐπίτηδες ἔχουσι παιδαγωγικὴν ῥοπὴν εἰς ἕκαστον ἄτομον, καθόσον φροντίζουσι διὰ τῶν μέτρων καὶ διατάξεων αὐτῶν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς διατάξεως τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦ κοινωνικοῦ παραδείγματος καθιεροῦσιν ἀρχὰς τινὰς, ἔθνη καὶ ἤθη.

Τρίτος ἀσυνειδητος παιδαγωγὸς εἶνε ἡ τύχη. Πᾶς ἄνθρωπος ἀνήκει ἐκ καταγωγῆς εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν οἰκογένειαν, εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν τάξιν, ὑπόκειται εἰς ὅτε μὲν εὐμενεῖς, ὅτε δὲ δυσμενεῖς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Αὕτη εἶνε ἡ τύχη αὐτοῦ. Ἡ τύχη παιδεύει τὸ ἄτομον πολλὰ μὲν χορηγοῦσα, πλείονα δὲ ἀρνούμενη, ὅτε μὲν παρακωλύουσα, ὅτε δὲ προάγουσα τὰς προσπαθείας αὐτοῦ καὶ κολάζουσα αὐτὸ διὰ τὰ σφάλματα αὐτοῦ. Οὕτω καθίσταται ἡ τύχη δι' αὐτὸ ὅτε μὲν σχολεῖον

τῆς ἀνάγκης, ὅτε δὲ λέμβος τῆς εὐτυχίας. Ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὴν σιωπηλὴν καὶ ἡρεμον ἐνέργειαν τῆς φύσεως ἐνεργεῖ ἡ τύχη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ταχέως, αἰφνιδίως, δραστηρίως καὶ παρὰ γαίῳ ὡς ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ μιᾶς νέον δημιουργήμα.

ΣΗΜ. 1. Ἡ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἀγωγή εἶνε ἡ ἐπιδρῶσα γενικώτατα καὶ τὰ μάλιστα ἀδιακόπως. Ἄλλ', ὅπου ἐνεργεῖ μόνη, προβαίνει λίαν βραδέως καὶ ταχέως ἐξαντλεῖται, ἐὰν δὲν ἐπεκταθῇ τεχνητῶς ἢ ἀμέσως περικυκλοῦσα τὸν παῖδα φύσις. Βραδύτερον μάλιστα δύναται νὰ παρακαλύσῃ τὴν ἀγωγήν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκλύουσα πρὸς ἑαυτὴν καὶ προσηλοῦσα εἰς ἑαυτὴν διηνεκῶς τὸν ἄνθρωπον ἴσα ἴσα διὰ τῶν ἐντυπώσεων, ὧν ἡ παιδευτικὴ δύναμις ἐξηντλήθη, ἀποσπᾷ αὐτὸν τῆς ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας καὶ διαμορφώσεως τοῦ πρότερον ἀποκτηθέντος.

ΣΗΜ. 2. Σπουδαιότατῃ εἶνε ἡ κοινωνία, ἐν ἣ ἡ ζῆ ὁ παῖς καὶ εἰς τὰς ἀνυπολογίστους ἐπιδράσεις τῆς ὁποίας εἶνε ἐκτεθειμένος ἐν ὄλῳ τῶν εὐπλάστω αὐτοῦ· διότι ὁ ἄνθρωπος εἶνε οὐ μόνον τὸ εὐμαθέστατον, ἀλλὰ καὶ τὸ μιμητικώτατον τῶν δημιουργημάτων καὶ ἐν παραδόξως βραχεῖ χρόνῳ βλέπομεν αὐτὸν παραδεχόμενον τοὺς τύπους καὶ τὰ ἦθη, καὶ αὐτὰς τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰ φρονήματα τῶν περὶ αὐτόν. Αἱ ἰδέαι καὶ τὰ ἦθη ἐξαπλοῦνται ἐν τῇ κοινονίᾳ μετὰ κολλητικῆς δυνάμεως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἕτερον. Ἐντεῦθεν εὐρίσκομεν ὅτι ἡ πραγματικὴ ποιότης τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐξαρτᾶται τοσοῦτον ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτῶν, ὅσον ἐκ τῆς περικυκλώσεως αὐτοῦς κοινωνίας, ἐν ἣ ἐξετέραφθησαν.

Ταύτην τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινωνίας δὲν δύναται ν' ἀπομακρύνῃ ὄλως ἡ ἀγωγή· διότι, ἐπειδὴ ὁ παῖς ἀνατρέφεται διὰ τὴν κοινωνίαν, ἀνάγκη ν' ἀνατραφῇ καὶ ἐν αὐτῇ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ἀγωγή τοῦ ἀτόμου δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ τῶν ἤδη πεπαιδευμένων, διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς κοινὸν ἔργον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ὅλου γένους, τοῦτο δὲ ἄγει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικῆς Παιδαγωγικῆς, ἣτις δὲν ἐξετάζεται περαιτέρω ἐνταῦθα.

§ 5. Τὸ δυνατόν, τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ σημασία τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων (§ 3) καὶ τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων (§ 4) εἶνε οὕτω μεγάλη, ὥστε γεννᾶται φυσικῶς ἔνθεν μὲν τὸ ζήτημα περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀγωγῆς, ἔνθεν δὲ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀναγκαίου αὐτῆς. Ἐὰν δηλ. ἡ τριπλῆ σχολὴ τῆς φύσεως (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἐμφύτου προδιαθέσεως), τῆς κοινωνίας καὶ τῆς

τύχης, δι' ἧς διέρχεται πᾶς ἄνθρωπος, εἶνε οὕτω παντοδύναμος, ὥστε ἡ σκόπιμος ἐνέργεια νὰ μὴ δύνηται νὰ κατορθώσῃ τι κατὰ τούτων τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, τότε μετὰ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀγωγῆς ἐκλείπει καὶ τὸ ἀναγκαῖον αὐτῆς.

Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει. Διότι ἡ διαφορὰ τῶν προδιαθέσεων ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν μεγάλην ἢ μικρὰν *εὐκολίαν* τῆς ἀντιλήψεως καὶ οἰκειοποιήσεως τῶν παραστάσεων καὶ εἰς τὴν μεγάλην ἢ μικρὰν νοητικὴν ἰκανότητα. Τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων οὐδαμῶς ὀρίζεται ὑπὸ τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως, ἀλλὰ καταργεῖται *ἐξωθεν* καὶ διὰ τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ἀγωγήν. Πᾶς ἄνθρωπος πεπρωτισμένος δι' ὑγιῶν αἰσθητηρίων καὶ λοιπῶν ὀργάνων εἶνε ὅλως ἰκανὸς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ νὰ ἐξυψωθῇ μέχρι τῶν ὑψίστων ἰδεῶν. Εἰς ταῦτα προστίθεται καὶ ὅτι ὁ κύριος μοχλὸς πάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, ἡ γλῶσσα, δὲν εἶνε ἔμφυτος, ἀλλ' ἐπίκτητος. Λοιπὸν πᾶν ὅ,τι δέχεται ὁ παῖς διὰ μέσου τῆς γλώσσης, ἀνήκει εἰς τὸν *κύκλον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων* (τῆς ἀγωγῆς ἐν εὐρυτάτῃ σημ.).

Λοιπὸν ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς κυρίως ἀγωγῆς πρὸς τὰς τυφλὰς παιδαγωγικὰς δυνάμεις (§ 4) ἐντὸς τούτου τοῦ κύκλου παρατηροῦμεν ὅτι ὁ κυρίως παιδαγωγὸς ἔχει οὐσιῶδες πλεονέκτημα ὑπὲρ τὰς ῥηθείσας παιδαγωγικὰς δυνάμεις. δηλ. αὐτὸς μὲν εἶνε ὃν *αὐτοσυνείδητον*, ἐκεῖναι δὲ *τυφλαὶ δυνάμεις*. Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν δὲν κανονίζεται ὑπὸ τινος ἀρχῆς, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν αἴρονται πολλαχῶς, ἐνῶ ὁ ἔχων συνείδησιν τοῦ σκοποῦ παιδαγωγὸς βαίνει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰ πρόσω.

Δεύτερον ἐνθυμητέον ὅτι ὁ παιδαγωγὸς εἶνε ἐλεύθερος νὰ υποδουλώσῃ εἰς τὴν ἀγωγήν διὰ τῆς σκοπίμου ἐνεργείας αὐτοῦ μέχρι τινὸς τὰς δύο πρώτας τῶν τριῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων. Ὁ παιδαγωγὸς δηλ. δύναται, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει ὁ τρίτος παράγων, ἡ *τύχη*, νὰ ὀρίσῃ *τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωλίαν*, ἣτις θὰ ἔχῃ παιδαγωγικὴν ῥοπήν εἰς τὸν παῖδα. Οἱ γονεῖς δύνανται ν' ἀφήσωσι τὸν παῖδα νὰ κατοικῇ ἐν τῇ πόλει ἢ ἐν τοῖς ἀγροῖς, δύνανται νὰ κρατῶσιν αὐτὸν μᾶλλον ἐν τῷ δωματίῳ ἢ ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, δύνανται νὰ ἐγκλείσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ

νά περιηγῶνται μετ' αὐτοῦ, δύνανται νά ἐπιτρέψωσι νά συναναστρέφῃται μετὰ τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον δηλ. ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ τύχη. Τφόντι βραδύτερον (§ 33) θά γνωρίσωμεν τήν χρησιμοποίησιν τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων ὑπό τήν μορφήν τῆς χορηγίας καί ἀρνήσεως ὡς τὸ πρῶτον τῶν παιδαγωγικῶν μέσων.

Τούναντίον ὁ παιδαγωγὸς ἐλαττοῦται ἐκείνων τῶν τυφλῶν συνεργατῶν αὐτοῦ κατὰ τοσοῦτον, καθόσον ἐκεῖνος μὲν ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοῦ τροφίμου μόνον ἐκ διαλειμμάτων, οὗτοι δὲ ἐπιδρῶσιν ἀδιακόπως. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα δύναται νά ἄρῃ ὁ παιδαγωγὸς μόνον ἐάν ἐμπεδώσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας καί τοῦ παραδείγματος, ὡς καί διὰ τῶν λοιπῶν παιδαγωγικῶν μέσων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τροφίμου κύκλους παρατάσεων καί ὁρμᾶς, αἵτινες ἐξακολουθοῦσιν ἐνεργοῦσαι καί ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὅπως αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις.

Ὑπὸ ταύτας τὰς περιστάσεις ἀνάγκη νά εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων συνδεομένη μετὰ τοῦ ἀθροίσματος τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως περιορίζει μὲν τήν ἀγωγὴν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ παιδαγωγὸς δὲν δύναται νά καταστῇ ἐντελῶς ὑπεύθυνος διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὅτι ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα μένει εἰς τὴν ἔχουσαν συνείδησιν τοῦ σκοποῦ ἐνέργειαν αὐτοῦ εὐρὺ καί γόνιμον ἔδαφος, ὅτι ἐπομένως εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἡ ἀγωγή, ἥδη ἕνεκα τῆς σημασίας τῆς διδασκαλίας.

Καί ἡ ἐμπειρία δὲ ἐπιβεβαιεῖ ὅτι ἐπιμελὴς ἀγωγή ἀποφέρει ἀγαθοὺς καρποὺς, ἡ δὲ διάστροφος κακοὺς, καί ὅτι εἶναι δυνατόν νά κατορθωθῇ τι διὰ τῆς διδασκαλίας καί τοῦ παραδείγματος, δι' ἀσκήσεως καί ἔξεως, δι' ἀμοιβῆς καί ποινῆς.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἀγωγή ἔχει ἰδίαις δυσκολίαις, διότι ὁ παιδαγωγὸς πρόκειται νά μορφώσῃ ὃν αὐτενεργὸν εὐρισκόμενον ἐν ζώσῃ καί διηνεκεῖ ἀναπτύξει καί ἀνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ. Ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου οὐδέποτε ἡρεμεῖ. Δὲν περιμένει, ὅπως τὸ μάρμαρον ἢ ἡ ὀθόνη, νά ἐργασθῇ ὁ καλλιτέχνης, ὅταν τύχῃ. Ἐκτός τούτου ἡ ἐνέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ ἐκτείνεται ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνάγκη νά προσέχῃ ἀτενῶς τὸν νοῦν εἰς τὸν τρόφιμον· τοῦτο δὲ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ τέχνῃ συμβαίνει.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀγωγή δὲν εἶνε δημιούργημα τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ γινόμενον πολλῶν παραγόντων, εἰς τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ὁ παιδαγωγός. Ἡ ἀγωγή ἐν μέρει εἶνε φυσικὸν προῦν, ἐν μέρει δὲ τεχνητόν. Τοῦτο μετριάξει τὴν εὐθυναν τοῦ παιδαγωγοῦ, καὶ διορθοῦ συγχρόνως τὰ σφάλματα τῆς κυρίως ἀγωγῆς. Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις, ἡ φύσις, ἡ κοινωνία καὶ ἡ τύχη ἐμποδίζουσι πολλάκις τὸν παῖδα νὰ εἰσέλθῃ εἰς σχολιὰν ὁδόν. Εἰς τὸν παιδαγωγὸν πρέπει ν' ἀρχῇ ἡ συνείδησις ὅτι ἡ ἀγωγή δὲν ἀποβαίνει διὰ τῆς συνεργείας αὐτοῦ χείρων ἢ ἄνευ αὐτῆς. Τὰ λοιπὰ πρέπει ν' ἀναθέσῃ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. — Τὰ ἀποτελέσματα κακῆς ἀγωγῆς μανθάνομεν μάλιστα ἐκ τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς καταστατικῆς τῶν ἐγκλημάτων.

§ 6. Διάρκεια τῆς ἀγωγῆς. Ἡ περίοδος αὐτῆς.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς συμπίπτει τῇ τῆς ζωῆς * Ἐν τῷ πρώτῳ ὅμως ἔτει τείνει κυρίως εἰς τὴν *θεροπείαν* τοῦ σώματος καὶ διὰ τοῦτο εἶνε μᾶλλον τροφή ἢ κυρίως ἀγωγή. Ἡ συνείδησις τοῦ παιδὸς εἶνε ἀκόμη χάος, ἡ μεγάλη εὐκινησία τοῦ σώματος εἶνε ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη τῆς δεσποτείας τῆς συνειδήσεως.

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀγωγῆς εἶνε ἡ *νηπιακὴ ἡλικία*, ὁ χρόνος, καθ' ὃν κατὰ πρῶτον ἐξοικειοῦται ὁ παῖς πρὸς τὸν περικυκλοῦντα αἰσθητὸν κόσμον, ἡ δὲ ψυχὴ ἀρχίζει ἐν γένει νὰ ἄρχῃ τοῦ σώματος. Ἐκ τοῦ χάους τῆς συνειδήσεως ἀναδύουσι ὡς νῆσοι αἱ πρῶται παραστάσεις· ὁ παῖς μανθάνει νὰ γινώσκῃ, διακρίνῃ καὶ ὀνομάζῃ τὰ πράγματα· ἴσταιται ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ ἀποκτᾷ τὰς ἀπλουστάτας τῶν χειρῶν δεξιότητας· μανθάνει νὰ ὀμιλῇ. Αὕτη εἶνε ἡ περίοδος τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου.

Ἡ δευτέρα περίοδος ἡ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀρχεται καὶ τελευτᾷ μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως καὶ εἶνε ἡ ἐποχὴ τοῦ κυρίως μανθάνειν καὶ τῆς δημοτικῆς σχολῆς.

Τὴν τρίτην περίοδον χαρακτηρίζει ἡ ἐμφάνισις τῆς ἥβης,

* Ὁ Πεσταλότης λέγει περὶ τοῦ παιδός· «Ἡ πρώτη ὥρα τῆς διδασκαλίας εἶνε ἡ ὥρα τῆς γεννήσεως. Ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ σημείου, καθ' ὃ τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ καθίστανται δεκτικὰ τῶν ἐντυπώσεων τῆς φύσεως, ἀπὸ τούτου τοῦ σημείου διδάσκει αὐτὸν ἡ φύσις.»

ὅτε τὰ φύλα χωρίζονται ἐν τῇ περαιτέρω ἀναπτύξει· εἶνε ἡ ἡλικία τῶν ἐφήβων φυγχρόνως δὲ ἡ περίοδος, καθ' ἣν ἀρχεται ἡ ἀνεξαρτησία καὶ καθ' ἣν μεταβαίνει ὁ τρόφιμος ἐκ τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας εἰς τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς (ἀνώτερον γυμνάσιον), ὡς καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸν βίον.

Εἰς ταύτην ἔπεται ὡς τετάρτη καὶ τελευταία περίοδος ἡ ἐποχὴ τῆς ἀρχομένης ὀριμότητος. Ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ ἐκτελεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγωγῆς περιοριζομένης κατὰ μικρὸν, ἕως οὐ τέλος, εἰσερχομένου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἐπαγγέλματος, εὐρίσκει συγχρόνως μετὰ τῆς σωματικῆς αὐξήσεως καὶ ἡ ἀγωγή τὸ φυσικὸν αὐτῆς τέλος.

Τοῦτο συμβαίνει περὶ τὸ 24 ἔτος τῆς ἡλικίας, μετὰ τοῦ ὁποίου παύει καὶ ἡ αὐξήσις τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀστικὴ ἀνηλικιότης.

Κατὰ ταῦτα ἐκ πάντων τῶν ἐμφύχων δημιουργημάτων ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν μακροτάτην διάρκειαν τῆς ἀγωγῆς περιλαμβάνουσαν τὸ τρίτημόριον περίπου τῆς ὅλης αὐτοῦ ζωῆς.

Ὁ Κομένιος διαίρει τούτο τὸ εἰκοσιτετραετὲς διάστημα εἰς τέσσαρας ἐξαετεῖς περιόδους, δηλ.

- 1) *Τὴν μητρικὴν σχολὴν* διὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν.
- 2) *Τὴν δημοτικὴν σχολὴν* διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν.
- 3) *Τὴν Λατινικὴν σχολὴν* διὰ τὴν τῶν ἐφήβων ἡλικίαν.
- 4) *Τὴν ἀκαδημίαν καὶ τὰς περιηγήσεις* διὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν.

ΣΗΜ. Ἡ περίοδος τῆς αὐξήσεως καὶ τιθασεύσεως τῶν ζώων εἶνε ἀπολύτως καὶ σχετικῶς λαμβανομένη πολὺ βραχυτέρα τῆς τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἵππος, ἐκ τῶν νοημονεστάτων, ζῶων, ζῶν τριάκοντα ἔτη αὐξάνει καὶ ἀναπτύσσεται μέχρι τοῦ 4ου ἔτους. Λοιπὸν ἡ περίοδος τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ εἶνε περίπου τὸ ἕβδομον τῆς ζωῆς αὐτοῦ· παρὰ τῶ ἀνθρώπῳ εἶνε τὸ τρίτημόριον περίπου τῆς ζωῆς αὐτοῦ, διότι μέχρι τοῦ 24ου ἔτους αὐξάνει ὁ ἄνθρωπος καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς. Κυρίως ἡ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἀρχεται μετὰ τῆς πρώτης ἀναπνοῆς καὶ εἶνε τὰ μάλιστα ἐντεταμένη κατὰ τὰ 6 πρῶτα ἔτη, τὰ ὁποῖα ὁ Κομένιος ὀνομάζει μητρικὴν σχολὴν· ὁ ἄνθρωπος αὐξάνει ἐν αὐτοῖς τάχιστα καὶ μακθάνει καὶ τὰ πλεῖστα. Αὕτη ἡ ἀγωγή παρατηρεῖται ὀλιγώτερον ὡς ἐξασκουμένη ἀπαρατήρητος ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς φύσεως. Ἡ σχολικὴ ἀγωγή ἀρχεται ἀπὸ τοῦ βου καὶ τελευτᾷ κατὰ τὸν Κομένιον τὸ

24ον ἔτος. Ἐκτοτε λοιπὸν καθίσταται ὁ ἄνθρωπος, οἰκονομολογικῶς εἰπεῖν, ἐνεργὸς καὶ παραγωγικός. Ἐκτοτε ὀφείλει ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν κοινωνίαν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς πράξεως καὶ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τὴν σημαντικὴν δαπάνην χρημάτων καὶ κόπου, τὰ ὁποῖα κατεβρόχθισεν ἡ ἀγωγή αὐτοῦ. Ὄφειλει δὲ νὰ πράξῃ τοῦτο οὐ μόνον δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκεῖνα τὰ ἄπειρα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀποθνήσκουσι πρὸ τοῦ τέλους τῆς περιόδου τῆς ἀγωγῆς. Ἡ οἰκονομικὴ ἰσορροπία τῶν δαπανῶν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ παιδαγωγηθέντος δυστυχῶς δύναται ν' ἀποκατασταθῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ μόνον ἐὰν προσληθῇ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐργασίαν μέγα μέρος τῶν παιδῶν ὅλων τάξεων τοῦ λαοῦ πρὸ τοῦ τέλους τῆς περιόδου τῆς ἀγωγῆς. Οἱ παῖδες τῶν πτωχῶν εἶνε ἠναγκασμένοι νὰ μεταβαίνωσι χωρὶς νὰ παιδευθῶσιν εἰς τὰ ἐργαστήσια, διότι ἡ κοινωνία δὲν δύναται νὰ πορίζηται τὰς δαπάνας τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν.

§ 7. Παιδαγωγικὴ. Ἠθικαὶ καὶ βοηθητικαὶ ἐπιστήμαι αὐτῆς.

Ἡ Παιδαγωγικὴ εἶνε τὸ μὲν ἐπιστήμη, τὸ δὲ τέχνη, ἔχουσα ἀντικείμενον τὴν ἀγωγήν. Ὡς ἐπιστήμη εἶνε θεωρία τῆς ἀγωγῆς· ὡς πράξις ἢ δύναμις εἶνε παιδαγωγικὴ τέχνη.

Ἡ πράξις εἶνε πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς θεωρίας, διότι αὕτη ἀναπτύσσεται ἐξ ἐκείνης. Ἡ πράξις δηλ. προσφέρει τὰς ἐμπειρίας, ἐξ ὧν παράγονται διὰ νοήσεως τὰ θεωρήματα τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

Αὗται αἱ ἐμπειρίαὶ εἶνε τὸ μὲν ἀναμνήσεις τῆς οἰκείας ἀγωγῆς, τὸ δὲ παρατηρήσεις ἐν τῷ ἔργῳ τῆς παιδαγωγίας, τὸ δὲ ἀνακοινώσεις ἄλλων. Ἐπειδὴ αἱ ἀναμνήσεις τῆς οἰκείας ἀγωγῆς σπανίως δύνανται νὰ εἶνε ὅλως ἀμερόληπτοι, αἱ δὲ ἀνακοινώσεις, ἄλλων δύνανται νὰ καταστῶσι καταληπταὶ διὰ τῶν οἰκείων παρατηρήσεων ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς, ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσιν αὗται αἱ τελευταῖαι ὡς ἡ σπουδαιότατη πηγὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐμπειρίας.

Αἱ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς παρατηρήσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν δύναμιν, τὸ ἀποτέλεσμα δηλ. τῶν εφαρμοσθέντων παιδαγωγικῶν μέσων. Τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῶν μέσων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πνευματικῶν ιδιοτήτων

τοῦ παιδὸς καὶ ἐκ τινων νόμων τοῦ ψυχικοῦ βίου. Λοιπὸν αἱ παιδαγωγικαὶ παρατηρήσεις τότε μόνον δύνανται νὰ ἄγωσιν εἰς γενικὰ θεωρήματα, ὅταν συνοδεύωνται ὑπὸ τῆς κατανοήσεως τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ ταῦτα ἡ Ψυχολογία εἶνε ἐπιστήμη βοηθητικὴ τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἄνευ ταύτης τῆς ἐπιστήμης ἡ Παιδαγωγικὴ θὰ ἦτο καὶ ἔμενε μόνον ἄθροισμα ἐμπειρικῶν παραγγελεμάτων διὰ μερικὰς περιπτώσεις τῆς παιδαγωγικῆς πράξεως ἄνευ βαθυτέρας θεμελιώσεως. Αἱ τύχαι τῆς Παιδαγωγικῆς στενότατα συνδέονται μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ψυχολογίας.

Ἡ παιδαγωγικὴ ὁμως ἐμπειρία καὶ ἡ Ψυχολογία δύνανται νὰ διδάξωσιν ἡμᾶς μόνον, πῶς πράγματι ἔχει ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἕνεκα τῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων καὶ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων, τῶν ἐγένετο χρήσις, οὐχὶ δὲ καὶ πῶς ὀφείλει νὰ ἔχη. Ὁ παιδαγωγὸς, ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ μορφώσει τοῦ παιδὸς πρότυπόν τι διὰ τῆς πραγματώσεως τοῦ ὁποίου θὰ περιποιηθῇ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ παιδὸς οὐχὶ παροδική μόνον καὶ σχετικὴ, ἀλλ' ἀπόλυτος, καθαρῶς ἀνθρωπίνῃ ἀξία.

Ὁ προσδιορισμὸς τούτου, τὸ ὁποῖον ἐγχαράσσει εἰς τὴν βούλησιν καὶ πράξιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν, εἶνε ἔργον τῆς Ἠθικῆς. Αὕτη εἶνε ἡ ἐτέρα βοηθητικὴ ἐπιστήμη τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἡ Ἠθικὴ διδάσκει τὸν σκοπὸν ἡ δὲ Ψυχολογία παρέχει τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 1. Ἡ Παιδαγωγικὴ ἀνήκει εἰς τὰς π ρ α κ τ ι κ ἄ ς (ἐφηρμοσμένας) ἐπιστήμας. Εἶνε πρακτικὴ τεχνολογία. Ὅπως ἡ Ἠθικὴ διδάσκει πῶς ὀφείλει νὰ ζῆ τις, ἡ Ἀρμονικὴ πῶς νὰ μελοποιῆ, ἡ Ὑγιεινὴ πῶς νὰ διατηρῇ τὴν ὑγίαν, οὕτω διδάσκει καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ πῶς ὀφείλει τις νὰ παιδεύῃ.

ΣΗΜ. 2. Αἱ παιδαγωγικαὶ ἐμπειρίαι εἶνε ἐπισφαλεῖς καὶ δύσκολοι, διότι πρῶτον τὰ παιδαγωγικὰ ἀποτελέσματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς συνεργείας συνειδητῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας, τῆς ἐμφύτου προδιαθέσεως καὶ τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ χωρισθῶσιν εὐκόλως τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν τελευταίων καὶ δεύτερον διότι ἐν τῇ ἀγωγῇ ἡ αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοσοῦτον ἀφίστανται ἀλλήλων, ὥστε δὲν δύναται εὐκόλως νὰ καταδειχθῇ ἡ συνάρεια αὐτῶν. Ἐν τοῖς συμπεράσμασι τῆς Καταστα-

τικῆς τοῦ βίου τῶν ἔθνῶν δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ ἐν μεγάλῳ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας εὐκολώτερον ἢ ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀτόμου· ἐκεῖ δὲ καταφαίνεται ὅτι βελτιώσεις τῆς ἐκπαιδεύσεως προάγουσι τὴν ἔθνικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν δημοσίαν ἠθικότητα καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλακῶν ἐλαττοῦται κατὰ λόγον τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολῶν καὶ τῆς βελτιώσεως τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 3. Ὑπάρχει φυσικὴ Παιδαγωγικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, ὅπως ὑπάρχει καὶ φυσικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ Λογικὴ, Ψυχολογία, Ἠθικὴ καὶ Ῥητορικὴ. Τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων παιδαγωγεῖται κατὰ τὴν φυσικὴν παιδαγωγικὴν, τὴν ὁποίαν σχεδὸν ἅπαντες οἱ γονεῖς καὶ πολλοὶ διδάσκαλοι μεταχειρίζονται ὡς κανόνα τῆς παιδαγωγίας αὐτῶν. Ἡ Παιδαγωγικὴ ὡς ἐπιστήμη δὲν περιποιεῖ ἀκόμη τὴν παιδαγωγικὴν ἱκανότητα, διότι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν γενικῶν αὐτῆς θεωρημάτων εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν δεδομένων σχέσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκτελεῖται πράγματι τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς, προϋποθέτει προσωπικὸν ῥυθμὸν (θυμοσφίαν) καὶ παιδαγωγικὰ προτερήματα ἀποκτώμενα διὰ τῆς πράξεως, δηλ. εἶνε τέχνη. Καὶ ὅμως λίαν ἀναγκαῖα διὰ τὸν παιδαγωγὸν εἶνε ἡ ἐπιστημονικὴ Παιδαγωγικὴ, διότι καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν ν' ἀποκτήσῃ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τὴν ἀναγκαίαν παιδαγωγικὴν δεξιότητα, χωρὶς νὰ πλανᾶται ἐπὶ πολὺ ἐν σκότει καὶ νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ συλλέγῃ τὰς ἀναγκαῖας ἐμπειρίας δαπάνῃ τοῦ παιδός. Εἰς τὸν ἐπαγγελματινον τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδῶν, ὅπως ὁ διδάσκαλος, εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ μνηθῆ τὰ τῆς Παιδαγωγικῆς.

§ 8. Ἀγωγή καὶ διδασκαλία.

Ἡ σπουδαιότερα πνευματικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ βούλησις ἣτις ἐκδηλοῦται διὰ πράξεων. Εἶνε μὲν σπουδαιὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ τί γινώσκει· πολὺ σπουδαιότερον ὅμως εἶνε τὸ τί βούλεται. Ὅταν ἀποφαινόμεθα περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τοῦ ἀτόμου, δὲν ἐκτιμῶμεν αὐτὸ κατὰ τὴν γνώσιν ἢ τοὺς λόγους, ἀλλὰ κατὰ τὴν βούλησιν καὶ πρᾶξιν αὐτοῦ. Ὁ χαρακτήρ δὲν εἶνε μὸρφωσις τῆς γνώσεως ἀλλὰ καρπὸς τῆς βουλήσεως.

Ἡ ἀγωγή ζητοῦσα νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον σταθερὰν μορφήν σύμφωνον τῷ σκοπῷ αὐτῆς ἐπὶ τέλους τείνει εἰς τὴν μὸρφωσιν τῆς βουλήσεως, Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἐπηρεάζεται καὶ ὑπὸ τοῦ θυμικοῦ, ζητεῖ νὰ μορφώσῃ καὶ τοῦτο

Ἄλλ' ἡ βούλησις δὲν εἶνε αὐτοτελὴς δύναμις τῆς ψυχῆς.

ἀλλ' ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῷ ὄλῳ κύκλῳ τῶν ἰδεῶν ὡς καὶ ἐν τῷ θυμικῷ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ἐπιθυμῇ μόνον ὅ,τι δύναται νὰ παριστάνῃ, καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτὸ μόνον, διότι μετὰ τῆς πληρώσεως τῆς ἐπιθυμίας συνδέονται συναισθήματα ἡδονῆς, μετὰ τῆς μὴ πληρώσεως συναισθήματα λύπης. Λοιπὸν ἡ τάσις, ἣν λαμβάνει ἡ ὄρεξις καὶ βούλησις ἀνθρώπου τινὸς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τάσεως, καθ' ἣν ἀναπτύσσεται ἡ γνώσις καὶ τὸ θυμικὸν αὐτοῦ. Οἱ σκοποὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀπαιδεύτου εἶνε διάφοροι τῶν τοῦ πεπαιδευμένου.

Λοιπὸν δύναται τις νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῆς βουλήσεως ἐμμέσως, ἐὰν ἐπιδρῶ ἀμέσως ἐπὶ τῆς γνώσεως, ἐπὶ τοῦ νοῦς, συντόμως εἰπεῖν, ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κύκλου τῶν ἰδεῶν. Λοιπὸν ἡ μόρφωσις τῆς γνώσεως εἶνε ἔμμεσος ἀγωγή καὶ ὀνομάζεται διδασκαλία *

Λοιπὸν ἡ ἀγωγή διαιρεῖται :

1) Εἰς τὴν ἄμεσον ἀγωγὴν ἢ ἀγωγὴν ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ ὡς ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς βουλήσεως.

2) Εἰς τὴν ἔμμεσον ἀγωγὴν ἢ διδασκαλίαν ὡς ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς γνώσεως.

Περὶ τῆς πρώτης πραγματεύεται ἡ κυρίως Παιδαγωγικὴ (Παιδαγωγικὴ ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ)· περὶ τῆς δευτέρας ἡ Διδακτικὴ.

Σημ. Ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς βουλήσεως δι' ἀγωγῆς ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ εἶνε ἡ συντομωτέρα καὶ ἄμεσωτέρα· ἡ δὲ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς γνώσεως διὰ διδασκαλίας εἶνε βαθυτέρα καὶ διαρκεστέρα. Πρὸς τοῦτοις αἱ ἐνέργειαι τῆς διδασκαλίας τείνουσαι εἰς τὴν ἐκ θεμελιῶν μόρφωσιν τῆς ὅλης συνειδήσεως εἶνε μᾶλλον ἐξησφαλισμένοι ἀπέναντι τῶν ἀντιδράσεων τῶν τυφλῶν παιδαγωγικῶν δυνάμεων ἢ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀμέσου ἀγωγῆς, τὰ ὁποῖα οὐχὶ σπανίως ἀνατρέπονται ὑπὸ τῆς στοιχειώδους δυνάμεως τῆς φύσεως, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς τύχης. Ἡ διδασκαλία τέλος ἔχει καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι πολὺ εὐκολώτερον δύναται ἐξωτερικῶς νὰ κανονισθῇ καὶ διαταχθῇ ἢ ἡ κυρίως ἀγωγή.

* Ἀκριβέστερον περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας ἴδε ἐν §§ 55 καὶ 56.

Αὕτη δηλ. προσκολλᾶται ἀμέσως εἰς τινὰ κύκλον τοῦ πρακτικοῦ βίου (οἰκογένειαν, κοινότητα), τοῦ ὁποίου αἱ σχέσεις, καὶ ἐὰν εἶνε ἀπλαῖ, εἶνε ὅμως ἀρκούντως ποικίλαι, ἐν ἐκάστη περιστάσει διάφοροι καὶ μὴ ὑποκείμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ δὲ διδασκαλία γίνεται ἐν τεχνητῶς ἀποκλεισμένῳ κύκλῳ, δηλ. ἐν τῇ σχολῇ, καὶ κανονίζεται καθ' ὀρισμένον πρόγραμμα διὰ κωδωνοχρυσίας. Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται διὰ τί ἡ ἀγωγή ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ λαμβάνει ἐξαιρέτως τὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας. Ἐνθυμητέον ὅμως ὅτι ἡ πλήρωσις τῆς συνειδήσεως διὰ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας δὲν εἶνε ἀκόμη ἀγωγή καὶ συνεπάγεται σοβαροὺς κινδύνους, ἐὰν δὲν ληφθῇ συγχρόνως πρόνοια περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ἐπισωρευθείσης ὕλης. Διότι ὁ τελικός σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, ὁ χαρακτήρ, δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς μαθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς πράξεως, λοιπὸν δὲν δύναται νὰ μορφωθῇ ἐν τῇ Σχολῇ, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ κατὰ τὸν Γοίθιον. «Ἐν ἐρημίᾳ μορφοῦται τὸ ἔξοχον προτέρημα, ὁ δὲ χαρακτήρ ἐν τῷ ρέματι τοῦ κόσμου.»

ΜΕΡΟΣ Α΄.

Ἡ ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

§ 9. Ἐπιπτώσεις τῆς Παιδαγωγικῆς.

Αἱ ἔρευναι τῆς γενικῆς Παιδαγωγικῆς περιστρέφονται περὶ τὰ ἑξῆς ζητήματα: 1) Τίς πρέπει νὰ παιδαγωγηθῇ; 2) πρὸς τίνα σκοπὸν; 3) πῶς; καὶ 4) ὑπὸ τίνας;

Τὸ πρῶτον μέρος πραγματεύεται περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀγωγῆς, τοῦ παιδός, ὁ ὁποῖος ὡς ἄνθρωπος δὲν εἶνε νεκρὰ ὕλη, ἀλλ' ὄν ἐμψυχον εὐρισκόμενον ἐν ἀρχικῇ ἀναπτύξει. Τοὺς νόμους ταύτης τῆς ἀναπτύξεως (τοὺς ψυχολογικοὺς νόμους) ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ πρὸ πάντων ὁ παιδαγωγός. Λοιπὸν τὸ 1ον μέρος τῆς Παιδαγωγικῆς εἶνε ἡ παιδαγωγικὴ Ψυχολογία.

Τὸ 2ον μέρος πραγματεύεται περὶ τοῦ ὑψίστου σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς Ἠθικῆς.

Τὸ 3ον πραγματεύεται περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀγωγῆς, λοιπὸν περὶ τῶν μέσων καὶ ὁδῶν, ἃς ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ ἀγωγή ἵνα ἐπιχθῇ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δύναται τὸ μέρος τοῦτο νὰ ὀνομασθῇ παιδαγωγικὴ *Μεθοδολογία*.

Τὸ 4ον τέλος πραγματεύεται περὶ τῶν μορφῶν, δηλ. τόπων καὶ προσώπων, ἐν οἷς καὶ δι' ὧν ἐκτελεῖται ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ ἡ ἀγωγή.

Αὕτη ἡ διαίρεσις καθίσταται καταφανῆς ἐκ τῶν ἑξῆς

Ῥποτύπωσις τῆς Παιδαγωγικῆς.

I.

Περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀγωγῆς.

- A'. Ἐποχὴ τῆς Ἐποπτείας—ἐποχὴ τῆς παιδείας.
- B'. Ἐποχὴ τῆς Μαθήσεως—σχολικὴ ἐποχὴ.
- Γ'. Ἐποχὴ τῆς Ἐπεξεργασίας—ἐποχὴ τῆς νοήσεως.

II.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς.

Τελεολογία.

III.

Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀγωγῆς.

Παιδαγωγικὴ μεθοδολογία.

- A'. Μέσα
 - B'. Ἀρχαὶ
 - Γ'. Μέθοδοι
- } τῆς ἀγωγῆς.

III.

Περὶ τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.

Πρᾶξις τῆς ἀγωγῆς.

Πρόσωπα καὶ τόποι.

- A'. Ἡ κατ' οἶκον ἀγωγή.
- B'. Ἡ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή.
- Γ'. Ἡ ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἀγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Τ Μ Η Μ Α Ι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ

§ 10. Συνείδησις καὶ αὐτοσυνείδησις.

Ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀνάπτυξις τελουμένη διὰ τῆς ἀλληλεπιδράσεως ἀπέριων στοιχείων.

Ταῦτα τὰ στοιχεῖα εἶνε αἱ παραστάσεις. Ὅ,τι εἶνε τὰ γράμματα ἐν τῇ γραφῇ, αἱ θεμελιώδεις ὕλαι ἐν τῇ χημείᾳ, τὰ κύτταρα* ἐν τῇ φυσιολογίᾳ, τὸ αὐτὸ εἶνε καὶ αἱ παραστάσεις ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ.

Τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἀνθρωπὸς τις παριστάνει πράγματι (δι' ἀκωλύτου παραστατικῆς ἐνεργείας) ἔν τινι σημείῳ τοῦ χρόνου, ὀνομάζομεν (στιγμαϊάν) *συνείδησιν* τούτου τοῦ ἀνθρώπου. Καί τοι δὲ αὕτη στηρίζεται ἐπὶ πολλῶν πληθῶν παραστάσεων, παρίστησιν ὅμως ἐν ἐκάστη στιγμῇ αὐστηράν *ὀργανικὴν ἐνότητα*. Καίτοι πρὸς τούτοις ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, μένει ὅμως πάντοτε μία καὶ ἡ αὐτή. Αἱ μεταβαλλόμεναι μορφαὶ αὐτῆς συγχρατοῦνται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς *ταυτότητος*. Ἡ ἔκφρασις τῆς ἐνότητος καὶ ταυτότητος τῆς συνείδησεως ἡμῶν εἶνε τὸ ἐν καὶ ἀδιαίρετον ἐγὼ. Καθόσον τὸ ἐγὼ συσχετίζει πρὸς ἀλλήλας τὰς μεταβαλλομένας καταστάσεις τῆς συνείδησεως καὶ ἔχει συνείδησιν τῆς ταυτότητος αὐτῆς καλεῖται *αὐτοσυνείδησις*. Τὰ ζῷα ἔχουσι μὲν συνείδησιν, οὐχὶ δὲ αὐτοσυνείδησιαν, δηλαδὴ ἔχουσι παραστάσεις χωρὶς νὰ ἔχουσι συνείδησιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν.

* Διαφέρουσι μόνον κατὰ τοῦτο ὅτι τὰ κύτταρα ἀναπτύσσονται ἔσωθεν, αἱ δὲ παραστάσεις παράγονται δι' ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Ἡ συνείδησις τοῦ παιδὸς εἶνε τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας τοῦ παιδαγωγοῦ.

Ἐν τῷ νεογενεῖ παιδί ἡ συνείδησις ἀποτελεῖ ἄμορφον χάος παραστάσεων, πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργανικὴν μὲρφωσιν τοῦ ὁποίου συνεργάζεται ἡ ἀγωγή μετὰ τῶν ἀσυνειδήτων συνεργατῶν αὐτῆς.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως ἐκτελεῖται κατὰ δύο διευθύνσεις, δηλ. κατὰ τὴν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν τοῦ θυμοῦ (καρδίας).

Ἡ πνευματικὴ μὲρφωσις περιλαμβάνει τὸν παραστατικὸν βίον. Εἶνε μὲρφωσις τῆς γνώσεως, τοῦ νοός. Ἡ θυμικὴ μὲρφωσις (μὲρφωσις τῆς καρδίας) ἀναφέρεται εἰς τὸ συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι (βούλεσθαι).

Αἱ παραστάσεις εἶνε ἀρχικαὶ καταστάσεις τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις παράγωγοι.

ΣΗΜ. 1. Ἡ συνείδησις διακρίνεται διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ψυχικοῦ βίου δὲν εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐν δυσὶν ἀνθρώποις, ἀλλ' οὔτε εἶνε τὸ αὐτὸ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ ἐπὶ δύο στιγμὰς τοῦ χρόνου. Πάντοτε ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς ἄλλαι παραστάσεις καὶ ἰδέαι, ἐπικρατοῦσιν ἐν ἡμῖν ἄλλαι διαθέσεις, προτιθέμεθα ἄλλους σκοπούς. Ὅπως ἐν τινι εἰδωλοσκοπίῳ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ εἰκόνες, οὕτω διαδέχονται καὶ παρ' ἡμῖν ἀλλήλας αἱ παραστάσεις καὶ ἐν γένει αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις. Πᾶσα στιγμή τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου ἔχει τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῇ συνείδησιν. Τοῦτο παρατηροῦμεν λίαν σαφῶς, ἐὰν παραβάλωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐκ διαφόρων ἐποχῶν.

ΣΗΜ. 2. Ἐν μέσῳ πάσης τῆς μεταβολῆς καὶ ροῆς ὑπάρχει ὁμως ἐν τῷ πνευματικῷ ἡμῶν βίῳ τί, τὸ ὅποιον διαμένει πάντοτε ἀναλλοίωτον διότι ἐν μέσῳ πασῶν τῶν ἀντιθέσεων καὶ μεταβολῶν καταφάσκει μόνον ἑαυτό. Τοῦτο τὸ τί εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ, εἶνε τὸ ἐγὼ ἡμῶν. Εἴτε ἐργαζόμεθα εἴτε παίζομεν, εἴτε εἴμεθα φαιδροὶ εἴτε κλαίομεν, εἴτε παραδιδόμεθα εἰς τὴν ἀρετὴν εἴτε εἰς τὴν κακίαν, σχετίζομεν ὁμως πάσας τὰς ψυχικὰς καταστάσεις, καὶ αὐτὰς τὰς ἀντιφατικωτάτας, ὡς «ἡμετέρας» πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, πρὸς τὸ ἐγὼ ἡμῶν. Τοῦτο τὸ ἐγὼ, ἐν τῷ ὁποίῳ διαδιασταυροῦνται ὡς ἐν κοινῷ κέντρῳ πᾶσαι αἱ μεταβληταὶ καταστάσεις τῆς ψυχῆς, παρίστησιν αὐστηρὰν διηνεκὴ ἐνότητα, ἥτις δὲν ἀπειλεῖται ὑπ' οὐδεμιᾶς μεταβολῆς καὶ ὑπ' οὐδεμιᾶς ποικιλίας τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, ἐξ ὧν ἐγεννήθη. Οὕτω δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὠρισμένον τι μέρος

τοῦ ποταμοῦ πάντοτε τὴν αὐτὴν εἰκόνα, ἐνῶ ἐν ἐκάστη στιγμῇ ἀποτελεῖται ἐξ ἄλλων σταγόνων ὕδατος.

§ 11. Γένεσις τῶν παραστάσεων.

Δὲν ὑπάρχουσιν ἔμφυτοι παραστάσεις. Διὰ ταύτης τῆς σπουδαίας προτάσεως ἐχάραξεν ὁ Λώκιος (1632—1704) νέαν ὁδὸν εἰς τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν.

Ἀπασαὶ αἱ παραστάσεις ἡμῶν γεννῶνται ἐν ἡμῖν ἐξῶθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων. Αἱ παραστάσεις εἰσέρχονται εἰς τὴν ψυχὴν ὡς αἰσθήματα, ἀλληλεπιδρῶσι ποικιλοτρόπως καὶ παράγουσιν ἐπὶ τέλους κινήσεις, δι' ὧν ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πρὸς τὰ ἐκτός. Αὕτη ἡ ἐπικοινωνία ψυχῆς καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου γίνεται διὰ μέσου τοῦ νευρικοῦ συστήματος¹.

Τὸ πλησιέστατον ἀντικείμενον τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως εἶνε τὸ οἰκεῖον σῶμα. Ἡ ὀλικὴ κατάστασις αὐτοῦ ἀναγγέλλεται ἡμῖν διὰ βέυματος σωματικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ὀλότητι αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὸ σκοτεινόν, ἀλλὰ λίαν τετονισμένον ζωτικὸν αἶσθημα.

Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀναγγέλλονται ἡμῖν τῇ βοηθείᾳ τῶν 5 αἰσθητηρίων δι' εὐκρινῶν αἰσθημάτων τῶν αἰσθητηρίων.

Ἐνθεν μὲν τὰ ἄπειρα σκοτεινὰ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνώνομα σωματικὰ αἰσθήματα, ἔνθεν δὲ τὰ αἰσθήματα τῶν αἰσθητηρίων (χρώματα, τόνοι, ὀσμαι, γεύσεις, εἶδη λειότητος καὶ τραχύτητος, σκληρότητος καὶ μαλακότητος, βαθμοὶ θερμότητος) ἀποτελοῦσι τὸ πνευματικὸν ὕλικόν, ἐξ οὗ ἀναπτύσσονται διὰ βαθμηδὸν τελουμένης μορφώσεως ἅπαντα τὰ ἀνώτερα μορφώματα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Μόνον τὰ σωματικὰ αἰσθήματα δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῶσι τῆς ὀλικῆς ἡμῶν συνειδήσεως. Συνενοούμενα εἰς τὸ ζωτικὸν αἶσθημα ἀποτελοῦσι τὴν σκοτεινὴν βάσιν τῆς συνειδήσεως, ἐξ ἧς ἐξυψοῦνται μόνον αἱ ἕνεκα τῆς ἰσχύος καὶ σαφηνείας ἐξέχουσαι παραστάσεις. Ὁ τόνος τούτου τοῦ ὀλικοῦ αἰσθήματος ἀκούεται ἀδιακόπως ἐν τῷ πνευματικῷ ἡμῶν βίῳ ὡς εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια (ἡδονὴ ἢ ἀλγηδὼν) καὶ ἐκδηλοῦται ὡς θυμικὴ διάθεσις, ἰδιοφυία καὶ κρᾶσις.

Ὅπως ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ οἰκείου

σώματος, οὕτω δὲν δύναται ν' ἀπαλλαγῆ καὶ τῶν σωματικῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῶν κεῖται πᾶν ὅ,τι εἶνε ἐν τῇ ποιότητι τοῦ πνεύματος ἡμῶν προδιατεθειμένον (φυσικὴ προδιάθεσις, εὐφυΐα, διαρκῆς διάθεσις). Ταῦτα τὰ διδόμενα δὲν δύναται ἡ ἀγωγή νὰ μεταβάλη πολὺ.

Ἄλλὰ τὸ σημαντικώτερον μέρος τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου, δηλ. τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων τῶν ἑ αἰσθησεων, προέρχεται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐκάστοτε περικυκλοῦντος ἡμᾶς κόσμου καὶ πᾶν ὅ,τι κατὰγεται ἐντεῦθεν εἶνε ἐπίκτητον. Ἐνταῦθα δὲ εἶνε καὶ τὸ σημεῖον, ἔνθα ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ θέσῃ τὸν μοχλὸν αὐτῆς.

Ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως καὶ ἐπὶ τῆς σημασίας τούτου τοῦ κύκλου τῶν ἐπικτήτων ψυχικῶν καταστάσεων σπηρίζεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑπὲρ τὴν ἄκαμπτον προδιάθεσιν τῆς ζωῆς. Τὸ ζῶον (ὁ βούς ἐν τῇ φάτνῃ, ἡ ἐπωάζουσα ὄρνις) κατέχεται οὕτω ὑπὸ τῶν σωματικῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων, ὥστε αἱ πλεῖστα ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων παρέρχονται ἀπαράτητοι, καὶ τοὶ οὐδόλως ἐλλείπουσιν εἰς αὐτὸ ὄργανα πρὸς ἀντίληψιν αὐτῶν (αἰσθητήρια ὄργανα).

ΣΗΜ. 1. Διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος εὐρίσκειται ἡ ψυχὴ εἰς ἀλληλεπίδρασιν πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον. Ἐν αὐτῷ διακρίνομεν τὰ κεντρικά μέρη, ἐγκέφαλον καὶ νωτιαῖον μυελόν, τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ διακλαδώσεων, τῶν κυρίως νεύρων. Ταῦτα εἶνε ἀγωγοὶ διεγέρσεων (ἐρεθισμῶν) ἢ ἐκ τοῦ ἐκτὸς κόσμου πρὸς τὴν ψυχὴν, δηλ. ἐκ τῆς περιφέρειας πρὸς τὸ κέντρον, λοιπὸν ἐπίκεντροι, ἢ ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον, δηλ. ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τὴν περιφέρειαν, λοιπὸν ἀπόκεντροι. Ἐπικέντρως ἄγοντα νεῦρα εἶνε τὰ αἰσθητήρια νεῦρα εἰς τὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὴν διέγερσιν αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ ἐν τῷ κέντρῳ τὸ αἰσθημα ἐν τῇ ψυχῇ. Ἀποκέντρως ἄγοντα νεῦρα εἶνε τὰ κίνητήρια νεῦρα εἰς τὴν διέγερσιν αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ περιφερείᾳ συστολὴ τῶν μυῶν, δηλ. κινήσεις τῶν μελῶν. Διὰ τῶν κίνητηριων ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἐκτὸς κόσμου. Ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀνταντακλαστικῆς κινήσεως διαδέχονται αἱ δύο αὐταὶ πράξεις ἀλλήλας ἀσυνειδήτως ὡς τύπος καὶ ἀντιτυπία, ἀλλαχοῦ παρεμβαίνει μεταξύ ἡ συνειδητὴ παράστασις.

ΣΗΜ. 2. Πᾶσα ἀλλοίωσις μέρους τινὸς τοῦ σώματος ἔχοντος αἰσθη-

τικά νεύρα εξαγγέλλεται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει δι' ἀναλόγου σωμα-
 τικοῦ αἰσθήματος. Κατὰ ταῦτα ἐν ἐκάστη στιγμῇ τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν
 συναντῶνται ἄπειρα σωματικά αἰσθήματα ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ
 σώματος ἡμῶν. Ἐνεκα τῆς ἀπλότητος τῆς ψυχῆς δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπο-
 θέσωμεν ὅτι ταῦτα τὰ σωματικά αἰσθήματα συνυπάρχουσι κεχωρισμένα,
 ἀλλὰ συρρέουσιν, ὅπως αἱ πολλὰ σταγόνες τοῦ ὕδατος πηγῆς, εἰς ἐν
 μόνον ρεῦμα αἰσθήματος, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν διακρίνεται πλέον τὸ μερικὸν
 αἰσθημα ὡς τοιοῦτον, ἀλλ' ἐμφανίζεται μόνον τὸ σύνολον ἀπάντων ὡς συν-
 ισταμένη ὀλικὴ ἐντύπωσις τοῦ σωματικοῦ βίου. Ταύτην τὴν ὀλικὴν ἐν-
 τύπωσιν ὀνομάζομεν ζωτικὸν αἰσθημα χαρακτηριζόμενον διὰ τῆς
 σκοτεινότητος αὐτοῦ. Οὕτω αἰσθανόμεθα ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα
 νὰ δηλώσωμεν τὸ περιεχόμενον ταύτης τῆς σκοτεινῆς ὀλικῆς ἐν-
 τυπώσεως. Αἰσθανόμεθα ὅμως λίαν ὀρσμένως ἂν αἱ πολλὰ μερικά ἐν-
 τυπώσεις, αἵτινες συνιστῶσι τὸ ζωτικὸν αἰσθημα, καὶ αἱ καταστάσεις,
 αἵτινες ὑπόκεινται ὡς βάσεις αὐτῶν, συμβιβάζονται ἢ οὐ, ἂν προά-
 γουσιν ἢ παρακωλύουσιν ἀλλήλας, δηλ. ἂν εἶνε εὐάρεστοι ἢ
 δυσάρεστοι.

ΣΗΜ. 3. Ἡ σωματικὴ κατάστασις, ἐν ἣ ἄπασαι αἱ ζωτικαὶ ἐνέργεια,
 προάγουσιν ἀλλήλας, διότι εἶνε τοιαῦται, οἷαι ὀφείλουσι νὰ εἶνε, δίδει
 εἰς ἡμᾶς τὴν ὀλικὴν εἰκόνα τῆς κανονικῆς ὑγιοῦς σωματικῆς
 ζωῆς, ἐξαγγελλομένην ψυχικῶς δι' εὐάρεστον ζωτικὸν αἰσθηματος·
 αἱ δὲ ἀσθενεῖς, ἔκρυμτοι, δηλ. ἐξ ἀμοιβαίων διαταράξεων καὶ κωλύσεων
 προερχόμεναι καταστάσεις τοῦ σώματος δίδουσι δυσάρεστον ζω-
 τικὸν αἰσθημα· εὐλόγως λοιπὸν ὀνομάσθη τὸ ζωτικὸν αἰσθημα βαρβόμε-
 τρον τῆς ζωτικῆς ἡμῶν ἐνεργείας ἢ ζωτικὴ συνειδησις.

ΣΗΜ. 4. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶνε ἐξ ἀρχῆς τῆς ζωῆς ἀ-
 νοικτὰ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς· τὰ αἰσθήματα τῶν αἰσθη-
 τηρίων ὅμως, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται δι' αὐτῶν ἐν τῇ ψυχῇ, ἀφανίζον-
 ται ἐντὸς τοῦ χάους τοῦ λίαν τετονισμένου ζωτικοῦ αἰσθήματος. Τὸ θηλά-
 ζον νήπιον βλέπει καὶ ἀκούει χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ τι. Εἶνε δὲ λίαν σημα-
 ντικὴ ῥοπή ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ κατὰ πρῶτον προ-
 σηλῶνται εἰς λάμπον κομβίον, εἰς τὴν φλόγα λαμπάδος κλ. ἢ ὅταν ἡ
 κεφαλὴ αὐτοῦ στρέφηται πρὸς τὴν φωνὴν τῆς μητρὸς ἢ ὅταν ἡ χεὶρ αὐ-
 τοῦ δύναται νὰ πιάσῃ ἀντικείμενον προσφερόμενον εἰς αὐτό.

§ 12. Ἐποπτεῖαι.

Ἐκ τῶν αἰσθημάτων γεννῶνται ἐποπτεῖαι.

Τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ πολλῶν αἰ-
 σθητηρίων. Ἐκ τούτου παράγονται ἐν τῇ ψυχῇ πολλὰ αἰσθήματα.

Τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, εἶνε ἡ ἐποπτεία τούτου τοῦ ἀντικειμένου· «ἐποπτεία», διότι ἡ ἀντίληψις τῆς ὁράσεως ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὀλικῆς παραστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν προσφέρει τὸν ἔρανον αὐτοῦ ἕκαστον αἰσθητήριον. Λοιπὸν πρὸς τὴν ἐποπτείαν ἀντικειμένου τινὸς ἀπαιτεῖται οὐ μόνον ἡ ὄψις αὐτοῦ, δηλ. τὸ χρῶμα καὶ ἡ μορφή, ἀλλὰ καὶ ὁ ἦχος ἢ ἡ φωνή, ἡ σκληρότης ἢ μαλακότης, ἡ λειότης ἢ τραχύτης, ἡ θερμότης ἢ ψυχρότης (θερμοκρασία), ἡ ξηρότης ἢ ὑγρότης, ἔπειτα ἡ ὄσμη καὶ ἡ γεῦσις αὐτοῦ. Ἄπασαι αὗται αἰ ἀντιλήψεις τῶν αἰσθητηρίων συμπλέκονται περὶ τὴν παράστασιν τῆς ὁράσεως ὡς «γνωρίσματα» τοῦ ἐξωτερικοῦ πράγματος καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ.

Τὸ σύνολον τῶν αἰσθητῶν ἐποπειῶν, τὰς ὁποίας ἀπέκτησεν ἄνθρωπός τις, ἀποτελεῖ τὸν κύκλον τῆς αἰσθητῆς αὐτοῦ ἐμπειρίας. Ἐν τῶν κυρίων ἔργων τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὴν πρώτην περιόδον τῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς εἶνε τὸ νὰ δώσῃ εἰς τοῦτον τὸν κύκλον ὡς μεγίστην ἔκτασιν.

Τοῦτο τὸ ἔργον ἐκτελεῖ ἡ ἀγωγή δι' ἀναπτύξεως τῶν αἰσθητηρίων καὶ διὰ προσαγωγῆς τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας. Ὅσῳ τελειότερα εἶνε τὰ ὄργανα καὶ ὅσῳ πολυπληθέστερα εἶνε τ' ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας, τοσοῦτ' ἄλλοιότερος θὰ εἶνε ὁ κύκλος τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν αἰσθητηρίων εἶναι ἀρνητικῆ, ἐὰν ζητῆ ν' ἀπομακρύνῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ διαφθείρῃ ἢ ἀμβλύνῃ τὰ αἰσθητήρια θετικῆ, ἐὰν θέλῃ νὰ ὀξύνῃ αὐτὰ δι' ἰδίων ἀσκήσεων.*

Τοιαῦται ἀσκήσεις ἀναφέρονται ἐν τῇ ὁράσει εἰς τὴν ἐκτίμη-

* Καὶ τὰ αἰσθητήρια ἔχουσιν ἀνάγκην ἀναπτύξεως. Ὁ ὀφθαλμὸς, εἰ ἂν γείνη μύωψ παραμελήσας νὰ βλέπῃ πρὸς τὰ μακρὰν, καθίσταται ἀνικανὸς νὰ ἐξοικειώνηται πρὸς μεγάλας ἐκτάσεις, τὸ οὖς προσηλούμενον μόνον εἰς τὸν χρωματισμὸν τοῦ τόνου καὶ εἰς τὴν κατὰ συνθήκην σημασίαν τῶν ἐντυπώσεων τοῦ ἤχου ἀπόλλυσι τὴν ἐπίδεκτικότητα τῶν σχέσεων τῶν φθόγγων, καὶ παύει τοῦ νὰ εἶνε αἰσθησις τῆς μουσικῆς. Ὅποιας τελειοποιήσεως δεκτικῆ εἶναι ἡ ἀφή, δεικνύει ἡ τελείωσις αὐτῆς παρὰ τοῖς τυφλοῖς, παρ' οἷς ἀντικαθιστᾷ τὴν ὄρασιν.

σιν τοῦ μήκους, ὕψους καὶ βάθους, εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρωμάτων καὶ τῶν ἀποχρώσεων αὐτῶν, εἰς τὴν ἀντίληψιν ἀσημάτων γνωρισμάτων, ἰδίᾳ ἐξ ἀποστάσεως· ἐν τῇ ἀκοῇ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὕψους τοῦ φθόγγου, τῆς πηγῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποστάσεως αὐτῆς· ἐν τῇ ἀσφῆ εἰς τὴν ἐκτίμησιν βαρῶν καὶ θερμοκρασιῶν· ἐν τῇ γεύσει εἰς τὸν βαθμὸν τῆς συγκεντρώσεως γευστῶν διαλύσεων κτλ. Ἡ γυμναστικὴ αὕτη τῶν αἰσθητηρίων δύναται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν λοιπὴν γυμναστικὴν.

Καθόσον δὲ ἡ φύσις δὲν προσφέρει οἴκοθεν τὰ ὀντικείμενα τῆς ἐποπτείας, ἀνάγκη νὰ προσάγωνται ταῦτα ἐπίτηδες καὶ δὴ ἢ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἢ ἐν πιστοῖς ἀντιτύποις καὶ εἰκόσιν, ἢ ἀνάγκη νὰ φέρῃ τις τὸν παῖδα εἰς θέσεις, αἵτινες παρέχουσιν εἰς αὐτὸν ῥέας ἐποπτείας. Περιηγήσεις ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, συναστροφὴ μετ' ἀνθρώπων, ἐπίσκεψις ἐκθέσεων, θεάτρων, πινακοθηκῶν, μουσείων, θηριοτροφείων, μεταλλείων κτλ. ἔχουσι μεγάλην παιδευτικὴν δύναμιν, διότι ἐπεκτείνουν τὸν κύκλον τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχη τις νὰ μὴ καταπιέζῃ τὸ πνεῦμα τοῦ παιδὸς διὰ τοῦ πλήθους τῶν προσαγομένων καὶ νὰ μὴ κωλύῃ τὴν μύρφωσιν τῆς καρδίας αὐτοῦ διὰ τῆς ἀστασίας τῶν ἐπιδράσεων τῶν αἰσθητηρίων*.

ΣΗΜ. 1. Αἱ ἐποπτεῖαι εἶνε αἱ πρῶται μόνιμοι συλλήψεις τῶν στοιχείων τῆς παραστατικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, δηλ. τῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πρῶτῶν, ὅπως αἱ λέξεις τῆς γλώσσης ἐκ τῶν μερικῶν στοιχείων. Αἱ ἐποπτεῖαι συμπλέκονται ἅλιν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀποτελοῦσιν ἄνωτέρας, συνθετικῶς παραστατικὰς μορφάς, ὅπως αἱ λέξεις τῆς γλώσσης συναρμολογοῦνται εἰς προτάσεις. Αἱ ἄνωται αὗται συνθέσεις παράγουσι τὴν ο π ο ι κ ῆ ν π α ρ α λ λ η λ ῖ α ν καὶ τὴν χ ρ ο ν ι κ ῆ ν διαδοχῆν. Ἡ παράστασις τῆς ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκτεινομένης χώρας εἶνε λίαν περίπλοκος παραστατικὴ μορφή, εἰς ἀντίληψιν τῆς ὁποίας δὲν ἀρκεῖ ν' ἀνοίξωμεν ἀπλῶς τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὸ ρεῦμα τοῦ φωτός· διότι ζῶα, παῖδες καὶ βλάκες στρέφουσι τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν χώραν χωρὶς νὰ λάβωσιν «ἐποπτεία» αὐτῆς. Ἀνάγκη πρότερον ν' ἀποκτήσῃ

* Διὰ τοῦτο αἱ μεγάλοι παγκόσμιοι ἐκθέσεις εἶνε ἥκιστα κατάλληλοι ἵνα ἐπεκτείνωσι τὸν κύκλον τῶν ἐποπτεῶν τοῦ εἰσέτι ἀπαιδευτοῦ ὡς καταπιέζουσαι τὸ θυμικὸν διὰ τῆς πλησμονῆς καὶ ποικιλίας τοῦ προσφερομένου.

τις τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ φύλλου, τοῦ δένδρου, τοῦ θάμνου κλ., πρὶν ἢ δυνηθῆ ἢ «ἐξοικειωθῆ» διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς τὴν χώραν.

ΣΗΜ. 2. Κατὰ ταῦτα ἡ «ἐξοικειώσις» πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον εἶνε ψηφοθέτησις τῆς παραστατικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, τῆς ὁποίας τὰ ψηφία εἶνε αἱ μερικαὶ ἐποπτεῖαι. Ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη παρέχουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν ἡμῶν ταῦτα τὰ ψηφία, τὰ ὁποῖα ἀποταμιεύονται ἐν τῇ μνήμῃ καὶ συνδέονται ὑπὸ τῆς φαντασίας εἰς νέους συνδυασμοὺς (συμπλέγματα) ἀφισταμένους τῆς ἀρχικῆς μορφῆς. Αἱ ἐποπτεῖαι ἀποτελοῦσι τὴν ἐν πρώτῳ βαθμῷ ἐπεξεργασμένην ἀκατέργαστον ὕλην πάντων τῶν ἀνωτέρων μορφωμάτων τῆς ψυχῆς καὶ εἶνε αἱ αἰσθηταὶ εἰκονογραφίαι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἡμετέρας παραστατικῆς ἐνεργείας, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν θὰ εἶχον ἔννοιαν αἱ ἀνώτεροι ὑπὲρ αἴσθησιν παραστάσεις ἡμῶν.

§ 13. Τὸ θυμικὸν τοῦ παιδός. Σπουδαιότης τοῦ θυμικοῦ βίου.

Εἰς τὴν συνείδησιν ὡς τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων παραθέτομεν τὸ θυμικόν (τὴν καρδίαν) ὡς τὸ σύνολον τῶν συναίσθημάτων, ἐνδιαφερόντων καὶ ὀρέξεων, ἅτινα ἀναπτύσσονται διὰ τοῦ παραστατικοῦ βίου τῆς ψυχῆς. Ἄνευ θυμικοῦ θὰ ἔμμενεν ὁ ἄνθρωπος ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος καὶ ἀργός.

Τὰ συναισθήματα δὲν εἶνέ τι αὐτοτελές, ἀνεξάρτητον τοῦ παραστατικοῦ βίου, ἀλλ' ἀναπτύσσονται ἐν ταῖς παραστάσεσι καὶ μετ' αὐτῶν. Ἐν αὐτοῖς λαμβάνομεν συνείδησιν τῶν προαγωγῶν ἢ κωλύσεων τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, αἵτινες ἐμφανίζονται ὡς ἡδονὴ ἢ λύπη. Ἐν τῇ ἡδονῇ ἢ λύπῃ ἐξαγγέλλεται ἡ ἀξία ἢ ἀπαξία, ἣν ἔχουσι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ ἢ δι' ἡμᾶς.

Κατὰ τὰ αἴτια τὰ προκαλοῦντα τὰ συναισθήματα διακρίνομεν 1) ὑποκειμενικὰ συναισθήματα ἐκφράζοντα ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, ἣν ἔχουσι τὰ πράγματα δι' ὠρισμένον ἄτομον ἐν ὠρισμένη καταστάσει καὶ 2) ἀντικειμενικὰ ἐξαρτώμενα ἐξ αὐτῆς τῆς ποιότητος τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐκφράζοντα ἀξίαν γενικὴν καὶ ἀπόλυτον. Τοιαῦτα εἶνε ἐν μέρει τὰ ὕλικα συναισθήματα (τοῦ πόνου, τῆς δίψης, πείνης, κούσεως, τομῆς, γεύσεών τινων, ὀσμῶν κλ.), τὰ εἰδολογικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἀληθές (λογικὰ), τὸ καλὸν (καλαισθητικὰ) καὶ τὸ ἀγαθὸν (ἠθικὰ), καὶ τὰ θρησκευτικὰ.

Ἰδίᾳ σπουδαία διὰ τὴν ἀγωγὴν εἶνε ἡ μόρφωσις τῶν εἰδολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν συναισθημάτων.

Καὶ αἱ ὀρέξεις εἶνε καταστάσεις, εἰς ἃς καταντῶσιν ὑπό τινος περιστάσεις αἱ παραστάσεις. Ἐν αὐταῖς λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς τάσεως παραστάσεώς τινος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς σαφηνείας. Ἐὰν εἰς τὴν ὄρεξιν προσέλθῃ ἡ γνῶσις τοῦ ἐφικτοῦ, μεταβάλλεται εἰς βούλησιν, ἥτις ἐκδηλοῦται πρὸς τὰ ἐκτὸς ὡς πράξις.

Ἐπειδὴ ἐν τῷ θυμικῷ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὰς ρίζας καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ, ἐπομένως καὶ ὁ μέλλων χαρακτήρ, διὰ τοῦτο ἡ μόρφωσις τοῦ θυμικοῦ εἶνε λίαν σπουδαία. Ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ φροντίσῃ ἵνα πρῶτον τὸ θυμικὸν τοῦ τροφίμου ἀνοιχθῇ εἰς τὰς ὁρμὰς τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι, δεύτερον ἵνα γένηται τοῦτο ὀρθῶς, ἐν τάξει καὶ ἄνευ σφραδῶν θυμικῶν διεγέρσεων, καὶ τρίτον ἵνα τὸ συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι αὐτοῦ τραπῇ εἰς τὰ ὑψηλότερα ἀντικείμενα, τὰ πνευματικώτερα.

Διὰ τὴν θυμικὴν μόρφωσιν εἶνε οὐσιῶδες τὸ νὰ σχηματισθῶσιν ἐν τῇ ῥοῇ τῶν παραστάσεων σταθμοὶ τινες, ἐν οἷς συναθροίζονται αἱ παραστάσεις καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἐπανέρχονται πάντοτε αἱ ἐκ διαφόρων μερῶν προσερχόμεναι σειραὶ παραστάσεων.

Τὸ θυμικὸν τοῦ παιδὸς χαρακτηρίζει δηλ. ἔκτακτος μαλακότης, μεθ' ἧς ἴσταται ἀνοικτὸν εἰς τὴν προσβολὴν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων ἄνευ τινὸς ἐσωτερικοῦ στηρίγματος. Ἐντεῦθεν αἱ σφοδραὶ ἀψυθμίαι τῆς χαρᾶς, τῆς λύπης καὶ τῆς ἀγανακτήσεως, αἵτινες τοσοῦτον εὐκόλως ἐμφανίζονται ἐν αὐτῷ καὶ ἐκρήγνυνται ἐναλλάξ εἰς εὐθυμίαν καὶ δάκρυα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀπότομος ἐμφάνισις ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρέφονται ὅτε μὲν εἰς τοῦτο, ὅτε δὲ εἰς ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον καὶ γεννῶσι τὴν τραχεῖαν ἀγριότητα τοῦ παιδός.

Αὕτη ἡ θυελλώδης ἀνάπτυξις θραύεται, ἐὰν ὑπάρχωσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδὸς στηρίγματα διατηροῦντα ἰσορροπίαν τινὰ ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ παῖς νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τῆς λίαν μεγάλης μεταβολῆς τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ καταστάσεων. Ἄντὶ τοῦ νὰ ἐγκαταλιμπάνηται εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἀγρίους

συμπαίκτης, ανάγκη μᾶλλον νὰ ἐγκλειῖται ἐντὸς ἡρέμου κύκλου ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ διηνεκῶς ἐπανερχομένων ἔργων.²

Ἐν ταῦθα μάλιστα ἡ κατοικία μετὰ τῆς ἡσύχου εἰρήνης καὶ ἡρέμου ἐπαναλήψεως τῆς ἡμερησίας τάξεως αὐτῆς δεικνύει μεγάλην δύναμιν διὰ τὴν θυμικὴν μὀρφωσιν*. Οὐδὲν ἦττον σπουδαία εἶνε καὶ ἡ μετὰ ταῦτα διατριβὴ ἐν τῇ σχολῇ, ἣτις ὀφείλει νὰ εἶνε ἐνδιαίτημα τῆς καθαριότητος καὶ τάξεως, Αὕτη ἐμποδίζει διὰ τῆς ἀσθητοτέρας αὐτῆς πειθαρχίας πάσας τὰς ἀταξίας τοῦ παιδὸς καὶ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ διὰ τῆς διδασκαλίας.

Τέλος σημαίνει πολὺ τὸ ν' ἀποκτήσῃ ὁ παῖς ἤδη ἐν ταύτῃ τῇ βαθμίδι διὰ τὸ σύνολον τῶν πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον σχέσεων αὐτοῦ ἐκεῖνο τὸ σημεῖον τῆς ἀναπαύσεως, τὸ ὅποῖον συνδέομεν μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ὅποῖον ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν *θρησκευτικὴν ἔκποσιν τοῦ κόσμου*.

ΣΗΜ. 2. Ὁ παῖς εἶνε ἄστατος δὲν δύναται νὰ ἐνδιατρίψῃ ἐπὶ πολὺ εἰς ἓν ἀντικείμενον, ἀλλὰ παρασύρεται ὑπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐντυπώσεως. Ἡ σφοδρότης, μεθ' ἧς ἐνεργοῦσιν εἰς τὸ θυμικὸν αὐτοῦ αὐται αἱ ἐντυπώσεις, μεταβιβάζει αὐτὸν αἴφνης ἐκ μιᾶς ἀψιθυμίας εἰς ἄλλην, ἐκ τοῦ γέλωτος εἰς τὰ δάκρυα. Ἀγαπᾷ τὴν μεταβολὴν, διὰ τοῦτο ῥίπτει τὸ παίγιον αὐτοῦ, ἐὰν δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τι ἐν αὐτῷ, ἢ ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ αὐτὸ (καταστρεπτικὴ ὁρμὴ τῶν παιδῶν). Ἐπειδὴ δὲν δύναται ἀκόμη νὰ διατηρήσῃ μίαν ἰδέαν ἢ καὶ μόνον νὰ κάθηται ἡσυχός ἐπὶ πολὺν χρόνον, δὲν εἶνε ἀκόμη ἱκανὸς ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ νὰ φοιτᾷ εἰς τὸ σχολεῖον. Μάλιστα ἀρέσκουσιν εἰς αὐτὸν ἐκεῖναι αἱ παιδῖαι, ἐν αἷς ἐν ταχείᾳ διαδοχῇ μεταβαίνει ἐκ μιᾶς καταστάσεως εἰς ἄλλην, λοιπὸν μάλιστα αἱ παιδῖαι τῆς κινῆσεως. Ἐὰν ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἑαυτὸν, ῥίπτεται εἰς τὰς ποικιλωτάτας ἐπιχειρήσεις, ἀκολουθῶν ἐξωτερικὴν ὄθῃσιν. Ἐντεῦθεν ἀναγκαία ἡ ἐπιτήρησις, μάλιστα ὅπου εἶνε ὁμοῦ πολλοὶ παῖδες.

ΣΗΜ. 3. Ἐτι σπουδαιότερα τῶν προγμάτων εἶνε τὰ πρόσωπα. Εἶνε τὰ μάλιστα σπουδαῖον τὸ νὰ μὴ ἐγκλεισθῇ ὁ παῖς ἐν τῷ γοητευτικῷ κύκλῳ τοῦ οἰκείου «ἐγώ», ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ὑποδέχῃται ἐν αὐτῷ πρόσωπα τῆς συναναστροφῆς αὐτοῦ. Ἡ συμπαθία πρὸς ἀνθρώπους εἶνε ἡ κυρία πηγὴ τῆς θυμικῆς μορφώσεως· πράγεται δὲ αὕτη δι' εἰλικρινείας, φιλαληθείας

* Τὸ περιφέρεισθαι μετὰ τῶν παιδῶν εἰς περιηγήσεις καὶ ξενοδοχεῖα καταστρέφει πᾶσαν βάσιν τῆς θυμικῆς αὐτῶν μορφώσεως (ἀθιγγανικὸς βίος).

καὶ ἐνδομύχου συναναστροφῆς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χρυψίνοιαν καὶ ὑπόκρισιν. Οἱ παῖδες πρέπει νὰ παρακινῶνται νὰ φαίνωνται ὅποιοι εἶνε καὶ νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὰ θυμικὰς καταστάσεις οὐ μόνον τῶν συγγενῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν συμπαικτῶν καὶ τῶν φίλων αὐτῶν. Τοῦτο ἄγει εἰς τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα τοῦ συγχαίρειν καὶ συμπάσχειν, τὰ ὅποια σχηματίζουσι τὴν γέφυραν εἰς τὴν ἀγάπην.

§ 14. Φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδὸς ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς γλώσσης.

Μετὰ τῆς ἐποπτείας συμβαδίζει ἐν τῇ πρωίμωτάτῃ περιόδῳ τῆς ζωῆς ἡ γλώσσα. Τὸ συνδῆδον ἀμφοτέρως εἶνε ἡ ἀκοή· ὁ κωφὸς μένει ἄλαλος.

Πεπροικισμένος δι' ἐξαίρετων γλωσσικῶν ὀργάνων ἀρχίζει ὁ παῖς λίαν πρωίμως νὰ μεταχειρίζεται αὐτά. Ἐπειδὴ ἀκούει τοὺς φθόγγους, τοὺς ὁποίους παράγει, ἀρχίζει νὰ μεταβάλλῃ αὐτοὺς ποικιλοτρόπως καὶ ἀρθρώνῃ, καὶ δὴ διὰ μιμῆσεως τούτου, τὸ ὅποσον ἀκούει παρ' ἄλλων. Οὕτω ἡ γλώσσα τῶν ἐνηλίκων, ἣτις λαλεῖται περὶ τὸν παῖδα, γίνεται τὸ πρότυπον τῆς χρήσεως τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων!

Τὸ λαληθὲν ὅμως δὲν μένει κενὸς ἦχος, ἀλλ' ἀποκτᾷ κατ' ὀλίγον σημασίαν. Ἐποπτεύων ὁ παῖς τὰ ἀντικείμενα ἀκούει συγχρόνως (παρ' ἄλλων) τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ σημειοῖ αὐτά. Ἡ ἐποπτεία καὶ τὸ ὄνομα συγχωνεύονται παρ' αὐτῷ εἰς ὀλικτὴν παράστασιν τοσοῦτον ἐνδομύχως, ὡς εἰ καὶ τὸ ὄνομα ἦτο γνώρισμα τοῦ πράγματος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ. Μετὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ πατρὸς, τῆς μητρὸς, τῆς τραπέζης, τοῦ δένδρου συγχωνεύονται παρ' ἑλληνόπαισι τὰ ὀνόματα «πατήρ», «μήτηρ», «τράπεζα», «δένδρον».

Χωρὶς νὰ διδάξουσιν ἐπίτηδες οἱ ἐνήλικες τὸν παῖδα οἰκειοποιεῖται οὗτος δι' ἀπλῆς μιμῆσεως μέγα μέρος τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ. Πᾶσα λέξις, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε, γίνεται ἀφετηρία διὰ τὴν περαιτέρω μόρφωσιν αὐτοῦ· διότι τὴν λέξιν ταύτην μεταθιβάξει ἀμέσως εἰς πᾶν νέον ἀντικείμενον ἔχον τὰ αὐτὰ γνώρισμα κατὰ ἀντικειμένῳ, εἰς τὸ ὅποσον ἀπεδόθη κατ' ἀρχὰς ἡ λέξις. Ἡ λέξις «τράπεζα» ἀποδίδεται εἰς πᾶν ἔπιπλον τούτου τοῦ εἶδους, ἡ λέξις «καλὸν» εἰς πᾶν ἀντικείμενον ἀνταπο-

κρινόμενον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ προτιμώμενον διὰ τοῦτο ὑπὸ τινὰ ὄψιν. Τοῦτο συμβαίνει ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν κρίσεων· «τοῦτο τὸ πράγμα εἶνε τράπεζα· τοῦτο εἶνε καλόν».

Ἀρχίζων ὁ παῖς νὰ ἐργάζεται διὰ λέξεων, δηλ. νὰ ὀμιλήῃ, ἀρχίζει καὶ νὰ παραβάλλῃ τὰ πράγματα καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῶν καὶ ν' ἀντιλαμβάνηται τὰς σχέσεις αὐτῶν, δηλ. νὰ κρίνῃ. Κρίσεις τινὰς π. χ. «ἡ χιὼν εἶνε ψυχρὰ» δύναται αὐτὸς ν' ἀνακαλύψῃ· ἐν ταῖς πλείσταις ὅμως κρίσεσι μιμῆται μόνον τοὺς ἄλλους, δηλ. ἐπαναλαμβάνει τὰς κρίσεις (προτάσεις), τὰς ὁποίας ἀκούει, ὅπως ἐπανελάμβανε πρότερον τὰς μερικὰς λέξεις (ὀνόματα). Οὕτω εἰσδέχεται τὰς γνώσεις καὶ τὸν νοῦν, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ περίξ αὐτοῦ.

Πᾶν ὅ,τι ἀκούει ὁ παῖς περίξ αὐτοῦ εἶνε διδασκαλία, ἣτις παρέχεται ἀσυνειδήτως καὶ τὴν ὁποῖαν εἰσδέχεται ὁ παῖς ἀσυνειδήτως. Αὐτὴ ἡ διδασκαλία εἶνε λίαν ἰσχυρὰ, διότι ἡ συνείδησις τοῦ παιδὸς ἴσταται ἀνοικτὴ εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ὡς χάρτης ἄγραφος. Ἐρχόμενος ὁ παῖς εἰς τὴν σχολὴν εἶνε ἤδη ὠπλισμένος διὰ πλήθους γνώσεων καὶ δεξιοτήτων. Ὡστε δικαίως λέγει ὁ Ἰωάννης Παῦλος ὅτι «ὁ ἄνθρωπος μαθάνει ἐν τοῖς τρισὶ πρώτοις ἔτεσι τῆς ζωῆς πλείονα ἢ ἐν τοῖς τρισὶν ἀκαδημαϊκοῖς».

Οὕτω λοιπὸν ἀπέκτησεν ὁ παῖς ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τῆς ζωῆς θησαυρὸν γνώσεων ὑπὸ τὴν μορφήν ἐποπειῶν καὶ λέξεων, ὡς καὶ συνδέσεις αὐτῶν εἰς κρίσεις καὶ προτάσεις· ἀνεπτύχθησαν δὲ παρ' αὐτῷ καὶ τινες πνευματικαὶ ἐνέργειαι, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς ἀπλουστάταις αὐτῶν μορφαῖς, ὅσον τὸ προσέχειν, διατηρεῖν, συγκρίνειν, νοεῖν καὶ λαλεῖν. Ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως ὀφείλει νὰ γείνη ἡ περαιτέρω ἐποικοδόμησις ἐν τῇ περιόδῳ τῆς μαθήσεως.

ΣΗΜ. 1. Ὅτι ἡ γλῶσσα εἶνε προῖον τῆς μιμῆσεως τούτου, τὸ ὁποῖον ἀκούει ὁ παῖς περὶ ἑαυτὸν, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ παῖς οἰκειοποιεῖται ἐκείνην τὴν γλῶσσαν, ἣτις λαλεῖται περίξ αὐτοῦ, λοιπὸν ἐν Γερμανίᾳ τὴν Γερμανικὴν, ἐν Ἑλλάδι τὴν Ἑλληνικὴν κτλ. καὶ δὴ ἐκάστην μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας. Δύναται τις μάλιστα καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πείραμα καὶ μεταθέτων τὸν παῖδα, ἀφοῦ ἐξέμαθε τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, εἰς ξένον τόπον νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν δευτέραν γλῶσσαν. Λοιπὸν ἡ γλῶσσα εἶνε ἐπίκτητος, οὐχὶ ἔμφυτος, καὶ ἐν τῇ γεννήσει

τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὀρίζεται ποίαν γλῶσσαν θὰ λαλῇ καὶ τί μετὰ τῆς γλώσσης θὰ εἰσδεχθῇ ἐντὸς τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ.

Ἄφοῦ δὲ ἡ γλῶσσα εἶνε ἐπίκτητον ἄγαθον, καὶ πᾶν ὅ,τι εἰσδέχεται ὁ ἄνθρωπος διὰ μέσου αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὴν σφαιραν τοῦ ἐπικτητοῦ· τοῦτο δὲ εἶνε σχεδὸν πᾶν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν μόρφωσιν ἡμῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ πνευματικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ ἀτόμου. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀμέσως ὑποβιάζεται εἰς ζῶον. Ἡ γλῶσσα εἶνε τὸ παντοδύναμον ὄργανον, δι' οὗ ἐνεργεῖ ὁ παιδαγωγὸς ἐπὶ τοῦ τροφίμου, ἵνα ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὸν τὸ οἰκεῖον πνεῦμα. Κατέχων τοῦτο τὸ ὄργανον εἶνε ὑπέρτερος τῶν λοιπῶν μορφωτικῶν παραγόντων. Ἐντεῦθεν δύναται τις νὰ κατανοήσῃ ὁποῖον μέγα στάδιον ἀφῆθη διὰ τοῦ μέσου τῆς γλώσσης ἀνοικτὸν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν καὶ πόσον ὀλίγον περιορίζεται ἡ ἀγωγὴ διὰ τοῦ ἐμφύτου.

ΣΗΜ. 2. Διὰ τί δὲν ἔχουσι καὶ τὰ ζῶα γλῶσσαν, ὅπως οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ τινὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς τὰ πτηνά, ἔχουσιν ὄργανα γλωσσικά καὶ ὀδία; Αἰτία τούτου εἶνε ἡ σωματικὴ αὐτῶν ὀργάνωσις, ἕνεκα τῆς ὁποίας ὑπερτεροῦσι παρ' αὐτοῖς τὰ σωματικὰ αἰσθήματα τῶν αἰσθημάτων τῶν αἰσθητηρίων (§ 11) οὕτως, ὥστε ἀποβαίνει δύσκολον νὰ διευθύνωσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Τὰ ζῶα διεγείρει μόνον ὅ,τι συνέχεται ἀμέσως μετὰ σωματικῶν αἰσθημάτων, π. χ. τροφὴ ἢ πληγαί. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν δύνανται νὰ προσηλώσωσιν ἐλευθέρως τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς μερικὰ πράγματα, δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ παρ' αὐτοῖς ἡ συγχώνεσις τῶν ὀνομάτων μετὰ τῶν ἐποπτεῶν. Αἱ ἐποπτεῖαι ὑπάρχουσιν· ἀλλὰ δὲν ἐπιτυγχάνει ἡ ἀπαλλαγὴ καὶ ἀπόσπασις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ζωτικοῦ αἰσθήματος. Τὰ ζῶα ἀντιλαμβάνονται τὰ περίξ ἀτελῶς μόνον, δηλ. μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς σωματικὰς αὐτῶν ἀνάγκας.

ΤΜΗΜΑ II.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΑΘΗΣΕΩΣ. ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

§ 15. Η ἐπάνοδος τῶν παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν.

Ὅταν ὁ παῖς βλέπῃ ἀντικείμενόν τι δις ἢ τρίς, ἀναγνωρίζει αὐτὸ, προδήλως διότι ἡ ἀρχικὴ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου, ἥτις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀφανισθῆ ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἀναζω-

πυρεΐται ἵνα συνενωθῆ μετὰ τῆς νέας ὁμοίας αὐτῇ παραστάσεως. Οὕτω προσηλοῦται ὁ ὀφθαλμὸς περιπλανώμενος μεταξὺ πολλῶν ξένων ἀνθρώπων αἴφνης ἐπὶ τῶν χαρακτηρῶν γνωστοῦ τινος ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον «ἀνεγνωρίσαμεν» ὡς τοιοῦτον. Δὲν θὰ ἀνεγνωρίζομεν αὐτὸν, ἐὰν δὲν ἐβλέπομεν αὐτὸν πρότερον καὶ ἐὰν ἡ ἀρχαιοτέρα παράστασις δὲν ἀνεκαλεῖτο εἰς τὴν συνειδήσιν ὑπὸ τῆς νεωτέρας.

Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἐπανέρχεται μόνον ἡ ἀρχαιοτέρα παράστασις τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν ἀνθρώπου εἰς τὴν συνειδήσιν, ἀλλὰ φέρει μεθ' ἑαυτῆς καὶ ὄλον σύμπλεγμα ἄλλων παραστάσεων, μεθ' ὧν συνεδέθη τότε διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ. Οὐ μόνον «ἀνεγνωρίζομεν» τὸν ἀρχαῖον γνώριμον ἡμῖν ἄνθρωπον, ἀλλ' «ἀναμιμνησκόμεθα» συγχρόνως πασῶν τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας εἶδομεν αὐτὸν τὸ πρῶτον, ὡς π. χ. τοῦ τόπου, ἔνθα ἦτο, τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἦσαν μετ' αὐτοῦ κτλ.

Τὰ γεγονότα ταῦτα δεικνύουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἐπανεέλθωσιν ὑπὸ εὐμενεῖς περιστάσεις εἰς τὴν συνειδήσιν παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἀπεδιώχθησαν αὐτῆς δι' οἰασδήποτε αἰτίας. δηλ. ἐσκοτίσθησαν. Ἡ ἐπάνοδος ἐσκοτισμένων παραστάσεων εἰς τὴν συνειδήσιν ὀνομάζεται ἀναπαραγωγή ἢ ἀνάπλασις, αἱ δὲ παραστάσεις, αἵτινες ἐμφανίζονται δι' αὐτῆς, ἀναπεπλασμένοι παραστάσεις ἢ παριστάσεις ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ παραχθῶσι μόνον διὰ τοῦ ἀμέσου ἐρεθισμοῦ τῶν αἰσθητηρίων.

Ἡ αἰτία τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων εἶνε διττή· 1) ἡ ταυτότης ἢ ὁμοιότης τοῦ περιεχομένου καὶ 2) ἡ συγχώνευσις ἕνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ. Αἱ παραστάσεις ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας, ἐὰν εἶνε αἱ αὐταὶ ἢ ὁμοίαι· ἀναπλάττουσι δὲ ἀλλήλας καὶ ἂν, χωρὶς νὰ εἶνε ὁμοίαι, συνηρητήθησάν ποτε ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συνεδέθησαν ἕνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ εἰς μίαν μόνην ὀλικὴν παράστασιν ἢ σειράν.

Ἡ ἕνεκα ταυτότητος ἀνάπλασις καλεῖται ἄμεσος, ἡ ἕνεκα συγχρονισμοῦ ἔμμεσος. Ὁ νόμος τῆς ἀμέσου ἀναπλάσεως, εἶνε ὅτι *A* ἀναπλάττει *A* Ὁ νόμος τῆς ἔμμεσου εἶνε ὅτι *A* ἀνα-

πλάττει *B* καὶ *B* ἀναπλάττει *A*, προϋποτιθεμένου ὅτι ἀμφότερα συνητήθησάν ποτε συγχρόνως ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συνεδέθησαν ἔνεκα τούτου εἰς ὀλικὴν παραστάσιν. Οὕτω δύναται ν' ἀναπλάσῃ λίαν ζωηρῶς ἢ θεὰ ἐξωγραφημένου καρπού τὴν γῆσιν αὐτοῦ καί, ἐὰν ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης περιεπάτουν πάντοτε ὁμοῦ, ἢ συνάντησις ἑκατέρου βεβαίως θὰ ὑπομνήσῃ ἡμᾶς τὸν ἕτερον.

Εἰς τὴν ἀνάπλασιν ὑπόκεινται οὐ μόνον αἱ αὐταὶ παραστάσεις ἀλλὰ καὶ αἱ ὅμοιαι. Αἱ παραστάσεις εἶνε ὅμοιαι, ἐὰν εἶνε ἐν μέρει αἱ αὐταί, ὡς *ΑΒ* καὶ *ΑΓ*, π. χ. τὸ πρωτότυπον καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ. Τὸ *Α* τῆς ὀλικῆς παραστάσεως *ΑΓ* ἀναπλάττεται ὑπὸ τῆς *ΑΒ* δι' ἀμέσου ἀναπλάσεως· τὸ δὲ *Γ* δι' ἐμμέσου. Ἐὰν *Β* καὶ *Γ* εἶνε λίαν ἀντίθετοι, αἱ ὅμοιαι παραστάσεις *ΑΒ* καὶ *ΑΓ* καλοῦνται ἀντιθέσεις. Ὁ φιλάργυρος καὶ ὁ ἄσωτος εἶνε ἀντιθέσεις.

ΣΗΜ. 1. Ὁ σκοτισμὸς καὶ ἡ ἀνάπλασις ἀνήκουσιν εἰς τὰ συνηθέστατα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἀδιακόπως ἀφανίζονται παραστάσεις ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀφῆνουςαι ἐλεύθερον στάδιον εἰς ἄλλας παραστάσεις· ἀλλ' αἱ νέαι αὐταὶ παραστάσεις ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν συνείδησιν ὅτε μὲν ταύτας, ὅτε δ' ἐκείνας τὰς ἐσκοτισμένας παραστάσεις, δηλ. συνοδεύονται ὑπὸ διηνεκῶν ἀναπλάσεων. Ἐν τῇ «ἀναγνωρίσει», ἐν τῇ «ἀναμνήσει» ἔχομεν συνείδησιν τοῦ γεγονότος τῆς ἀναπλάσεως διακρίνοντας τὴν ἀναπλασθεῖσαν παράστασιν τῆς νέας· ἀλλὰ καὶ ὅπου δὲν ἔχομεν συνείδησιν τούτου τοῦ γεγονότος, συμβαίνει διηνεκῆς ἀνάπλασις τῶν ἀρχαίων παραστάσεων διὰ τῶν νέων. Τοποθεσία τις ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς, διότι ἀνακαλεῖ ληληθότως εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν τὰς παραστάσεις τῆς πατρίδος· ἀνθρώπος τις φαίνεται συμπαθητικὸς εἰς ἡμᾶς, διότι ἡ φωνὴ αὐτοῦ διεγείρει ἐν ἡμῖν τὴν ἠχώ προσφιλῶν εἰς ἡμᾶς προσώπων.

ΣΗΜ. 2. Παράστασις δυναμένη ν' ἀναπλάσῃ ἄλλην παράστασιν καλεῖται βολητικὴ αὐτῆς. Δοιπὸν δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς βοηθείας ὠρισμένης τινὸς παραστάσεως πάσας τὰς παραστάσεις, αἱ ὅποια εἶνε αἱ αὐταὶ ἢ ὅμοιαι τῇ πρώτῃ, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκείνας, αἱ ὅποια συνεδέθησαν μετ' αὐτῆς ἔνεκα συγχρονισμοῦ.

ΣΗΜ. 3. Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρονται συνήθως ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ τέσσαρες εἰδικοὶ νόμοι· τῆς ἀναπλάσεως, δηλ. ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος, ὁ τῆς ἀντιθέσεως, ὁ τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ ὁ τῆς διαδοχῆς. Ἡ σύνδεσις καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων ἡμῶν κατὰ τοὺς τέσσαρας νόμους αὐτῆς καλεῖται σύζευξις (συνειρμοῦς) τῶν ἰδεῶν.

ΣΗΜ. 4. Ἐπειδὴ αἱ ἐσκοτισμένοι παραστάσεις δύνανται ἐν ἐκάστη στιγμή τοῦ χρόνου ν' ἀναπλασθῶσι διὰ βοθητιῶν, ἀνήκουσιν ἐξ ἴσου εἰς τὴν συνείδησιν ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ (πρβλ. § 10). Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ διακρίνη τις ἐν ταύτῃ τὰς πραγματικὰς ἢ ἐνεργοὺς παραστάσεις, αἵτινες ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς, ἐκείνων τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν μόνον δυνάμει. Ἐκεῖναι εὐρίσκονται ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα (ἢ τὸ κατώφλιον) τῆς συνειδήσεως, αὐταὶ ὑπὸ τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς.

§ 16. Ἡ μὀρφωσις σειρῶν.

Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν ἐπεκτείνεται οὐ μόνον εἰς τὰς ὀλικὰς παραστάσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς σειράς. Ἐὰν δηλ. εἰσέλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ σειράν αἱ παραστάσεις ΑΒΓΔΕΖ, τὸ ἀρχικὸν μέλος Α συνδέεται πρὸς τὸ ἐπόμενον Β, διότι, καίπερ διαδεχόμενα ἄλληλα, ἦσαν ὅμως ἐν μέρει ὁμοῦ, δηλ. συγχρόνως, ἐν τῇ συνείδησει. Ἐπίσης συνδέεται τὸ Β πρὸς τὸ Γ κτλ. Ἐν ᾧ δὲ μέτρῳ συνεδέθησαν αἱ παραστάσεις, ἐν τῷ αὐτῷ ἀναπλάττουσιν ἄλληλας.

Τὸ ἀρχικὸν μέλος σειράς ἀναπλάττει τὰ ἐπόμενα ἐν τῇ ἀρχικῇ σειρά καὶ ἐν πλήρει σαφηνείᾳ. Λοιπὸν ὁ Ἰανουάριος ἀπαντᾷ τοὺς μῆνας, ἡ ἀρχὴ στροφῆς ποιήματός τινος τὴν ὄλην στροφὴν κτλ. Ἡ σειρά ἐξελλίσσεται.

Αἱ παραστάσεις τοῦ παιδὸς ἀποτελοῦσι κατ' ἀρχὰς χάος ἀδιάτακτον, ἐν ᾧ συνωθοῦνται ἄπειρα αἰσθήματα μετὰ πολλῶν ἀναπεπλασμένων παραστάσεων.

Ἡ κατ' ὀλίγον διακόσμησις τοῦ ὑλικοῦ τῶν παραστάσεων προπαρασκευάζεται διὰ τούτου ὅτι

1) Σχηματίζονται πυρῆνες παραστατικοὶ, περὶ τοὺς ὁποίους συγχολῶνται μείζονες κύκλοι παραστάσεων, ὡς π. χ. ἡ παράστασις τοῦ οἰκείου σώματος, τῆς οἰκίας, τῆς πατρίδος, τῆς σχολῆς κλ. καὶ

2) Ὅτι αἱ παραστάσεις λαμβάνουσι τὴν μορφήν σειρῶν.

Σπουδαία ἰδίᾳ εἶνε ἡ διάταξις αὐτῶν εἰς σειράς. Δι' αὐτῶν τὰ πολλὰ σύγχρονα καὶ διαδοχικὰ λαμβάνουσι κανονικὴν πορείαν καὶ δύνανται νὰ συνοψίζωνται ὑφ' ἡμῶν. Διατηροῦντες

προσιτὰ εἰς τὴν βούλησιν ἡμῶν τὰ ἀρχικὰ μέλη τῶν σειρῶν δεσπόζομεν τῆς πορείας τῶν παραστάσεων.

Καὶ ἡ διδασκαλία ζητεῖ νὰ συνδέσῃ τὴν ἕλλην τῆς διδασκαλίας εἰς σειρὰς, τὰς ὁποίας ἐγχαράττει εἰς τὴν μνήμην ὁ μαθητῆς καὶ αἱ ὁποῖαι ἀναπλάττονται ἐν τῇ ἐπαναλήψει καὶ ἐξετάσει, ἀναπλαττομένου διὰ καταλλήλου ἐρωτήσεως τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν μέλους.

Αἱ σχηματιθεῖσαι σειραὶ ἀποκτῶσι στερεότητα, ἐὰν διέλθωσι πολλάκις διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἐνταῦθα στηρίζεται ἡ δύναμις τῆς ἐπαναλήψεως, τῆς ἐξεως καὶ ἀσκήσεως. Ἡ στερεότης τοιαύτων σειρῶν καταφαίνεται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν δὲν δύναται ν' ἀναχαιτισθῇ ὑπὸ ἀντιθέτων παραστάσεων, αἵτινες εἰσέρχονται τυχόν αἴφνης εἰς τὴν συνείδησιν, ὅτι λοιπὸν ἀναπλάττονται μηχανικῶς. Οὕτω δύναται τις νὰ εἴπῃ ἐκ στήθους ποιημαχωρὶς νὰ ἐννοῇ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἀνάσκητος ἱεροκλήρυξ δύναται «νὰ τὰ χάσῃ», ἐὰν παρατηρήσῃ ὅτι ἐπίσημόν τι πρόσωπον, π. χ. ὁ ἐπίσκοπος, εἰσέρχεται εἰς τὸν ναόν.

Μετὰ τῶν μελῶν σειρᾶς τινος παραστάσεων δύνανται νὰ συνδέωνται σωματικαὶ κινήσεις, αἵτινες ἐν τῇ ἀναπλάσει αὐτῶν ἐπαναλαμβάνονται οἰκοθεν, ὡς π. χ. αἱ κινήσεις τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ποιημάτων, μαθημάτων κτλ. Ἡ ἐξίς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἡ διὰ συνεχοῦς ἐπαναλήψεως στερεωθεῖσα σειρὰ παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συνοδεύονται ὑπὸ σωματικῶν κινήσεων.

Αἱ κινήσεις ἐν τῷ ὀμιλεῖν, ἄδειν, ἰχνογραφεῖν, γράφειν, κρούειν τὸ κλειδοκύμβαλον κτλ. συμβαίνουνσι κατ' ἀρχὰς λίαν δυσκόλως, μέχρις οὐ διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως (ἐπαναλήψεως τῆς ἀναπλάσεως τῶν σειρῶν) μεταβληθῶσιν εἰς δεξιότητα.

ΣΗΜ. Ἡ ἀνάπλασις τῶν σειρῶν ἐπιδέχεται περαιτέρω διαμόρφωσιν καὶ τελείωσιν καθόσον 1) πολλὰ εἰς αἰετὸν εἰσέρχονται συγχρόνως διὰ τῆς συνειδήσεως, τῶν ὁποίων τὰ ἰσοβάθμια μέλη συγχωνεύονται, ὡς π. χ. αἱ σειραὶ τῶν σηματοφώνων, τῶν τόνων, τῶν κινήσεων τῶν δακτύλων καὶ τῶν πλήκτρων ἐν τῇ κρούσει τοῦ κλειδοκυμβάλου 2) τὰ μέλη τῆς κυρίας σειρᾶς γίνονται ἀρχικὰ μέλη δευτερευουσῶν σειρῶν, ἢ παρεμβαλλομένων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κυρίας σειρᾶς, ἢ λαμβανουσῶν πλαγίαν διεύθυνσιν 3)

σειρά τις ἀναπλάττεται οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀρχικὴν διεύθυνσιν ΑΒΓΔΕΖ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον ΖΕΔΓΒΑ. Τοῦτο συμβαίνει ἐν ταῖς τοπικαῖς σειραῖς.

§ 17. Ἡ προσοχή.

Διὰ τῆς ἀναπλάσεως οὐ μόνον ἀνακαλοῦνται αἱ παραστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύονται αἱ νέαι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ἐνταῦθα στηρίζεται ἡ προσοχή, ἥτις εἶνε ὁ πρῶτος πνευματικὸς ὅρος πάσης μαθήσεως καὶ ἡ σπουδαιοτάτη ιδιότης τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ μαθητικῇ περιόδῳ.

Ἡ προσοχή ἄρχεται, συγκεντρομένων τῶν ἰδεῶν, καθόσον περιορίζεται τις εἰς στενὸν κύκλον παραστάσεων, ὁ ὁποῖος τοσοῦτῳ φωτεινότερος καθίσταται, ὅσῳ στενότερος εἶνε, καὶ ὁ ὁποῖος περικλείει μόνον ἐκεῖνο, «τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ πρᾶγμα». Αὕτη ἡ συγκέντρωσις τῶν παραστάσεων εἶνε τὸ ἀντίθετον τῆς διαχύσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ συνείδησις εἶνε ἀδιακρίτως ἀνοικτὴ εἰς πάσας τὰς ἐντυπώσεις. Ὁ προσεκτικὸς ἀνάγκη νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς ἐν ἀντικείμενον καὶ ν' ἀποκρούῃ πᾶν τὸ ξένον. Αὕτη εἶνε πνευματικὴ πειθαρχία, ἥτις ἀπαρέσκει ἀκόμη εἰς τὸ νήπιον καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀπόκτησις καθιστᾷ τὸν παῖδα ἱκανὸν νὰ φοιτᾷ εἰς τὴν σχολήν.

Κατ' ἀρχὰς ἐλκύουσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν αἱ ἰσχυρότεραι ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων. Ἦδη ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ νηπίου ἐνδιατρίβει ἐπὶ τοῦ λάμποντος κομβίου ἢ φωτεινοῦ τινος σημείου, ὅπως καὶ τὸ οὖς αὐτοῦ στρέφεται πρὸς τοὺς ἰσχυροτάτους κρότους καὶ ἤχους. Αὕτη εἶνε ἡ ἀκουσία προσοχή. Διὰ συνεχοῦς ὁμως ἀσκήσεως γίνεται δυνατὸν εἰς ἡμᾶς νὰ συγκεντρωμέν τὴν προσοχὴν ἡμῶν αὐθαιρέτως ὅτε μὲν εἰς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον, ὅτε δὲ εἰς ἐκεῖνο.

Ἡ ἀκουσία προσοχή κατορθοῦται, καθόσον συρρέουσιν ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς συνειδήσεως βοήθειαι τῆς νεωστὶ εἰσερχομένης καὶ ἀσθενοῦς παραστάσεως, αἵτινες ἐξαίρουσι ταύτην τὴν παράστασιν ὑπὲρ τὸ πλῆθος τῶν συγχρόνων, ἀλλὰ σκοτεινῶν παραστάσεων καὶ καθιστῶσιν αὐτὴν κέντρον τοῦ κύκλου τῆς προσοχῆς. Καὶ αὗται αἱ ἀσθενέσταται ἐντυπώσεις δύναν-

ται νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν συνειδήσιν, ἐὰν ἐκ τοῦ βάθους τῆς συνειδήσεως ἔρχονται εἰς ὑπάντησιν αὐτῶν συγγενεῖς παραστάσεις ὡς βοήθειαι. Χωρὶς νὰ μεταποτίσωμεν τὸν ὀφθαλμὸν ἡμῶν δυνάμεθα νὰ φωτίσωμεν διὰ προσοχῆς ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου καὶ ἔν τινι μουσικῇ συναυλίᾳ εἶνε εὐκολον εἰς ἡμᾶς νὰ προσέξωμεν ὅτε μὲν εἰς τοῦτο, ὅτε δ' εἰς ἐκεῖνο τὸ ὄργανον. Τὰ ἀντικείμενα τὰ ἐπιτήδεια ἵνα δεσμεύσωσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν καλοῦμεν *ἐνδιαφέροντα*. Ἀναλόγως τῆς μορφώσεως τῆς συνειδήσεως φαίνονται εἰς ἡμᾶς ἐνδιαφέροντα ὅτε μὲν ταῦτα, ὅτε δ' ἐκεῖνα τ' ἀντικείμενα, καθόσον δηλ. εἶνε ἐπιτήδεια νὰ εὕρωσιν ἡχῶ ἐν αὐτῇ. Ἡ θεὰ φυτοῦ τινος εἶνε ἐνδιαφέρουσα εἰς τὸν ἰδόντα ἤδη ὅμοια φυτὰ ἢ ἐν γένει ἀσχοληθέντα περὶ φυτὰ γνωστόν μοι πρόσωπον ἐνδιαφέρει μᾶλλον ἢ τὸ ξένον. Ἡ διδασκαλία πλουτίζουσα τὴν συνειδήσιν ἡμῶν διὰ τῆς γνώσεως ποικίλων ἀντικειμένων διεγείρει τὸ *ἐνδιαφέρον ἡμῶν* δι' αὐτά. Διὰ τοῦτο αὐξανούσης τῆς διδασκαλίας αὐξάνει καὶ τὸ *πολυμερὲς ἐνδιαφέρον*.

ΣΗΜ. 1. Ἡ πληθὺς ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν καὶ παρίστανται εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, εἶνε ἐν ἐκάστη στιγμῇ μεγαλειτέρα τῆς πληθύος τῶν πραγματικῶν ἀντιλήψεων. Πλεῖστοι μεταβολαὶ συμβαίνουσαι περὶ ἡμῶν ἀπέλλονται δι' ἡμᾶς, διότι ἡ συνειδήσις ἡμῶν εἶνε ἐστραμμένη εἰς ἄλλας ἀντιθέτους παραστάσεις. Ὅταν ἀσχολώμεθα πνευματικῶς ἢ βυθίζωμεθα εἰς τὸ παίγνιον, πολλὰ δόνανται νὰ συμβῶσι περὶ ἡμᾶς, χωρὶς νὰ λάβωμεν εἶδησιν. Εἰσέρχεται τις, δὲν παρατηροῦμεν αὐτόν· σημαίνει τὸ ὥρολόγιον, δὲν ἀκούομεν, κτλ. Δὲν λείπουσι μὲν ἐνταῦθα οἱ ἐξ ἀντικειμένου ὄροι τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως. Τὰ κύματα τοῦ ἀέρος εἰσδύουσιν εἰς τὸ ὄς, τὰ τοῦ αἰθέρος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ εἰς οὐδεμίαν ὑπόκειται ἀμφιβολίαν ὅτι γεννῶνται καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σκοτεινά τινα αἰσθήματα. Δεῖπει ὅμως ἡ ἐξ ὑποκειμένου διάθεσις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, ἥτις θά ᾔτο εὐνοϊκὴ εἰς τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἔξαρσιν αὐτῶν τούτων τῶν αἰσθημάτων. Ταύτην τὴν ἐξ ὑποκειμένου διάθεσιν ὀνομάζομεν *προσοχὴν*.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ προσοχῇ συστέλλεται ἡ συνειδήσις καὶ περιορίζεται, εἰς ἓνα μόνον κύκλον παραστάσεων, ὁ ὁποῖος εἶνε τοσοῦτ' ἡμιτελής, ὅσοι στενότερος εἶνε. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ὡς ἀψίδα εἰς ὃξ ὑποκλήγουσαν.

§ 18. Η μνήμη.

Αί παραστάσεις, αΐτινες ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐσκοτίσθησαν, δὲν ἐκμηδενίζονται, ἀλλὰ διατηροῦνται ὑφ' ἡμῶν ἵνα ἀναπλασθῶσι, δοθείσης ἀφορμῆς. Ἐὰν συμβῆ τοῦτο ἐν ἀναλλοιώτῳ μνηστῇ, ἀποδίδομεν τὸ φαινόμενον τοῦτο εἰς τὴν μνήμην. Ἡ μνήμη εἶνε λοιπὸν ἡ ἀμετάβλητος ἀνάπλασις. Ἡ κυριωτάτη ιδιότης αὐτῆς εἶνε ἡ πίστις.

Ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης χωρίζεται εἰς δύο· τὴν τήρησιν ἢ σημειῶσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ σημειωθέντος. Ἡ τήρησις τῶν ψυχικῶν καταστάσεων συμβαίνει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ περιλαμβάνει πᾶν ὅ,τι ὑπῆρξέ ποτε ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ τηρηθέντος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν βοηθειῶν (§ 15), αἱ ὁποῖαι εἶνε οἱ μοχλοὶ τῆς ἀναπλάσεως.

Ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης ἐμφανίζεται ὡς ἄνευ σκοποῦ γιρομένη, ἐὰν παράστασις τις ἀνακαλῆ ἄλλην εἰς τὴν συνειδησιν ἄνευ τινὸς παρασκευῆς πρὸς τοῦτο, ὡς ἐν ταῖς διαφόροις ἐπινοαῖς καὶ τροπαῖς τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν· ἐμφανίζεται δὲ ὡς ἐπίτηδες γιρομένη, ὅταν, ὡς ἐν τῇ ἐγγχαράξει εἰς τὴν μνήμην καὶ ἀναμνήσει, προπαρασκευάζῃ τις τὴν ἐκουσίαν ἀνάπλασιν παραστάσεων.

Ἐπὶ τῆς τελευταίας στηρίζεται τὸ κυρίως μαρθάνειν. Τοῦτο κατορθοῦται, ἐὰν ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας διαταχθῆ εἰς σειρὰς, τὰ δὲ ἀρχικὰ μέλη τούτων τῶν σειρῶν συνδεθῶσι μετὰ τοιούτων παραστάσεων, αΐτινες εἶνε ἐν γένει λίαν συνήθεις εἰς ἡμᾶς, ἢ περὶ ὧν γινώσκομεν ὅτι θὰ εἶνε παροῦσαι ἐν τῇ συνειδήσει, ὅτε πρόκειται ν' ἀναπλασθῆ τὸ σημειωθέν. Οὕτω συνδέει ὁ μαθητῆς τὰς ἀπομνημονευτέας σειρὰς μετὰ τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας θὰ διεγείρῃ ἐν αὐτῷ ἢ ἐρώτησις τοῦ διδασκάλου.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν ἐνδομύχων συνδέσεων τῆς ἀπομνημονευτέας ὕλης οὐδὲν ὑπάρχει δραστικώτερον μέσον τῆς ἐπαναλήψεως. Ἡ ἐπαναλήψις εἶνε ἡ ψυχὴ τῆς (μηχανικῆς) μνήμης, διότι δι' αὐτῆς προάγεται ἡ συνάντησις τῶν γειτονικῶν μελῶν τῆς ἀπομνημονευτέας σειρᾶς, ἐπομένως καὶ ἡ σύνδεσις αὐτῶν.

ΣΗΜ. 1. Διὰ πάσας τὰς παραστάσεις, αἵτινες ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ συνειδήσει, ὑφίσταται ἡ δύναμις τῆς ἀναπλάσεως· ἀλλὰ μόνον δι' ὀλίγας μεταβάλλεται ἡ δύναμις αὕτη εἰς ἐνέργειαν, δηλ. μόνον δι' ἐκεῖνας, διὰ τὰς ὁποίας εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει πράγματι ὑπαρχουσῶν παραστάσεων ἐνεργοὶ ἀναπλαστικαὶ βοήθειαι.

ΣΗΜ. 2. Διὰ συνεχοῦς ἐπαναλήψεως συγχωνεύονται αἱ ἀπομνημονευτέαι σειραὶ τόσοσιν ἐνδομύχως, ὥστε διέρχονται διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν μ η χ α ν ι κ ῶ ς, δηλ. ἄνευ τινὸς συνδρομῆς τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ νοῦ. Δύναται τις ν' ἀπαγγείλῃ ἐκ στήθους ποίημα ἢ τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν ἀριθμῶν οὐδὲως προσέχων εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων.

Τοιαύτη μνήμη στηριζομένη μόνον ἐπὶ τῆς μηχανικῆς ἐγχαράξεως τῆς ἀπομνημονευτέας ὕλης, μὴ προσέχουσα δὲ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ σημειωθέντος καλεῖται μ η χ α ν ι κ ῆ. Ταύτης διαφέρει ἡ κ ρ ι τ ι κ ῆ μ ν ῆ μ η, καθόσον αὕτη ζητεῖ νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ σημειωτέου δι' ἐσωτερικῆς κατανόσεως αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται μάλιστα ἐκεῖ, ὅπου τὰ μέλη τοῦ ἀπομνημονευτέου ὅλου εὐρίσκονται εἰς λογικὴν πρὸς ἄλληλα συνάφειαν, ὡς π. χ. ἐν ἐπιστημονικῇ πραγματείᾳ. Τέλος διακρίνεται καὶ τρίτον εἶδος μνήμης, ἡ ἀ γ χ ί ν ο υ ς, ἥτις ζητεῖ νὰ συνδέσῃ τὸ διατηρητέον κατ' ἴδιον τεχνητὸν τρόπον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὐχὶ ἄνευ ἀγχινοίας ἀνευρίσκουσα τεχνητὰς βοηθείας τῶν μερῶν αὐτοῦ. Τοῦτο τὸ εἶδος τῆς μνήμης ἐφηρμόσθη ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Δανοῦ Reventlow τελειοποιηθείσῃ Μ ν η μ ο ν ι κ ῆ τ έ χ ν η. Ἐκτὸς τούτου διακρίνεται μνήμη π ρ α γ μ ᾶ τ ω ν, ὀ ν ο μ ᾶ τ ω ν, ἀ ρ ι θ μ ῶ ν, τ ὅ π ω ν, π ρ ο σ ῶ π ω ν καὶ χ ρ ω μ ᾶ τ ω ν διὰ ταύτης τῆς διακρίσεως ὅμως ἐκφράζεται μόνον τὸ γεγονός ὅτι ἡ μνήμη ἐξαιρέτως ἡσκήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἐν πράγμασι, ὀνόμασιν, ἀριθμοῖς, τόποις, προσώποις καὶ χρώμασιν.

ΣΗΜ. 3. Ἡ τελειότες τῆς μνήμης ἐξαρτᾶται ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ ἐκ τῆς μονιμότητος, ὀξύτητος, πολυδεγμοσύνης καὶ ἐτοιμότητος. Τὴν κριτικὴν μνήμην χαρακτηρίζει μάλιστα ἡ μονιμότης καὶ ἐτοιμότης αὐτῆς. Ἐν τῇ ἀγχνίῳ μνήμῃ ἡ σημείωσις τῆς ἀπομνημονευτέας ὕλης διὰ τῶν τεχνητῶν βοηθειῶν ἀποβαίνει δύσκολος. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς μνήμης κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἔκτασιν συνέχεται στενότερα μετὰ τοῦ ἐνδιαιρέοντος. Ἐχομεν εὐκόλον μνήμην διὰ πᾶν ὅ,τι ἐνδιαφέρει εἰς ἡμᾶς. Σπουδαῖον μνημονικὸν μέσον εἶνε ἡ σύνδεσις τοῦ νέου μετὰ τοῦ ἀρχαίου, ἴδια μετὰ τῶν συνήθων ἡμῶν κυρίων παραστάσεων καὶ σειρῶν. Ἡ διδασκαλία πρέπει πάντοτε νὰ προσκολλᾶται εἰς τὸ γνωστόν. Πρέπει ἐξαιρέτως νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς κριτικῆς μνήμης, λοιπὸν ἐπὶ τῆς μνήμης πραγμάτων. Ἡ μηχανικὴ μνήμη βοηθεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν διδασκαλίαν καὶ διὰ τῆς ἀπομνημονεύσεως μνημονικῶν στίχων.

ΣΗΜ. 4. Ἡ μνήμη εἶνε ἰσχυροτάτη ἐν τῇ νεότητι, ἐξασθενεῖ δὲ, προβαίνουσης τῆς ἡλικίας. Διὰ τοῦτο ἡ νεότης, μάλιστα ἡ πρώτη νεότης εἶνε ἡ κυρία ἐποχὴ τοῦ μανθάνειν, εὐκολος δὲ μνήμη παρὰ τοῖς παισὶν εἶνε σημεῖον πνευματικῶν προτερημάτων.

§. 19 Ἡ φαντασία.

Ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ παραστατικοῦ βίου συναναμιγνύονται ποικιλοτρόπως αἱ παραστάσεις διαφόρων χρονικῶν περιόδων οὕτως, ὥστε ἡ ἀνάπλασις δὲν φέρει πλέον ἐν ἑαυτῇ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἀρχαίου, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν τῆς παραγωγῆς τοῦ νέου. Εἰς τὰς ἀρχαίας παραστάσεις ἐλλεῖπει τι, προστίθεται δὲ ἄλλο, συνδυάζονται στοιχεῖα διαφόρων ὀλικῶν παραστάσεων καὶ σειρῶν.

Ἐν ταῖς παιδιαῖς τῶν παιδῶν παρατηροῦμεν ὅτι ὁ παῖς ζητεῖ νὰ ἐπιφέρει εἰς τὸ παίγνιον πιοκίλας μεταβολὰς κατὰ λόγον τῶν ἐπινοιῶν αὐτοῦ καὶ δίδει εἰς αὐτὸ τὰ πιοκιλώτατα προσωπεῖα· ἐκ τῶν διηγήσεων, τὰς ὁποίας ἤκουσεν ὁ παῖς, παραλείπει πολλάκις τινὰ ἐπίτηδες ἢ οὐχὶ ἐπίτηδες περικοσμεῖ τὸ ἀκουσθὲν διὰ νέων προσθηκῶν καὶ σχηματίζει ἐκ τῶν συστατικῶν μερῶν διαφόρων διηγήσεων νέας ἱστορίας. Οἱ ἄνθρωποι τέρπονται ἐπὶ τοῖς μεταβολαῖς καὶ τῇ ὑπερβολῇ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ζητοῦσι νὰ μορφώσωσιν τι νέον ἐκ τῶν ἐποπτεῖων, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν ἐν διαφόροις περιστάσεσιν. Ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ ἐκφράσῃ ταύτας τὰς οὕτω μορφωθείσας νέας παραστάσεις αὐτοῦ διὰ λόγου καὶ ἔργου, δι' ἰχνογραφίας, γραφῆς, πλαστικῆς κτλ. Καὶ ἐνταῦθα πρόκειται ἐπίσης ἀνάπλασις, ἀλλὰ μεταβεβλημένη. Τοῦτο τὸ φαινόμενον τῆς μεταβεβλημένης ἀναπλάσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀπηλλαγμέναι τῆς ἀναμνήσεως τῆς πρώτης αὐτῶν ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς καὶ συνδυάζονται ἐν τῇ συνειδήσει κατὰ νέον τρόπον, καλεῖται φαντασία.

Ὁ κύριος χαρακτήρ τῆς φαντασίας εἶνε ἡ πρωτοτυπία. Αὕτη περιορίζεται μόνον εἰς τὴν δημιουργίαν νέων συνδυασμῶν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεων καὶ δὲν δύναται διὰ τοῦτο νὰ προβῇ πέραν τοῦ διὰ τῶν

αίσθήσεων δεδομένου. Πᾶσα μελωδία καὶ ἄρμονία συνίσταται ἐκ τινων φθόγγων· πᾶσαι αἱ τοποθεσίαι ἐκ δένδρων, ποταμῶν, οἰκιῶν, ὄρέων καὶ κοιλάδων· πάντα τὰ δράματα ἐκ τινων χαρακτήρων καὶ καταστάσεων· πᾶσαι αἱ λέξεις ἐκ τινων τῶν 24 στοιχείων· οὐδεμία φαντασία ὅμως δύναται νὰ τολμήσῃ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ποικιλίαν τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γλώσσης, τῶν τοποθεσιῶν καὶ τῶν δραμάτων.

ΣΗΜ. Ἡ φαντασία εἶνε ὁ ὅρος πάσης προόδου τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως· εἶνε ἐκεῖνῃ ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια, πρὸς ἣν στρέφεται πᾶσα διδασκαλία καὶ ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται πᾶσα ἐπιτυχία τῆς διδασκαλίας· διότι, ἐξαιρουμένων τῶν περιστάσεων, καθ' ἃς τὸ διδακτέον δεικνύεται αἰσθητῶς, ἡ διδασκαλία ἐργάζεται διὰ λέξεων καὶ ἐλπίζει ὅτι ὁ παῖς συνοδεύει ταύτας τὰς λέξεις μετὰ τῶν παραστάσεων αὐτοῦ. Ἄλλὰ τὰ πράγματα, περὶ ὧν πρόκειται ἐν ταύταις ταῖς λέξεσι, εἶνε ἀκόμη νέα εἰς τὸν μαθητὴν· διότι ἡ διδασκαλία θέλει νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν ὅ,τι ἄγνωστέον ἀκόμη. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐπιβάλλεται νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ γνωστοῦ τὰς εἰκόνας, ἵνα συνθέσωμεν ἐξ αὐτῶν τὰς νέας διὰ τῆς διδασκαλίας παραχέως παραστάσεις. Ὅπως ὁ στοιχειοθέτης συλλέγει ἐκ τῶν κιβωτιῶν τοὺς ἀναγκαίους τύπους ἵνα σχηματίσῃ ἐξ αὐτῶν λέξεις κατὰ τὸ χειρόγραφον, οὕτω καὶ ἡ φαντασία συνάγει ἐκ τοῦ ταμείου τῆς μνήμης τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας ζητεῖ νὰ διαγείρῃ διὰ λέξεων ἡ διδασκαλία ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ, ὁ μαθητὴς καταλαμβάνει τὰς λέξεις τῆς διδασκαλίας, ἐὰν κατορθώσῃ ἡ φαντασία αὐτοῦ νὰ διασαφήσῃ αὐτὰς διὰ τῶν ἀναλόγων εἰκόνων, ἴδια νὰ αἰσθητοποιήσῃ ἀφηρημένας ἐννοίας καὶ νοήματα. Διὰ μέσου τῆς φαντασίας λοιπὸν κατορθοῦται πᾶσα «κατανόησις» ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ὅπου ἀδυνατεῖ ἡ φαντασία νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διασαφήσιν τῶν λέξεων διὰ τῶν εἰκόνων τῆς ἐποπτείας, ἐκεῖ αἱ λέξεις ἀκούονται ὡς κενοὶ ἤχοι καὶ διατηροῦνται ὑπὸ τῆς μηχανικῆς μνήμης ὡς ἐτώσιον ἄχος, ὅπως λίαν συχνάκις συμβαίνει ἐν τῇ ἀνοήτῳ «ἀποστηθίσει».

§ 20. Χαρακτηρισμὸς τῆς μαθητικῆς περιόδου.

Ἐν τῇ μαθητικῇ περιόδῳ δέχεται ὁ παῖς εὐκόλως καὶ προθύμως πᾶν ὅ,τι προσάγεται εἰς αὐτὸν πρὸς πνευματικὴν ἀπόκτησιν· διότι ἡ προσοχὴ αὐτοῦ εἶνε διεγερμένη, ἡ φαντασία, ἡ μνήμη αὐτοῦ ἴστανται ἐν τῷ κατακορύφῳ σημείῳ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν. Ἡ ὕλη τῆς ἐμπειρίας τῆς περιόδου τῆς ἐποπτείας λαμβάνει μόνον ἀσήμαντον ἐπέκτασιν προσφερομένην διὰ τῶν συλ-

λογῶν τῆς σχολῆς καὶ τινων περιήγήσεων. Ἄλλ' ἤδη πρόκει-
ται νὰ ἐξασφαλισθῆ καὶ τακτοποιηθῆ αὕτη ἡ κτῆσις διὰ τὴν
μετὰ ταῦτα χρησιμοποίησιν αὐτῆς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύ-
ματος. Ἡ μνήμη καθίσταται ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ὀδηγίαν τῆς δι-
δασκαλίας κυρία τῆς ὕλης τῆς ἐμπειρίας ἵνα συναγάγῃ αὐτὴν
διὰ διατάξεως ὑπὸ μορφήν σειρῶν¹. Ἐνταῦθα γίνεται μὲν λο-
γικὴ διάκρισις καὶ ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἀποκτηθέντος,
ἀλλ' αὕτη ἡ νοητικὴ ἐργασία εἶνε ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
ἀκόμη ἔργον τοῦ διδασκάλου, οὐχὶ δὲ τοῦ μαθητοῦ· οὗτος κα-
ταλαμβάνει τὸ λογικὸν ἐξ ἴσου, ὡς καὶ τὸ μὴ λογικόν, ἀπλῶς
ἐγχαράττων αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην. Διατηρεῖ τὰς σειρὰς τῶν
παραστάσεων οὕτως, ὅπως προσφέρονται εἰς αὐτόν, διὰ τοῦτο
μάλιστα ἰδιοποιεῖται τὰς λέξεις, αἵτινες περιέχουσι τὴν ὕλην
τῆς διδασκαλίας ἐν καταλλήλῳ σειρᾷ. Διὰ τοῦτο εἶνε ἔργον
τοῦ διδασκάλου νὰ διαρρήξῃ τὸ μὲν διὰ τῆς προσαγωγῆς τῶν
ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας, τὸ δὲ διὰ λογῶν ἐρωτήσεων τὰς
μηχανικῶς μορφωθείσας σειρὰς παραστάσεων καὶ νὰ εὐκολύνῃ
οὕτω τὴν κατανόησιν τοῦ μεμαθημένου. Καὶ ἐνταῦθα ἤδη πα-
ρουσιάζονται κρίσεις αὐτατελεῖς, ἀλλ' αὗται περιορίζονται μό-
νον εἰς τὸ ἀπλούστατον καὶ ἐποπτικώτατον².

ὑπὸ ταύτας τὰς περιστάσεις καθίσταται εὐκολον εἰς τὸν
παῖδα νὰ μάθῃ δευτέραν γλῶσσαν, νὰ διατηρῇ τὰ ὀνόματα καὶ
τὰς μορφὰς ἀπείρων φυτῶν καὶ ζώων, νὰ ἐντυπώνῃ εἰς τὴν
μνήμην πλῆθος ἱστοριῶν, ν' ἀποστηθίζῃ ὅλα βιβλία καὶ νὰ
πλουτίζηται διὰ πλῆθους ὠφελίμων γνώσεων.

Ὡς πρὸς τὸ θυμικόν ἡ συναναστροφή μετὰ συμμαθητῶν ἄγε'
εἰς φιλικὰς σχέσεις, αἱ δὲ οἰκογενειακαὶ σχέσεις ἐξακολουθοῦσι
μὲν, ἀλλὰ καθίστανται ἥττον ἐνδόμυχοι. Ἐνταῦθα δὲ προσε-
κτέον ὅπως μὴ ἡ σχολὴ δι' ὑπερμέτρου μαθήσεως βλάβῃ τὴν
θυμικὴν ἀνάπτυξιν, ἢ μὴ ὁ παῖς ἀποζημιῶσὶ ἑαυτὸν ἀντὶ τῆς
βίας, ἣν ἐπιβάλλει εἰς αὐτόν ἡ διδασκαλία, δι' ἀπειθείας καὶ
ἀγριότητος ἐκτὸς τῆς σχολῆς.

ΣΗΜ. 1. Ἐπειδὴ ἐν τῇ σχολικῇ περιόδῳ τοῦ παιδὸς κινοῦνται καθ'
ὁμάδας διὰ διδασκαλίας καὶ ἐμπειρίας νέαι καὶ ἀρχαῖαι παραστάσεις,
ἐλλείπουσι δὲ ἀκόμη στερεὰ στηρίγματα διὰ ταύτην τὴν κίνησιν, οὐπα

ἀναπτυχθεισῶν ἀφομοιωτικῶν παραστάσεων, ἐκ τούτου γεννᾶται ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς παισίν. εἰδός τι ἀγροικίας (ἔτη τῆς ἀγροικίας). Διὰ τὸ κοράσιον μένει ἡ οἰκία μετὰ τῶν ἡθῶν αὐτῆς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων, εἰς τὸ ὅποιον προσκολλῶνται αἱ διὰ τῆς μαθησεως ἀποκτηθεῖσαι παραστάσεις πάντοτε μόνον ὡς τι μᾶλλον ἐξωτερικόν. Διὰ τοῦτο τὸ θυμικὸν τοῦ κορασίου ἀποκτᾷ ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ μείζον βάθος ἢ τὸ τοῦ παιδός. Τὸ κοράσιον γινώσκει μᾶλλον τὸ ἦθος καὶ τὸ πρέπον ἢ ὁ ἄγριος παῖς καὶ ἐμφανίζεται καὶ πνευματικῶς ὠριμώτερον τούτου.

ΣΗΜ. 2. Αἱ κρίσεις, τὰς ὁποίας σχηματίζει ὁ μαθητὴς ἐν ταύτῃ τῇ περιόδῳ, εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φαινόμενα, δηλ. ἀνάπλασις ἐκείνου, ὅπερ ἤκουσεν. Ἡ ἐλευθέρᾳ, ἡρεμῶς σκέψις, ἥτις περιλαμβάνει τὸν ἕλον κύκλον δυνατῶν κατηγορουμένων, ἀποκλείεται ἐν ταύτῃ τῇ βαθμίδι ὑπὸ τῆς νεανικῆς παραφορᾶς· διὰ τοῦτο, ὅπου ἐμφανίζονται κρίσεις, φέρουσιν ἀκόμη τὸν χαρακτῆρα τοῦ κατεσπευσμένου καὶ διὰ τοῦτο διορθοῦνται καὶ ἀνακαλοῦνται ἐπίσης ταχέως, ὅπως καὶ ἐμορφώθησαν. Μόνον ὅπου ἡ διδασκαλία προβαίνει ἐν γνησίῳ σωματικῇ μεθόδῳ δύνανται ν' ἀποσπασθῶσι τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν τῇ συνδρομῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοτελεῖς τινες κρίσεις.

Τ Μ Η Μ Α Ι Ι Ι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ, ΜΕΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΩΡΙΜΟΤΗΤΑ.

§ 21. Μετάβασις εἰς τὴν νόησιν καὶ πρᾶξιν.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μαθητικῆς περιόδου εἶνε ὅτι ὁ παῖς ἀπέκτησε περιουσίαν γνώσεων, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ διαχειρισθῇ εὐκόλως καὶ δι' ἧς δὲν γινώσκει νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ὀρθόν. Διότι ἡ γνῶσις αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἄκαμπτον συνύφασμα σειρῶν παραστάσεων, οἷον κατέβαλεν εἰς τὴν συνειδήσιν αὐτοῦ ἡ διδασκαλία, μὴ ἔχον ἐσωτερικὴν εὐκίνησιν καὶ ὀργανικὴν ζωὴν. Ἄνάγκη λοιπὸν νὰ προσέλθῃ νέον στοιχεῖον ἵνα παραγάγῃ κίνησιν τινὰ ἐν τῇ ἀκάμπτῳ διατάξει τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. Τοῦτο τὸ στοιχεῖον εἶνε ἡ νόησις, ἥτις ἐπεξεργάζεται τὰς παραστάσεις καὶ διατάσσει αὐτὰς κατὰ τὸ περιεχόμενον, τὸ ποῖόν τοῦ παρασταθέντος.

Δὲν εἶνε δὲ πλέον ἢ σχολὴ καὶ ἡ οἰκία οἱ ἀποκλειστικοὶ κύριοι ταύτης τῆς νοήσεως, ἀλλὰ προσέρχεται καὶ τρίτος παράγων, ὁ βίος. Εἴτε ἐπερατώθη ἡ μάθησις τελειωτικῶς, εἴτε ἐξακολουθεῖ ἐν τῇ ἐλευθερώτερᾳ μορφῇ τῶν σπουδῶν, ὁ νεανίας ζητεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ νὰ διακριθῇ ἐν αὐτῇ. Ἐνῶ ἐν τῇ περιόδῳ τῆς μαθήσεως προσεδόκα μόρφωσιν παρ' ἄλλων, δηλ. παρὰ τῆς διδασκαλίας, ἄρχεται νῦν αὐτοτελῶς νὰ παρατηρῇ τὴν φύσιν καὶ νὰ συλλέγῃ ἐμπειρίας ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνθρώπων. Σχηματίζει κρίσεις τῆς αἰρέσεως καὶ φυγῆς (ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας), τὰς ὁποίας ὅμως πολλάκις ἀναγκάζεται ν' ἀνακαλέσῃ, καὶ προβάλλει εἰς ἑαυτὸν σκοποὺς, τῶν ὁποίων ὅμως πολλάκις πρέπει νὰ παραιτηθῇ, διότι ἐμφανίζονται ὡς ἀνέφικτοι. Ἀγωνίζεται νὰ γείνη αὐτοτελής ἐν τῇ κρίσει καὶ τῇ πράξει χωρὶς νὰ δύνηται ἀκόμη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο. Διὰ τοῦτο προσκολλᾶται εἰς τοὺς ἐνήλικας καὶ λαμβάνει διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς συναναστροφῆς, διὰ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς ἕξεως εἰδὸς τι κοινωνικῆς ἀγωγῆς.*

Ἐκ τῆς συνεργείας τῆς εἰσέτι ἐνεργοῦ ἐλευθέρας φαντασίας καὶ τοῦ ταύτην κανονίζοντος νοῦ προέρχεται ἐκείνη ἡ φαντασία, ἣτις στρέφεται πρὸς τὸ καλὸν ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ καὶ εὐρίσκει τὴν εὐχαρίστησιν ἐν τῷ σχηματισμῷ καλῶν καὶ ὑψηλῶν προτύπων.

Τέλος ἐμφανίζεται σταθερώτερον καὶ ἡ βούλησις ἵνα με-

* Τὴν περίοδον ταύτην συνοδεύει σπουδαία θυμικὴ μεταβολή. Ὁ παῖς γίνεται σοβαρὸς, φεύγει τὰς ἀγρίας ομάδας τῶν ἀδελφῶν, ἀποθέτει μετὰ τοῦ παιδικοῦ καὶ τὸ παιδαριῶδες ἢ αὐτοσυνειδησία αὐτοῦ ἐξεγείρεται καὶ ζητεῖ διὰ τοῦτο νὰ δώσῃ κῦρος εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πρόσωπον. Ἡ ἐπαφὴ τῶν προτύπων, τὰ ὁποῖα φέρει ἐν ἑαυτῷ, πρὸς τὸν πραγματικὸν βίον ἐπάγει πληθὺν συγχρούσεων τῶν συναισθημάτων ἀψιθυμίας καὶ πάθη ἀπειλοῦσι νὰ ἐκραγῶσιν ἐν τῷ σημείῳ, ἔνθα διακρίνεται ἡ ὁδὸς τοῦ ἰδεώδους καὶ ἡ τοῦ ταπεινοῦ καὶ κοινοῦ, ἀναζητοῦνται διέξοδοι καὶ μεσότητες, ἢ σύμπτωσις τῶν περιστάσεων ἐπάγει τὴν ἀπόφασιν περὶ τῶν ὁδῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τρόφιμος εἰς τὸ ἐξῆς ἐν τῷ βίῳ. Εἰς τὴν ἀγωγὴν ἀπόκειται νὰ ἐπαγάγῃ διὰ συμβουλῆς καὶ βοηθείας τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπήν.

τρήση τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ τοῦ βουλευτοῦ, ἔνθα πλειστάκις βεβαίως ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τῶν ἐξωτερικῶν κωλυμάτων καὶ νὰ διώξῃ ἄλλους σκοπούς.

Διὰ πραγματικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως καταβάλλονται τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος.

Ἡ βούλησις εἶνε ἐπιθυμία συνδεομένη πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἐφικτοῦ τοῦ ὀρεκτοῦ· τὸ «βούλομαι» ἴσοῦται τῷ «θά». Ἡ ἰσχὺς τῆς βουλήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰσχύος τῆς εἰς αὐτὴν ὑποκειμένης ὀρέξεως καὶ ἐκ τῆς βεβαιότητος τῆς πεποιθήσεως, ἣν ἔχομεν περὶ τούτου ὅτι πράγματι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ ὀρεκτοῦ. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἐπομένως καὶ ἡ βούλησις καθίσταται ἰσχυροτάτη διὰ τῆς πραγματικῆς ἐμπειρίας, καθ' ἣν τὸ ὀρεκτὸν πράγματι εἶνε ἐφικτὸν, δηλ. πράγματι ἐπετύχομεν αὐτοῦ ἐν ὁμοίαις περιστάσεσιν. Ἐντεῦθεν ἡ δειλία τῆς βουλήσεως ἐν ταῖς πρῶταις ἀποπειραῖς καὶ ἡ τόλμη αὐτῆς, αὐξανούσης τῆς ἐπιτυχίας. Πρὸς τὰ ἐκτὸς ἐκδηλοῦται ἡ βούλησις ὡς πράξις, πρὸς τὰ ἔσω ὡς δεσποτεία τῆς πορείας τῶν παραστάσεων (ἐκουσία προσοχή). Ἡ μόρφωσις τῆς βουλήσεως εἶνε λίαν σπουδαία, διότι ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται τὸ αὐτεξούσιον ἢ ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία καὶ ὁ χαρακτήρ. Ἡ μόρφωσις ὅμως αὕτη δὲν εἶνε ἔργον τῆς σχολῆς, ἀλλὰ τοῦ βίου.

§ 22 Ἡ καλαισθητικὴ μόρφωσις.

Ἡ καλαισθητικὴ μόρφωσις προτίθεται νὰ παραστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τοῦ πνευματικοῦ βίου δι' ἐξωτερικῶν μορφῶν.

Αἱ μορφαὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου ὡς ἔκφρασις τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶνε διὰ τοῦτο λίαν σπουδαῖαι, διότι ἡ ἐξωτερικὴ παράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν ἐπιδρᾷ ἰσχυρῶς ἐπὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ, αἱ δὲ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ εἶνε τὸ σπουδαιότατον συνδετικὸν μέσον τῆς κοινωνικῆς ἐπιμιξίας.

Αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου δύνανται νὰ ἐκδηλωθῶσι.

1) Ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῷ τοῦ ἀνθρώπου·

α) Διὰ τῆς σωματικῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ·

β) Διὰ τῆς γλώσσης.

2) Ἐν ἐξωτερικοῖς ἀντικειμένοις, ἰδίᾳ ἐν ἰχνογραφίαις, χρώμασι, μορφαῖς τῶν πραγμάτων, ἐν φθόγγοις καὶ ἀρχιτεκτονικοῖς μορφώμασι διὰ τῆς τεχνικῆς ἐνεργείας τοῦ προσώπου.

Σπουδαιοτάτη εἶνε βεβαίως ἡ προσωπικὴ ἐμφάνισις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οἷα παρίσταται διὰ τῆς φυσιογνωμίας, διὰ τῆς στάσεως, κινήσεως καὶ γλώσσης, καὶ δι' αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐκλογῆς καὶ διατάξεως τῆς ἐνδυμασίας ἐν τῇ κοινωνικῇ συναναστροφῇ.

Ἐνῶ τὸ νήπιον ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ συνηθίζει νὰ ἀφήνῃ ἑαυτὸ ἐλεύθερον, ἡ δὲ σχολὴ ἀδυνατεῖ νὰ περιστείλῃ διὰ τῶν παιδονομικῶν μέτρων αὐτῆς τὰς ἐκρήξεις τῆς ἀγριότητος καὶ ἀταξίας, δι' ὧν ὁ μαθητὴς ἀποζημιῶσθαι ἑαυτὸν ἐκτὸς τῶν ὥρων τῆς διδασκαλίας διὰ τὴν σχολικὴν βίαν, ὁ παῖς εἰσερχόμενος εἰς τὸν βίον βλέπει ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ προσέχη εἰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τῆς ἀρεσκείας, τῆς κοσμιότητος καὶ τῆς ἀβροφροσύνης.

Ἡ ἀγωγή ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἔχη κανόνα ὅτι αἱ μορφαὶ ἔχουσιν ἀξίαν μόνον καθόσον ὑποκρύπτεται ἐν αὐταῖς πνευματικὴ οὐσία, ὅτι ἐπομένως πρέπει ν' ἀποτρέπη τὸν παῖδα τοῦ ν' ἀπομιμῆται ἀκαταλήπτους ἐξωτερικὰς μορφὰς μιμούμενος τοὺς ἐνήλικας.*

Τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλοῦται ἐκτενέστατα ἐν τῷ κύκλῳ τῆς γλώσσης.** Τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου ὡς ἔκφρασις τῶν ἰδεῶν ἐξηγεῖται ἀκριβέστερον καὶ μορφοῦται λεπτότερον διὰ τοῦ τρόπου τῆς ὀμιλίας, διὰ τοῦ τονισμοῦ τῶν λέξεων καὶ προτάσεων, διὰ τῆς ἄρσεως καὶ χαλάσεως τῆς φωνῆς, διὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ διὰ τῆς ὅτε μὲν ἐξαιρομένης, ὅτε δὲ ἐλαττουμένης ζωηρότητος τοῦ λόγου, δι' ἀναπαυλῶν καὶ παύσεων, ὡς καὶ διὰ τῶν συγχρόνων κινήσεων τοῦ σώματος.

Ἡ γλῶσσα ἐκδηλοῦται

* Ὅσοι μᾶλλον αἱ συνήθειαι μορφαὶ τῆς συναναστροφῆς καὶ ἀβροφροσύνης καθίστανται εὐχρηστον μὲν, ἀλλ' ὅπως ἐξηγετελισμένον νόμισμα, δι' οὗ πληρῶναι τις ἄνευ διακρίσεως καὶ τὸν ἔντιμον καὶ τὸν ἄτιμον, τοσοῦτοι μᾶλλον πρέπει νὰ συνιστᾶται εἰς τὸν παῖδα ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ἀφέλεια τῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ προβάλληται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διὰ τῆς οἰκειᾶς στάσεως καὶ συμπεριφορᾶς τοῦ παιδαγωγοῦ ὡς φυσικὴ ἔκφρασις τῆς γενικῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς πᾶν ξένον πρόσωπον.

** «Τί οὐκ ἀπεδύσαμεν αὐτοῦ αὐτὸ τοῦτο τὴν (ψυχὴν) καὶ ἐθεασάμεθα πρότερον τοῦ εἶδους; πάντως γάρ που τηλικούτος ὢν (Χαρμίδης) ἤδη ἐθέλει διαλέγεσθαι,» Πλατ. Χαρμίδ. β', 154.

1) διὰ τοῦ ἐλευθέρου διαλόγου, ὁ ὁποῖος ὅτε μὲν ἐμφανίζεται ὡς κοινωνικὸς διάλογος, ὅτε δὲ περιβάλλεται κοινοβουλευτικὰς μορφάς.

2) Διὰ τῆς μεγαλοφώνου ἀναγνώσεως.

3) Διὰ τῆς διαλέξεως.

4) Διὰ τοῦ κυρίως (ῥητορικοῦ) λόγου.

Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς μορφαῖς ἰσχύει ὡς κανὼν ὅτι ἡ γλωσσικὴ παράστασις ὀφείλει ν' ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν πνευματικὴν οὐσίαν τοῦ παρασταθέντος, πρὸς τὸ ὅποσον ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ξένων συγγραμμάτων ἀπαιτεῖται νὰ κατανοηθῶσι ταῦτα καλῶς ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν.

Ἐν τῇ τεχνικῇ τέλος ἐνεργεία τοῦ προσώπου ἡ καλαισθητικὴ μὀρφωσις περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ κάλλους αὐτῶν. Ὅπου δὲν διεγείρεται ἡ καλαισθησία, ὡς ἐν τισὶ καθαρῶς εἰδικαῖς σχολαῖς, ἐκεῖ παρατηρεῖται σημαντικὸν χάσμα ἐν τῇ ἔξει καὶ σπάσει τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. Ὡς μέσον τῆς αὐτοτελοῦς τεχνικῆς ἐνεργείας τοῦ προσώπου δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἐκθέσεις. Δὲν εἶνε ἀνάγκη ἐνταῦθα ν' ἀπαιτήσῃ τις ποιητικὰ δοκίμια. Πᾶσα ἐλευθέρη ἔκθεσις ἔχει τὴν καλαισθητικὴν αὐτῆς ὄψιν, καθόσον ὀφείλει νὰ διεγείρῃ παρὰ τῶ ἀναγνώστη τινὰ συναισθήματα. Τὸ ὕφος εἶνε ὁ ἄνθρωπος. Ὑπὸ τὸ «ὕφος», δὲ ἐννοοῦμεν τὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπιτυχῆ τρόπον τοῦ ἐκθέτειν τὰ διανοήματα. Ὅπου ἡ ἔκφρασις καὶ ἡ διάνοια καλύπτονται, ἐκεῖ παρουσιάζεται ἡ καλαισθητικὴ εὐαρέσκεια. Ὑφος σαφὲς καὶ βραχυλόγον εἶνε καλόν, ἔκφρασις δὲ πεπλατυσμένη, περίπλοκος καὶ δυσζύμβλητος εἶνε αἰσχρά.

§ 23. Ἡ ἀφομοίωσις.

Τὸ ψυχολογικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐπάγει κατ' ὀλίγον τὴν πνευματικὴν ὀριμότητα τοῦ ἀνθρώπου, καλεῖται ἀφομοίωσις.

Ἡ ἀφομοίωσις εἶνε ἡ μεταβολὴ τῶν ἡρώων παραστάσεων διὰ τῶν παλαιῶν, αἵτινες ὑπερέχουσιν ἐκείνων κατὰ τὴν δύναμιν.

α ἀφομοιοῦται πρὸς τὴν Α.

Α εἶνε ἡ ἀρχαιοτέρα, ἰσχυροτέρα, ἡ ἀφομοιωτικὴ ὁμὰς παραστάσεων.

a εἶνε ἡ ἀσθενεστέρα, νεωτέρα, ἀφομοιουμένη.

Ἡ *a* εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἀναπλάττει τὴν *A*, ἣτις εἶνε ὁμοία αὐτῇ, ἣτις ἐξυψοῦται ὁμως ὑπὲρ τὴν *a*, διότι εἶνε ἰσχυροτέρα. Ἡ ἀφομοίωσις συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ἡ ἀσθενεστέρα *a* ἀνάγκη νὰ ῥυθμισθῇ πρὸς τὴν ἰσχυροτέραν *A*. Ἡ *a* κατανοεῖται διὰ τῆς *A* καὶ θεωρεῖται δι' αὐτῆς ὡς διὰ κεχρωματισμένης ὑάλου. Ὅ,τι ἐν αὐτῇ εὐρίσκεται σύμφωνον πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν *A* ἐξάιρεται ζωηρότερον ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ πρὸς αὐτὴν ἀπωθεῖται.

Ἡ ἀφομοίωσις ἔχει πρὸς τὴν λήψιν τῶν παραστάσεων, ὡς ἡ πέψις πρὸς τὴν λήψιν τῶν τροφῶν.

Ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις εἶνε αἱ παραστάσεις, αἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐμπειριῶν, ἐννοιῶν, ἀρχῶν, ἐπόψεων, κατηγοριῶν, συνηθειῶν κτλ. ὀρίζουσι τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν τοῦ ἐκτὸς κόσμου. Οὕτω πᾶσα ἀναγνώρισις προσώπου ἢ πράγματος, πᾶς ὀρισμὸς καὶ ὀνομασία ἀντικειμένου, πᾶσα ἐγκατάταξις τοῦ νέου ὑπὸ συγγενεῖς κατηγορίας εἶνε πράξις ἀφομοιώσεως (ἀφομοίωσις τῶν γραμμάτων ἐν τῇ ἀναγνώσει διὰ τῶν ἀναπεπλασμένων εἰκόνων τῶν λέξεων καὶ σφάλματα ἐν αὐτῇ παρὰ τῷ ἀγυμνάστῳ παιδί).

Αἱ ἀφομοιούμεναι παραστάσεις χάνουσι μὲν τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, κερδαίνουσιν ὁμως ἰσχὺν τῆς ἐμφανίσεως, ὡς καὶ ὄλος ὁ ψυχικὸς βίος ἀποκτᾷ συμφωνίαν καὶ ἐσωτερικὴν στερεότητα, προσαρμοζόμενου διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ ἐπὶ μέρους εἰς τὸ ὅλον ἐν καταλλήλῳ τόπῳ. Διὰ τῆς ἀφομοιώσεως γεννᾶται ἡ ψυχολογικὴ μόρφωσις. Ὁ ὄγκος τῆς ὕλης τῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ αἰσθήσεις, κατ' οὐδένα ἄλλον τρόπον δύναται νὰ διαρθρωθῇ καὶ συνοψισθῇ, δηλ. νὰ «μορφωθῇ», ἢ συσχετιζόμενου τοῦ συγγενοῦς πρὸς τὸ συγγενές, προσαπτομένου τοῦ νέου εἰς τὸ ἀρχαῖον, ὑπαγομένων τῶν πολλῶν ὑπὸ γενικὴν κατηγορίαν, μάλιστα δὲ ὑποτασσομένου τοῦ ἐπὶ μέρος εἰς τὸ καθόλου. Τοῦτο εἶνε συμπύκνωσις τῶν παραστάσεων, τῆς ὁποίας μετέχει ἔνθεν μὲν ἡ νόησις ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς κρίσεως, ἔνθεν δὲ ἡ γ.λῶσσα συνοψίζουσα διὰ τὰς ὀνομα-

σίας (πρβλ. § 14). Ἐν τῇ κρίσει ἀφομοιοῦται τὸ ὑποκείμενον πρὸς τὸ κατηγορούμενον.

Ἡ ἰκανότης τοῦ νοεῖν εἶνε ὁ νοῦς. Ἡ νόησις δὲ εἶνε σύγκρισις καὶ διάταξις, σύλληψις καὶ χωρισμὸς τῶν παραστάσεων κατὰ τὸ περιεχόμενον, (τὸ ποιὸν), τοῦ παρασταθέντος. Ἡ σύνδεσις αὕτη καὶ ὁ χωρισμὸς ἐκτελοῦνται ἐν τῇ μορφῇ τοῦ κρίνειν. Ἡ κρίσις εἶνε ἡ ὑπαγωγὴ τοῦ ἀγνώστου ὑπὸ τὸν γνωστὸν, τοῦ νέου ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον, τοῦ ἐπὶ μέρος εἰς τὸ καθόλου, τῆς πληθύος ὑπὸ τὸ ἓν, τοῦ εἶδους ὑπὸ τὸ γένος, τοῦ ὑποκειμένου ὑπὸ τὸ κατηγορούμενον. Αὕτη ἡ ὑπαγωγὴ ἐκτελεῖται ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀφομοίωσης, ἐν ἣ τὸ κατηγορούμενον ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιοτέραν. καθολικωτέραν ἀφομοιοῦσαν παράστασιν.

ΣΚΜ. 1. Ἡ νόησις εἶνε εἶδος ἀφομοίωσης. Ἡ κυρία νοητικὴ ἐργασία ἐκτελεῖται ἐν μορφῇ τῆς κρίσεως, ἥτις συνίσταται ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου. Ἡ σύνδεσις τοῦ μὲν μετὰ τοῦ δὲ εἶνε πρᾶξις ἀφομοίωσης, ἐν ἣ τὸ εἰσέτι ἀόριστον ὑποκείμενον ἀφομοιοῦται πρὸς τὸ κατηγορούμενον. Ἐὰν ὁ μαθητὴς ὀρίξη τὸ προτεθὲν φυτὸν, τὸ ὅποιον βλέπει κατὰ πρῶτον, διὰ μέσου τῆς κρίσεως «τοῦτο τὸ φυτὸν εἶνε βήχιον», ἡ νέα παράστασις τούτου τοῦ ἐπὶ μέρους φυτοῦ ἀφομοιοῦται, δηλ. ὀρίζεται ἀκριβέστερον διὰ τῆς ἀρχαιοτέρας γνωστῆς εἰς αὐτὸν παραστάσεως τοῦ εἶδους τοῦ φυτοῦ, διότι τὰ γνωρίσματα τοῦ βηχίου ἴστανται νῦν σαφέστερα πρὸ τῶν πνευματικῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἢ παρὰ τῶ ἀνθρώπῳ, ὅστις δὲν γινώσκει τὸ εἶδος βήχιον. •

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀφομοίωσις στηρίζεται ἐπὶ τούτου, ὅτι εἰς ὑπάντησιν νεωστὶ εἰσερχομένων παραστάσεων ἔρχονται παραστάσεις πρότερον ἀποκτηθεῖσαι καὶ συνδέονται μετ' αὐτῶν. Ἐὰν αἱ ἤδη ἀποκτηθεῖσαι παραστάσεις παρασκευασθῶσι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν νέων, ἐὰν ἀποδιωχθῶσιν αἱ διαταράττουσαι, ἀνακληθῶσιν αἱ προάγουσαι, ἀμέσως εἰσέρχονται αἱ νέα εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν, γεννῶνται αἱ ὀρθαὶ συνδέσεις αὐτῶν καὶ ἀποσοβεῖται ἡ μὴ κατανόησις, ἥτις προκύπτει ἐξ ἑλλειποῦς ἀφομοίωσης, καὶ ἡ παρανόησις, ἥτις πηγάζει ἐκ ψευδοῦς ἀφομοίωσης. Τὴν προπαρασκευὴν τῶν ἀφομοιουσῶν παραστάσεων (ἐν τῇ διδασκαλίᾳ) καλοῦμεν ἀναλυτικὴν προπαρασκευήν.

ΣΗΜ. 3. Ἐπὶ ἐπιτηδεῖου προπαρασκευῆς ἀφομοίωσης στηρίζεται ἡ τέχνη τῆς διδασκαλίας. Τὸ νέον, εἰς ὑπάντησιν τοῦ ὁποίου ἔρχονται ἐλευθέρως ἀναβαίνουσαι παραστάσεις, καταλαμβάνεται ἐσωτερικῶς καὶ γίνεται κτῆμα ἡμῶν, ἐνῶ ἡ ψυχρὰ ἔκκληξις καὶ ὁ θαυμασμὸς, ἐν τῷ ὀποίῳ φεύγουσιν αἱ ἰδέαι ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ, εἶνε ἡ διάθεσις ἡ τὰ μάλι-

στα ἀντικειμένη εἰς τὴν ἀληθῆ μάθησιν. Ὅπου δὲ συμβαίνει ἀφομοίωσις, παρέρχονται τὰ φαινόμενα πρὸς ἡμῶν ἀδιαφόρως. Αὕτη κατέχει τὴν παροδικὴν ἀντίληψιν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν διὰ συνδέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ ἤδη ἀποκτηθέντα πλήθη παραστάσεων μόνιμον καὶ διαρκὲς κτῆμα τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Αἱ πρῶται ἀφομοιώσεις εἶνε λίαν ἀτελεῖς καὶ ἀκατέργαστοι ὡς περιοριζόμενοι εἰς τὴν γενικωτάτην ὁμοιότητα τῆς ἀφομοιούσης καὶ ἀφομοιουμένης παραστάσεως, ὅπως παρατηροῦμεν τοῦτο ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ λαοῦ μορφουμένοις μύθοις καὶ ἐν ταῖς κρίσεσι τῶν παιδῶν. Δι' ἐπανειλημμένων ὅμως ἀφομοιώσεων ὀξύνονται αἱ ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις, ἐξαιρουμένων τῶν διαφορῶν καὶ χωριζομένου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πρότερον συνεχεῖτο (ἀφομοίωσις τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ προσδουούσης τῆς ἀστρονομίας). Καὶ ἡ διδασκαλία μιμουμένη τοῦτο τὸ γεγονός ὀφείλει ν' ἀρχίζῃ ἐκ τῶν γενικωτάτων ἀφομοιώσεων καὶ νὰ προβαίῃ εἰς λεπτοτέρας διακρίσεις, ὅπερ ἕνεκα τῆς προόδου ἀπὸ τοῦ ὅλου εἰς τὰ μέρη δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνάλυσις.

ΣΗΜ. 5. Ἐνίοτε αἱ νεώτεροι ἐμπειρίαι δὲν δύναται ν' ἀφομοιωθῶσι πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας. Τότε ἀντιστρέφεται ἡ ἀφομοίωσις, τῶν πρότερον ἀφομοιοῦσῶν παραστάσεων μεταβαλλομένων εἰς ἀφομοιούμενας. Τοῦτο συμβαίνει, ἐὰν αἱ περὶ βίου δοξασῖαι ἡμῶν διορθῶνται δι' ἀκαταμαχῆτων ἐμπειριῶν, ἐὰν αἱ θρησκευτικαὶ ἡμῶν πεποιθήσεις μεταβάλλωνται, ἐὰν πεισθῶμεν περὶ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἡμετέρου φίλου κλ. Τοιαύτας μεταβολὰς συνοδεύουσι καὶ σφοδρόταται θυμικαὶ διεγέρσεις.

ΣΗΜ. 6. Σπουδαίαν ἀλλοίωσιν ὑφίσταται ἡ ἀφομοίωσις ἐν ἐκείναις ταῖς περιπτώσεσιν, ἐν αἷς αἱ παραστάσεις τοῦ ἐνὸς ἀτόμου ἀφομοιοῦνται πρὸς τὰς παραστάσεις ἄλλου τινός, ἐν αἷς λοιπὸν ἡ ἀφομοιοῦσα καὶ ἀφομοιουμένη παράστασις οἶονεῖ διανέμεσθαι εἰς διαφόρους κεφαλὰς. Ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀφομοιοῦνται αἱ παραστάσεις τοῦ τροφίμου πρὸς τὰς τοῦ παιδαγωγοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ὁ τρόφιμος πρῶτον νὰ δεχθῇ ἐν ἑαυτῷ τὰς παραστάσεις τοῦ παιδαγωγοῦ, αὐταὶ δὲ αἱ παραστάσεις ἀνάγκη δεύτερον ν' ἀποκτήσωσιν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐκείνην τὴν ὑπεροχὴν, ἣτις διακρίνει τὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Ὁ πρῶτος ὅρος πραγματοῦται διὰ τῆς διδασκαλίας, ὁ δεῦτερος διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ παιδαγωγοῦ. Αἱ ἀνακινώσεις δηλ. τῆς διδασκαλίας διὰ τοῦτο ἀποκτῶσι βαρῦτητα διὰ τὸν τρόφιμον, διότι προέρχονται ἐκ τοῦ παιδαγωγοῦ, τουτέστι διότι αἱ παραστάσεις αὐτῆς συγχωνεύονται μετὰ τῆς εἰκόνας τοῦ παιδαγωγοῦ, ἣν ἐμόρφωσεν ὁ τρόφιμος καὶ ἣτις τιμᾶται ἕνεκα τοῦ ἀξιώματος. Ἡ ἀγωγή λοιπὸν εἶνε διηνεχὲς ἀφομοίωσις. Ὅσα μεγαλείτερα τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς, τόσα ὁμοιότερα καθίσταται ἡ συνειδήσις τοῦ τροφίμου πρὸς τὴν τοῦ παιδαγωγοῦ.

§ 24. Ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτήρος.

Χαρακτήρ εἶνε ὁ μόνιμος τρόπος τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν· γνώρισμα αὐτοῦ εἶνε ἡ ἐσωτερικὴ συμφωνία καὶ ἀκολουθία. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ χαρακτήρος ἀποφασίζει ἐν πάσῃ περιστάσει οὕτως, ὅπως ἀπεφάσισεν ἐν προγενεστέραις ὁμοίαις περιστάσεσιν.

Ὁ παῖς παρασύρεται ὑπὸ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς στιγμῆς καὶ τῶν πέριξ, ὑπὸ τοῦ παραδείγματος καὶ τῶν προτροπῶν, καὶ ἐνεργεῖ ἀνακολούθως. Ἡ ἀγωγή προώρισται νὰ δώσῃ εἰς τὸν βίον αὐτοῦ ὠρισμένην διεύθυνσιν.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ χαρακτήρος ἀρχεται, μορφουμένων κατὰ μικρὸν πρακτικῶν ἀρχῶν διὰ τινὰς τάξεις βουλευμάτων. Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ διαφέρουσι τῶν προθέσεων καὶ παραγγελμάτων κατὰ τοῦτο, ὅτι ταῦτα ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει, ἐκεῖναι δὲ καὶ ἐν τῇ πράξει. Ἡ πρακτικὴ ἀρχὴ εἶνε κανὼν τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ὑπάρχει μόνον ἐν τῇ κεφαλῇ ἡμῶν ἢ ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἀλλὰ ρυθμίζει πράγματι τὸν βίον ἡμῶν, καὶ δὴ διότι πολλάκις ἤδη ἐρυθρμίσαμεν ἑαυτοὺς πρὸς ἐκεῖνον τὸν κανόνα.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ δὲν γεννῶνται διὰ μιᾶς, ἀλλ' αὐξάνουσι καὶ ἐνισχύονται κατ' ὀλίγον.

Τοῦ σπουδαίου τούτου φαινομένου ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν «Ἐσο φιλαλήθης».

Ἡ πρακτικὴ αὕτη ἀρχὴ διέπει ὠρισμένον κύκλον βουλημάτων, δηλ. τὸν κύκλον τῶν ὁμολογιῶν διαφόρων γεγονότων. Ὁ οἰκειοποιηθεὶς ταύτην τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν εἶνε ἀκόλουθος, προκειμένου περὶ ὁμολογίας γεγονότων. Ὁ τοιοῦτος μένει ἐν πάσῃ περιπτώσει πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν. Θὰ σιωπήσῃ ἴσως, δύναται καὶ ν' ἀπατηθῇ, ἀλλὰ δὲν θὰ ψευσθῇ.

Ταύτην ὅμως τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν δὲν οἰκειοποιεῖται τις ἀπλῶς διὰ τῆς προθέσεως τοῦ νὰ μένῃ πάντοτε πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ μένων πράγματι πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐν μιᾷ περιστάσει, ἐν δευτέρᾳ, τρίτῃ, καὶ πλείοσι περιπτώσεσιν, ἐν αἷς ἐπρόκειτο ἢ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἢ νὰ ψευσθῇ.

Διὰ ταύτης τῆς συμφώνου ἑαυτῆ ἀποφάσεως ἐν ταῖς τρισὶ πραγματικαῖς περιπτώσεσιν ἐκέρδισεν ἤδη διὰ τὴν τετάρτην μίαν ὑπεροχὴν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Καὶ ἐὰν ἐν τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ περιπτώσει ἐχρειάζετο ἀγὼν ἵνα μαρτυρήσωμεν τὴν ἀλήθειαν θυσιάζοντες τὰ συμφέροντα ἡμῶν, ὁ ἀγὼν οὗτος θὰ ἐλαττωθῆ σπουδαίως ἐν τῇ 4ῃ καὶ 5ῃ περιπτώσει διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν προγενεστέρων ἀποφάσεων, ἐν δὲ τῇ 100ῃ περιπτώσει θὰ εἶνε οἴκοθεν ἐννοούμενον ὅτι μένομεν πιστοὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν μεθ' ὅλας τὰς δελεαστικωτάτας προτροπὰς τοῦ συμφέροντος καὶ τῶν φίλων, δηλαδὴ πράγματι ὑκειοποιήθημεν τὴν πρακτικὴν ἀρχὴν «Ἔσο φιλαλήθης».

Λοιπὸν αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ἀφομοιωτικαὶ παραστάσεις δι' ὠρισμένους κύκλους βουλημάτων, τῶν ὁποίων ἡ δύναμις στηρίζεται ἐπὶ πληθὺς συμφώνων ἑαυτοῖς βουλημάτων καὶ αὐξάνει μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, δηλ. πάντων ἐκείνων τῶν βουλημάτων, ἐν οἷς πράγματι ἐφηρμόσθησαν αὐταὶ αἱ πρακτικαὶ ἀρχαί. Ἡ δεξιότης τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως αὐξάνει, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη δεξιότης, αὐξανούσης τῆς ἀσκήσεως καὶ ἕξεως.

Ἄλλὰ δύναται τις νὰ εἶνε ἀκόλουθος ἐν ἐπὶ κύκλῳ π. χ. ἐν τῷ τῆς ὁμολογίας γεγονότων, ν' ἀμφιταλαντεύηται δὲ ἐν τινὶ ἄλλῳ, π. χ. ἐν τῷ τῆς χρήσεως τῶν χρημάτων, ἄλλοτε μὲν ἀσώτως δαπανῶν, ἄλλοτε δὲ φιλαργυρεύμενος. Ὁ χαρακτήρ ὅμως ἀπαιτεῖ τελείαν συμφωνίαν τῆς βουλήσεως κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κύκλοις. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται δύο τινά:

1) νὰ μορφωθῶσι πρακτικαὶ ἀρχαὶ δι' ἕκαστον κύκλον τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὡς π. χ. διὰ τὴν ὁμολογίαν γεγονότων, διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ πλούτου, διὰ τὸν σεβασμὸν ὑφισταμένων δικαίων, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων κτλ. καὶ

2) ν' ἀποφεύγῃ τις δυνατὴν σύγκρουσιν τῶν μορφωθείσων πρακτικῶν ἀρχῶν π. χ. «ἔσο οἰκονόμος» καὶ «ἔσο φιλόανθρωπος» διὰ τῆς βαθμολογήσεως αὐτῶν καὶ τῆς ὑποταγῆς ὑπὸ μίαν ἀνωτάτην πρακτικὴν ἀρχήν.

Χαρακτήρ λοιπὸν εἶνε ἡ τελεία συμφωνία τῆς ὅλης βουλή-

σεως και πράξεως δια τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς ὑπὸ πρακτικὰς ἀρχὰς και τούτων ὑπὸ μίαν ὀψίστην.

Ἐὰν ἅπασαι αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ εἶνε σύμφωναι πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον και ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἴσταται ἡ συνείδησις, ὁ χαρακτήρ εἶνε ἠθικός. ("Ἴδε § 31 και 59.)

ΣΗΜ. Ἡ σχολὴ τοῦ χαρακῆρος εἶνε ὁ βίος, δηλ. ἡ αὐτοτελής ἀμεσος βούλησις και πράξις ἐν μέσῳ τῶν σχέσεων τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ἐν ταύτῃ τῇ σχολῇ ὠριμάζει κατ' ὀλίγον ὁ χαρακτήρ ὑπὸ εὐνοϊκὰς ἐσωτερικὰς και ἑξωτερικὰς σχέσεις κατὰ λόγον τῆς ἀποκρυστάλλωσης τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς κοινωνίας. Πρὸς ταύτην τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ χαρακῆρος ἀπαιτεῖται, ὅπως και πρὸς τὴν φυσικὴν ἀποκρυστάλλωσιν, ἡρεμία τις και διηνεκῆς ἀνάπτυξις, ἵνα μὴ καταστραφῶσι τὰ πρῶτα βήματα τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακῆρος δι' ἀντιθέτων δυνάμεων.

Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἀπαιτοῦσι παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ὀρισμένην βούλησιν, ἀλλὰ μᾶλλον παρέχουσιν εἰς αὐτὸν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν μεγίστην ἐλευθερίαν ζητοῦσαι μόνον ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς ἕνεκα ὀρισμένης τινὸς ἀφορμῆς παρουσιαζομένης βουλήσεως νὰ μὴ ἀποφασίξῃ τις πρότερον, πρὶν ἢ ἀκοῦσῃ τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς. Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀκόλουθον τοῦ ἠθικοῦ χαρακῆρος τῆς μονοτονίας τῆς πράξεως· διότι ἡ βούλησις, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἀποφασίζει ἐν ὀρισμένῃ περιστάσει ὁ ἠθικός χαρακτήρ, δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ και ἐκ τῆς ποιότητος τῆς ὕλης, εἰς ἣν πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὐταί. Ἡ ὕλη δὲ αὐτὴ ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν θέσεων, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ δρῶν χαρακτήρ και τῶν ὁποίων εἶνε κύριος ἐν λίαν περιωρισμένῳ μέτρῳ. Ὅπως αὐταὶ αἱ θέσεις εἶνε ἀτομικῶς διάφοροι ἀλλήλων, οὕτω και ἡ βούλησις και πράξις τοῦ χαρακῆρος θὰ εἶνε διάφορος, καίτοι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ μένουσιν αἱ αὐταί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

§ 25. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶνε διπλοῦς, εἰδολογικός και πραγματικός.

Ὁ εἰδολογικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶνε τὸ αὐτεξούσιον τοῦ τροφίμου· διότι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ παύσῃ ποτὲ καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν αὐτοαγωγήν. Ἐντεῦθεν ἡ εἰδολογικὴ ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς· «παιδαγῶγει τὸν τροφίμον εἰς ἴδιον ἑαυτοῦ παιδαγωγόν».

Ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶνε ἢ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον θὰ προθέσῃ ποτὲ εἰς ἑαυτὸν ὁ παῖς αὐτεξούσιος γενόμενος, καὶ ἐὰν ἴσως ἐν τῷ παρόντι δὲν κατανοῇ τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ. Οὗτος ὁ σκοπὸς εἶνε προδήλως ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ πραγματικὴ ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς· «παιδαγῶγει τὸν τροφίμον οὕτως, ὥστε, ὅταν γένηται αὐτεξούσιος, νὰ δύνηται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.»

Ἐπὶ τὸν προορισμὸν δὲ τοῦτον δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἰδιαίτερον ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον θ' ἀσπασθῇ ποτε ὁ τροφίμος, διότι τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἀγωγῆς δὲν δύναται τις οὔτε νὰ προῖδῃ, οὔτε νὰ προορίσῃ· πᾶσα δὲ πρόωρος παρασκευὴ δι' αὐτὸ ἤθελε καταστήσει τὸν τροφίμον ἐν τινὶ πάντοτε δυνατῇ μεταβολῇ τῆς τύχης λίαν δυστυχῇ. Ἐπὶ τὸν προορισμὸν τοῦτον ἐννοοῦμεν ἐκεῖνον τὸν καθόλου ἀνθρώπινον προορισμὸν, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιτυχίαν δύναται νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἄτομον ἐν ταῖς ποικιλιωτάταις βιωτικαῖς μορφαῖς, ἐὰν μόνον μένη πιστὸν εἰς τὸ βέλτιον ἐγὼ αὐτοῦ.

Διὰ τὸ περιεχόμενον τούτου τοῦ καθόλου ἀνθρώπινου προορισμοῦ ἔχει ἡ γλῶσσα διάφορα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶνε μόνον διάφοροι ὄψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Ἀρετὴ, ἠθικότης, ἀνθρωπισμὸς, ὁμοίωσις Θεῷ, λογικότης, εὐδαιμονία, αὐτενέργεια δουλεύουσα εἰς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθόν (Δειστερθέγιος), χριστιανικὸς πολιτισμὸς (Σβάρζιος), ἄρμοικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀνθρώπινων προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων (Πεσταλότζης Νειμάερος, Δίττης) ἠθικὴ μόρφωσις τοῦ βίου (Οὐάιτς) ἰσχὺς τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος (Ἐρβαρτος) εἶνε μόνον διάφοροι ὄψεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα τὸ ἠθικὸν πρότυπον ὡς τὸν κύριον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἐπιστημονικὴ (φυσικὴ) ἠθικὴ διδάσκει ὅτι τὸ περιεχό-

μενον τοῦ ἠθικοῦ προτύπου ἀποτελεῖ σειρά *ιδεῶν*, πρὸς τὰς ὁποίας ρυθμίζεται ἡ ἐκτίμησις τῆς βουλήσεως ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Αἱ *ιδέαι* αὗται εἶνε πέντε· ἡ *εὐσυνειδήσια*, ἡ *τελειότης*, ἡ *ἀγάπη*, ἡ *δικαιοσύνη* καὶ ἡ *ἀνταπόδοσις*.

Λοιπὸν ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ θεωρηθῇ κατὰ τὰς πέντε ταύτας ὄψεις.

ΣΗΜ. 1. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δύναται προδήλως νὰ εἶνε μόνον τοιοῦτος, ὅποιον αὐτὸς ὁ τρέφιμος ἐνήλιξ γενόμενος θὰ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν ἢ ὀφείλῃ νὰ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν λογικῶς. Ὁ τρέφιμος εἶνε ἐν πρώτοις πρόσωπον, διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ θυσιάσῃ εἰς σκοπὸν κείμενον ἐκτὸς αὐτοῦ. Οὕτω ἀποκλείεται ἐκ τῶν προτέρων ἡ διάπλασις τοῦ παιδὸς κατὰ τὰς προλήψεις τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα φυσικοῦ τινος ἢ ἠθικοῦ προσώπου, πατρίας ἢ κοινωνικῆς τάξεως, διότι οὕτω ὑποβιάζεται ὁ παῖς εἰς ἀπλοῦν μέσον. Ἡ δὲ κερδοσκοπικὴ τὴν ἀγωγὴν ἀντικαθιστῶσα χρησιμοποίησις τοῦ ἀνηλίκου διὰ σκοποὺς χρηματιστικoὺς, ἢ ἀγωγὴ εἰς ἀπλοῦν τροχὸν μηχανῆς εἶνε ἐσχάτη βαρβαρότης. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 2. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς στενότερα συνέχεται μετὰ τοῦ καθόλου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπίτευξις τοῦ προορισμοῦ τούτου συμβαίνει ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἔπαυσεν ἡδὴ ἡ ἀγωγὴ, ἐπεταὶ ἐντεῦθεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δὲν ἐκτείνεται ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ὁ σκοπὸς τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶνε ἔργον τῆς ἀγωγῆς νὰ προσαγάγῃ τὸν τρέφιμον εἰς τὸ τέρμα τοῦ βίου, ἀλλὰ μόνον νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατόν εὐνοϊκὴν διάθεσιν πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐπίτευξιν αὐτοῦ. Οὕτω ἐφοδιάζει ἢ περιδεῆς μήτηρ τὸν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν μεταβαίνοντα υἱὸν διὰ παντός, οὗτινος θὰ λάβῃ ἀνάγκην, μάλιστα δὲ διὰ σοφῶν συμβουλῶν, προτροπῶν καὶ ἀρχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ρυθμίζῃ ἑαυτὸν ἐν καιρῷ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ.

ΣΗΜ. 3. Ἡ ἠθικὸς ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν Ἡθικὴν. Ὑπάρχουσι δύο Ἡθικαί, ἡ φυσικὴ ἢ φιλοσοφικὴ, καὶ ἡ θρησκευτικὴ. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀντίφασις τοῦ περιεχομένου τῆς φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς καὶ τοῦ τῆς χριστιανικῆς.

§ 26. Εὐσυνειδήσια.

Ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου διακρίνομεν εὐκόλως δύο τινὰ, τὴν *γνώσιν* καὶ τὴν *βούλησιν*. Ἡ *γνώσις* καὶ ἡ *βούλησις* δὲν εὐρίσκονται πάντοτε ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας. Πολλοὶ γι-

νώσκουσι τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ δὲν πράττουσιν αὐτό· ἡ πεποιθήσις ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' εἶνε λίαν ἀσθενὴς καὶ δὲν δύναται ν' ἀντίστη εἰς τὸ δέλεαρ τῆς ἀμαρτίας. Αὕτη ἡ σχέσις δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη. Ὅπου παρουσιάζεται, προκαλεῖ τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἀποδοκιμασίαν. Ὅπου τὸναντίον ἡ γνώσις καὶ ἡ βούλησις, αἱ πεποιθήσεις καὶ αἱ πράξεις εὐρίσκονται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας, ἐκεῖ πρόκειται σχέσις, ἣτις ὀφείλει νὰ ὑπάρχη καὶ ἣτις εἶνε ἀξία ἀπολύτου ἐπαίνου.*

Τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν ὅ,τι ἐν τινι δεδομένη περιστάσει γινώσκει τις ὡς τὸ ἠθικῶς ἄριστον εἶνε τὸ γινώρισμα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει εἶνέ τις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν ἐκτὸς καὶ ἔπεται μόνον τῇ οἰκείᾳ ἐσωτερικῇ πεποιθήσει. Λοιπὸν ὁ πράττων ἐλευθέρως ἔχει ἤδη διὰ τοῦτο, ἀσχέτως πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς σχέσεις, ἀξίωσιν ἐπὶ ἠθικῆς τιμῆς· διότι οὐδεὶς ἄνθρωπος δύναται τι πλεόν ἢ νὰ πράττῃ κατὰ τὴν ἀρίστην αὐτοῦ πεποιθήσιν.

Τὴν ἐσωτερικὴν πεποιθήσιν περὶ ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἐν πάσῃ περιστάσει εἶνε τὸ ἠθικῶς ἄριστον, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν (ἠθικὴν) *συνειδήσιν*· τὸν ἄνθρωπον δὲ, ὁ ὅποιος ἔπεται ἐκάστοτε ἐν τῇ πράξει τῇ οἰκείᾳ συνειδήσει, εὐσυνειδήτον. Ἡ *εὐσυνειδησία* εἶνε ἐν πάσῃ περιστάσει βεβαία περὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Τὴν *συμφωνίαν* τῆς βουλήσεως καὶ τῆς γνώσεως ἢ τὴν *εὐσυνειδησίαν* ὡς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἀξίας ὀνομάζομεν *ιδέαν* τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας.

Ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς δὲν εἶνε ἀκόμη τέλειον ἐν ἑαυτῷ τὸ ἕτερον τῶν μελῶν τῆς σχέσεως, ἡ γνώσις· αὕτη δὲν εἶνε ἀκόμη οὕτω στερεὰ, ὥστε νὰ δύνηται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις ἐκτιμήσεως τῆς βουλήσεως κατὰ τὴν ιδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ὅθεν, διαρκούσης τῆς ἀγωγῆς, ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ

* Ἐξαιρετος ἱεροκῆρυξ δύναται νὰ μὴ εἶνε ἠθικὸς χαρακτήρ καὶ ὁ δικαστὴς, ὁ ὅποιος γινώσκει ἄριστα τὸν ποινικὸν νόμον, δύναται νὰ καθίσῃ ἐπὶ τῆς ἔδρας τοῦ κατηγορουμένου.

ἀντί τῆς γνώσεως τοῦ τροφίμου ἢ γνώσις τοῦ παιδαγωγοῦ, ἥτις ἀποσύρεται κατὰ λόγον τῆς κατ' ὀλίγον ὀριμαζούσης οἰκείας γνώσεως τοῦ τροφίμου.

Ἡ ὑποταγή τῆς βουλήσεως τοῦ τροφίμου ὑπὸ τὴν γνώσιν τοῦ παιδαγωγοῦ εἶνε ἡ ὑπακοή. Ἡ ὑπακοή ὡς προίμιον τῆς μελλούσης συμφωνίας τῆς οἰκείας γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὴν μορφήν τὰς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας εἶνε ἡ σπουδαιοτάτη προπαιδεία τῆς ἠθικότητος ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς, ἡ κυρία ψυχὴ τῆς ἀγωγῆς.

Ἐθίζοντες τὸν τρόφιμον ἐν τῇ σχολῇ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ νὰ ὑποτάσῃ τὴν βούλησιν εἰς τὴν ἀνωτέραν γνώσιν παιδαγωγοῦμεν αὐτὸν εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν.

ΣΗΜ. Ἡ ὑπακοή εἶνε λιαν σπουδαία ἢ ἀσκήσις ἐν αὐτῇ ἐν πάσαις ταῖς βαθμίαις τῆς ἀγωγῆς ἀπαραίτητος, καὶ δὴ οὐ μόνον ἵνα περιποιησώμεν σεβασμὸν εἰς τὰ μέτρα τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἵνα ἀσκήσωμεν τὴν βούλησιν εἰς τὸ νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τὴν γνώσιν. Τὸ ἀποκλείειν τὴν ὑπακοὴν ἐκ τῆς ἀγωγῆς σημαίνει δέσμευσιν τῆς ζωτικῆς ἀρτηρίας αὐτῆς.

§ 27. Τελειότης.

Καίτοι ἐκ τῶν δύο παραγόντων τοῦ ψυχικοῦ βίου ἢ γνώσις εἶνε ὁ ὑψηλότερος, τὸ κύριον ἀντικείμενον ὅμως τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως εἶνε μόνον ἡ βούλησις. Τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ οὐχὶ τὸ τί γινώσκει, ἀλλὰ τὸ τί βούλεται.

Ἡ ὀλικὴ βούλησις προσώπου τινὸς ὑπέκειται ἐν πρώτοις εἰς ἐκτίμησιν κατ' ἐννοίας μεγέθους, ἔνθα πάλιν πρόκειται κυρίως περὶ τριπλοῦ τινος.

1) Περὶ τῆς ἰσχύος τῆς ἐπὶ τοῦ μέρους βουλήσεως.

2) Περὶ τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ πολυμεροῦς αὐτῆς.

3) Περὶ τῆς συμφωνίας (συγκεντρώσεως) τῆς ὅλης βουλήσεως πρὸς ἔφιξιν σπουδαίου ὀλικοῦ ἀποτελέσματος· διότι, ἐὰν αἱ ἐπὶ μέρους βουλήσεις ἔτεινον πρὸς ἀντιθέτους διευθύνσεις, μεθ' ὅλην τὴν ἰσχὴν καὶ τὸ πολυμερὲς αὐτῶν τὸ ὀλικὸν ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο μικρὸν, τοῦ ἀντιθέτου ἀμοιβαίως αἰρομένου.

Ἐἶνε γεγονός ἀδιαφιλονείκητον ὅτι ἡ ἰσχυρὰ, ἐνεργὸς, πολυμερὴς καὶ σύμφωνος ἐν ἑαυτῇ βούλησις ἀρέσκει ἀπολύτως

παρὰ τῆ ἀσθενεί, χαλαρᾶ, μονομερεῖ καὶ πλήρει ἀντιφάσεων. Ἀποδείξεις τούτου εἶνε ἡ ἐπιδοκιμασία, τὴν ὁποίαν ἀπονέμομεν εἰς πάσας τὰς τολμηρὰς πράξεις, εἰς πάσας τὰς μεγάλας ἐπιχειρήσεις καὶ εἰς πάντας τοὺς σπουδαίους χαρακτῆρας, ὡς καὶ ἡ ἠθικὴ περιφρόνησις, ἣτις ἐπιπίπτει κατὰ παντὸς ἀσθενοῦς, ἀναποφασίστου καὶ ἡμιτελοῦς ἐν φρονήμασι καὶ πράξεσι.¹

Τὴν ἰσχὺν, τὸν πλοῦτον (τὸ πολυμερές) καὶ τὴν συμφωνίαν (συγκέντρωσιν) τῆς βουλήσεως καλοῦμεν συντόμως *τελειότητα* αὐτῆς. Ὅθεν ὀρμώμενοι ἀπὸ ταύτης τῆς ἰδέας ἐκφέρομεν τὴν κρίσιν· «*Ἡ τελειότερα βούλησις ἀρέσκει ἀπολύτως παρὰ τῆ ἥτιον τελεία*».

Ἡ ἀγωγὴ εἰς τὴν τελειότητα παρίσταται ὡς ἀνάπτυξις. Αὕτη ζητεῖ νὰ ἐξεγείρη τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ὡς μεγίστην ἐκδήλωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. *Φιλεργία, ἐπιμέλεια, ἐγκαρτέρησις, ἐπιμονή, θάρρος, εὐστάθεια* τοῦ χαρακτῆρος εἶνε αἱ ἀρεταί, τὰς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ ἐμφυτεύσῃ.

Ἄλλ' ἐνταῦθα περιέρχεται εἰς ἰδιάζουσάν τινα δυσκολίαν συνισταμένην ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ πολυμερές τῆς βουλήσεως δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῆ τόσον εὐκόλως πρὸς τὴν ἰσχὺν αὐτῆς, ἐφ' ὅσον περιοριζόμεθα εἰς ἓν ἄτομον. Ἡ ἰσχυρὰ βούλησις δὲν δύναται νὰ εἶνε πολυμερῆς, ἢ πολυμερῆς δὲν δύναται νὰ εἶνε ἰσχυρά· διότι ἐάν τις θέλῃ νὰ καταστῆ τέλειος ἐν τινι ἀνάγκῃ μονομερῶς ν' ἀφοσιωθῆ εἰς αὐτό· ὅστις δὲ θέλει ν' ἀσχολῆται περὶ πολλὰ, ἐν οὐδενὶ θὰ καταστῆ δόκιμος, ὡς ἐάν τις π. χ. ἐπειράτο νὰ μάθῃ πέντε ἢ δέκα γλώσσας καὶ πάσας τὰς δυνατὰς ἐπιστήμας, τέχνας καὶ δεξιότητας. Ἐνταῦθα θὰ ἀπεμάνθανε τὸ ἐν μανθάνων τὸ ἄλλο· οὐδεμίαν δὲ ἀπόλαυσιν θὰ εἶχεν ἐκ ταύτης τῆς κτήσεως, καὶ ἐάν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ καὶ διατηρήσῃ αὐτήν.

Ἐπειδὴ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ πραγματωθῶσιν αἱ τρεῖς ἀπαιτήσεις τῆς τελειότητος ἐν τῇ μορφῇ τοῦ ἀτομικοῦ προσώπου, καθόσον ἡ ἰσχὺς δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον πρὸς βλάβην τοῦ πλοῦτου, οὗτος δὲ μόνον πρὸς ζημίαν τῆς ἰσχύος, οὐδεμίαν διέξοδος ὑπολείπεται εἰς τὸ ἄτομον, ἢ συμπληροῦν διὰ τῆς προς-

χωρήσεως εἰς τὴν κοινωρίαν τὸ ἑαυτοῦ μονομερές διὰ μέσου τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κοινωνίας νὰ μεταβάλλῃ αὐτὸ οὕτω εἰς πολυμερές. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἐν ἐπαγγέλματι, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξυψώσῃ εἰς τὴν μεγίστην τελειότητα. Ἐπὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως, ἣτις ἐξασφαλίζει εἰς τὸν τρόφιμον τὸ ἐπιδεκτικὸν πασῶν τῶν διευθύνσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὀφείλει νὰ ἐποικοδομηθῆι ἡ εἰδικὴ μόρφωσις τοῦ ἐπαγγέλματος, ἣτις καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ παράγῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τελειότατα ἔργα, καίπερ μονομερῆ.

Ἄπαντες πρέπει νὰ εἶνε ἐρασταὶ πάντων, ἕκαστος δὲ ἕξοχος ἐν ἐνὶ ἔργῳ

ΣΗΜ. 1. Αὕτη ἡ ἐπιδοκιμασία παρουσιάζεται οὕτως ἀσφαλῶς, ὥστε καὶ ἄκοντες ἐκφράζομεν αὐτὴν, ὅπου ἡ βούλησις ἐμφανίζεται ὡς φευκτέα κατ' ἄλλας ιδέας, ὅπου ἐπομένως τὸ ἀξιοκατάκριτον αὐτῆς αὐξάνει μετὰ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς τελειότητος αὐτῆς. Ὁ ληστής γινόμενος κύριος θησαυροῦ τινος εἶνε μᾶλλον ἀξιοκατάκριτος ἢ ὁ κλέπτης, ὁ ὑπεξαίρων κερμάτια τινα· ἐκεῖνος ὅμως ἐκπλήττει κατὰ τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος περισσότερο ἢ οὗτος.

ΣΗΜ. 2. Ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως στηριζομένη ἔφθασεν ἡ οἰκονομικὴ κοινωνία εἰς τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς τελειότητος, τὸν ὁποῖον ἐν τῇ παροσῇ αὐτῆς βαθμίδι δεικνύει. Τοῦτο τὸ σύστημα συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς κοινωνίας κέκτηται ἐκτός τινος ἰδιαιζούσης ἐξόχου ἱκανότητος (μονομεροῦς ἰσχύος) καὶ ποικίλην ἐπιδεκτικότητα, δυνάμει τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ προσοικειωθῇ πᾶσαν ζήτην ἐξοχότητα μόνην λαμβανομένην, εἰ καὶ οὐχὶ τὴν ὁλότητα πασῶν. Λοιπὸν κατατομὴ τῆς ἐργασίας θεμελιουμένη ἐπὶ γενικῆς ἐπιδεκτικότητος διὰ πᾶν, ὅ,τι παράγει ἡ κοινωνία!*

§ 28 Ἐγάπη.

Ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς τελειότητος παραπέμπεται τὸ ἄτομον εἰς τὴν κοινωρίαν· ἀλλ' ὁ φυσικὸς νόμος τῆς ἀτομικότητος, δηλ. ἡ αὐτοκατάφασις καὶ αὐτοσυντηρησις ἐν τῇ περὶ ὑπάρξεως ἀ-

* Ἐν Ἐλουητία ὑπάρχουσι χωρία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατασκευάζουσι μόνον ἐν συστατικὸν μέρος τοῦ ὥρολογίου· οὗτοι δὲ θὰ ἦσαν οἰκτροί, ἐάν δι' οὐδὲν ἄλλο ἐνδιεφέροντο, εἰ μὴ διὰ τοῦτο τὸ ἐν συστατικὸν τοῦ ὥρολογίου.

γῶνι παραπέμπει αὐτὸ εἰς τὸ οἰκεῖον ἐγώ. Ἐκ τούτου γεννᾶται ἡ φυσικὴ φιλαυτία, ἣτις ἀπειλεῖ νὰ κατασυντριψῆ τὴν κοινωνίαν εἰς ἄπειρα κέντρα ἀποθουήντα ἄλληλα, δηλ. νὰ ἔρη αὐτήν.

Αὕτη ἡ φυσικὴ φιλαυτία κατανικᾶται ὑπὸ τῆς ἀγάπης.

Ἐπὶ τὴν ἀγάπην ἐννοοῦμεν τὴν ὑποδοχὴν ξένης βουλήσεως ἐν τῇ οἰκείᾳ. Ἀγαπῶ, ἐὰν βούλωμαι ἵνα ἡ βούλησις ἄλλου τινὸς ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς οὕτως, ὡς εἰ ἦτο οἰκεία ἐμοῦ. ἀγαπῶ λοιπὸν ἄλλον, ἐὰν ἐπιθυμῶ ἀγαθόν τι δι' αὐτόν.

Τὸ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶνε ἡ δυσμέθεια, ἣτις ἐπιθυμεῖ κακὸν διὰ τὸν ἄλλον. Εἰς τὴν ἔννοιαν ἀμφοτέρων ἀνήκει οὐσιωδῶς τὸ νὰ νοῶνται *ἀνευ ἐλατηρίου*.¹

Εἰς ταύτας τὰς σχέσεις τῶν βουλήσεων προσκολλῶνται δύο σπουδαῖαι ἠθικαὶ κρίσεις:

Ἡ ἀγάπη ἀρέσκει ἀπολύτως· λοιπὸν πρέπει νὰ ὑπάρχη· ἡ δυσμέθεια ἀπαρέσκει ἀπολύτως· λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη.

Ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ιδέαν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν μεγίστην ῥοπήν καὶ μεταβολὴν ἐν τῇ μέχρι τοῦδε ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εὐαγγελιζομένη εἰς αὐτὴν τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀπολυτρόσεως ἀπὸ τῆς φιλαυτίας.²

Τὸ φρόνημα τῆς ἀγάπης ἴσταται ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἠθικοῦ προτύπου. Πανταχοῦ, ὅπου ἐμφανίζεται, εἶνε βέβαιον περὶ τῆς ὑψίστης ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας. Τὸ δὲ ἠθικῶς ἀσχιστον εἶνε ἡ *δυσμέθεια*, τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν ὡς τὴν κυρίως «κακίαν» ἐκδηλουμένην ἐν διαβόλικῃ χαιρεκακίᾳ, ἐν ἀπανθρώπῳ ὠμότητι καὶ ἐν κακουργήμασι παντὸς εἶδους.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ ιδέα τῆς ἀγάπης πρέπει νὰ εὐρίσκηται καὶ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἀγαθότης τῆς καρδίας, ἡ συμπάθεια καὶ ἐπιείκεια, ἡ πραότης, τὸ εὐδιάλλακτον, ἡ προθυμία εἰς τὸ ὑπηρετεῖν τοῖς ἄλλοις, ἡ εὐεργετικότης εἶνε αἱ χριστιανικαὶ ἐκεῖναι ἀρεταί, τὰς ὁποίας ὀφείλει ἡ ἀγωγή νὰ ἐμφυτεύσῃ κατὰ ταύτην τὴν ιδέαν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. 1. Ὁ θεμελιώδης ὅρος τῆς ἀγάπης εἶνε ὅτι δὲν ἔχει ἐλατήριον. Ἐὰν δηλ. προσφκειοῦτό τις τὴν ἄλλοτριαν βούλησιν, διότι εὐρίσκει ἐν τούτῳ τὸ ἴδιον συμφέρον, ἀποβάλλει τότε τοῦτο τὸ φρόνημα τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης καὶ ἐκπίπτει εἰς ψιλὴν ἰδιοτέλειαν. Καὶ ἡ ἀπόκρουσις τῆς

ξένης βουλήσεως παύει τοῦ νὰ εἶνε δυσμένεια καὶ ἀποβάλλει τὸν ἀποτρόπαιον αὐτῆς χαρακτήρα, ἐὰν ἔχη ἐλατήριόν τι. Τοιοῦτον ὑπάρχει π. χ. ἐν τῇ ποινοῦ ἢ βελτίωσις τοῦ παιδός. Τιμωρῶν τις τὸν παῖδα, ἐπομένως κατοπιῶν αὐτὸν δὲν εἶνε δυσμενῆς πρὸς αὐτόν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ φιλαυτία ὑποσκάπτει τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κυρία κοινωνικὴ κληρονομικὴ ἀμαρτία. Γεννᾷ τὸν πόλεμον παντὸς κατὰ πάντων, διότι ἕκαστον τῶν ἀπειρῶν ἐγώ, ἐξ ὧν συνίσταται ἡ κοινωνία, καθιστᾷ ἑαυτὸ κέντρον αὐτῆς. Ἡ κατανίκησις τῆς ἀτομικῆς φιλαυτίας εἶνε ἡ ἀγάπη, ἥτις ἦτο ξένη εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ τῆς ὁποίας ὁ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ εὐαγγελισμὸς ἀποτελεῖ τὴν νέαν διαθήκην τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ἐπικάθηται ἡ κηλὶς τῆς δουλείας καὶ τῶν αἱματηρῶν ξιφομαχιῶν. Εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἦτο ξένη ἡ ἔννοια τῆς εὐσπλαγχνίας. Ὁ χριστιανισμὸς τὸναντίον ἐξύψωσε τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης μέχρι τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν.

§ 29. Δικαιοσύνη.

Ἐὰν δύο βουλήσεις διευθύνωνται εἰς τι ἀντικείμενον, τὸ ὅποσον ὅμως μόνον εἰς τὴν ἐτέραν δύναται ν' ἀκολουθήσῃ, γεννᾷται ἔρις. Ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἠθικῶς. Πρὸς ἀποσόβησιν ἢ διαλύσειν αὐτῆς εἶνε ἀναγκαῖα ῥητὴ ἢ σιωπηρὰ συμφωνία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἥτις ὀρίζει εἰς τίνα πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ τὸ ἀντικείμενον. Τοιοῦτος διὰ τῆς καθολικῆς ἀναγνωρίσεως καθιερωμένος κανὼν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἔριδος εἶνε τὸ δίκαιον. Ὁ σκοπὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας εἶνε οὐδεὶς ἄλλος ἢ ἡ ἀποσόβησις τῆς ἔριδος διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν δικαίων.

Πᾶν μέλος τοιαύτης κοινωνίας ἀναγνωρίζει διὰ τῆς προσχωρήσεως ἑαυτοῦ τὸ σύστημα τῶν ὑφισταμένων δικαίων. Ἐὰν προσέβαλλεν ἐν τούτων τῶν δικαίων, θὰ ἤγειρεν ἔριν, ἥτις τοσοῦτω μᾶλλον θὰ ἀπήρεσκε, διότι θὰ διευθύνετο κατὰ πάντων τῶν μελῶν τῶν ἀναγνωρίζοντων ταῦτα τὰ δίκαια, δηλ. κατὰ πάντων τῶν εὐφρονούντων πολιτῶν τῆς κοινωνίας.

Τὸ δίκαιον εἶνε δημόσιον, ἐὰν κανονίζῃ τὴν σχέσιν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως πρὸς τοὺς πολίτας· ἰδιωτικόν, ἐὰν ἀναφέρεται εἰς τὴν σχέσιν τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους.

Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἀπαιτεῖ παρὰ παντὸς μέλους τῆς κοινωνίας νὰ σέβηται τὰ ὑφιστάμενα δίκαια.¹ Τὸ φρόνημα, τὸ

ὁποῖον σέβεται ὑφιστάμενα δίκαια, καλεῖται δικαιοσύνη ἐκδηλουμένη ὡς πρὸς τὸ δημόσιον δίκαιον ὡς νομιμότης, ὡς πρὸς τὰ ἰδιωτικὰ δίκαια ὡς τιμιότης. Ἡ φιλοπατρία, τὸ πνεῦμα τῆς ὁμοιοῦσας, ἡ ἀκρίβεια περὶ τὴν ἐκτέλεσιν δικαιολογικῶν ὑποχρεώσεων, τὸ εὐσυνάλλακτον, ἡ πίστις ἐν τῇ τηρήσει δοθείσης ὑποσχέσεως, ἡ φιλαλήθεια (διότι οἱ συνδιαλεγόμενοι συνάπτουσι σιωπηρῶς συνθήκην ὅτι θὰ εἴπωσι πρὸς ἀλλήλους ἀλήθειαν ὅθεν τὸ ψεῦδος εἶνε ἀδικία) εἶνε ἀρεταί, τῆς ὁποίας θὰ ἐπιδιώξῃ ἐν τῷ τροφίμῳ ἡ ἀγωγή κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου.²

ΣΗΜ. 1. Αἱ πράγματι ὑφιστάμενα σχέσεις τῆς κοινωνίας δὲν εἶνε δημιουργήματα τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ μᾶλλον σύστημα ἐπικτήτων δικαίων. Ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει οὐδὲν ὑπάρχει δίκαιον ἀλλὰ μόνον πόλεμος πάντων κατὰ πάντων, ὁποῖον παρατηροῦμεν ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ἐν τῇ φύσει «ὡς ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως». Μόνον ὀλίγα ἀντικείμενα ὑπάρχουσι, τὰ ὁποῖα, ὅπως τὸ φῶς καὶ ὁ ἀήρ, ἐπαρκοῦσιν εἰς τὸ νὰ εὐχαριστήσωσι πάντας ἐξ Ἰσοῦ περὶ τῶν λοιπῶν γεννᾶται ἔρις. Ἡ τάσις πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἠθικῶς ἀπαρεσκούσης ἔριδος ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνδροῦσιν τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας ἢ τῆς πολιτείας. Ἀπασαί αἱ διατάξεις τῆς πολιτείας τείνουσιν εἰς τὴν ἀποσάθησιν τῆς ἔριδος. Συνθήκαι, κτηματολόγια, σπῆλαι ὄριων, δικαστήρια καὶ αὐτοὶ οἱ στρατοὶ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν ἀποσάθησιν τῆς ἔριδος, εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου. Καὶ ἐὰν οἱ ὀρισμοὶ τοῦ δικαίου ἐν τῇ πολιτεία φαίνωνται εἰς τὸ ἄτομον λίαν ὀχληροὶ, καθῆκον αὐτοῦ εἶνε νὰ σέβηται αὐτούς, διότι ἄλλως θὰ ἤγειρε τὴν ἔριν οὐχὶ πλέον κατὰ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ κατὰ τῆς ὅλης κοινωνίας. Ὁ προσβάλλων ξένην ἰδιοκτησίαν, ὁ ποιῶν συνωμοσίαν κατὰ τῆς δημοσίας τάξεως εἶνε ἐχθρὸς τῆς πολιτείας. Μόνον εἰς τὴν ὁλότητα ἀρμόζει νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὰς εἰς τὴν δικαιολογικὴν τάξιν. Ὅπου τὰ δίκαια εἶνε ἀμφίβολα, δὲν πρέπει αὐθαιρέτως νὰ ἐξηγῇ καὶ διεκδικῇ τις αὐτὰ, ἀλλὰ ν' ἀναθέτῃ τὴν ἀπόφασιν εἰς τὰς ἐπὶ τούτῳ διωρισμένας ἀρχάς.

ΣΗΜ. 2 Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἴσταται τοσοῦτον ὑψηλά, ὅσον ἡ ἀγάπη. Ὁ δίκαια φρονῶν διατηρεῖ ἑαυτὸν μόνον ἐλεύθερον ψόγου χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐκείνην τὴν ἀξίωσιν ἐπὶ θετικοῦ ἐπαίνου, τὸν ὁποῖον συνεπάγεται ἡ ἀγάπη, Ὁ μὴ κλέπτων, ὁ μὴ βυσοδομεύων κακὸν τι κατὰ τῆς δημοσίας τάξεως δὲν ἔχει ἀκόμη ἀξίωσιν ἐπὶ ἠθικῆς τιμῆς. Εἰς τὸ ἠθικὸν πρότυπον δὲν ἀρκεῖ, εἰ καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτῆς θὰ κατέστρεφεν αὐτό.

§ 30. Ἀνταπόδοσις.

Ἐκ τυχαίας συναντήσεως τῶν βουλήσεων ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ

ἀντικειμένῳ γεννᾶται ἔρις, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ δικαίου.

Βούλησίς τις ὅμως δύναται καὶ ἐπίτηδες νὰ διευθύνηται πρὸς τινα δευτέραν βούλησιν ἐκδηλουμένη διὰ πράξεως. Ἐκ ταύτης γεννᾶται διατάραξις τις ταύτης τῆς δευτέρας βουλήσεως, τὴν ὁποίαν αὕτη αἰσθάνεται ἢ ὡς εὐεργεσίαν ἢ ὡς κακοποιᾶν. Καὶ ἡ μὲν καὶ ἡ δὲ ἀπαιτεῖ ἐπανόρθωσιν, ἥτις καλεῖται ἀνταπόδοσις. Αἱ εὐποιᾶι καὶ αἱ κακοποιᾶι πρέπει ν' ἀνταποδοθῶσι· διότι ἡ ἀνανταπόδοτος εὐποιᾶ καὶ κακοποιᾶ ὡς διαταράκτρια ὑφισταμένης σχέσεως βουλήσεων ἀπαρέσκει ἀπολύτως. Ἡ ἀνταπόδοσις ὅμως ἀνάγκη νὰ εἶνε ἐπιεικής. Εἶνε δὲ τοιαύτη, ἐὰν ἴσον ποσὸν ἠδονῆς ἢ λύπης ἐπιστρέφῃ εἰς τὸν εὐεργέτην ἢ κακοποιόν. Αὕτη εἶνε ἡ ἰδέα τῆς ἀνταπόδοσεως ἀπαιτούσα νὰ βραβεύονται μὲν αἱ εὐποιᾶι, νὰ τιμωρῶνται δὲ αἱ κακοποιᾶι.

Λίαν σπουδαῖον εἶνε ἐνταῦθα τὸ ζήτημα, τίς πρέπει ν' ἀνταποδώσῃ;

Ἡ ἀπάντησις εἶνε διάφορος ἐν τῇ εὐποιᾶ καὶ κακοποιᾶ. Τὰς εὐποιᾶς πρέπει ν' ἀνταποδώσῃ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη αὐτάς. Τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον ζητεῖ ν' ἀνταποδώσῃ εὐεργεσίας, τὰς ὁποίας ἔλαβε, καλεῖται εὐγνωμοσύνη.¹

Ἡ ἀνταπόδοσις τῆς κακοποιᾶς ὑπὸ τοῦ παθόντος αὐτὴν θὰ ᾗτο ἐκδίκησις. Ἡ ἐκδίκησις εἶνε φευκτὴ, διότι θὰ ὑπερβῇ τὸ ὀρθὸν μέτρον καὶ διότι ἐπιρρίπτει εἰς τὸν ἐκδικούμενον τὴν μέλαιναν σκιὰν τῆς δυσμενείας. Ἡ ἀρχὴ τῆς παλαιᾶς διαθήκης «ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος» ἤρθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐκδικουμένη ἀνταπόδοσις ἀφωπλίσθη ὑπὸ τῆς ἀγάπης.

Καὶ ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ μένη ἡ ἠθικὴ ἀπαιτήσις τῆς ἀνταπόδοσεως τῶν κακοποιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παθὼν δὲν πρέπει ν' ἀνταποδώσῃ αὐτὸς, πρέπει ν' ἀνατεθῇ ἡ ἀνταπόδοσις εἰς ἀνωτέραν αὐθεντίαν, ἥτις εἶνε ἀνωτέρα τῶν ὀρμῶν τῆς δυσμενείας καὶ ἥτις τὴν κακὴν ἐκδίκησιν μεταβάλλει εἰς δικαίαν ποινὴν. Αὕτη ἡ ἀνωτέρα αὐθεντία εἶνε προδήλως ἡ κοινωρία, ἥτις ἐνασκει τὴν ποινικὴν ἐξουσίαν διὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Θεός.

Ὅθεν ἡ ἀγωγὴ πρέπει θετικῶς μὲν νὰ ὑποθάλη παρὰ τῷ

τροφίμω τὸ φρόνημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, τοὺς γονεῖς, τοὺς διδασκάλους, τοὺς εὐεργέτας καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐν γένει, ἀρνητικῶς δὲ νὰ καταπνίγη ἐν αὐτῷ τὸν θυμὸν ὡς ἔκρηξιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἐκδικήσεως καὶ νὰ προσάγη αὐτὸν καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης.

ΣΗΜ. 1. Λίαν σπουδαῖον εἶνε τὸ φρόνημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν κοινωνίαν. Καὶ ἐὰν τὸ ἄτομον μηδεμίαν ἔχη θετικὴν ὑποχρέωσιν πρὸς ἐν ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ὡς ἀνταποδίδον τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν διὰ χρημάτων, πρέπει ὅμως πάντοτε νὰ ἔχη συνείδησιν τῶν εὐλογιῶν τῆς κοινωνίας, τῶν ὁποίων ἀπολαύει ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς δικαιολογητικῆς προστασίας καὶ τῆς δημοσίας προνοίας ἐν ἀπάσαις ταῖς περιστάσεσι τοῦ βίου. Αὕτη ἡ εὐγνωμοσύνη εἶνε ἡ εὐγενεστάτη πηγὴ τῆς φιλοπατρίας.

ΣΗΜ. 2. Ἰδιάζουσιν θέσιν κατέχει τὸ ψεῦδος ἀπέναντι τῶν 5 πρακτικῶν ἰδεῶν. Δηλ. εἶνε φευκτέον κατὰ πάσας τὰς ἰδέας. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν εἶνε ἀσυνειδησία, διότι οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ θεωρῇ τὸ ψεῦδος ὡς τι ἀγαθόν. Κατὰ τὴν τελειότητα ἀπαρέσκει ὡς ἀντίφασιν, διότι ἐμβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον διάστασιν· κατὰ τὴν ἀγάπην ἐμφανίζεται ὡς δυσμένεια, ὅπως παρίσταται καὶ ὡς προσβολὴ τοῦ δικαίου κατὰ τῆς ἀνταποδόσεως, διότι ὁ ψεύστης προσδοκᾷ παρὰ τοῦ ἄλλου τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς ν' ἀνταποδίδῃ αὐτὴν δι' ἀληθείας. Δικαίως λοιπὸν θεωρεῖται τὸ ψεῦδος ὡς κακὸς οἰωνὸς ἐν τῇ ἠθικῇ ἀναπτύξει τοῦ παιδὸς καὶ καταπολεμεῖται ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς διὰ πάντων τῶν δυνατῶν μέσων.

ΣΗΜ. 3. Ἀναθεωροῦντες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικότητος ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν 5 πρακτικῶν ἰδεῶν βλέπομεν ὅτι ὑπάρχουσι 5 εἶδη σχέσεων βουλήσεων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἀξίας. Τὰ μέλη τούτων τῶν σχέσεων εἶνε ἐπὶ μέρους βουλήματα. Μόνον ἐν τῇ πρώτῃ ἰδέᾳ εἶνε τὸ ἕτερον τῶν μελῶν τῆς σχέσεως ἡ γνῶσις. Τὴν θεωρίαν τούτων τῶν σχέσεων παρακολουθεῖ ἡ ἠθικὴ ἐπιδοκιμασία ἢ ἡ ἠθικὴ ἀποδοκιμασία. Ἐκείνη ἄγει εἰς τινὰς ἀρετάς· αὕτη εἰς τινὰς καθήκοντα· διότι ἀνάγκη νὰ φεύγη τις τὴν ἀποδοκιμασίαν ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου. Οὕτω μεταβάλλονται αἱ κρίσεις τῆς ἀπολύτου ἀποδοκιμασίας εἰς ἀπαιτήσεις ἀπειθυνομένας πρὸς τὴν βούλησιν, εἰς ἃς ὀφείλει αὕτη ἀπολύτως νὰ ὑπακούσῃ, δηλ. μεταβάλλονται εἰς καθήκοντα. Ἐπεταὶ ἡ

Σύνοψις τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν.

Ἰδέα	Μέλη τῆς σχέσεως	Σχέσις καὶ κρίσις
1) Ἐσωτερικὴ ἐλευθερία.	Γνῶσις, βούλησις.	Ἵπακοὴ αἰρετῇ, παρακοὴ φευκτῇ.

2) Τελειότης.	Βούλησις ἐν γένει, βούλησις ἐν γένει.	Τελειότης αἰρετῆ, ἀτέλεια φευκτῆ.
3) Ἀγάπη.	Οἰκεία βούλησις, ξένη (καίυποβητ. βούλησις.	Ἐποδοχὴ αἰρετῆ, ἀποχρῶσις φευκτῆ.
4) Δίκαιον.	Πραγματικὴ βούλησις, ξένη πραγματικὴ βούλησις. ἀμφότεραι διευθυνόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.	Ἐρις φευκτῆ.
5) Ἀνταπόδοσις.	Πραγματικὴ βούλησις, ξένη πραγματικὴ βούλησις, ἐπιτήδες διατάραξις.	Ἡ ἀνανταπόδοτος εὐποιία ἢ κακοποιία φευκτῆ.

§ 31. Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ.

Τὸ σύμπλεγμα τῶν 5 πρακτικῶν ἰδεῶν εἶνε ὁ πολιτικὸς ἀστὴρ διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Διὰ πάντων τῶν μέτρων τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ διήκῃ τὸ πνεῦμα τούτων τῶν ἰδεῶν.

Πᾶσα ἀγωγὴ τείνει ἐπὶ τέλος εἰς τὸ νὰ δεχθῆ μὲν ὁ τρόφιμος ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ταύτας τὰς ἰδέας, νὰ ἐξυψωθῶσι δὲ αὐταὶ ἐν αὐτῷ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν θέσιν ἀρμοιουσῶν παραστάσεων, αἵτινες κατακυριεύουσιν ὡς πρακτικαὶ ἀρχαὶ τῆς ὅλης ποικιλίας τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ὑποταγῆς τῆς ὅλης βουλήσεως καὶ πράξεως ὑπὸ ταύτας τὰς ἀρχὰς προκύπτει ἡ ψυχολογικὴ μορφή τοῦ χαρακτήρος (§ 24), ὁ ὁποῖος θὰ εἶνε καὶ ἠθικὸς χαρακτήρ, διότι ἅπασαι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ εἶνε ἠθικαὶ ἀρχαί.

Λοιπὸν ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἠθικοῦ προτύπου ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος.

Μόνον ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ εἶνε ἀληθῶς χαρακτήρ, διότι τελεία συμφωνία διήκουσα διὰ παντός τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ πασῶν τῶν πράξεων αὐτοῦ δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἠθικότητος, τῆς ὁποίας αἱ ἀπαιτήσεις ἔχουσι τὴν μεγίστην ἀρμονίαν. Ὁ δὲ ἀνήθικος χαρακτήρ εὐρίσκεται ἐν ἀντιφάσει πρὸς τὰς αἰωνίους καὶ ἀδυσωπότητος ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικῆς, αἱ ὁποῖαι, ἐὰν ἐπὶ τέλος ἀκουσθῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνηθικοῦ ἀνθρώπου, ὑποσκάπτουσι διὰ τῆς τὰς πράξεις αὐτοῦ παρακολουθούσης μετανόιας τὰς βάσεις τοῦ ἀνηθι-

κου χαρακτήρος οὕτως, ὥστε καταπίπτει οὗτος ἐν ἑαυτῷ· (χαρακτήρ τοῦ ληστοῦ ΜΟΟΡ κατὰ Σχίλλερν).

Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ εἶνε τὸ ὕψιστον τέρμα καὶ ἡ τελειοτάτη μορφή τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως. Εἶνε *καλλιτέχνημα*, τοῦ ὁποίου τὴν πραγμάτωσιν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ὄλου βίου ἐκτεινομένης ἐνεργείας, ἐν τῇ ὁλότητι τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος, νὰ θεωρῆ ὡς τὸν ὕψιστον αὐτοῦ προορισμὸν. Διὰ τοῦτο δὲ εἶνε ἰδανικόν, εἰς τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ἐπιγεῖῳ βίῳ αὐτοῦ μόνον πόρρωθεν δύναται νὰ προσεγγίσῃ. "Ἡκιστα ὁμως δύναται νὰ προσδοκᾶται ἡ πραγμάτωσις αὐτοῦ ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς, ἥτις ἐπιβάλλεται μᾶλλον νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἀναγκαῖον θεμέλιον διὰ τὴν μέλλουσαν μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος.

ΣΗΜ. Λογικότης, ἠθικότης, Ἐλευθερία, Εὐστάθεια τοῦ χαρακτήρος εἶνε ἀντιλήψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας κατὰ διαφόρους ὄψεις· ὁ πράττων λογικῶς πράττει καὶ ἠθικῶς, διότι τὸ περιεχόμενον τῆς λογικότητος συνίσταται ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσι τοῦ ἠθικοῦ νόμου· πράττει δὲ καὶ ἐλευθέρως, διότι ὀρίζει ἑαυτὸν οὐχὶ κατὰ τὰς τυχαίας διαθέσεις τῆς στιγμιαίας συνειδήσεως αὐτοῦ, αἵτινες κλίνουσιν εἰς τὸ νὰ ὑποβοηθῶσιν ὅτε μὲν ταύτην, ὅτε δ' ἐκείνην τὴν ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀναλλοιώτους ὀρισμοὺς τῆς λογικῆς αὐτοῦ γνώσεως. Ὁ τοιοῦτος ἐγένετο ἀνεξάρτητος καὶ γινώσκει νὰ κάμνῃ τὴν ἀρίστην χρῆσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ, ἐπέτυχε τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.

ΤΜΗΜΑ Ι.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 32. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγωγῆς.

Ὁ παιδαγωγὸς ἵνα παιδαγωγήσῃ ἀνάγκη νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ

τροφίμου, ανάγκη νὰ λάβῃ μέτρα προωρισμένα νὰ ἔχωσι παιδαγωγικὴν ῥοπὴν εἰς αὐτόν.

Πᾶν ὅ τι ἐπιχειρεῖ ἢ ἐπωφελεῖται ὁ παιδαγωγὸς ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶνε ἤδη παιδαγωγικὸν μέσον. Δοιοὶν ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἀπασαὶ αἱ ἐκφάνσεις τοῦ οἰκείου αὐτοῦ προσώπου καὶ ἀπασαὶ αἱ παιδαγωγικαὶ ἐπιδράσεις τῶν πέριξ, εἰς τὰς ὁποίας ὁ παιδαγωγὸς ὅτε μὲν ἐπιτρέπει νὰ ἔχωσι ῥοπὴν εἰς τὸν τρόφιμον, ὅτε δὲ ἀποκρούει, ὅτε δὲ ἀλλοιοῖ.

Ἄλλ' αἱ ἐνέργειαι αὗται εἶνε τόσον ὀλίγον ὠρισμένοι καὶ συγχωνεύονται οὕτω μετὰ τῶν λοιπῶν πράξεων τοῦ παιδαγωγοῦ, ὡς καὶ μετὰ τοῦ γενικοῦ ρεύματος τῶν περιστάσεων, ὥστε δὲν ἐπιδέχονται ἰδίαν ἔρευναν.

Κατὰ ταῦτα ὑπὸ τὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐννοοῦμεν ἰδιαιτέρως, καθ' ἑαυτὰς ὠρισμένας πράξεις τοῦ παιδαγωγοῦ, τὰς ὁποίας ἐπιχειρεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς.

Πᾶν παιδαγωγικὸν μέσον εἶνε πράξις καθ' ἑαυτὴν διακεκριμένη, οὐχὶ ἐνέργεια συγχωνευομένη ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἀγωγῆς· διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν παρ' αὐτοῦ ὠρισμένον ἀποτέλεσμα, ὅσῳ καὶ ἂν εἶνε ἀμφίβολον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης ἀγωγῆς.

Ἐν τῇ χρήσει τῶν διαφορῶν παιδαγωγικῶν μέσων, ὅμως δὲν ἐνδιαφέρει μόνον ἡ ἀντικειμενικὴ ποιότης αὐτῶν, ἀλλὰ μάλιστα ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐφαρμόζονται καὶ συνδέονται πρὸς ἀλλήλα. Ὁ τρόπος τῆς ἐφαρμογῆς ἔχει εἰς τὰς ἀρχάς, ὁ τῆς συνειδήσεως εἰς τὰς μεθόδους τῆς ἀγωγῆς.

Δοιοὶν ἡ παιδαγωγικὴ Μεθοδολογία πραγματεύεται·

1) Περὶ τῶν μέσων· 2) Περὶ τῶν ἀρχῶν· 3) Περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 1. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ γινώσκῃ τὰ μέσα, τὰ ὅποια διαθέτει πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ἐπειτα πρέπει ν' ἀποκτήσῃ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἀκολουθῶν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ὀρθῶς τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς. Τέλος ἀνάγκη νὰ συνδέσῃ τὰ κατάλληλα μέσα τῆς ἀγωγῆς εἰς σειρὰν οὕτως, ὥστε ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ν' ἀποτελῇ ὀργανικὸν ὅλον, δηλ. ἀνάγκη νὰ ὑπόκηται εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ μέθοδος.

ΣΗΜ. 2. Τὰ ὀρθῶς ἐφαρμοσθέντα μέσα τῆς ἀγωγῆς εἶνε τὰ στοιχεῖα

τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας, ἐξ ὧν οἰκοδομεῖται ὀργανικῶς ἡ μέθοδος ὡς τι ὄλον. Εἶνε οἱ μοχλοὶ, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζεται ὁ παιδαγωγὸς οὐχὶ τόσον ἵνα προκαλέσῃ νέαν κίνησιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἵνα μεταβάλῃ τὴν πορείαν τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τροφίμου κατὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ.

§ 33. Χορηγία καὶ ἄρνησις.

Ὁ παιδαγωγὸς δὲν εἶνε κύριος τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ ὑπολογίζῃ μετὰ τῶν ὑφισταμένων παραγόντων (§ 4), οἱ ὅποιοι καὶ ἄνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ ἐργάζονται ἐν τῇ φυσικῇ ἀγωγῇ τοῦ τροφίμου αὐτοῦ.

Ὁ παιδαγωγὸς ἀφήνει νὰ ἐπενεργῶσιν οὗτοι ἐπὶ τοῦ τροφίμου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως. Χορηγία εἶνε τὸ ἐπιτρέπειν καὶ δίδειν, ἄρνησις τὸ ἀφαιρεῖν καὶ ἀπαγορεύειν.

Ὁ παιδαγωγὸς χορηγεῖ εἰς τὸν τρόφιμον πᾶν ὅ,τι εἶνε εἰς αὐτὸν ἀνγκαῖον καὶ σωτήριον· ἀρνεῖται δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ γείνη ὀλέθριον ἢ ἐπικίνδυνον.

Χορηγεῖ δὲ εἰς αὐτόν·

1) Διὰ μὲν τὸ σῶμα τὸ ἀνάλογον μέτρον τροφῆς, κινήσεως, ἀναπαύσεως καὶ ὕπνου.

2) Διὰ δὲ τὸ πνεῦμα συναναστροφὴν καὶ παράδειγμα, ἐργασίαν καὶ ἄνεσιν, ἐποπτεῖαν καὶ ἐμπειρίαν, διάχυσιν καὶ διασκέδασιν.

Ἐνταῦθα πρόκειται νὰ προσαρμῶζονται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὰ φυσικὰ στοιχεῖα τῆς μορφώσεως οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ χρονικὸν σημεῖον καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπενεργείας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ποσὸν καὶ ποιὸν τοῦ χορηγηθέντος (τροφῆς, κινήσεως, συναναστροφῆς, ἐργασίας). Δὲν εἶνε ἀδιάφορον πότε καὶ ἐπὶ πόσον κοιμώμεθα, πόσον καὶ πῶς κινούμεθα, μετὰ τίνας συναναστροφόμεθα.

Λίαν σπουδαία διὰ τὴν ἀγωγήν εἶνε καὶ ἡ ἀρνητικὴ χορηγία, δηλ. ἡ ἄρνησις. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη νὰ ἀρνηθῇ εἰς τὸν τρόφιμον καὶ τι καθ' ἑαυτὸ ἀβλαβές, ἵνα χαλιναγωγῇ προσηκόντως τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὴν ἰδιοτροπίαν αὐτοῦ καὶ γυμνάζῃ αὐτὸν διὰ τὰς ἀναποφεύκτους στερήσεις τῆς ζωῆς. Παῖς μὴ ἐθισθεὶς ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν στέρησιν καὶ αὐτα-

παρνησίαν οὐ μόνον ἀποκτᾶ διαφόρους κακὰς ἕξεις, ἀλλὰ καὶ καθίσταται δυστυχὴς ἐν τῷ βίῳ.

Αἱ χορηγίαι καὶ αἱ ἀρνήσεις γίνονται διὰ τὸν τρόφιμον ἀφορμαὶ καὶ ὄρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως. Ἡ χορηγία βιβλίου, εἰκόνας, παιγνίου, κερματίου, ἐκδρομῆς ἢ ἐπισκέψεως, λουτροῦ, θεάματος, δύνανται νὰ ἐπιδράσωσι λίαν ἐπωφελῶς ἐπὶ τοῦ τροφίμου.

ΣΗΛ, 1. Ἐὰν ἡ χορηγία καὶ ἡ ἀρνήσις ἐξασκῶνται ἀκολούθως καθ' ὀρισμένας ἀρχὰς, γεννῶνται παρὰ τῷ τρόφιμῳ ὀρισμένοι ἕξις (§ 16), αἵτινες εἶνε λίαν σπουδαῖαι ὡς στηρίγματα τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτηῖρος. Ἡ χορηγία καὶ ἡ ἀρνήσις δὲν πρέπει νὰ ἐμφανίζωνται ποτε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς αὐθαιρεσίας ἢ τῆς ἰδιοτροπίας τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλ' ἀνάγκη ἀμφοτέραι νὰ θεμελιῶνται ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων σκέψεων τῆς ἀγωγῆς, διὰ τοῦτο δὲ νὰ εἶνε ἀκόλουθοι. Δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπη τις σήμερον ὅ,τι ἀπηγόρευε χθὲς ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις.

ΣΗΜ. 2. Ἡ χορηγία καὶ ἡ ἀρνήσις προϋποθέτουσιν ἐκ μέρους τοῦ παιδὸς προθυμίαν δεχομένην τὸ χορηγηθῆν καὶ παραιτουμένην τοῦ ἀπηγορευμένου. Ἐὰν λείπη τυχὸν αὕτη, θὰ γείνη ἀναγκαία ἡ βία, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ποινὴ, διότι διώκει μόνον τὸ σκοπὸν τοῦ νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν ἀσθένειαν τῆς βουλήσεως τοῦ παιδός· διὰ τοῦτο δὲ πολλακίς δύναται νὰ μετέλθῃ τις αὐτὴν τῇ συγκαταθέσει αὐτοῦ τοῦ παιδὸς, ἔαν π. χ. ἀρνήται νὰ λάβῃ φάρμακον ἢ νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀγαπητὴν αὐτοῦ ἐνασχόλησιν. Διὰ μέσων τῆς βίας κατανακᾶται ἡ ἀπέχθειά τινων παιδῶν πρὸς πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶνε φοβερὰ εἰς αὐτὰ μόνον κατὰ φαντασίαν, ὡς π. χ. πρὸς τινὰς τροφάς, πρὸς τὸ ψῦχος κτλ.

ΣΗΜ. 3. Ἡ ῥοπή, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἔχη ὁ παιδαγωγὸς διὰ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως εἰς τὸν τρόφιμον, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται μικρὰ· δύναται μάλιστα κατὰ τινὰ ὄψιν νὰ τεθῆ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ κράτος τῆς τύχης. Διὰ τούτου τοῦ ἰσχυροῦ μέσου τῆς ἀγωγῆς ὀρίζει ὁ παιδαγωγὸς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ τροφίμου κατὰ ποῖον καὶ ποσὸν, ὀρίζει τὰ περὶ αὐτὸν, τὴν συναναστροφὴν αὐτοῦ, δύναται μάλιστα νὰ μετατρέψῃ καὶ αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν τῆς πορείας τῶν στοχασμῶν αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις ὀρίζει διὰ περιορισμῶν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τὴν σφαιρὰν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐπιτρέπει νὰ κινῆται ὁ τρόφιμος. Τοῦτο βεβαίως μόνον ἐν τῇ ἰδέᾳ· ἐν τῇ πραγματικότητι ἀναδείκνυνται καὶ ἐνταῦθα αἱ σχέσεις ἰσχυρότεροι ἢ ὁ ἄνθρωπος, ὁ δὲ παιδαγωγὸς εὐρίσκει ἑαυτὸν βιαζόμενον νὰ φέρῃ εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὰς δεδομένας περιστάσεις τὰ μέσα τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως. Ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ τὸ ἦθος, λόγοι προερχόμενοι ἐκ τοῦ τροφίμου (π. χ. τῆς

καταστάσεως τῆς υγείας αὐτοῦ) καὶ ἡ βούλησις τρίτων προσώπων ἀποκτῶσι πολλάκις ἐν τῷ ὅρισμῳ τοῦ χορηγητέου καὶ ἀπαγορευτέου εἰς τὸν τρόφιμον μεῖζον κῦρος ἢ ἡ γνώσις τοῦ παιδαγωγοῦ.

§ 34. Ἡ προσταγή.

Ἡ χορηγία εὐρίσκει τὴν βούλησιν τοῦ παιδὸς ἐτοίμην νὰ δεχθῆ τὸ χορηγούμενον, διότι ἔρχονται εἰς ὑπάντησιν αὐτοῦ φυσικαὶ ἀνάγκαι καὶ ὄρμαι. Πολλάκις ὅμως πρόκειται νὰ γεννησώμεν βούλησιν μὴ κειμένην ἐν τῷ κύκλῳ τῶν φυσικῶν ὄρμῶν. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται ἰσχυρότερον παιδαγωγὸν μέσον, δηλ. ἡ προσταγή, ἣτις ἐμφανίζεται θετικῶς μὲν ὡς ἐπιταγή, ἀρνητικῶς δὲ ὡς ἀπαγόρευσις. Ἡ προσταγή δηλ. εἶνε ἡ ῥητὴ προτροπὴ ἢ ἀπευθυνομένη εἰς τὸν τρόφιμον ἵνα πράξῃ ἢ παραλίπητι, δηλ. ἵνα ἐκτελέσῃ ξένην βούλησιν.

Οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἀπ' εὐθείας ποδηγέτησις τοῦ τροφίμου διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ παιδαγωγοῦ, κατ' ἀρχὰς βεβιαίως τρόπῳ δουρικῷ, ἀνοργάνῳ, μηχανικῷ, διότι ἡ ξένη βούλησις ἐμφυτεύεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ τροφίμου μόνον ἐξωτερικῶς χωρὶς νὰ προέρχεται ὀργανικῶς ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἰδεῶν καὶ ἐκ τοῦ φρονημάτος αὐτοῦ.

Πανταχοῦ, ὅπου πρόκειται νὰ ἐπιδράσῃ ἡ ἀγωγὴ ὠρισμένως καὶ ἀμέσως ἐπὶ τῆς βουλήσεως τοῦ τροφίμου καὶ νὰ προκαλέσῃ ἐν αὐτῷ ὠρισμένην ἐξωτερικὴν πράξιν, θὰ καταφύγῃ εἰς τὸ μέσον τῆς προσταγῆς· ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐνθυμητῆται ὅτι ἡ οὕτω προκαληθεῖσα βούλησις εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οὐχὶ ἐλευθέρα καὶ ὅτι ἐπομένως ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀγωγῆς ὀφείλει ἐπὶ μᾶλλον νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὸν διὰ τῆς ἀγωγῆς κατορθωθέντα, ἐλεύθερον ἀθροισμὸν, τὸ αὐτεξούσιον τοῦ τροφίμου.

Εἰς τὴν προσταγὴν ἀντιστοιχεῖ παρὰ τῷ τροφίμῳ ἡ ὑπακοή, ἣτις ἀπαιτεῖ πάντοτε θυσίαν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, διὰ τοῦτο δὲ εἶνε πως ὑπόπικρος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὑπακοή εἶνε ἡ προϋπόθεσις τῆς παιδονομίας καὶ ἀγωγῆς ἐν γένει, διὰ τοῦτο ἀνάγκη ν' ἀσκήτῃ ἐπιμελῶς ἰδίᾳ ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τῆς ἀγωγῆς διὰ συνετῶν παιδαγωγικῶν ἐπιταγῶν καὶ ἀπαγορευ-

σεων, δηλ. διὰ περισκεμμένης παιδονομίας, ἀνεξαρτήτως παντός ἄλλου παιδαγωγικοῦ σκοποῦ.

Ἡ παιδαγωγικὴ προσταγὴ ἀνάγκη·

1) νὰ εἶνε καλῶς ἐσκεμμένη, σαφῆς καὶ βεβαία· δηλ. νὰ προέρχεται ἐκ βεβαίας καὶ συνειδυίας τοῦ σκοποῦ βουλήσεως τοῦ παιδαγωγοῦ· ἀνάγκη λοιπὸν νὰ γινώσκῃ πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ παιδαγωγὸς τί ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ τροφίμου καὶ διατί ἀπαιτεῖ αὐτό.

2) νὰ εἶνε ὠρισμένη, λοιπὸν καταληπτὴ καὶ ἀναμφίβολος ἵνα γινώσκῃ ὁ τρόφιμος τί ὀφείλει νὰ πράξῃ ἢ νὰ παραλίπῃ.

3) βραχεῖα καὶ ἰσχυρά, λοιπὸν περιβεβλημένη ἐνεργὸν μορφήν: «ὔπαγε ἐκεῖ! ποίησον τοῦτο! παῦσαι!» κτλ., οὐχὶ σχοινοτενὴς καὶ χαλαρὰ ἢ τελευτῶσα εἰς δημηγορίαν.

4) ἐκτελεστή, καὶ δὴ οὐ μόνον καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόφιμον· δηλ. δὲν πρέπει ν' ἀπαιτῆ τίς τι ἀδύνατον ἢ τι ὑπερβαῖνον τὰς δυνάμεις τοῦ παιδός.

5) ἐξ ἀντικειμένου, δηλ. προκύπτουσα ἐκ τῶν σκοπῶν καὶ σχέσεων τῆς ἀγωγῆς, οὐχὶ ἐκ τῆς ἰδιοτροπίας καὶ αὐθαιρεσίας τοῦ παιδαγωγοῦ.

6) ἀκόλουθος, δηλ. εὐρισκομένη ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς προηγηθείσας προσταγὰς καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέτρα τῆς παιδονομίας.

7) ἡπία διὰ τῆς ἀγάπης, ἵνα μετριάζηται ἡ τραχύτης αὐτῆς.

8) ἀμετάκλητος, δηλ. ἢ ἀπαξ δοθεῖσα προσταγὴ δὲν πρέπει ν' ἀνακαλῆται.

Ὁ παιδαγωγὸς τέλος ὀφείλει νὰ εἶνε φειδωλὸς ὡς πρὸς τὰς προσταγὰς ἵνα μὴ περιορίζῃ ἀνωφελῶς τὴν αὐτείργειαν τοῦ τροφίμου.

Λίαν σπουδαία μορφή τῶν προσταγῶν εἶνε τὰ μόνιμα παραγγέλματα, τὰ ὅποια ὡς νόμοι, διατάξεις, κανόνες τῆς σχολικῆς καὶ οἰκιακῆς τάξεως ἔχουσι μόνιμον καὶ διαρκῆς κύρος καὶ εἰς τὰ ὅποια οἱ τρόφιμοι ἐν γένει ὑποτάσσονται προθυμότερον ἢ εἰς τὰς προσωπικὰς προσταγὰς.² Τοιαῦτα παιδαγωγικὰ παραγγέλματα ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν οὐ μόνον τὰς ἰδιότητας τῆς προσταγῆς, ἰδίᾳ τὸ ὠρισμένον, βραχὺ, ἐξ ἀντικειμένου, ἐκτελεστὸν καὶ ἀμετάκλητον καὶ τὸ ἄνευ ἐξαιρέσεως κύρος, ἀλλὰ καὶ νὰ

ἐκφέρωνται μετὰ συνετῆς περισκέψεως καὶ μεγάλης φειδοῦς, ἵνα ἀρμύζωσι πρὸς τὰς σχέσεις, δι' ἃς προορίζονται.

Ἐκ τῶν δύο κυρίων μορφῶν τῆς προσταγῆς, τῆς ἐπιταγῆς καὶ ἀπαγορεύσεως, ἀπαιτεῖ ἡ τελευταία ἰδίαν προσοχὴν, διότι ὡς γνωστὸν αἱ ἀπαγορεύσεις οὐχὶ σπανίως ἐμφανίζονται ὡς ἐρεθισμοὶ πρὸς παράβασιν.

Ἐν οὐδεμιᾷ ὅμως περιστάσει ὀφείλει ν' ἀνέχηταί τις ἀντίτασιν τοῦ τροφίμου εἰς τὰς δοθείσας προσταγὰς καὶ διατάξεις, διότι οὕτω οὐ μόνον παραλύεται ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ κωλύεται καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τῆς πρώτης πρακτικῆς ἰδέας ἀνάπτυξις τοῦ τροφίμου.

ΣΗΠ. Ἡ προσταγὴ εἶνε κύριος μοχλὸς τῆς παιδαγωγικῆς παιδονομίας, ἀπέρροια τῆς δυνάμεως, ἣν ἐξασκεῖ ὁ παιδαγωγὸς ἐπὶ τοῦ τροφίμου. Ἐφαρμόζεται πανταχοῦ ὅπου φαίνεται ἀναγκαῖα ἄμεσος ἐπέμβασις τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ ὅπου πρόκειται νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ ἐνέργεια τῶν λοιπῶν ἐμμέσων παιδαγωγικῶν μέσων. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχει πάντοτε ἐν ἑαυτῇ τι βίαιον, ἐνίοτε μάλιστα τι ἀστοργον (ἡ τυφλὴ ἀγάπη δὲν δύναται νὰ προστάξῃ), ἐπειδὴ πρὸς τοῦτοις διὰ προσταγῆς καὶ ὑπακοῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ γεννᾶται μόνον νομιμότης, οὐχὶ δὲ ἠθικότης, καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόφιμος ἐπὶ τέλους πρέπει νὰ γείνη ἀνεξάρτητος, δηλ. πρέπει νὰ μάθῃ νὰ διδῇ προσταγὰς εἰς ἑαυτὸν, ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ μεταχειρίζεται φειδωλῶς τοῦτο τὸ μέσον τῆς ἀγωγῆς.

ΣΗΜ. 2. Ἡ τραχύτης τῶν προσταγῶν μεριάζεται σημαντικῶς, ἐὰν ἀναγάγῃ τις αὐτὰς εἰς σύστημα σύμφωνον πρὸς τὰς σχέσεις τῆς ἀγωγῆς, δηλ. ἐὰν μεταβάλλῃ τις αὐτὰς εἰς μόνιμα παραγγέλματα, τὰ ὁποῖα οἴκοθεν ἐκτελοῦνται, ἀμα παρουσιαζομένων τῶν σχέσεων, διὰ τὰς ὁποίας ὠρίσθησαν. Τοιαῦτα παραγγέλματα διευκολύνονται οὐπιωδῶς εἰς τὸν παιδαγωγὸν τὴν παιδονομίαν, εἰς δὲ τὸν τρόφιμον τὴν ὑπακοήν, λαμβάνουσι τὴν μορφήν σχολικῆς ἢ οἰκιακῆς τάξεως. Ὅπως ἐν καλῶς ὀργανωμένῃ πολιτείᾳ ἡ κυβέρνησις κρύπτεται ὀπισθεν τῆς νομοθεσίας οὕτως, ὥστε οἱ πολῖται δὲν κυβερνῶνται διὰ προσώπων, ἀλλὰ διὰ νόμων, τὰ ὄργανα δὲ τῆς κυβερνήσεως μόνον ἔργον ἔχουσι νὰ ἐπαγρυπνῶσιν εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων, οὕτω κρύπτεται καὶ ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ ἡ προστάζουσα κυβερνητικὴ (παιδονομικὴ) ἐνέργεια ὀπισθεν τῆς μονίμου σχολικῆς καὶ οἰκιακῆς τάξεως, ἥτις ὅμως πρέπει νὰ προστατεύηται κατὰ τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἀπειθείας τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ. Χωρὶς νὰ δίδωνται ἐν τινι σχολῇ προσταγαί, ἐμφανίζεται ἕκαστος μαθητὴς τὴν ὠρισμένην ὥραν ἐν τῷ δωματίῳ τῶν παραδόσεων,

μεταβαίνει εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ κλ., ἄνευ ῥητῆς ἀπαγορεύσεως οὔτε ἀνίσταται ἄνευ λόγου, οὔτε ἀπομακρύνεται τῆς θέσεως αὐτοῦ, οὔτε ὑμιλεῖ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἢ τοῦ συμμαθητᾶς κλ.

ΣΗΜ. 3. Πρέπει νὰ αἰτιολογῶνται αἱ προσταγαὶ; ἡ ἀπάντησις εἶνε οὐχί· πρέπει ὅμως νὰ διαφαίνεται κατὰ τὸ δυνατόν ἡ χρησιμότης καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτῶν. Τὸ ἐλαττήριον τῆς ὑπακοῆς, τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ τρόφιμος εἰς τὴν προσταγὴν, εἶνε τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐάν τις ἐπειρᾷτο νὰ ὑποστηρίξῃ ἐκτὸς τούτου τὰς προσταγὰς διὰ λόγων, οὐ μόνον θὰ ἐξησθένει τὴν προσταγὴν, ἀλλὰ καὶ θὰ παρέσυρε τὸν τρόφιμον εἰς τὸ ν' ἀνατρέψῃ δυσάρεστον εἰς αὐτὸν προσταγὴν διὰ σοφιστικῆς ἀναιρέσεως τῶν προταθέντων λόγων, τῶν ὁποίων ἡ σημασία οὐχί σπανίως ὑπερβαίνει τὸν νοῦν αὐτοῦ.

§ 35. Ἡ ἐντολὴ καὶ τὸ θέμα, ἡ συμβουλὴ καὶ ἡ νοουθεσία.

Ἡ προσταγὴ ἀποτείνεται εἰς τὴν ἀπ' εὐπέθειαν, ἡ ἐντολὴ εἰς τὴν ἐργατικότητα, τὸ θέμα εἰς τὴν δεξιότητα τοῦ τροφίμου.

Ἡ ἐντολὴ εἶνε τὸ ἀναθέτειν ἔργον τι εἰς τὸν τρόφιμον πρὸς ἀνεξάρτητον ἐκτέλεσιν. Ἐὰν τοῦτο προϋποθέτει ἰδίαν σωματικὴν ἢ πνευματικὴν δεξιότητα, ἡ ἐντολὴ μεταβάλλεται εἰς θέμα.

Ἡ ἐντολὴ εἶνε ἤττον ἀκριβῆς καὶ ὀρισμένη ἢ ἡ προσταγὴ· διότι ὑποδεικνύει μὲν εἰς τὸν τρόφιμον τὸ τέμα ἐνεργείας τινός, ἀφήνει ὅμως εἰς αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τὴν ὁδὸν ἀνοικτὴν, διὸ καὶ ὁ τρόφιμος δέχεται ἐντολὴν τινα προθυμότερον καὶ μετὰ μείζονος χαρᾶς ἢ προσταγὴν.

Ἐντολαὶ δίδονται ἐν τῷ οἴκῳ εἰς τοὺς παῖδας ἀσχέτως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, ἵνα ἐκτελεσθῶσι δι' αὐτῶν μικραὶ ἐργασίαι, ἵνα ἀσχολῶνται² κτλ.

Παιδαγωγικαὶ ἐντολαὶ χρησιμεύουσιν ἵνα ἀποσπῶσι τοὺς παῖδας τῆς ἀργίας, ἵνα καθιστῶσιν αὐτοὺς ἱκανοὺς διὰ τινὰ ἔργα καὶ ἐν γένει ἵνα δίδωσιν ὀρισμένην διεύθυνσιν εἰς τὴν ἐργατικότητα αὐτῶν.

Ἡ ἐντολὴ δύναται νὰ εἶνε ἀγαπητὴ εἰς τὸν παῖδα, ἐὰν συμφωνῇ πρὸς τὰς κλίσεις αὐτοῦ, δύναται δὲ νὰ εἶνε καὶ ἐντιμος,

ἐὰν συνδέηται μετ' αὐτῆς καὶ ἔκφρασις τῆς ἐμπιστοσύνης ἢ τῆς δικρίσεως.*

Τὸ θέμα προτίθεται νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἐπιτηδεύτητα τοῦ τροφίμου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αὐτεργείας καὶ εὐρίσκει ποικίλην ἐφαρμογὴν ἰδίᾳ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Τὸ θέμα πρέπει νὰ εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὰς γνώσεις τοῦ τροφίμου· δὲν πρέπει δὲ νὰ οἰκειοποιῆται ὅλον τὸν ἐλεύθερον χρόνον αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιφορτίζῃ αὐτὸν ὑπερμέτρως.

Ὅπου τέλος ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ τροφίμου ἠῤῥξῃσεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δύνηται οὗτος νὰ ὀρίζῃ δι' ἰδίας σκέψεως τοὺς σκοποὺς τῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ, ἐκεῖθ' ἀ περιορισθῆ ἢ συνέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸ νὰ δίδῃ συμβουλὰς. Ἐνῶ αἱ προσταγαὶ μένουσιν ἀναιτιολόγητοι, ἀνάγκη αἱ συμβουλαὶ νὰ αἰτιολογῶνται. Ἡ συμβουλὴ ἀνομολογεῖ ἤδη τὴν τυπικὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ σχηματίζει τὴν μετὰ τὴν εἰς τὸν πλήρη ἀυθορισμόν.

Ἡ ρουθεσία ἐμφανίζεται ὡς ἀρηγτικὴ συμβουλή, δηλ. ὡς προτροπὴ πρὸς παράλειψιν. Διαφέρει δὲ τῆς ἀπαγορεύσεως, διότι αἰτιολογεῖται ἀποτεινομένη, ὅπως καὶ ἡ συμβουλή, εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τροφίμου.

ΣΗΜ. 1. Τὸ προσεχέστατον ἀποτέλεσμα τῶν ἐνταῦθα ἐξετασθέντων παιδαγωγικῶν μέσων συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ τρόφιμος ἀσχολεῖται καὶ διεγείρεται εἰς τὴν παρατήρησιν, εἰς τὴν σκέψιν, ὡς καὶ εἰς τὴν ποικίλην δεξιότητα. Ἀπασχολῶν δὲ τις τὸν τρόφιμον, διεγείρων τὴν αὐτεργείαν αὐτοῦ καὶ ἐξεγείρων σκιπῖμως τὰς δυνάμεις παιδαγωγεῖ αὐτόν.

ΣΗΜ. 2. Τὸ θέμα εἶνε πάντοτε πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μεταδοθέντος θεωρητικῶς εἰς τὸν τρόφιμον. Ἐν αὐτῷ φανεροῦται ἡ αὐτοτελὴς δύναμις αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀσκήται μετὰ ζήλου ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς ἀγωγῆς, μάλιστα δὲ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

§ 36. Ἄμοιβαὶ καὶ ποιναί. Ἀνάγκη αὐτῶν.

Ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἔπεται τοῖς ὑπερέχουσιν ἐλαττηρίοις.

* Δι' ἓνα μαθητὴν εἶνε διάκρισις, ἐὰν λάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ φέρῃ τὰ τετράδια τῶν μαθητῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ διδασκάλου. νὰ καθαρῆσιν τὸν πίνακα, νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν χάρτην κτλ.

Ἐλατήρια εἶνε αἱ παραστάσεις αἱ ὠθοῦσαι εἰς τινὰ ὀρισμένην βούλησιν. Συνέχονται δὲ ἔνθεν μὲν μετὰ τῆς λογικῆς γνώσεως, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπειδὴ ἔν τῷ παιδί ἡ γνῶσις δὲν εἶνε ἀκόμῃ ὄριμος, τὸ δὲ συμφέρον δὲν ἐκανονίσθη ἀκόμῃ, διὰ τοῦτο ὁ παῖς ὀρίζεται κυρίως ὑπὸ τοῦ ἡδέος καὶ λυπηροῦ χωρὶς νὰ σκέπτηται περὶ τῶν πορρωτέρω ἐπακολουθημάτων τῶν πράξεων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὁ παῖς ὀφείλει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς προσταγὰς καὶ διατάξεις, τῶν ὁποίων τὴν χρησιμότητα δὲν διορᾷ ἀκόμῃ. Ὄφείλει νὰ παραιτηθῆ τοῦ ἡδέος π. χ. τῆς παιδιᾶς, τῆς ἀργίας, τῆς ἐλευθερίας, καὶ ν' ἀσπασθῆ τὸ δυσάρεστον, λοιπὸν τὸ νὰ κἀθηται ἤσυχος, νὰ μανθάνῃ, νὰ ὑπακούῃ. Τοῦτο δὲν θὰ πράξῃ τόσον εὐκόλως, μάλιστα ἐν ἀρχῇ τῆς ἀγωγῆς, ἐὰν δὲν προσέλθωσι τεχνητὰ *ἐλατήρια*.¹ Τοιαῦτα τεχνητὰ ἐλατήρια εἶνε αἱ ἐλπίδες ἀμοιβῶν καὶ οἱ φόβοι ποινῶν. Αὗται ἄγουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀσθενῆ βούλησιν εἰς τὸ νῆ φεύγη τὰ δελεάσματα τοῦ μὴ ἐπιτροπομένου καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τὸ ἀγαθόν.

Ἀμοιβαὶ εἶνε τὰ ἡδέα ἐπακολουθήματα τοῦ ἀγαθοῦ, *ποιναὶ* τὰ λυπηρὰ ἐπακολουθήματα τοῦ κακοῦ. Καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ εἶνε πάλιν ἢ *φυσικαὶ* (οἰκοθεν ἐπερχόμεναι) ἢ *θετικαὶ* (τεχνητῶς ἐπαγόμεναι). Ζῆλος ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος καὶ φιλεργία συνεπάγονται τιμὴν καὶ εὐημερίαν· ὁ εἰλικρινῆς καὶ φιλαλήθης ἐν τῇ συνανατροφῇ ἀνταμοίβεται διὰ τῶν εὐφροσυνῶν αὐτῆς. Τῇ ἀκρασίᾳ ἔπεται ὡς φυσικὴ ποινὴ ἡ ἀσθένεια, τῇ ὀκνηρίᾳ ἡ περιφρόνησις, τῷ ψεύδει ἡ δυσπιστία, τῇ χαλεπότητι καὶ δυσμενείᾳ ἡ ἀπομόνωσις.

Ἐὰν ἡ σύμφωνος τῷ καθήκοντι ἠθικὴ πράξις συνωδεύετο πάντοτε καὶ ἐξωτερικῶς ὑπὸ ἡδέων ἀποτελεσμάτων καὶ ἐὰν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἠθικῶν καὶ πειθαρχικῶν παραβάσεων ἐπήρχοντο ἀμέσως, δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ μεταχειρισθῆ τις παιδαγωγικὰς ἀμοιβὰς καὶ ποινὰς. Τοῦναντίον θὰ ἤρκει νὰ ὑποδείξῃ τις τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεων. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῇ φυσικῇ πορείᾳ τῶν πραγμάτων συχνότατα συνδέεται τἀνάπαλιν τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ λυπηροῦ, τὸ κακὸν μετὰ τοῦ ἡδέος, ἐπομένως δὲν ἀρκοῦσιν αἱ φυσικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ

ποιναί, ὡς οὐδ' ὀλως ἢ λίαν βραδέως ἐπερχόμεναι, παρίσταται ἐπιτακτικῶς ἢ ἀνάγκη τεχνητῶν ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν ἵνα καθοδηγῶσιν ἀσθενεῖς βουλήσεις καὶ δίδωσι τὴν ἀναγκαίαν δύνανμιν εἰς τὰ μέτρα τῆς ἀγωγῆς.

Ἀνάγκη ὅμως νὰ μεταχειριζώμεθα τὰ τεχνητὰ ταῦτα βοηθήματα μετὰ προσοχῆς, ἵνα μὴ ἐθίζηται ὁ παῖς νὰ ζητῇ τὸ ἀγαθὸν μόνον χάριν τῆς ἀμοιβῆς καὶ φεύγη τὸ κακὸν μόνον διὰ τὸν φόβον τῆς ποινῆς.²

ΣΗΜ. 1. Παρὰ τῷ εὐ ἡγμένῳ ἀνθρώπῳ ἐπικρατεῖ ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν συμφερόντων, διὰ τοῦτο δὲ ὑπερισχύουσι τὰ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα ἐλατήρια τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως. Δι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα παρὰ τῷ παιδί. Παρ' αὐτῷ δὲν δύναται τις νὰ περιμένῃ μέχρι οὗ ἐπέλθῃ ἡ λογικὴ γνῶσις, ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον ν' ἀντιτάσῃ εἰς τὴν φυσικὴν πρὸς παραβάσεις καὶ ἀποπλανήσεις κλίσειν αὐτοῦ τεχνητὸν ἀντισηκῶμα. Τοῦτο τὸ ἀντισηκῶμα ἀποτελεῖ ἡ προσδοκία ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἤδη ἡ παιδαγωγικὴ παιδονομία, (§ 52) ἣτις εἶνε ὁ προκαταρκτικὸς ὅρος πάσης ἀνωτέρας παιδαγωγικῆς ἐνεργείας. Ἴνα παιδαγωγῆσιν τις τοὺς παῖδας ἀνάγκη νὰ κρατῇ αὐτοὺς ὑπὸ τὸν χαλινόν, ἵνα δυνηθῶσιν οὕτω νὰ παραγάγωσιν ἀποτέλεσμα αἱ παιδαγωγικαὶ ἐπιδράσεις τῆς διδασκαλίας, τῆς συναναστροφῆς καὶ τῆς ὁδηγίας. Ὅσῳ μᾶλλον ἐπιτυγχάνεται τοῦτο τὸ παιδαγωγικὸν ἀποτέλεσμα, ὅσῳ μᾶλλον ἐνισχύεται παρὰ τῷ παιδί ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ παῖς ἐγένετο δεκτικὸς ἠθικῶν παραστάσεων, τόσῳ μᾶλλον ἐκλείπει ἡ ἀνάγκη ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν.

§ 37 Παραγγέλματα ἀφορῶντα εἰς τὰς ἀμοιβὰς καὶ ποινάς.

Ἐν τῇ χρήσει τούτων τῶν παιδαγωγικῶν μέσων ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐνθυμῆται τὰ ἑξῆς:

1) Αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ ποιναὶ εἶνε ἔκτακτα παιδαγωγικὰ μέτρα, τὰ ὅποια ἐπομένως θὰ ἐκτελεσθῶσι μόνον ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσι καὶ ὅπου δὲν ἀρκοῦσι τὰ λοιπὰ παιδαγωγικὰ μέσα.

2) τὸ μέτρον τῆς ἀμοιβῆς καὶ τῆς ποινῆς ἀνάγκη νὰ εἶνε δίκαιον¹ δηλ. νὰ εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἐνοχλήν τοῦ τροφίμου, ὡς καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Ἄδικοι ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ καταστρέφουσιν ἀμετακλήτως τὴν ἠθικὴν

σχέσιν, ἥτις ἐπικρατεῖ μεταξὺ τροφίμου καὶ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο ἰσχύει πρὸ πάντων περὶ τῆς ποινῆς, τῆς ὁποίας δὲν ἦτο ὁ τρόφιμος ἄξιος.

3) Ἐκ τῶν μέσων τῆς ἀμοιβῆς καὶ ποινῆς προτιμητέα εἶνε ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μάλιστα προσεγγίζουσιν εἰς τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα τῆς πράξεως.² Ταῦτα εἶνε μιμήσεις τῆς φύσεως, τὸ δὲ ἀυθαίρετον ἐν αὐτοῖς κεῖται μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι ἐπάγονται ταχύτερον καὶ ἐν μείζονι βαθμῶ τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης. Οὕτω κατάχρησις τῆς ἐλευθερίας τιμωρεῖται διὰ περιορισμοῦ αὐτῆς, τὸ φίλερι δι' ἀπομονώσεως, ἡ ἀμέλεια δι' ἀναπληρωτικῆς ἐργασίας. Εἰς τὸν ὀκνηρὸν ἀρνεῖται τις τὴν διάχυσιν, τὴν ὁποίαν χορηγεῖ εἰς τὸν ἐπιμελῆ, παρὰ τοῦ ψεύστου ἀφαιρεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην, τοῦ φιλαλήθους πιστεύει πᾶσαν λέξιν. Ὅστις ἐν σμικρῷ ἦτο πιστὸς καὶ ἀκριβῆς καὶ ἐπιμελῆς, κατασταθῆσεται ἐπὶ πολλῶν κτλ.

4) Ἐν τῇ ἀμοιβῇ καὶ ποινῇ δὲν πρέπει νὰ βαρύνῃ τοσοῦτον τὴν πλάστιγγα τῆς ἐκτιμήσεως ἢ ἐξωτερικῆς πράξεως, ὅσον τὸ εἰς αὐτὴν ὑποκείμενον ἐσωτερικὸν φρόνημα, ἵνα μὴ πέσῃ ὁ τρόφιμος εἰς ὑπόκρισιν.

5) Αἱ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ πρέπει νὰ εἶνε κατὰ τὸ δυνατόν ἠθικῆς φύσεως· δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀπολαύσεις καὶ πόνοι, ἀλλ' ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς φιλοτιμίας.

6) Ἐν ταῖς ἀμοιβαῖς καὶ ποιναῖς πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ ὅλη ἀτομικότης τοῦ μαθητοῦ, ἰδίᾳ ὁ προηγηθεὶς βίος αὐτοῦ, τὸ φιλότιμον καὶ ἡ εὐαισθησία αὐτοῦ.

7) Τέλος οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐκλέγηται τι ὡς ἀμοιβή, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ δὲν ἐπιτρέπεται, ἠθικῶς εἶνε ὑποπτον ἢ ἄλλως ἀπηγορευμένον. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἐκλέγηται τι ὡς ποινή, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ εἶνε ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος.

ΣΗΜ. 1. Ἡ παιδαγωγικὴ δικαιοσύνη εἶνε ὅλως διάφορος τῆς ποινικῆς. Βάσις τῆς τελευταίας εἶνε ἡ ἀνταπόδοσις τῆς κακοποιίας, ἐλαττήριον τῆς πρώτης ἢ διορθωσις τοῦ κακοποιοῦ. Διὰ τοῦτο τὸ μέγεθος τῆς παιδαγωγικῆς ποινῆς δύναται νὰ εἶνε κατώτερον τοῦ μέτρου τῆς ἐπιεικοῦς ἀνταποδόσεως, οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ ὑπερβαίνει αὐτό. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιτρέπεται εἰς τὸν παιδαγωγὸν νὰ παραιτηθῇ τῆς ποινῆς, δηλ. νὰ συγχωρήσῃ, ὅ-

που ἡ μεταβολὴ τοῦ φρονήματος (ἡ μετάνοια) τοῦ τροφίμου καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς. Ἄμοιβαί, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο ὁ τρόφιμος ἄξιος, διαστρέφουσιν αὐτὸν καὶ εἶνε ἀδικία πρὸς τοὺς μὴ βραβευθέντας· ποιναὶ ἴδιοι εἶνε κάκωσις τοῦ ἀσθενοῦς, ἣτις σκληρύνει τὴν καρδίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ μέτρα τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐξαγριοῖ αὐτὸν κατὰ τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ ποινὴ προϋποθέτει λοιπὸν τὴν μεγίστην ἀμεροληψίαν καὶ ἀπροκαταληψίαν τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἶνε δύσκολον νὰ κρίνη τις καὶ ἀνταποδίδῃ πανταχοῦ τόσον αὐστηρῶς ἐξ ἀντικειμένου, διὰ τοῦτο ὡς καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀπαιτεῖται μετριότης ἐν τῷ ἀμοίβειν καὶ τιμωρεῖν, ἰδίᾳ ἐν τῇ σχολῇ, ἔνθα πᾶσα ἀμοιβὴ καὶ ποινὴ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ὅλης τάξεως. Διὰ τοῦτο δὲ πρέπει ν' ἀπέχη τις ἐν πάσῃ περιστάσει τῶν ἐσχάτων μέτρων καὶ ἐν ταῖς ἀμοιβαῖς καὶ ἐν ταῖς ποιναῖς, π. χ. ἐπιδεικτικῶν βραβεύσεων καὶ σκληρῶν σωματικῶν ποινῶν.

ΣΗΜ. Αἱ φυσικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ προτιμῶνται τῶν αὐθαιρέτων, διότι ὡς ἀπρόρροια ἀπροσώπου δικαιοσύνης εἶνε ἀνεξάρτητοι προσώπου τινος καὶ τῶν πολλάκις στρεβλῶν κρίσεων αὐτοῦ καὶ διότι ἐμφανίζονται ὡς τις ἀνωτέρα ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς δύναται νὰ ὑπεκφύγη. Καὶ ὅμως δὲν ἐξαρχοῦσι πάντοτε αἱ φυσικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ, διότι τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ πολλάκις παρουσιάζονται λίαν ὀψέ, πολλάκις οὐδὲ ὀδῶς παρουσιάζονται.

§ 38. Περὶ τῶν ἀμοιβῶν ἰδίᾳ.

Αἱ ἀμοιβαὶ ὡς τεληγῆτὰ μέσα τῆς προαγωγῆς τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος πρέπει μόνον ἐν ἀρχῇ τῆς ἀγωγῆς νὰ ἐμφανίζονται συχνότερον, νὰ ὑποχωρῶσι δὲ τοσοῦτῳ μᾶλλον εἰς τὰ φυσικὰ ἐλατήρια πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅσῳ μᾶλλον καθίσταται ὁ παῖς δεκτικὸς αὐτῶν. Αἱ ἀμοιβαὶ πρέπει νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅπως αἱ χαρακώσεις ἐν τῇ γραφῇ, ὅπως τὸ καλόβαθρον ἐν ταῖς πρώταις ἀποπειραῖς τοῦ βαδίζειν, τὰ ὁποῖα ἀποτίθενται, ἅμα ἐνισχυθεῖσῶν τῶν δυνάμεων πρὸς αὐτοτελεῆ ἐνέργειαν.

Ἡ ἀπλῶς σύμφωνος τῷ καθήκοντι διαγωγή τοῦ τροφίμου οὐδὲν ἀκόμη δίδει δικαίωμα ἐπὶ ἀμοιβῆς. Ἄρκοῦσα ἀμοιβὴ διὰ τὸν τρόφιμον πρέπει νὰ εἶνε ἡ παραμυθητικὴ συνείδησις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος, ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ ἢ συνοδεύουσα τὸν ἐργάτην ἐν τῇ προόδῳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ ἡ εὐχαρίστησις τοῦ παιδαγωγοῦ.

Πρὸς τούτοις δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀντικείμενον ἰδίων ἀμοιβῶν προτερήματα, τὰ ὅποια εἶνε δῶρα τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ κατορθώματα τοῦ τροφίμου. Εὐφυΐα, ῥώμη τοῦ σώματος, μνήμη, μουσικὴ προδιάθεσις, χαρίεντες τρόποι, χάρις ἐξωτερικὴ, φυσικὴ ζωηρότης οὐδὲν παρέχουσι δικαίωμα ἐπὶ ἀμοιβῆς, ἐὰν δὲν προσέλθῃ ἡ οἰκεία προσπάθεια τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως παντὸς τούτου ἢ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγαθόν.

Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἀμοιβαὶ δὲν πρέπει νὰ στηρίζονται ἐπὶ συμφωνίας ἢ προδιατεταγμένης ἁρμονίας, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίζονται ὡς ἐλεύθερα δῶρα τῆς ἀγάπης. Ἡ καλλίστη παιδαγωγικὴ ἀμοιβὴ εἶνε βεβαίως ἡ ἐπιδοκιμασία, τὴν ὁποίαν ἀπονέμει ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ τροφίμου. Τοιαύτη ἐπιδοκιμασία δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐξαιρηται πρὸς τὰ ἐκτὸς ὡς πράξις ἐπιδεικτικὴ, ἀλλ' ἀρκεῖ μᾶλλον νὰ συνοδεύῃ ὡς σιωπηλὴ εὐχαρίστησις τοῦ παιδαγωγοῦ τὰς πράξεις τοῦ τροφίμου καὶ νὰ ἐξαγγέλληται ἐν βλέμμασι, σχήμασι καὶ συντόμοις λέξεσιν. Ὅσῳ ὑψηλότερον ἴσταται τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅσῳ στενότερος εἶνε ὁ δεσμὸς τῆς ἀγάπης ὁ συνδέων τὸν τρόφιμον μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, τόσῳ ἀποτελεσματικωτέρα θὰ ἀποδειχθῇ ἡ σιωπηλὴ αὕτη ἐπιδοκιμασία τοῦ παιδαγωγοῦ.

Ἡ διὰ λέξεων ἐκφραζομένη ἐπιδοκιμασία καλεῖται ἔπαινος. Αὕτη ἡ ἐπιδοκιμασία ἀφορᾷ μὲν εἰς τὴν πράξιν ἢ τὸ ἔργον, ἀντανακλάται ὅμως εἰς τὸν ἐργάτην, ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται ἐαυτὸν ἐξαιρούμενον διὰ τῆς πράξεως τοῦ ἐπαινοῦ. Ὁ ἔπαινος ἀπαιτεῖ ἰδίαν προσοχὴν, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιέχει φόγον ἄλλων, οἵτινες δὲν ἐπαινοῦνται, καὶ δύναται νὰ παρασύρῃ τὸν ἐπαινούμενον εἰς ἔπαρσιν. Ἰδίως ἐν τῇ σχολῇ ἐπιτάσσεται φειδῶ καὶ ἀπλότης ἐν τῇ ἀπονομῇ τοῦ ἐπαινοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ ἔπαινος πρέπει συνήθως νὰ λαμβάνῃ μόνον τὴν μορφήν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς καταβληθείσης προσπάθειας, ὡς καὶ τῆς παροτρύνσεως πρὸς περαιτέρω σπουδὴν. Ὁ ἔπαινος λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα διακρίσεως, ἐὰν συνδέωνται μετ' αὐτοῦ ἐξωτερικὰ σημεῖα. Ὡς διακρίσεις δύναται νὰ χρησιμεύσωσιν εὐση-

μα, εικῶν, βιβλίον, ἐξέχουσα θέσις ἐν τῇ σχολῇ, ἡ περιβολὴ τιμητικοῦ ἀξιώματος.

Ἐπιδεικτικώτεραι μορφαὶ τῆς διακρίσεως, οἶαι τὸ βιβλίον τῆς τιμῆς, τὸ παράσημον τῆς σχολῆς, ἡ ἐγγραφή τοῦ ὀνόματος ἐν ἰδιαιτέροις πίναξιν ἀνηρτημένοις ἐν τῷ τοίχῳ καὶ τὰ λεγόμενα ἐτήσια βραβεῖα δὲν δύνανται νὰ ἐπιδοκιμασθῶσιν ὡς ἀμοιβαί.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἐνέργεια τῶν ἀμοιβῶν στηρίζεται ἐπὶ συνετῆς χρησιμοποίησεως τῆς φιλοτιμίας. Ἐκ τῶν τριῶν κυρίων ἐλατηρίων τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ πράξεως, τῆς ἡδονῆς, τοῦ κέρδους καὶ τῆς τιμῆς, τὸ τελευταῖον ἀναντιρρήτως εἶνε τὸ εὐγενέστατον ἡ φιληδονία καὶ ἡ φιλοχρηματία εἶνε πολὺ ταπεινότεραι καὶ ὀλεθριώτεραι ἢ ἡ φιλοτιμία. Δὲν πρέπει ὅμως ἡ τιμὴ νὰ λαμβάνῃ τὴν τάσιν ἐξωτερικῆς κενοδοξίας ἢ ὑπερηφάνου ἀλαζονείας, ἀλλὰ νὰ τείνῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν ἀρίστων τοῦ ἡμετέρου γένους. Ὑψηλότερον βεβαίως εἶνε τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἔνθα τις ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀληθῶς τὸ σύνθημα τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε καὶ νὰ μένῃ ὁ πολικὸς ἀσθὴρ τῆς παιδαγωγικῆς. Ἄλλ' ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ καθήκοντος ἀποδεικνύεται καὶ παρὰ τοῖς ἐνήλιξιν ἀνεπαρκῆς εἰς τὸ ἄντισηκῶν τὰ δελεάσματα τῆς αἰσθητικότητος. Ἐτι ὀλιγώτερον θὰ δυνηθῇ νὰ πράξῃ τοῦτο παρὰ τῷ ἀσθενεῖ παιδί, ὁ ὅποιος ὑπέκει εἰς τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν τῆς αἰσθήσεως. Ἐὐλοπιὸν πρέπει νὰ μεταχειριζόμεθα ἐν γένει ἀμοιβὰς ὡς ἀντισήκωμα κατὰ τῆς δυνάμεως τῆς αἰσθητικότητος, ἀρίστα θὰ πράξωμεν λαμβάνοντες αὐτάς ἐκ τοῦ κύκλου τῆς φιλοτιμίας. Δοπιὸν θὰ δώσῃ τις εἰς τὸν γενναῖον παῖδα οὐχὶ πλακοῦντα ἢ θεωρικὰ ἢ χρήματα, ἀλλ' ἀπλοῦν εὖσημον.

ΣΗΜ. 2. Τὰ σχολικὰ βραβεῖα καὶ τὰ βιβλία τῆς τιμῆς ἀπεκλείσθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας σχολικῆς παιδαγωγικῆς. Ταῦτα εἶνε λίαν δραστικά, διὰ τοῦτο δὲ ἐπικίνδυνα μέσα ἐρεθιστικὰ τῆς φιλοτιμίας, ἡ δὲ παιδαγωγικὴ χρῆσις αὐτῶν συνδέεται πρὸς τούτοις μετὰ πολλῶν ἀτοπιῶν.

§ 39. Περὶ τῶν ποινῶν ἰδία.

Ὅπως ἐν τῇ πολιτείᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ σχολῇ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ ποινὴ μόνον ὡς ληπνῆ ἀνάγκη καὶ νὰ περιορίζηται ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ ἀμοιβὴ εἰς τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας περιπτώσεις. Τὰ μέσα τῆς ποινῆς τέλος πρέπει νὰ εἶνε ἡπια, ἠθικὰ μέσα, ἐφαρμοζόμενα μόνον ἐν τινι βαθμιαίᾳ προσόδῳ.

Ἀπολύτως ἀπορριπτέον ὡς ποινικὸν μέσον εἶνε πᾶν, ὅ,τι σωματικῶς ἢ πνευματικῶς βλάπτει τὸν τρόφιμον, ἰδίᾳ δὲ πᾶν, ὅ,τι ἀποκτείνει ἐν αὐτῷ τὸ *συναίσθημα τῆς τιμῆς*. Ἡ *σωματικὴ τιμωρία* ἀπολύτως ἀποκλείεται ἐν πᾶσι τοῖς εἶδεσι, μορφαῖς καὶ ὀνόμασι, τοῦλάχιστον τῆς δημοσίου ἀγωγῆς¹.

Ἡ ποινὴ ἀπαιτεῖ τὴν μεγίστην προσοχὴν, διότι τιμωρεῖν σημαίνει περιποιεῖν κακόν τι εἰς τινα, αὕτη δὲ ἡ περιποίησις κακοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἠθικῶς φευκτὴ δυσμένεια (§ 28), ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐλατήριον. Τὸ *ἐλατήριον* τῆς ποινῆς, τὸ ὁποῖον σώζει τὸν τιμωροῦντα ἀπὸ τοῦ ψόγου τῆς δυσμενείας, εἶνε ἡ *διόρθωσις τοῦ τιμωρουμένου*.

Ἡ φυσικωτάτη ποινὴ διὰ τὸν τρόφιμον εἶνε ἡ *ἀποδοκιμασία* τοῦ παιδαγωγοῦ* ἐκδηλουμένη ἐν τῇ καθόλου συμπεριφορᾷ τούτου, ἐν τῷ βλέμματι, τῇ ὄψει καὶ τοῖς μορφασμοῖς. Ἀποδοκιμασία ἐκφραζομένη λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ ψόγου, ὅστις ἐμφανίζεται κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἐντάσεως καὶ αὐστηρότητος ὡς *παραίνεσις, ἐπιτίμησις καὶ ἐπίπληξις* καὶ δύναται νὰ συνδέηται καὶ μετὰ τῆς *ἀπειλῆς* αὐστηροτέρας ποινῆς, ἥτις ὅμως ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν δὲν ἐπῆλθε βελτίωσις, ἀνάγκη νὰ ἐπιβληθῇ πρᾶγματι.

Ἐν τῇ σχολῇ ἐπιτείνεται ἡ ἐπίπληξις, ἐὰν ἀναγγελητὴ συγχρόνως εἰς τοὺς γονεῖς, ἐὰν ἐγγραφῇ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς τάξεως, ἢ ἐὰν γένηται ἐνώπιον τοῦ συλλόγου τῶν διδασκάλων.

Ὡς σχολικαὶ ποιναὶ θεωροῦνται ἡ ὀρθοστασία ἐν τῷ βάρθρῳ, ἡ στάσις πρὸ αὐτοῦ, ἡ ὑπόδειξις ταπεινοτέρας θέσεως, ἡ ἀφαίρεσις ἀνατεθέντος ἀξιώματος, ἡ κράτησις ἐν τῇ σχολῇ τῇ εἰδήσει τῶν γονέων, ἡ παραπομπὴ τοῦ μαθητοῦ πρὸς τιμωρίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ δι' ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς γονεῖς, ὡς ἔσχατον δὲ μέσον ἡ προσωρινὴ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς σχολῆς.

Ἡ τελεία ἀποπομπὴ ἐκ τῆς σχολῆς δὲν ἐπιτρέπεται ὅπου

* Διὰ τὸν τρόφιμον ὁ παιδαγωγὸς εἶνε τὸ λογικὸν καὶ ὁ νόμος. Πᾶσα παράβασις τοῦ τροφίμου ἐμφανίζεται ὡς προσβολὴ τοῦ παιδαγωγοῦ, εἰς ἣν ἔπεται ἡ ποινὴ ὡς φυσικὸν ἀποτέλεσμα.

ὑπάρχει ἡ γενικὴ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις, ἐὰν δὲν συσταθῶσιν εἰδικαὶ σχολαὶ διὰ παῖδας παρημελημένους.

Σκῶμμα, περίγελως καὶ ὕβρις εἶνε ἀνάξια τοῦ παιδαγωγοῦ, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ μέσα τῆς ποινῆς. Ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπεται τὸ γονατίζειν, ἡ στάσις πρὸ τῆς θύρας, ἡ ἐπανειλημμένη μηχανικὴ ἀντιγραφὴ, ἡ ἐγγραφὴ ἐν βιβλίῳ αἰσχύνῃς ὡς ἠθικὸς στιγματισμὸς, ὡς καὶ ἐν γένει πρέπει ν' ἀποφεύγη τις πᾶν ἐξεζητημένον καὶ περινενοημένον ἐν τῷ εἶδει τῆς ποινῆς. Καὶ ποιικαὶ ἐργασίαι δὲν εἶνε συνήθως ἀξιοσύστατοι, διότι ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ὑποβιβασθῆ εἰς ποινήν.*

Σπανιώτατα δύναται νὰ δικαιολογηθῆ ἡ τιμωρία ὅλης τάξεως. Οἰκοθεν δὲ ἐννοεῖται ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν πρέπει νὰ τιμωρῆται δι' ἔλλειψιν ἀντιληπτικοῦ.

Ὡς πρὸς τὰς ποινὰς οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῆ ὁ παιδαγωγὸς ὅτι εἶνε παιδαγωγικὰ φάρμακα, τὰ ὅποια διὰ τὸν ὑγιᾶ ὀργανισμὸν εἶνε ὅλως περιττά. Ὅσα χειροτέρα εἶνε σχολὴ τις, τοσοῦτω μεγαλειτέρα ἡ ἀνάγκη τῶν ποινῶν καὶ τοσοῦτω δραστικώτερα τὰ μέσα τῆς ποινῆς.

Ἐν γένει ἄς καθοδηγηθῆ ὁ παιδαγωγὸς ἐν τῇ κρίσει περὶ τοῦ ἀξιοποίνου τοῦ τροφίμου ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἠπιότητος καὶ τῆς ἀγάπης καὶ ἄς προσέχη νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς χαλεπότητα καὶ ἐμπάθειαν. Ἄς συνηθίζῃ μᾶλλον νὰ θεωρῆ τὰς ἠθικὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ τροφίμου, ὅπως ὁ ἰατρὸς θεωρεῖ τὰς σωματικὰς, δηλ. ὡς συμπτώματα ἀδυνατοῦ ἢ ἀσθενοῦς φύσεως. Ὁ ἰατρὸς δὲν ὀργίζεται κατὰ τοῦ ἀσθενοῦς, ἀλλὰ ζητεῖ ν' ἀνορθώσῃ αὐτόν· τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ πράττῃ καὶ ὁ παιδαγωγός.¹

ΣΗΜ. Ἡ σωματικὴ τιμωρία πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μένῃ ἀποκλεισμένη τῆς σχολῆς, διότι δὲν δύναται τις νὰ ἐπινοήσῃ μορφὰς αὐτῆς καὶ ἐπαρκεῖς προφυλάξεις, δι' ὧν ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τούτου τοῦ ποινικοῦ μέσου τὸ ἐπικίνδυνον αὐτοῦ. Τίς πρέπει νὰ τιμωρῆ; Ὁ διδάσκαλος; Ὁ ὑπηρέτης; Ἀμφότερα εἶνε ἐπίσης ἀπορριπτέα. Ἐν τίνι διαθέσει

* Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσιν αἱ ἀμέλειαι, ἐν αἷς ἡ ὕστερον γινομένη ἀναπληρωτικὴ ἐργασία ἐμφανίζεται ὡς φυσικὴ ποινή.

πρέπει τις νά τιμωρῆ; Ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀδιαφορίας; Τοῦτο θά ᾔητο ἀγανακτητὸν, ἐὰν ἐν γένει ᾔητο δυνατὸν. Ἐν τῇ ἀψιθυμία τῆς ὀργῆς; Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νά λησμονῆ ἑαυτὸν, πρέπει νά μένη ἀτάραχος. Δοιπὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἠθικῆς ἀγανακτικῆς ἰσχυροῦς; Αὕτη θά ᾔητο τῶ ὄντι ἡ ὀρθὴ διάθεσις, ἐὰν ᾔητο εὐκολὸν νά διατηρηθῆ τις ἐπὶ τῆς στενῆς ἀκμῆς, ἥτις χωρίζει τὴν ἠθικὴν ἀγανάκτησιν ἀπὸ τῆς ἀκαταλόγιστου ἀψιθυμίας. Ἐν ἄλλοις εἶδεσι τῆς ποινῆς ἀρκεῖ προσταγὴ τις ἢ ἔμμεσος βία ἐν τῇ σωματικῇ ποινῇ εἶνε ἀναγκαῖα ἢ βάρβαρος χεῖρωσις ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς, ἥτις τοσοῦτω εἶδελεστερά καθίσταται, διότι ἐκτελεῖται ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου κατὰ τοῦ ἀσθενεστεροῦ. Ἡ νεωτέρα δημοτικὴ σχολὴ πρέπει νά διαρρήξῃ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐκφοβήσεως, εἰς ἣν ὀφείλει ἡ σωματικὴ ποινὴ τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡ διὰ τῶν δεσμῶν τῆς φύσεως καὶ τοῦ αἵματος ἀκατανικήτως ἐμπεφυτευμένη στροφὴ ἐξασφαλίζει τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα κατὰ τῆς σκιάς τῆς δυσμενείας (§ 28 σημ.) καὶ ἀποκαθίσταται πάντοτε ἐκ νέου καὶ μετὰ τὰς ἀπανθρωποτάτας τιμωρίας. Δύναται τις νά προϋποθέσῃ ἐν τῶ τιμωροῦντι διδασκάλῳ τοιοῦτον μέτρον ἀγάπης;—Ὅπως ἐν τῇ φύσει τὰ σημαντικώτατα ἀποτελέσματα παράγονται διὰ τῆς ἡρέμου ἐνεργείας ἀφανῶν δυνάμεων, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀγωγῇ δυναταὶ τις νά προσδοκᾷ πᾶν καλὸν ἐκ τῆς ἡρέμου καὶ ἀκολούθου ἐνεργείας τοῦ παιδαγωγοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τῶν δρακοντείων καταστροφῶν παιδαγωγικῆς τρομοκρατίας *

Ἐπειδὴ δὲν παραδεχόμεθα τὴν σωματικὴν τιμωρίαν ὡς ποινικὸν μέσον, εἶνε περιτταὶ πᾶσαι αἱ περαιτέρω ὀδηγίαι περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦτου τοῦ εἶδους τῆς ποινῆς, τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐν τῇ πρώτῃ μ. X. ἑκατοτατηρίδι παρέστησεν ὡς δουλικὴν, ἀναξίαν ἐλευθέρων ἀνθρώπων.

§ 40. Ἡ πρὸς τὰς περιστάσεις διδαχῆ.

Ὁ παιδαγωγὸς συνοδεύει τὴν παιδαγωγικὴν αὐτοῦ ἐνέρ-

* Ἐν σχολῇ, ἐν ἣ ἐπικρατεῖ ἀγαθὸν πνεῦμα, ἐν ἣ οἱ μαθηταὶ ἀδιακόπως καὶ μετ' ἀγάπης ἐπιτηροῦνται καὶ ἀπασχολοῦνται καὶ ἐν ἣ τὸ πρόσωπον τοῦ διδασκάλου μετὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐπιδράσεως οἰοεὶ διήκει δι' ὅλης τῆς τάξεως, τὰ συνήθη ποινικὰ μέσα θά εἶνε ἐπαρκῆ καὶ δὲν θά γεννηθῆ ἡ ἀνάγκη τῆς βλάβου. Ἐν τοιαύτῃ σχολῇ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκοθεν κακὸς παῖς θά συμπαρασυρθῆ εἰς τὴν τάξιν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς πλειονότητος. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατεῖ εἰρήνη καὶ τάξις, τὰ ἀνθρώπινα πάθη σχολάζουσι καὶ αὐτὸς ὁ κακὸς διατίθεται ἡπιώτερον. Δοιπὸν δὲν θά εἶνε δυνατὸν νά φέρῃ ὁμοίον ἀποτέλεσμα τὸ ἠθικὸν πνεῦμα ἐν τῇ σχολῇ;

γειαν διὰ διδαχῶν, τὰς ὁποίας προσάπτει εἰς διάφορα συμβε-
βηκότα τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ὁ παῖς πίπτει, ἡ δὲ μήτηρ διδά-
σκει αὐτὸν περὶ τῆς ἕξεως ἐν τῷ βαδίζειν· καίει τοὺς δακτύ-
λους αὐτοῦ, ὁ δὲ πατὴρ ἐπωφελεῖται τῆς εὐκαιρίας ἵνα διδάξῃ
αὐτὸν περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πυρός. Ὁ παιδαγωγὸς κατα-
λαμβάνεται μετὰ τοῦ τροφίμου αὐτοῦ ἐν τινι περιπάτῳ ὑπὸ
θυέλλης· ἐν ταύτῃ τῇ εὐκαιρίᾳ διδάσκει αὐτὸν περὶ ἀτμοσφαι-
ρικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, περὶ τοῦ ὕψους τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως
καὶ περὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ.

Τοιαῦται διδαχαὶ φέρουσιν ἄλλον χαρακτήρα ἢ ἐὰν δίδονται
εἰς τὸν τρόφιμον ἐν τινι μαθήματι φυσικῆς ἢ κατηχήσεως. Ἐ-
νεργοῦσιν ἰσχυρότερον ἢ ἡ κυρίως διδασκαλία, ἣτις ἀρχεται καὶ
παύει μετὰ τῆς κωδονοκρουσίας, προσφέρονται ἐν τῇ στιγμῇ,
καθ' ἣν εὐρίσκουσι τὴν καρδίαν τοῦ τροφίμου ἀνοικτὴν, ἐνῶ ἡ
συστηματικὴ διδασκαλία οὐχὶ σπανίως παρέρχεται πρὸ τοῦ
διακεχυμένου τροφίμου ἄνευ ἀποτελέσματος.

Ἡ παιδαγωγικὴ λοιπὸν διδαχὴ εἶνε τὸ προσάπτειν καθόλου
θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς ἀληθείας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐμπει-
ρίας ἐν τῷ βίῳ τοῦ τροφίμου.

Ἐνταῦθα ἀνήκει μάλιστα ἡ ἠθικὴ διδαχὴ ὡς ἀνακοίνωσις
τῆς σχέσεως πρᾶξός τινος πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον συνδεομένη
μετὰ τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, τὴν
ὁποίαν προκαλεῖ αὐτὴ ἡ πρᾶξις.

Αἱ διδαχαὶ αὗται ὡς σχολεῖον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἔχουσιν
ἕξοχον ἀξίαν ἐν τῇ ἀγωγῇ· δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐκπίπτωσιν εἰς
ἐπιπόλαιον ἠθολογίαν. Ἰδίως ἀρμόζουσιν ἐκεῖ, ἐνθα, ὡς ἐν τῇ
πατρικῇ οἰκίᾳ, ἡ ἀγωγή λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς συναναστρο-
φῆς (πρὸβλ. § 58). Αἱ διδαχαὶ τοῦ πατρὸς καὶ αἱ παραινέσεις
τῆς μητρὸς ἐγχαράσσουσι βαθεὰ ἵχνη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ παιδός.

ΣΗΜ. 1. Ἡ παιδαγωγικὴ διδαχὴ ἐνεργεῖ ἰσχυρότερον καὶ ἀσφαλέστε-
ρον ἢ ἡ κυρίως διδασκαλία, διότι εὐρίσκει τὸν τρόφιμον ἐν τῇ καταλλή-
λῳ στιγμῇ, ἐν τῇ ὀρθῇ διαθέσει καὶ ἐν τῷ προσήκοντι τρόπῳ. Ὁ παῖς
βλέπει τυφλὸν ἐπαίτην· ὑπάρχει στιγμὴ καταλληλοτέρα ταύτης ἵνα δι-
δάξῃ τις αὐτὸν περὶ τῆς εὐλογίας τοῦ φωτός, ἵνα ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν
συμπάθειαν πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ διαθέσῃ αὐτὸν πρὸς τὴν ἀγαθοεργίαν ;
Ἐν τινι ὀρεινῇ ἐκδρομῇ εἶνε λίαν εὐκολον νὰ μεταδώσῃ τις εἰς τὸν τρῶφι-

μον τὰς γεωγραφικὰς ἐννοίας τοῦ στελέχους τῶν ὁρέων, τὰς δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς κλίσεως τῶν ποταμῶν· αὗται ἐντυποῦνται ἀσυγκρίτως βαθύτερον ἢ ἐὰν μεταδίδωνται ἐν καιρῷ τοῦ μαθήματος τῆς Γεωγραφίας ἐντὸς κεκλεισμένης παραδόσεως. Καὶ τῷ ὄντι, ἐὰν ᾗτο δυνατὸν ν' ἀναγάγῃ τις τὸν ὅλον πλοῦτον τοῦ ἐπιστη- τοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν τοιούτων ἐν εὐκαιρίᾳ γινομένων διδασκῶν, ἢ διδα- σκαλία θὰ ᾗτο ἐπίσης εὐκολος καὶ εὐάρεστος, ὡς καὶ ἀσφαλῆς ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει ἐν τῷ μεγάλῳ κύκλῳ τῆς γνώσεως, διὰ τοῦτο δὲ αἱ ἐν εὐκαιρίᾳ γινόμεναι διδασκαλαίαι πρέπει ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ τῆς συμπεπυκνωμένης μορφῆς τῆς κατὰ σχέδιον καὶ πρόγραμμα διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 2. Ἡ πρώτη σχολικὴ διδασκαλία πρέπει ὅσον ἔνεστι νὰ δια- τηρῆ τὴν μορφήν τῆς διδασχῆς, ἣτις προσάπτεται εἰς τὴν προσωπικὴν συναναστροφὴν τοῦ διδασκάλου μετὰ τῶν μαθητῶν, εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ σχολῇ καὶ εἰς τὰ προσαγόμενα μέσα τῆς ἐποπτείας.

§ 41. Τὸ παράδειγμα.

Ἰσχυρότερον τῆς διδασκαλίας ἀποδεικνύεται τὸ παράδειγμα ὡς στηριζόμενον ἐπὶ τῆς μιμητικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ παρά- δειγμα οὐ μόνον δεικνύει εἰς τὸν τρόφιμον τι πρέπει νὰ πραχθῆ, ἀλλὰ καὶ ὅτι δύναται νὰ πραχθῆ καὶ πῶς πρέπει νὰ πραχθῆ.

Διακρίνονται διάφορα εἶδη παραδειγμάτων.

1) Τὸ οἰκεῖον παράδειγμα τοῦ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο πρῶτον δίδει εἰς τὰς διδασχὰς καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ παιδαγωγοῦ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν. "Ὅσο μᾶλλον συμπίπτουσιν ἐν τῷ προ- σῶπῳ τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα, το- σούτῳ ἐνεργητικώτερα εἶνε ἡ ἀγωγή.*

2) Τὸ παράδειγμα τῶν πέριξ. Ἐνταῦθα πρέπει πρὸ πάντων ν' ἀπομακρύνῃ τις κακὰ παραδείγματα ἐκ τῶν πέριξ τοῦ τρο- φίμου· τὸ νὰ προσάγῃ τὰ ἀριστα δὲν κεῖται πάντοτε ἐν τῇ ἐξ- ουσίᾳ τοῦ παιδαγωγοῦ. Εὐτυχῆς ὁ παῖς, ὅστις αὐξάνει ἐν τῷ κύκλῳ οἰκογενείας εὐγενοῦς, ἐν ἀγάπῃ συνηνωμένης! Ἀλλὰ καὶ

* Δὲν ἐξασκεῖ τὴν μεγίστην παιδαγωγικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς παροιίας αὐτοῦ ὁ ἱεροκλήρυξ ὁ κηρύττων ἀριστα, ἀλλ' ὁ ὑποστηρίζων διὰ τοῦ βίου αὐτοῦ τοὺς λόγους, ἔστωσαν οὗτοι ἤττον λαμπροί.

ἐν τῇ σχολῇ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐμψυχοῖ τὴν πλειονότητα τῆς τάξεως, ἰδίᾳ τὸ παράδειγμα τῶν ὠριμωτέρων καὶ διακεκριμένων μαθητῶν, ὁ δὲ διδάσκαλος πρέπει νὰ ποιῇ πᾶν ἵνα διατηρῇ ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ τοῦτο τὸ «ἀγαθὸν πνεῦμα».

3) Ἱστορικὰ καὶ ἰδανικὰ παραδείγματα, ἐὰν προσάγονται εἰς τὸν τροφίμον ἐν ἐκθέσει τῆς ἱεράς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας, ἐν βιογραφίαις μεγάλων καὶ εὐγενῶν ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἐν ἰδανικαῖς περιγραφαῖς. «Πλούταρχος» (Βιογραφίαι μεγάλων ἀνδρῶν) προωρισμένος διὰ τὴν ἀγωγήν σημαίνει πολὺ ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν εὐαγγελιστῶν εἶνε ἐξάριτον παιδαγωγικὸν μέσον. Καὶ αὐτὴ ἡ μυθολογία, τὸ παραμῦθιον, ὁ μῦθος καὶ ἡ παραβολὴ ἀνήκουσιν ἐνταῦθα (παραβολὴ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ).

Ἡ ἐνέργεια τοῦ παραδείγματος εἶνε τόσῳ ἀσφαλεστέρα καὶ μεγαλειτέρα.

1) Ὅσῳ ἀμεσώτερα εἶνε ἡ ἐντύπωσις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς καρδίας. Ὅ,τι ἔζησε καὶ ἐπέιδε τις ἐνεργεῖ ἰσχυρότερον ἢ ὅ,τι ἤκουσεν ἢ ἀνέγνω. Ἡ ἐνέργεια τῆς σκηνῆς προσεγγίζει πολὺ εἰς τὸν βίον.*

2) Ὅσῳ μᾶλλον ἐλευθέρα καὶ αὐτεργεγὸς εἶνε ἡ ψυχὴ ἐν τῇ στιγμή, καθ' ἣν λαμβάνει τὸ παράδειγμα. Ὅ,τι εὐρίσκει τις αὐτὸς ἐνεργεῖ ἰσχυρότερον ἢ ὅ,τι ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν, ἡ δὲ ἐνέργεια σκοπίμως ἐπαγομένων ἐντυπώσεων καταστρέφεται, ἀμα παρατηρήσαντος τοῦ τροφίμου τὸν σκοπὸν.

3) Ὅσῳ συγγερότερα εἶνε τὰ προσαγόμενα παραδείγματα εἰς τὸ οἰκεῖον πρόσωπον καὶ τὸν βίον τοῦ τροφίμου. Παραδείγματα τὰ τινὰ, τὰ ὁποῖα προσάγονται εἰς τὸν παῖδα πρὸς μίμησιν ἐν βιβλίοις προωρισμένοις διὰ τὴν νεολαίαν, ἢ εἶνε λίαν ὑψηλὰ δι' αὐτὸν, ἢ πόρρω ἀφίστανται αὐτοῦ καὶ οὕτω δὲν παράγουσι τὸ σκοπούμενον ἀποτέλεσμα. Ὁ παῖς δὲν ἐννοεῖ ἀπλῶς αὐτὰ καὶ δὲν δύναται νὰ συνοικειωθῇ πρὸς αὐτὰ.

Ἰσχυρότατα ἐνεργεῖ βεβαίως τὸ ἦθος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ

* Ἀνάγνωθι τὸ σύγγραμμα τοῦ Σχιλλέρου. «Ἡ σκηνὴ ὡς ἠθικὸν καθίδρυμα».

θεωρῆται ὡς παράδειγμα στερεότυπον, καθηγιασμένον διὰ τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως. Ἐὰν περίξ τοῦ τροφίμου ἀναπτύσσωνται ἀγνά ἤθη, ἐν αὐτοῖς θὰ εὖρη ἡ ἠθικότης αὐτοῦ τὸ ἰσχυρότατον στήριγμα.

ΣΗΜ. Ἡ ἐνέργεια τοῦ παραδείγματος ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ δὴ ἐκ τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκει καλὸν νὰ φορῇ ἐνίοτε χάριν παιδαγωγικῶν σκοπῶν. Διότι τὸ προσωπεῖον ἀμέσως διακρίνεται ὑπὸ τῶν κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν λιαν ὀξυδερκῶν παιδῶν. Μόνον ὅπου ὁ παιδαγωγὸς δύναται νὰ φανῇ ὅποῦτος εἶνε, ἐνεργεῖ μεθ' ὅλου τοῦ βάρους τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Τὴν ἐνέργειαν τοῦ προσώπου τοιοῦτου παιδαγωγοῦ περιγράφει ὁ Νειμεύερ ὡς ἐξῆς:

«Ἀκόμη καὶ ἐν τοῖς ἔτεσι τῆς ὠριμωτέρας ἡλικίας, καὶ ἐὰν τοιοῦτοι παιδαγωγοὶ δὲν ζῶσι πλέον, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνεργῇ ἡ μνήμη αὐτῶν καὶ δίδει μεγίστην δύναμιν πρὸς ἀντίστασιν ἐν ταῖς ὥραις τοῦ πειρασμοῦ, μέγιστον θάρρος πρὸς πλήρωσιν δυσκόλων καθηκόντων, πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἐπιχειρήσεων. Ὅστις κατάρθωσε διὰ τῆς ἀξίας τοῦ οἴκειου ἠθικοῦ χαρακτῆρος συνοδευομένης ὑπὸ τῆς τελειοτάτης φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς τροφίμους αὐτοῦ νὰ κάμῃ τοιαύτην ἐντύπωσιν εἰς αὐτοὺς, ὥστε τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη νὰ γείνη ἡ ψυχὴ πασῶν τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεργῇ ἀδιακόπως καὶ χωρὶς νὰ ἔχωσι συνείδησιν αὐτοῦ, οὗτος ἐτελείωσε πλέον τοῦ ἡμίσεος τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς. Ὁ τοιοῦτος ἀρκεῖ μόνον νὰ νεύῃ, ἢ δὲ ἀγαθὴ βούλησις ἔρχεται εἰς ὑπάντησιν αὐτοῦ. Τὸ σκυθρωπότερον βλέμμα αὐτοῦ ἀνακαλεῖ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀποπλανήσεως εὐγλωττότερον πάσης δημηγορίας. Ἡ εὐχαρίστησις αὐτοῦ ἀμείβει μᾶλλον ἢ πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις τῆς τιμῆς, εἰς τὰς ὁποίας ματαίως στηρίζουσι τινες τὰς ἐλπίδας.»

Ἐν τῷ «Συμπόσιῳ» τοῦ Πλάτωνος λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης περὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διδασκάλου. «Ἐπειδὴν σοῦ τις ἀκούῃ, ἐκπεπληγμένοι ἐσμὲν καὶ κατεχόμεθα. Ὅταν γὰρ ἀκούω (Σωκράτους), πολὺ μοι μᾶλλον ἢ τῶν κορυθαντιῶντων ἦτε καρδία πηδᾶ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου Ὅρῳ δὲ καὶ ἄλλους παμπόλλους τὰ αὐτὰ πάσχοντας. Περικλέους δὲ ἀκούων καὶ ἄλλων ἀγαθῶν ῥητόρων εὐ μὲν ἠγούμην λέγειν, τοιοῦτον δ' οὐδὲν ἔπασχον, οὐδὲ θεοροβητό μοι ἡ ψυχὴ οὐδ' ἠγανάκτει ὡς ἀνδραποδωδῶς διακειμένου· οἴχομαι οὖν φεύγων, ἵνα μὴ αὐτοῦ καθήμενος παρὰ τούτῳ καταγῆράσκω. Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων, ὃ οὐκ ἂν τις οἴαιτο ἐν ἐμοὶ ἐνεῖναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὄντινοῦν. Ἐγὼ δὲ τοῦτον μόνον αἰσχύνομαι. Εὐνοίδα γὰρ ἑμαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ δυναμένῳ, ὡς οὐ δεῖ ποιεῖν ἃ οὗτος κελεύει· δραπετεύω οὖν αὐτὸν καὶ φεύγω καὶ, ὅταν ἴδω, αἰσχύνομαι τὰ ὠμολογημένα. Καὶ

πολλάκις μὲν ἠδέως ἂν ἴδοιμι αὐτὸν μὴ ὄντα ἐν ἀνθρώποις εἰ δ' αὖ
τοῦτο γένοιτο, εὖ οἶδα ὅτι πολὺ μείζον ἂν ἀχθοίμην.»

§ 42. Ἐπίδρασις τῆς ἀναγνώσεως.

Οἱ ἄνθρωποι παιδαγωγοῦνται καὶ διὰ βιβλίων.

Ὡς πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν ἄς προσέχη ὁ παιδαγωγός.

1) *Νὰ μὴ ἀναγινώσκη ὁ τρέφμιος παραπολὸν καὶ παραπολλὰ,
ἵνα μὴ ἀποξενωθῆ λίαν τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς ἐπικρα-
τήσεως κύκλου παραστάσεων ὑποτροφομένου τεχνητῶς διὰ τῆς
φαντασίας.*

2) *Ν' ἀναγινώσκη τὸ προσῆκον, λοιπὸν οὐχὶ τὸ ὀλέθριον,
δυσνόητον, ὑπερβολικὸν, μέτριον, ἀλλὰ μᾶλλον τοιοῦτον, ὅποσον
εὐρίσκεται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν δι' ἐμπειρίας, διδασκαλίας καὶ
ἀγωγῆς ἐξεγερθέντα κύκλον τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοῦ καὶ ἔχει
ἠθικὸν περιεχόμενον.*

3) *Ν' ἀναγινώσκη μόνον ὅ,τι εἶνε ἕξοχον ἐν τῷ εἴδει αὐτοῦ.*

4) *Ν' ἀναγινώσκη μετ' αὐτενεργείας·*

α) *Δίδων λόγον εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς ἄλλους περὶ τοῦ ἀναγνω-
σθέντος, κρίνων περὶ αὐτοῦ, ἐνιστάμενος κτλ.*

β) *Ποιῶν ἐν τῇ ἀναγνώσει τὰς ἀναγκαίας σημειώσεις καὶ
περιλήψεις συνισταμένας τὸ μὲν ἐν τῇ κατὰ λέξιν ἀντιγραφῇ
μερικῶν ἀναγνωσθέντων ἐξόχων χωρίων, τὸ δὲ ἐν τῇ ἀποδόσει
τῶν κυρίων ἰδεῶν.*

γ) *Συγκρίνων τὸ ἀναγνωσθὲν πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς τὰ ἐξαγό-
μενα τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν οἰκείων ἐμπειριῶν καὶ ἐφαρ-
μόζων αὐτό.*

5) *Νὰ ἐπανέρχεται συχνάκις εἰς τὰ κύρια ἔργα, δηλ. εἰς
τὰ σπουδαῖα, περιεκτικώτατα συγγράμματα, διότι εἶνε ἀδύ-
νατον νὰ γείνη διὰ μιᾶς κύριος τοῦ ὅλου θησαυροῦ τῶν ἰδεῶν
ταιοῦτου βιβλίου. Καλὸν εἶνε νὰ υπογραμμίζωμεν τὰ χωρία, τὰ
τὰ ὅποια ἰδίᾳ ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἐξαίρωνται ἐν τῇ ἐπα-
ναλήψει τῆς ἀναγνώσεως.*

*Τὰ ἄριστα τῶν διὰ τὴν νεολαίαν προωρισμένων συγγραμμά-
των εἶνε ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐμπνέονται ὑπὸ εὐγενοῦς, ἠθικοῦ
πνεύματος, εἶνε ὅμως ἐλεύθερα τῆς ἐπιπολαίου ἠθολογίας, ἐν οἷς*

λοιπὸν ὁ παιδαγωγικὸς σκοπὸς ὑποκρύπτεται ὑπὸ τὴν τερπνὴν μορφήν.

Οὐδέποτε πρέπει νὰ προσφέρῃ τις εἰς τοὺς παῖδας πρὸς ἀνάγνωσιν τι ληρῶδες καὶ παιδαριῶδες, ἀλλὰ νὰ ἐθίζῃ τὸν νοῦν αὐτῶν ἐνωρὶς εἰς τὸ ὑψηλόν. Ὁ Ἑρβαρτος καὶ ὁ Νειμεύερος δὲν διστάζουσι νὰ συστήσωσι τὸν *Πλούταρχον* καὶ τὸν *Ὀμηρον* ὡς παιδικὰ ἀναγνώσματα.

ΣΗΜ. 1. Ἡ μετὰ τῶν βιβλίων συναναστροφή ἀπαιτεῖ μεγάλην παιδαγωγικὴν προσοχήν. Ἐν γένει πρέπει ν' ἀποτρέπη τις ἀπὸ τῆς πολυαναγνωσίας καὶ τῆς ταχυαναγνωσίας, ἀπὸ τῆς ἀδιακρίτου καταδροχθίσεως τῆς ἀναγνωσθείσης ὕλης. Τοῦτο οὐ μόνον οὐδεμίαν ὠφέλειαν παρέχει, ἀλλὰ καὶ παρασύρει εἰς σπατάλην τοῦ χρόνου καὶ παραμέλθην τοῦ καθήκοντος καὶ δύναται νὰ φέρῃ τὸν τρόφιμον διὰ μονομεροῦς τάσεως τῆς φαντασίας εἰς πνευματικὴν διαστροφήν καὶ εἰς ἀνευχαριστησίαν ἐν τῷ πράγματι ὑφισταμένῳ κόσμῳ. Ἐκτὸς τούτου ἡ μετὰ τῶν βιβλίων συναστροφή ἀπάγει ἡμᾶς τῆς συναστροφῆς μετὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Rousseau λέγει ἐν τῷ *Αἰμιλίῳ* μεθ' ὑπερβολῆς μὲν, οὐχὶ ὅμως ἀνευ κόχκου ἀληθείας «Πρὸ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας ὁ Αἰμιλίος δὲν πρέπει νὰ γινώσκῃ τί ἐστὶ βιβλίον.» Καὶ ὁ Νειμεύερος ὁμολογεῖ «ὅτι συνήθως θὰ ἦτο συμφερότερον, ἐὰν λίαν νέοι παῖδες ἀμφοτέρων τῶν φύλων σχεδὸν μηδὲν ἀνεγίνωσκον, οἱ δὲ πρεσβύτεροι μόνον ὀλίγον, καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις ἔτεσιν ἕκτος τοῦ ἀμέσως ὠφελίμου καὶ ἀναγκαίου ὀλιγώτερον ἐθίζοντο ν' ἀναγινώσκωσι βιβλία, τοσοῦτ' ἄλλο δὲ ν' ἀναγινώσκωσι τὸ μέγα βιβλίον τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.» Ἐὰν γίνηται ἀνάγνωσις, πρέπει νὰ γίνηται σπουδαίως καὶ νὰ λαμβάνηται πρόνοια ἵνα συνυφάνηται τὸ ἀναγνωσθὲν μεθ' ὅλου τοῦ κύκλου τῶν ἰδεῶν τοῦ τροφίμου. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ὀφείλομεν νὰ δίδωμεν εἰς αὐτὸν μόνον τὸ σπουδαῖον καὶ ἀξιανάγνωστον.

ΣΗΜ. 2. Τὰ μάλιστα προσιδιάζουσιν εἰς τοὺς παῖδας ἱστορικὰ ἀναγνώσματα, διότι παρέχουσι τὸ ἐπὶ μέρος καὶ τὸ συγκεκριμένον. Ὁ Ῥοβινσὼν εἶνε παιδικὸν ἀνάγνωσμα δικαίως φημιζόμενον, εἰς τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ προσάψῃ σπουδαίας διδασκαλίας περὶ τῶν εὐλογιῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Οὐδὲν ἦτον ἀρμόζουσι εἰς τοὺς παῖδας αἱ πλάνας τοῦ Ὀδυσσεύως καθ' Ὀμηρον ἢ αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Κύρου καθ' Ἡρόδοτον. Καὶ ἡ Ἱερὰ ἡμῶν Βίβλος παρέχει ἐξαιρετὰ παιδικὰ ἀναγνώσματα ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ βίου τῶν πατριαρχῶν κατὰ τὴν Πεντάτευχον.

Τ Μ Η Μ Α ΙΙ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 43. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ λόγον.

Κατὰ λόγον θὰ εἶνε ἡ ἀγωγή, ἐὰν ἔχη ὑψιστον κανόνα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος, δηλ. ἐπιδιώκη πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν μὀρφωσιν τοῦ τροφίμου εἰς ἠθικὸν χαρακτῆρα.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἠθικότητος περιλαμβάνει πάσας τὰς διευθύνσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ εἶνε κοινὸς διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἄνευ διακρίσεως. Λοιπὸν ἡ κατὰ λόγον ἀγωγή θὰ εἶνε γενικὴ καὶ ἀληθῶς ἀνθρωπινὴ ἀποκλείουσα πᾶσαν μονομέρειαν. Τοιαῦται μονομέρειαι προερχόμεναι ἐκ ψευδοῦς περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου δόξης εἶνε αἱ ἐξῆς:

1) Ἡ ἄνευ σχεδίου ἀγωγή, ἥτις προέρχεται ἐξ ἀσαφῶν παραστάσεων, ψιλῶν συναισθημάτων καὶ ὑποκειμενικῶν διαθέσεων τοῦ παιδαγωγοῦ χωρὶς νὰ ἔχη συνείδησιν ἀντικειμενικοῦ τινος σκοποῦ.

2) Ἡ μονομερὴς μὀρφωσις τοῦ νοῦ, ἥτις θεωρεῖ ὡς ἔργον τῆς ἀγωγῆς τὴν διανοητικὴν μόνον ἀνάπτυξιν χωρὶς νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς μορφώσεως τῆς βουλήσεως. Αὕτη περιορίζεται ἡδιστα εἰς μόνην τὴν διδασκαλίαν.

3) Ἡ ἀγωγή (τῆς κοινοτικῆς) τάξεως, ἥτις παιδαγωγεῖ τὸν τρόφιμον ἀποκλειστικῶς διὰ τινὰ ἰδιαιτέραν τάξιν τῆς πολιτικῆς κοινοτίας, π. χ. διὰ τὴν ἱερατικὴν, στρατιωτικὴν τάξιν, διὰ τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν κτλ. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ πρόωρος ἀγωγή διὰ τὸ ἐπάγγελμα, ἥτις παιδεύει τὸν παῖδα μονομερῶς δι' ὀρισμένον ἐπάγγελμα. «Ἡ ἀγωγή διὰ τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὴν τάξιν πρέπει πάντοτε νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως» (Πεσταλότζης).

4) Ἡ παίζουσα ἀγωγή, ἥτις δοξάζουσα ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶνε

φύσει ἀγαθὸς ἀπέχει πάσης θετικῆς ἐπὶ τοῦ τροφίμου ἐπιδράσεως καὶ ἀφήνει νὰ ἐνεργήσῃ ἡ φύσις. Ἐχει πεποίθησιν εἰς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων προδιαθέσεων, τὰς ὁποίας ἐσφαλμένως θεωρεῖ ὡς σπέρματα (πρβλ. § 3 Σημ. 1—3).

5) Ἡ δεσποτικὴ ἀγωγή, ἣτις ὀδηγουμένη ὑπὸ τῆς δόξης ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε φύσει κακὸς πιστεύει ὅτι δύναται νὰ διευθύνῃ αὐτὸν μόνον δι' ὑπερβολῆς παιδαγωγικῶν μέτρων, δι' οὗ ἀποστρεφῆ αὐτὸν πάσης ἐλευθερίας καὶ ἐπὶ τέλους προσπαθεῖ νὰ ἀσκήσῃ αὐτὸν διὰ τινὰς δεξιότητάς μόνον διὰ χρήσεως ἐξωτερικῆς βίας, ὅπως τὰ ζῶα.

6) Ἡ εὐσεβόφρων ἀγωγή (Μεθοδισταί. Κοινότης τῶν ἀδελφῶν, Α. Ε. Φράγκιος), ἣτις ἐξαίρουσα ὑπερμέτρως τὸ ἁμαρτωλὸν τοῦ ἀνθρώπου καθιστᾷ τὸν τρόφιμον ἀνίκανον πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρος. Ἡ εὐσεβόφρων ἀγωγή ἀποξενοῦσα τὸν τρόφιμον τῶν ἐπιγείων συμεφερόντων διὰ τῆς διηγεοῦς παραπομπῆς εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ τάφου μεταβάλλεται καὶ εἰς τὴν ἀσκητικὴν ἀγωγὴν.

7) Ἡ φιλαυτος ἀγωγή, ἡ ἀγωγή δηλ. εἰς τὴν φιλαυτίαν, ἣτις χωρίζει τὸ συμφέρον τοῦ τροφίμου ἀπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς κοινωνίας φροντίζουσα τυφλῶς περὶ τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας αὐτοῦ· πολλάκις ἀποκαλεῖ ἑαυτὴν πρακτικὴν ἀγωγὴν συννοῦσα πάσας αὐτῆς τὰς προσπαθείας εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τὸν τρόφιμον εὐμάρειαν ἐν τῷ βίῳ. Οὕτω μετατρέπεται εἰς τὴν εὐδαιμονικὴν ἀγωγὴν (ἀγωγὴν εἰς τὴν εὐζωίαν). Τὰ ἐννέα δέκατα τῶν παιδαγωγουμένων παιδαγωγοῦνται κατὰ ταύτην τὴν ἀρχήν.

Ἀντιθέτως πρὸς ταύτας τὰς μονομερείας ἡ κατὰ λόγον ἀγωγή λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ὅλον ἄνθρωπον καὶ ζητεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάπτυξιν εὐρισκομένην ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ιδεῶν. Ἀνάγκη δὲ νὰ πράττῃ τοῦτο τοσοῦτω μᾶλλον, καθόσον δὲν δύναται νὰ προῖδῃ εἰς ποίας ἰδιαιτέρας ὁδοὺς θὰ ὀδηγήσῃ ἡ τύχη τὴν βιωτικὴν πορείαν τοῦ ἐνηλικιωθέντος τροφίμου.

ΣΗΜ. Ἡ κατὰ λόγον ἀγωγή, ἣτις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς δὲν καθοδηγεῖται ὑπὸ ἐξωτερικῶν λόγων, ἀλλ' ὀρίζεται πάντοτε μόνον ὑπὸ

τῶν ὑψίστων σκοπῶν τῆς ἀνθρωπότητος, βεβαίως θὰ μένη πάντοτε πράγματι σπάνιον φαινόμενον. Ἀντὶ τῆς ὑψηλῆς σοφίας παρουσιάζεται λιαν συχνὰ ἡ ὑπολογίζουσα σύνεσις, ἥτις ἀντὶ τῆς ἠθικότητος θέτει τὴν εὐπορίαν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παιδαγωγοῦσα ἀγάπη σπανίως εἶνε ἀρκούντως πεφωτισμένη ἵνα διδῆ εἰς τοὺς τροφίμους αὐτῆς ἀγωγὴν κατὰ λόγον. Διὰ τοῦτο λιαν ἐπιτυχῶς φωνεῖ ὁ Rousseau ἐν τῷ Γ'. Βιβλίῳ τοῦ Αἰμιλίου πρὸς τὸν παιδαγωγὸν «Προορίσατε τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν πρώτοις διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦτο, ὅπερ αὐτὸς δὲν εἶνε. Δὲν ἐννοεῖτε ὅτι, ἐὰν ἐργάζησθε μόνον ἵνα παιδαγωγήσητε αὐτὸν ἀποκλειστικῶς διὰ μίαν τάξιν, καθιστᾶτε αὐτὸν ἄχρηστον διὰ πᾶσαν ἄλλην καί, ἐὰν θέλῃ ἡ τύχη, οὐδὲν διὰ τῶν κόπων ὑμῶν θὰ ἐπιτύχητε, εἰμὴ νὰ καταστήσητε αὐτὸν δυστυχῆ; Ὑπάρχει τι γελιοιδέστερον μεγάλου κυρίου ἐκπεσόντος εἰς ἐπαίτην καὶ ἐν τῇ ἀθλιότητι αὐτοῦ σώζοντος πάσας τὰς προλήψεις τῆς τάξεως; Τί ὑπάρχει ἐξευτελιστικώτερον τοῦ πτωχεύσαντος πλουσίου, ὁ ὁποῖος ἐνθυμεῖται τὴν περιφρόνησιν, μεθ' ἧς φέρονται συνήθως πρὸς τοὺς πτωχοὺς, καὶ θεωρεῖ νῦν ἑαυτὸν ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τῆς ἀνθρωπότητος; Ἐχετε πεποίθησιν εἰς τὴν νῦν ὑφισταμένην τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἐνθυμεῖσθε ὅτι αὕτη ἡ τάξις εἶνε ἐκτεθειμένη εἰς ἀφεύκτους ἀνατροπὰς καὶ ὅτι εἶνε ἐπίσης ἀδύνατον εἰς ὑμᾶς νὰ προῖδητε αὐτὰς, ὡς καὶ νὰ προλάβητε ἐκείνην, ἥτις ἴσως θὰ ἐπέλθῃ ἤδη εἰς τὰ τέχνα ὑμῶν. Ὁ μέγας γίνεται μικρὸς, ὁ πλούσιος πτωχὸς, ὁ μονάρχης ὑπήκοος. Εἶνε ἴσως αὐταὶ αἱ μεταβολαὶ τῆς τύχης οὕτω σπάνιαι, ὥστε ἐλπίζετε ὅτι θὰ ἀποτελέσητε ἐξαίρεσιν; Πᾶν ὅ,τι φκοδόμησαν ἄνθρωποι δύνανται νὰ καταστρέψωσιν ἄνθρωποι· οὐδεὶς ὑπάρχει ἀνεξίτηλος χαρακτήρ, εἰμὶ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἐγχαράσσει ἡ φύσις,» τούτέστι, τὸν ὁποῖον δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ νομοθετῶν λόγος.

§ 44. Ἡ ἀγωγή ἔστω κατὰ φύσιν.

Ὁ λόγος θέτει τοὺς σκοποὺς, πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ τείνη ἡ ἀγωγή· ἡ φύσις παρέχει τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἀνάγκη νὰ μεταχειρισθῇ ἡ ἀγωγή ἵνα φθάσῃ εἰς ἐκείνους τοὺς σκοποὺς.

Ἡ ἀγωγή θὰ εἶνε κατὰ φύσιν, ἐὰν ῥυθμίζεται πρὸς τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τροφίμου, ἥτις ἐξαρτᾶται 1) ἐκ γενικῶς ἰσχυόντων ψυχολογικῶν νόμων καὶ 2) ἐκ τῆς ἀτομικότητος τοῦ τροφίμου.

Ἄς μὴ λησμονῇ ὁ παιδαγωγὸς ὅτι πρόκειται νὰ μορφώσῃ ἔμψυχον ὄν, τὸ ὁποῖον καὶ ἄνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ εὐρίσκειται ἐν ὠρισμένῃ ἀναπτύξει. (§ 5 Σημ. 1). Ὁ παιδαγωγὸς

δύναται μὲν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν πορείαν τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ θὰ ἐπέμβῃ μόνον διὰ μέσων λαμβανομένων ἐκ τῶν ψυχολογικῶν νόμων. Θὰ ἦτο μάταιον νὰ θέλῃ τις νὰ κατορθώσῃ τι ἐναντίον τούτων τῶν νόμων, ὡς ἐὰν π. χ. ὁ παιδαγωγὸς ἤθελε νὰ ἐκριζώσῃ τὰς ἐμφύτους ὀρμὰς τοῦ τροφίμου ἀντὶ τοῦ νὰ ὑποτάξῃ αὐτὰς εἰς τὸν λόγον, ἢ ἐὰν ἠγνόει τὴν αἰσθητικὴν αὐτοῦ, ἐθεώρει τὴν βούλησιν αὐτοῦ ἀπρόσιτον εἰς τὰ ἐλατῆρια αὐτῆς κτλ.

Ἡ ἀγωγή ὁμῶς πρέπει νὰ ρυθμίζεται καὶ πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ τροφίμου. Ἐνταῦθα θεωρεῖται.

1) Ἡ σωματικὴ σύστασις κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φύλον, τὴν υγείαν ἢ ἀσθένειαν, τὴν σωματικὴν ἰδιοφυίαν κτλ.

2) Ἡ κρᾶσις ὡς ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν καταστάσεων ἐκ τοῦ νευρικοῦ συστήματος κατὰ τὰς δύο ὀψεις τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ρυθμοῦ αὐτῶν.²

3) Ἡ ἰδιαιτέρα τάσις τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων, ἣτις διαγινώσκεται ἐκ τῶν ἐκδηλουμένων κλίσεων καὶ δεξιότητων τοῦ τροφίμου.

4) Τὸ ἤδη διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ παραχθὲν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μέλλει νὰ ἐποικοδομηθῇ περαιτέρω ἡ ἀγωγή.

Ταῦτα τὰ σημεῖα ἀποτελοῦσι τὴν φυσικὴν βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ στηριχθῇ ἡ ἀγωγή ἵνα προαγάγῃ τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον ἐν ἀδιαλείπτῳ προόδῳ στηριζομένη πανταχοῦ ἐπὶ τῆς φυσικῆς πορείας τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδὸς καὶ ἐπιμελῶς προσέχουσα εἰς πάσας τὰς μεταξὺ βαθμίδας καὶ μεταβάσεις, ὅπως πράττει τοῦτο ἡ φύσις ἐν τῇ ἀσυνειδήτῳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ.

Μάλιστα δὲ ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐνθυμηθῇ τὸν κανόνα νὰ μὴ ἐπιχειρῇ νέαν μὀρφωσιν, πρὶν ἢ πεισθῇ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀμέσως κατωτέρας

Θὰ ἦτο δὲ παχυλὴ πικρανόησις, ἐὰν ἀνέφερέ τις τὴν ἀρχὴν τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ μέσα, δηλ. ἐὰν ἤθελε νὰ λάβῃ τοὺς κανόνας αὐτῆς ἐκ τῆς φύσεως. Τοιαύτη ἐρμηνεῖα ταύτης τῆς ἀρχῆς θὰ ἦτο

καὶ ἀόριστος καὶ ἐπικίνδυνος, διότι δὲν θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ εὐκόλως ἐν τίνι συνίσταται τὸ κατὰ φύσιν,³ ἀφοῦ ἡ πορεία τῆς φύσεως παράγει ἀγαθὸν καὶ κακὸν, ἀξιομίμητον καὶ διάστροφον. Διὰ τοῦτο οὐδὲν πρέπει νὰ παραδίδηται ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὴν φύσιν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐπῆται τῷ λόγῳ. Ἐκείνη διδάσκει αὐτὸν τί ὑπάρχει, οὗτος τί ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ. Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς εἶνε νὰ ἐργάζεται πρὸς λογικοὺς σκοποὺς διὰ φυσικῶν μέσων.

Ἀρχηγὸς τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς εἶνε ὁ Ἰωάννης Ἀμὼς Κομένιος,³ καὶ ὁ Ἰ. Ἰ. Ρουσσώ.

ΣΗΜ. 1. Ἐναντίον ταύτης τῆς ἀρχῆς ἀμαρτάνουσιν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι οὐδαμῶς φροντίζουσιν ἔνθεν μὲν περὶ τῶν ψυχολογικῶν νόμων, ἔνθεν δὲ περὶ τῆς ἀτομικότητος τοῦ τροφίμου, ἀλλ' ἀρχονται τῆς ἀγωγῆς ἐξ ἀρχῆς οὕτω, ὡς ἐάν μὴδὲν ὑπῆρχεν ἡδὴ ἐν ὠρισμένη μορφῷσει εὐρισκόμενον παρὰ τῷ τροφίμῳ. Ἐπειτα οἱ μὴ προσέχοντες εἰς τὴν πνευματικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ τροφίμου, ἀλλὰ παιδαγωγοῦντες κατὰ τὸ γενικὸν ὑπόδειγμα. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάγκη μάλιστα νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὰ ἄτομα, διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κικέρων, ὁ μὲν χαλινῶς δεῖται, ὁ δὲ κέντρον.

ΣΗΜ. 2. Ἡ διαρκὴς ποιότης τῶν ψυχικῶν καταστάσεων κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν διεγερσιμότητα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαρκοῦς ποιότητος τοῦ νευρικοῦ συστήματος καλεῖται κρᾶσις. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι οἱ βαθμοὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς διεγερσιμότητος εἶνε διάφοροι ἐν παντὶ ἀτόμῳ, πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἰδίαν κρᾶσιν. Ἐὰν ὅμως λάβῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἔσχατα ὄρια, δύναται νὰ διακρίνῃ 4 κυρίας κρᾶσεις, δηλ. τὴν χολερικὴν ἔχουσαν τὸν μέγιστον βαθμὸν τῆς ἰσχύος καὶ διεγερσιμότητος, τὴν φλεγματικὴν, ἔχουσαν τὸν ἐλάχιστον βαθμὸν τῆς ἰσχύος καὶ διεγερσιμότητος, τὴν αἱματώδη, ἔχουσαν μεγάλην διεγερσιμότητα καὶ μικρὰν ἰσχὺν καὶ τὴν μελαγχολικὴν ἔχουσαν μικρὰν διεγερσιμότητα καὶ μεγάλην ἰσχύν. Λοιπὸν ἡ χολερικὴ κρᾶσις εἶνε ἐπίσης ἀντίθετος τῇ φλεγματικῇ, ὅπως καὶ ἡ αἱματώδης τῇ μελαγχολικῇ.

Ἐπειδὴ ὅμως ἕνεκα τῆς ἐνδομύχου συναφείας πασῶν τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος ὁ βίος τῶν νεύρων δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ τῶν λοιπῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν, καὶ τὰ λοιπὰ ὄργανα καὶ συστήματα τοῦ σώματος λαμβάνουσιν οὕτω ἀξίαν τινὰ διὰ τὴν ψυχὴν. Ἡ διαρκὴς κατάστασις ταῦ ὅλου σώματος, καθόσον ἔχει ῥοπήν εἰς τὰς καταστάσεις τῆς ψυχῆς, καλεῖται σωματικὴ ἰδιοφυΐα. Ἡ ἰσχυρὰ ἢ ἀσθενὴς σύστασις τοῦ σώματος, ἡ υἰεία ἢ ἀσθένεια τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἢ ποιότης τοῦ αἵματος, καὶ αὐτὴ ἢ κατασκευὴ τῶν ὀστέων καὶ μυῶν

ἔχει ὠρισμένην ἄξιαν οὐ μόνον διὰ τὸν φυτικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ψυχικὸν καὶ ἀνήκει διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἰδιοφυίαν. Βίς αὐτὴν ἀνήκουσι κατὰ δεύτερον λόγον ἢ καταγωγῇ, τὸ κλίμα, ἢ ἡλικία, τὸ φύλον κτλ, καθόσον ταῦτα ἔχουσι ῥοπὴν εἰς τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἀνθρώπου. — Ἡ κράσις πρέπει πάντοτε νὰ λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ ἀγωγῇ. Ὁ φλεγματικὸς δεῖται κέντρου, ὁ χοληρικὸς χαλινοῦ· ἀπαιτεῖται νὰ μεταχειρίζηται τις μετὰ φειδοῦς σφάλματα τῆς κράσεως, ὡς π. χ. τὴν φλυαρίαν, διάχυσιν καὶ φιλοπαιγμοσύνην τοῦ αἱματώδους, τὴν ζέουσαν ἀγριότητα τοῦ χοληρικοῦ, τὴν νωθρότητα τοῦ φλεγματικοῦ, τὴν ἀθυμίαν καὶ τὸ ἀκοινώνητον τοῦ μελαγχολικοῦ.

ΣΗΜ. 3. Ἡ ἀρχὴ τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς εἶνε ἀντικείμενον τῶν ἀσαφειστάτων παραστάσεων. Ἐνστιγμά τι ὠδήγησε τοὺς ἀνθρώπους ἀνάκαθεν εἰς τὴν φύσιν, ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς ὁποίας τὰ ζῶα, ὡς καὶ τὰ μὴ ἐλεύθερα φυσικὰ ὄντα, ἐπιτυχάνουσιν ἀσφαλῶς τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Οὕτω ἐγεννήθη ἡ ἀρχή, πρέπει τις ἐν παντὶ νὰ ῥυθμίζεται πρὸς τὴν φύσιν· ὁ Rousseau κατέστησε ταύτην τὴν ἀρχὴν βάσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ παιδαγωγικῆς αὐτοῦ. Δημονοῦσιν ὁμως ἐνταῦθα ὅτι ὁ πολιτισμὸς εἶνε διηνεκὴς πόλεμος κατὰ τῆς φύσεως καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ κατὰστασις εἶνε ἡ πλήρης ἀντιστροφή τῆς φυσικῆς κατὰστασεως. Ὁ φύσις δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ μιμώμεθα, δηλ. τὸν φίλαυτον πόλεμον πάντων κατὰ πάντων, ἐνῶ τὸ λογικὸν κηρύττει τὸν νόμον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλανθρωπίας. Πάντα τὰ βδελύγματα τῆς Ἱστορίας, πᾶσαι αἱ διαστροφαὶ τῶν ἀνθρώπων εἶνε κατὰ φύσιν, διότι εἰς οὐδένα φυσικὸν νόμον προσκρούουσιν. «Ἡ φύσις ποιεῖ καθ' ἑκάστην σχεδὸν πᾶν ὅ,τι ἐπισύρει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀγχόνην ἢ τὸ δεσμοτήριον, ἐὰν ποιήσωσιν αὐτὸ εἰς ἀλλήλους.» J. H. Mill περὶ θρησκείας.

§ 45. III. Ἡ ἀγωγή ἔστω σύμφωνος τῇ ἀναπτύξει.

Ἀνάπτυξιν καλοῦμεν τὴν ἐκάστοτε μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν καὶ ἐργασίαν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἥθος, τὴν θρησκείαν, τὴν φιλολογοίαν καὶ τὴν τέχνην. Ἡ ἰδιάζουσα ποιότης τῆς ἀναπτύξεως ἐκδηλοῦται ἐξωτερικῶς ἐν ταῖς διαφόροις πολιτικαῖς, οικονομικαῖς καὶ κοινωνικαῖς διατάξεσιν, ὡς καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν κοινωνικόν, διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ παιδευθῇ διὰ τὴν κοινωνίαν, ἰδίᾳ δι' ἐκείνην, ἐν ἣ ὀφείλει ποτὲ νὰ ἐνεργήσῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἤδη ἢ ἰδέα τῆς τελειότητος, ἥτις παραπέμπει τὸ ἄτομον εἰς τὴν κοινωνίαν (§ 27.)

Ἀσφαλέστατα δὲ θὰ παιδαγωγηθῆ ὁ τρόφιμος διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, ἐὰν μετέχη τῆς ἐργασίας τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Ἡ ἀγωγή θὰ εἶνε σύμφωνος τῇ ἀναπτύξει. Ἐὰν 1) εἶνε ἀνάλογος τῇ ἐποχῇ καὶ 2) ἐθνικῇ.

Ὡς ἀνάλογος τῇ ἐποχῇ θὰ ζητήσῃ νὰ λάβῃ τὸν γενικὸν χαρακτήρα, ὃν ἔχει ἡ μόρφωσις τοῦ παρόντος καὶ ὁ ὁποῖος ἐκδηλοῦται ἐν τισὶ κρατούσαις ἰδέαις τῆς ἐποχῆς, τῷ πνεύματι τῆς ἐποχῆς.*

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μόρφωσις δὲν εἶνέ τι ἀπηρτισμένον, ἡρεμοῦν, ἀλλὰ μόνον σημεῖον μεταβάσεως εἰς τὰς μελλούσας φάσεις τῆς ἀναπτύξεως, ὀφείλει ἡ ἀγωγή ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ ἐνθουμήται ὅτι εἰς ἐκάστην γενεὰν ἐπιβάλλεται νὰ προάγῃ περαιτέρω τὸ ἔργον τῆς προόδου τῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὴν συμβουλήν τοῦ Καντίου.

«Οἱ παῖδες πρέπει νὰ παιδαγωγῶνται συμμέτρως οὐχὶ πρὸς τὴν παροῦσαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι πιθανῶς βελτιοῦνα κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δηλ. πρὸς τὰς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ὅλου προορισμοῦ αὐτῆς».

Πρὸς τούτοις ὀφείλει ἡ ἀγωγή νὰ εἶνε ἐθνικῇ δηλ. σύμφωνος πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἔθνους, ἥτις ἐμορφώθη ἐν τῇ πορείᾳ τῶν χρόνων διὰ τῆς κοινῆς πατρίδος, κοινῶν ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ τυχῶν, κοινῆς καταγωγῆς, μάλιστα δὲ διὰ τοῦ κοινοῦ δεσμοῦ τῆς γλώσσης ὡς φορέως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀρχηγὸς τῆς ἀρχῆς τῆς συμφώνου τῇ ἀναπτύξει ἀγωγῆς

* Λέγοντες ὅμως ταῦτα δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ παρακολουθῆ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐν παντί, π.χ. ν' ἀπομιμῆται πάσας τὰς ἀτοπίας αὐτῆς, νὰ ὑποκύπῃ εἰς πάσας τὰς μαυρίας τοῦ συρροῦ. Τούναντίον ἐκ τοῦ πλήθους τῶν στοιχείων τῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ ἐκλέγῃ ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἄριστα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Τὸ τὰ μάλιστα ἐπικίνδυνον ὅμως θὰ ἦτο, ἐὰν ὁ παιδαγωγὸς ἤθελε νὰ παιδαγωγῆσῃ τὸν τρόφιμον αὐτοῦ ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ ἐννοίᾳ μορφῶν ἀναπτύξεως* ἤδη ἀπρηχαιωμένων χωρὶς νὰ διανοίξῃ τοὺς πνευματικοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ κατανοῆ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ.

εἶνε ὁ Ἀδόλφος Δειστερβέγιος. Ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς ἠγωνίσθη ὁ Dupanloup.

ΣΗΜ. Ἡ ἀνάπτυξις ὡς τὸ βασιλεῖον ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἀντιτίθεται εἰς τὴν φύσιν ὡς τὸ βασιλεῖον ἀσυνειδήτου ἀνάγκης. Ἡ ἀνάπτυξις ὡς ἐλεύθερον δημιούργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος μετέχει πασῶν τῶν ἀτελειῶν αὐτοῦ. Προοδεύει κατ' ὀλίγον ἐν τῷ χρόνῳ, εἶνε ἀτελής καὶ ἀτελείωτος ἐν ἐκάστη ἐπὶ μέρους φάσει, δὲν εἶνε ἐλευθερά ἀποπλανήσεων καὶ ἀνοησιῶν. Οὕτω π.χ. ἐκ τῆς ἡμετέρας περιωπῆς θεωροῦμεν τὴν ἀνάπτυσιν τοῦ Μεσαίω·νος μετὰ τοῦ τιμαριωτικῆς αὐτῆς συστήματος καὶ τῶν δικαστηρίων τῶν αἰρετικῶν ὡς τι πεπαλαιωμένοι. Δοιπὸν ἢ ἀνάπτυξις οὐσα εὐμετάβλητος καὶ ἀτελείωτος δὲν δύναται νὰ εἶνε διὰ τὸν παιδαγωγὸν ὁδηγός, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μεταχειρίζεται μὲν οὗτος ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν κριτικὴν, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποκρούσῃ αὐτὴν· διότι ἡ ἀνάπτυξις εἶνε τὸ περιέχον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κολυμβᾷ ὁ τρῶφιμος μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ αὐτοῦ. Ἐκ τούτου τοῦ περιέχοντος πρέπει νὰ δανεισθῇ ὁ παιδαγωγὸς τὰς ὕλας, τὰς ὁποίας χρειάζεται ὁ τρῶφιμος πρὸς πνευματικὴν αὐτοῦ τροφήν, πρέπει ν' ἀκολουθῇ τὰ ρεύματα τούτου τοῦ περιέχοντος, ὅπου φαίνονται εἰς αὐτὸν ἐπιτήδεια πρὸς ἔφισιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραδοθῇ τυφλῶς εἰς αὐτό.

§ 46. IV. Ἡ ἀγωγή ἀκολουθεῖτω τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ ἰδεολογίας καὶ πραγματισμοῦ.

Ἡ ἀνάπτυξις εἶνε διηνεκὴς πρόοδος ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ἐν τῷ πνεύματι τῆς τελειότητος. Ταύτης μετέχουσιν αἱ ἀλλήλας διαδεχόμεναι γενεαὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὅψεις τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἐργασίας. Πᾶς τις ἀπολαύει τῶν καρπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπέπανε μέχρι τοῦδε ἢ ἠθοποίησις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ· ἕκαστος ὅμως ὀφείλει καὶ νὰ ἐργάζεται πρὸς τὴν προαγωγὴν ταύτης τῆς ἀναπτύξεως.

Πᾶν ὅ,τι ἐν ταύτῃ τῇ γενέσει ἤδη ἐπετεύχθη ἐμφανίζεται ὡς πραγματικόν, πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ, ὡς ἰδανικόν· πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἢ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, τῶν ἐπαγγελματιῶν, τοῦ τύπου, τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἦσαν ἰδανικὰ ἀγαθὰ. Τὴν σήμερον ἀνήκουσιν ἐν ταῖς ἀνεπτυγμέναις πολιτείαις εἰς τὰ πραγματικά.

Ἐὰν ἀπαντες οἱ ἀνθρώποι ἐπαιδαγωγῶντο ἐν τῷ πνεύματι

παχυλοῦ πραγματισμοῦ μόνον διὰ τὰς ἐν τῷ παρόντι ὑφιστα-
 μένας καταστάσεις, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον θὰ συνέβαινε τότε ἐκ μέ-
 ρους τῆς ἀγωγῆς ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς ἀναπτύξεως. Βεβαίως
 αὕτη δὲν θὰ ἀνεχαιτίζετο διὰ τοῦτο, θὰ ἐξετελεῖτο ὅμως ἀνευ
 τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐναντίον αὐτῆς.

Ἐὰν δὲ τοῦναντίον οἱ ἄνθρωποι ἐπαιδαγωγοῦντο μόνον διὰ
 μελλούσας ἰδανικὰς καταστάσεις, θὰ ἐκινουῦντο ἐντὸς φαντα-
 σιώδους κόσμου καὶ δὲν θὰ νύχαιριστοῦντο ἐν τῷ πραγματικῷ,
 δηλ. θὰ ἦσαν δυστυχεῖς.

Ἡ ἀληθὴς ἀγωγή ὀφείλει νὰ τηρῇ τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ
 τῶν δύο τούτων ἐσχάτων ἀντιθέσεων· ὀφείλει νὰ προσφέρῃ²
 εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ τροφίμου πρὸς ἀντίληψιν καὶ ἀπόλαυσιν τὸ
 ἀγαθὸν καὶ τέλειον, τὸ ὁποῖον ἡ ἀνάπτυξις μέχρι τῆς ὥρας ἐ-
 πέπανε, κατ' ἄξιαν τιμῶσα αὐτό· ὀφείλει ὅμως καὶ νὰ ἀποκα-
 λύπτῃ εἰς αὐτὸν καὶ τὰ πρότυπα τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ
 τοῦ ἀγαθοῦ, τὰ ὁποῖα εἰς μάτην ἀναζητοῦμεν ἐν τῷ ὑπάρχοντι
 κόσμῳ.

Ἔργον παντὸς ἀτόμου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ εἶνε νὰ πραγ-
 ματώσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ πρότυπα ταῦτα κατὰ τὸ μέ-
 τρον τῶν οἰκείων δυνάμεων καὶ ἀναλόγως τῆς οἰκείας θέσεως
 διὰ τῆς εἰρηνικῆς ὁδοῦ τῆς ἐργασίας. Εἶνε μὲν βεβαίως τοῦτο
 ἐν πρώτοις ἔργον τῶν πρώτων καὶ ἀρίστων τοῦ ἡμετέρου γένους·
 ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ πῶς θὰ ἀνα-
 πτυχθῶσιν αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τοῦ τροφίμου καὶ ποῖαν
 ἐξωτερικὴν θέσιν θὰ καταλάβῃ οὗτός ποτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀ-
 νάγκη νὰ ποιήσῃ πᾶν ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατόν
 ἱκανὸν πρὸς ἐκπλήρωσιν τούτου τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

«Δύναται τις νὰ κρίνῃ μετὰ τῆς μεγίστης ἐπιεικειᾶς τοὺς
 ἀνθρώπους καὶ τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα, δύναται νὰ ἔχῃ ἀνοι-
 κτοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τὸ ὑπάρχον ἀγαθὸν, καὶ ὅμως ὅλη
 ψυχῇ νὰ εἶνε προσηλωμένος εἰς τὴν εἰκόνα καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα
 τοῦ τελείου, τὸ ὁποῖον θὰ φέρῃ ὁ μέλλον χρόνος.» (Νειμεύερος).

ΣΗΜ. Ἡ παροῦσα φάσις τῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ χα-
 ακτηρισθῇ ὡς σημαντικῶς προκεχωρηκυῖα καὶ δὴ καὶ ὕλικῶς, καὶ πνευ-
 ματικῶς καὶ κοινωνικῶς. Διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μέσων τῆς πα-

πραγωγῆς καὶ τῆς συγχοινωνίας κατέστησαν τὰ ὑλικά ἀγαθὰ προσιτὰ καὶ εἰς τὸν ἐλάχιστον, ὥστε πᾶς τις δύναται νὰ ζῆ βίον ἀξιον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐλευθερίαν. Εἶνε σπουδαῖον νὰ ἐνθουμώμεθα τοῦτο· διότι αἱ εὐλογίαι τῆς προόδου τῆς ἀναπτύξεως εἶνε εὐεργεσία, τὴν ὁποίαν αἱ προηγηθεῖσαι γενεαὶ παρέσχον εἰς τὴν ἡμετέραν γενεάν καὶ εἰς ἕκαστον ἡμῶν. Αὕτη ἡ εὐεργεσία ἀπαιτεῖ κατὰ τὴν «ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως», ἀνταπόδοσιν· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος προτρέπει εἰς προαγωγὴν τῆς ἀναπτύξεως. Αὕτη ἡ περαιτέρω προαγωγή εἶνε ἡ φυσικὴ ἀνταπόδοσις τῶν εὐεργεσιῶν, τὰς ὁποίας ἐπιδαψιλεύει τοσοῦτον ἀφθόνως εἰς ἕκαστον ἄτομον ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις.

§ 47. V. Ἡ ἀγωγή ἔστω ἐνιαία.

Ἐνιαία καθίσταται ἡ ἀγωγή, ἐὰν πάντα τὰ μέτρα αὐτῆς τείνωσι πρὸς τὸν ὕψιστον σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἔχη ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ συνειδήσιν τούτου τοῦ σκοποῦ καὶ πάντα τὰ μέτρα αὐτοῦ πρέπει νὰ εἶνε μόνον μέλη μιᾶς ἀλύσεως, μέρη ἐνὸς ὀργανικοῦ ὄλου.

Αἱ διάφοροι παιδαγωγικαὶ ἐνέργειαι πρέπει νὰ τεθῶσιν εἰς ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν ἵνα προέρχηται ἐξ αὐτῶν ὅλη μόρφωσις.

Αὕτη ἡ ἁρμονία ἀνάγκη νὰ ἐπικρατῇ κατὰ τρεῖς ὄψεις· ἐν ταῖς μέτροις τοῦ αὐτοῦ παιδαγωγοῦ τοῖς χρονικῶς ἀφισταμένοις ἀπ' ἀλλήλων, ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων τῶν συμπληρουμένων ἀλλήλα καὶ ἐν τῇ συνεργείᾳ τῶν παιδαγωγούντων προσώπων κατὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ αὐτοῦ τροφίμου.

Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει πρὸ πάντων νὰ εἶνε σύμφωνος πρὸς ἑαυτὸν καὶ νὰ μένη ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτόν. Πᾶσα ἀθαιρεσία, πᾶν πείραμα ἐπὶ τοῦ τροφίμου γινόμενον ἄς μὲνη ἀποκεκλεισμένον τῆς ἀγωγῆς.

Καὶ τὰ διάφορα παιδαγωγικὰ μέσα, π. χ. ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα, ἡ χορηγία, ἡ προσταγὴ, ἡ παιδονομία καὶ ἡ ὁδηγία, πρέπει νὰ συμπληρῶσι καὶ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλα. Δυσκολωτάτη καθίσταται ἡ ἀγωγή ὅπου ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα εὐρίσκονται εἰς διαφωνίαν.

Ὅπου τέλος πολλὰ πρόσωπα ἐκτελοῦσι τὴν ἀγωγήν, ἐκεῖ ἀπαιτεῖται κοινὴ βουλὴ καὶ γνώμη καὶ σύμπραξις ἵνα μὴ πα-

ραλύεται ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐνὸς διὰ τῶν μέτρων τοῦ ἄλλου. Οὕτω πρέπει νὰ συνεργάζωνται ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ, ἡ σχολὴ καὶ ἡ οἰκία. Ὅπου ἔν τινι τάξει τοῦ σχολείου ἢ ἐν τινι παιδευτηρίῳ συνεργάζονται πολλοὶ διδάσκαλοι, ἐκεῖ εἶνε ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ μένωσιν ἐν διηνεκεῖ συνεννοήσει διὰ περιοδικῶν συνεδριῶν. Τὸ σύστημα, καθ' ὃ εἷς διδάσκαλος διδάσκει ἅπαντα τὰ μαθήματα τῆς τάξεως, ὑπερέχει σημαντικῶς τοῦ τῶν ειδικῶν διδασκάλων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐμπιστεύεται τὴν ὅλην ἀγωγὴν εἰς μίαν μόνην χεῖρα.

Ἐὰν ἐνθυμηθῇ τις ὅτι ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀνθρώπου τινὸς συνεργάζονται οὐ μόνον γονεῖς καὶ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ θεοὶ, θεαῖαι, ὑπέρητρίαι καὶ συμπαίκτορες, καὶ ὅτι ἐκτὸς τούτων μέτεχουσιν αὐτῆς τρεῖς ἰσχυροὶ μυστικοὶ συνεργάται (§ 4), κατανοεῖ ὅτι δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ δώσῃ τις εἰς τὴν ἀγωγὴν τὴν ἀπαιτουμένην ἐνότητα, μάλιστα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐποχῇ, ὅτε αἱ βιωτικαὶ σχέσεις καθίστανται μᾶλλον περίπλοκοι, οἱ δὲ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι πλέον ἐν τῷ ἤθει καὶ τῇ παραδόσει τὸν ὁδηγόν, τὸν ὅποτον εἶχόν ποτε.

ΣΗΜ. Ἡ σχολὴ ὀφείλει νὰ ἐπωφεληθῇ πᾶσαν εὐκαιρίαν ἵνα τηρῇ ἑαυτὴν ἐν συνεννοήσει καὶ ἀλληλεπιδράσει πρὸς τὴν οἰκίαν. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀγωγῆς ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ οἰκία ἀρνεῖται τὴν σύμπραξιν, ἐνίοτε μάλιστα καθαιρεῖ ὅ,τι ψυχοδόμησεν ἡ σχολή.*

§ 48. VI. Ἡ ἀγωγή ἔστω νοήμων μεταχειριζομένη ὀρθῶς τὰ παιδαγωγικὰ μέσα.

Ἡ ὀρθὴ χρῆσις τῶν παιδαγωγικῶν μέσων κανονίζεται ὑπὸ τῶν ἐξῆς παραγγελμάτων.

* Μόνον ὅταν ἔνθεν μὲν ἡ οἰκία παρακολουθῇ μετ' ἐνδιαφέροντος τὴν ἐπέκτασιν τῆς γνώσεως, δυνάμεως καὶ βουλήσεως, τὴν ὁποίαν παράγει ἡ σχολή, αἱ δὲ ἐντυπώσεις τῆς σχολῆς εὐρίσκωσιν ἐν αὐτῇ ἠχώ, ἔνθεν δὲ ἡ σχολὴ γινώσκη νὰ ἐνσπείρῃ τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς προτροπὰς αὐτῆς ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐποπτεῖων τῷ παρασκευασθέντι ἐν τῇ οἰκίᾳ, μόνον τότε φθάνουσιν ἕως εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τὰ συνηωμένα ἀποτελέσματα ἀμφοτέρων, ἐν οἷς ὀριμάζουσι τὰ φρονήματα καὶ λανθάνουσι τὰ σπέρματα τοῦ χαρακτῆρος.

1) Οὐδὲν ὑπάρχει παιδαγωγικὸν μέσον δυνατόν νὰ καταστήσῃ περιττὰ πάντα τὰ λοιπά. Ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἀποκλειστικῶς οὔτε ἐπὶ προσταγῶν, οὔτε ἐπὶ διδαχῶν, οὔτε ἐπὶ ποινῶν. Πρὸς ἔφιξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς θὰ ἀποδειχθῇ ὡς κατάλληλον ὅτῃ μὲν τοῦτο, ὅτῃ δ' ἐκεῖνο τὸ μέσον, ἢ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ συνδυασμὸς τις πολλῶν παιδαγωγικῶν μέσων.

2) Ὅπου ἀρκοῦσιν ἡπιώτερα μέσα, ἄς ἀποφεύγῃ τις τὰ ἰσχυρότερα. Ἡ προσταγὴ καὶ ἡ ἀπαγόρευσις εἶνε ἰσχυρότερα ἢ ἡ διδαχὴ καὶ τὸ παράδειγμα· ἡ ποινὴ ἰσχυροτέρα ἢ ἡ ἀμοιβή. Ὅπου λοιπὸν ἀρκεῖ ἡ προσταγὴ δὲν θὰ καταφύγῃ τις εἰς τὴν ἀμοιβὴν ἢ τὴν ποινήν.

3) Πᾶν παιδαγωγικὸν μέσον ἔχει πρὸς τῇ καλῇ αὐτοῦ ὄψει καὶ τὴν ὑποπτον καὶ δύναται νὰ καταστήσῃ ἐπικίνδυνον διὰ κατὰχρησέως καὶ ὑπερβολῆς. Ἡ διδαχὴ προκαλεῖ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ δύναται νὰ γεννήσῃ τὴν πρόωρον γηραιοφροσύνην καὶ τὴν ἄκαιρον περιέργειαν, ὁ φόγος ἀμβλύνει, ἡ ἀμοιβὴ καθιστᾷ κενόδοξον, τὸ παράδειγμα φέρει μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακὸν κτλ.

4) Τὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἐνεργοῦσιν, ἐὰν μεταχειρίζηται τις αὐτὰ ἀκολούθως. Τοῦτο ἔπεται ἤδη ἐκ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀγωγῆς. Ὅ,τι τις ἔν τινι περιπτώσει ἐχορήγησεν, ἐπεδοκίμασεν, ἐπέταξε, δὲν πρέπει νὰ ψέγῃ, ἀρνήται, ἀπαγορεύῃ ἐν ἄλλῃ περιπτώσει. Ἐνταῦθα βεβαίως πρέπει ν' ἀποβλέπῃ τις καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἡλικίας καὶ τῆς μορφώσεως καὶ εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν περιστάσεων. Ὅ,τι ἀρνεῖται τις εἰς τὸ νῆπιον, δύναται νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν παῖδα. Ἐνταῦθα ἀνήκει πρὸς τούτοις καὶ ὅτι αἱ προσταγαὶ πρέπει νὰ ἐκτελῶνται, οἱ νόμοι νὰ τηρῶνται, αἱ ὑποσχέσεις καὶ ἀπειλαὶ νὰ ἐκτελῶνται.

5) Δὲν πρέπει νὰ γίνηται τσοαύτη χρῆσις τῶν παιδαγωγικῶν μέσων, ὥστε νὰ καταρτῶσιν εἰς ἀχρηστίαν. Τοῦτο ἰσχύει ἰδίᾳ περὶ τῶν ἰσχυροτάτων παιδαγωγικῶν μέσων, τῶν ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φειδωλῆς χρήσεως αὐτῶν καὶ τὰ ὅποια διὰ τοῦτο δύναται τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἔκτακτα παιδαγωγικὰ μέσα. Καθ' ἐκάστην δύναται τις νὰ διδάσκῃ, ὀφείλει ὅμως νὰ μὴ τιμωρῇ καθ' ἐκάστην.

6) Τὰ παιδαγωγικὰ μέσα τέλος ἀνάγκη νὰ εὐρίσκωσι τὸ στήριγμα καὶ τὴν τελείωσιν αὐτῶν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ παιδαγωγοῦ. Οὐδὲν ὑπάρχει παιδαγωγικὸν μέσον δυνάμενον νὰ παραγάγῃ τὸ προσήκον ἀποτέλεσμα καθ' ἑαυτὸ, ἐξ ἀντικειμένου, ἄνευ συμπαθητικῆς μεσιτείας τοῦ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο διακρίνει τὴν ἀγωγὴν οὐσιωδῶς τῆς ἰατρικῆς· ἐν ταύτῃ μᾶλλον σημαίνουνσι τὰ μέσα, ἐν ἐκείνῃ μᾶλλον ὁ μεσιτεύων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐπισηφάνειον ἰδιαιτέρων παιδαγωγικῶν συνταγῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦσι μόνον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ μεμορφωμένου καὶ ἠθικοῦ παιδαγωγοῦ, ὡς καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦ μηχανοποιῆσαι τὴν ἀγωγὴν. Διὰ τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ παιδαγωγοῦ εἶνε τὸ ἀφανέστατον μὲν, σπουδαιότατον δὲ τῶν παιδαγωγικῶν μέσων.

ΣΗΜ. Οὕτω ἐφθάσαμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκθέσει τῶν παιδαγωγικῶν μέσων καὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἀρχῶν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ παιδαγωγοῦ. Τοῦτο καθαγιάζει πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέσα καὶ χορηγεῖ εἰς αὐτὰ τὴν προσήκουσαν δύναμιν. Διὰ διπλοῦ δεσμοῦ συνδέεται ὁ τρέφειμος μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, διὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἀγάπης· διὰ τοῦ μὲν ἐξυψοῦται ὁ παιδαγωγὸς ὑπὲρ τὸν τρέφειμον, διὰ τῆς δὲ συγκαταβαίνει ἡπίως πρὸς αὐτόν. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ὁ μὲν πατὴρ ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὸ ἀξίωμα, ἡ δὲ μήτηρ μάλιστα τὴν ἀγάπην. Τὸ μὲν ἀξίωμα στηρίζεται ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ ἡ δὲ ἀγάπη ἐπὶ τῆς κλίσεως. Ἐν τῇ σχολῇ πρέπει ὁ διδάσκαλος μάλιστα ν' ἀπολαύῃ τοῦ σεβασμοῦ. εὐτυχῆς, ἐάν δύνηται νὰ ἐλύσῃ καὶ τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς ἀγάπης καθίστανται πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέσα δραστικώτερα· τὸ χορηγηθὲν γίνεται δεκτὸν μετὰ χαρᾶς, τοῦ μὴ χορηγηθέντος εὐχαρίστως ὑφίσταται ὁ μαθητὴς τὴν στέρησιν· τὰς διαταγὰς ἀκολουθεῖ προθύμως, τὰς ἐντολάς ἐκτελεῖ μετὰ ζήλου, τὸ ἀφανέστατον ἀντικείμενον, ἐν βλέμμα, μία λέξις γίνεται διδαχὴ· καὶ αὕτη ἡ ποιηὴ, ἐάν τὸ πρᾶγμα κατατήσῃ μέχρι ποινῆς, λαμβάνει ὑψηλοτέραν σημασίαν ἀποβάλλουσα διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς δυσμενείας τὸ ἐπικίνδυνον· αἱ διδασκαλαὶ ὁμιλοῦσιν ἀπὸ καρδίας εἰς τὴν καρδίαν, τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου ἔλκει ἀκατασχέτως τὸν παῖδα πρὸς ἑαυτό. Πόσον οἰκτρὰ παρίσταται τὸ ὑναντίον ἢ παιδαγωγία, ὅπου λείπει ἢ τῆς ἀγάπης μεσολάβησις ἐν τῇ χρήσει τῶν παιδαγωγικῶν μέσων. Τούτου ἕνεκα ἡ ἀγωγή ἐν σωφρονιστηρίοις, στρατιωτικοῖς καταστήμασιν, οἰκτροφείοις κλ. δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ὑπερβῇ ὄρισμένον τι μέτρον.

Τ Μ Η Μ Α Ι Ι Ι .

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 49. **Ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς.**

Μέθοδος τῆς ἀγωγῆς εἶνε ἡ κατὰ σχέδιον πορεία ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ἀρχῶν καὶ τῇ χρήσει τῶν παιδαγωγικῶν μέσων πρὸς ἐφικτὸν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς

Αὕτη ἡ κατὰ σχέδιον πορεία πρέπει νὰ διευθύνῃ καὶ κανονίζῃ τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τροφίμου διὰ ψυχολογικῶς ἠτιολογημένων μέτρων ἵνακαταστήσῃ αὐτὸν ἱκανὸν πρὸς τὸν μέλλοντα προορισμὸν αὐτοῦ· πρέπει: πρὸς τοῦτο νὰ μεταχειρίζεται ὀρθῶς τὰ παιδαγωγικὰ μέσα καὶ νὰ εἶνε ἐν τούτοις ἐνιαία.

Τὸ ἔργον ὅμως τῆς ἀγωγῆς εἶνε λίαν περίπλοκον, ἐξαρτᾶται ἐκ λίαν πολλῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ὄρων καὶ στηρίζεται λίαν ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας τοῦ παιδαγωγοῦντος προσώπου· ὥστε ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξυψωθῇ μέχρι τῆς κυρίως εἰδικῆς ἐκθέσεως τῆς πορείας ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς. Ὑπάρχουσιν ἴδιαι ὁδοὶ (σχέδια, προγράμματα) τῆς διδασκαλίας, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἴδια ὁδὸς τῆς ἀγωγῆς· διότι ὁ βίος εἶνε ἀπείρως ποικιλώτερος ἢ ἡ σχολή. Ἡ μέθοδος λοιπὸν οὐδεμίαν παρέχει συνταγὴν, διὰ τῆς συμφώνου τοῖς παραγγέλμασι χρήσεως τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο ἕκαστος, καὶ ὁ μὴ κεκλημένος εἰς τοῦτο, νὰ φθάσῃ εἰς ἀσφαλῆ ἀποτελέσματα· ἡ μέθοδος διαγράφει μᾶλλον τὰς γενικωτάτας γραμμὰς, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἐργασθῇ ἡ ἀγωγή ὡς ἐλευθέρα τέχνη.¹

Ἐντὸς τοῦ διὰ τῆς μεθόδου χαραχθέντος διαγράμματος προσαρμόζεται ἡ προσωπικὴ ἐνέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας, μεταβαλλομένας περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας τελεῖται ἡ ἀγωγή. Αὕτη ἡ προσαρμογὴ εἶνε ἔργον τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται τις ν' ἀποκτήσῃ μηχανικῶς.

κῶς, ὅπως καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἐλευθέραν τέχνην, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσοικειωθῇ πνευματικῶς.²

Ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν

1) τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. 2) τὴν *ιδιοφυίαν* τοῦ τροφίμου καὶ 3) τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις.

Μόνον τὸ πρῶτον σημεῖον εἶνε διαρκές, τὰ δύο ἄλλα εἶνε μεταβλητά. Ἡ δυσκολία τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἀγωγή ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτῆς ἐργάζεται διὰ δύο μεταβλητῶν ποσῶν (πρὸβλ. § 5 σημ. 1).

Ἐπειδὴ δὲ διττὴ εἶνε ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς ἐν γένει, ἀγωγή ἐν στενωτ. σημ. καὶ διδασκαλία, εἰς ἃς προστίθεται ὡς τρίτη προπαράσκευαστικὴ καὶ βοηθητικὴ ἡ παιδονομία, καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς ἐν γένει θὰ εἶνε μέθοδος τῆς παιδονομίας, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς ἐν στενωτ. σημ.

Ἡ παιδονομία ἢ παιδαγωγικὴ ἀστυνομία ζητεῖ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἡσυχίαν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ ἐργασία τῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς ἐναντίον διαταράξεων καὶ νὰ ἐθίσῃ τὸν τρόφιμον νὰ προσαρμύζηται εἰς τὴν κοινωνικὴν τάξιν, καὶ οὕτω νὰ οικειοποιηθῇ τὰς ἐμμέσους ἀρετὰς τοῦ νὰ κἀθηται ἡσυχος καὶ νὰ σιωπᾷ, νὰ τηρῇ τὴν τάξιν, νὰ εἶνε ἐπιμελής, ἀκριβής, ἀβρόφρων καὶ κόσμιος, εὐδιάλλακτος, φειδωλὸς κλ. Λοιπὸν ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς ἐξωτερικῆς διαγωγῆς ἢ τῆς λεπτῆς ἐξωτερικῆς πειθαρχίας καὶ προπαιδείας τῆς ἐσωτερικῆς ἀγωγῆς.

Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν ἐνταῦθα αἱ τρεῖς κύριαι ἐνεργεῖαι τῆς ἀγωγῆς ὡς πρὸς τὰς ἐν αὐταῖς ἐφαρμοστέας σπουδαιοτάτας μεθόδους.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ μηχανοποιηθῇ· εἶνε ἱερὸν ἀξίωμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδαγωγοῦντος προσώπου. Ἡ παιδαγωγικὴ δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἄλλο τι, ἢ ν' ἀναβιάσῃ τὸν παιδαγωγὸν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἔργου αὐτοῦ, καὶ νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν τοὺς ὅρους, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται πᾶσα ἐπιτυχία ἐν τῇ ἀγωγῇ. Πάντα τὰ λοιπὰ πρέπει νὰ προσθέσῃ ὁ παιδαγωγὸς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τοῦ οἰκείου αὐτοῦ προσώπου τοῦ κεκαθαρμένου διὰ τῆς σχολῆς τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως.

ΣΗΜ. 2. Ἐπειδὴ ἡ ἀγωγή δὲν εἶνε μηχανικὴ ἐνέργεια, ἀλλ'

ἐλευθέρα τέχνη, διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει δι' αὐτὴν μία μόνη ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν ἄγουσα ὁδὸς, ἀλλὰ πολλαὶ τοιαῦται ὑπάρχουσιν ὁδοὶ καὶ ποικίλαι μορφαί. Ἐὰν ἐπιχειρῶμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις νὰ χαρακτηρίσωμεν τὰς κυρίας μεθόδους τῆς ἀγωγῆς, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι αὐταὶ αἱ μέθοδοι δὲν ἀποκλείουσιν, ἀλλὰ συμπληροῦσιν ἀλλήλας, παριστῶσαι μόνον διαφόρους ὄψεις τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας· ὅτι μάλιστα ἡ ἀποκλειστικὴ χρῆσις μιᾶς μόνης μεθόδου, εἴτε τῆς παιδονομίας, εἴτε τῆς συνανατροφῆς, εἴτε τῆς διδασκαλίας, κατ' ἀνάγκην θὰ ἦγεν εἰς μονομέρειαν. Πᾶσα μέθοδος ἀποτελεῖ ἰδίαν πρόσδοον εἰς τὸ ὅλον τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας.

§ 50. I. Ἡ Παιδονομία.

Ἡ φυσικὴ ποιότης τοῦ παιδὸς δεικνύει ῥοπήν πρὸς τὸ ἀτίθασον καὶ ἀχαλίνωτον, τὸ ὅποῖον ἀδιαφοροῦν περὶ ἄλλων ὑπακούει μόνον εἰς τὰς οἰκειὰς ἐπινοίας καὶ διαθέσεις, ῥίπτει τὸν παῖδα εἰς ποικίλους κινδύνους καὶ ἀδιαφορεῖ περὶ πάντων τῶν μέτρων τῶν ἐνηλίκων. Ὁ παῖς δὲν θέλει νὰ κάθηται ἤσυχος, θέλει νὰ λάβῃ πᾶν ἀνὰ χεῖρας, νὰ καταστρέψῃ πᾶν· θέλει ν' ἀναβῆ ὑπὲρ τὸν φράκτην τοῦ γείτονος, νὰ τύψῃ τοὺς συμπαίκτας, συντόμως εἰπεῖν, πανταχοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν (§ 13, 2). Ἀγωγή δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ, ἐὰν ἀφίετο εἰς αὐτὸν αὕτη ἡ ἰδιογνωμοσύνη.

Τοῦτο λοιπὸν τὸ φύσει ἀντίθασον, τὸ ὅποῖον δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐν παντὶ μὴ παιδαγωγηθέντι, διὰ τοῦτο δὲ ἀνγκώγῃ παιδί, ἀνάγκη νὰ θραυσθῇ· θραύεται δὲ, ἐὰν διασώζῃ τις τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῆς βίας καὶ ἀνακαλῆ τὸν παῖδα ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς.

Ἡ κοινωνικὴ τάξις εἶνε τετραπλῆ.

1) Ἡ τάξις τῶν προσώπων ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις αὐτῶν σχέσεσι καὶ θέσεσιν.

2) Ἡ τάξις τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν τοπικὴν αὐτῶν παραλληλίαν.

3) Ἡ τάξις τοῦ χρόνου ὡς διαδοχὴ τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν κωδωνοκρουσίαν.

4) Ἡ τάξις τοῦ ἤθους ὡς μορφή τῆς συνανατροφῆς.

Ὁ τρόφιμος πρέπει ν' αναγκάζεται νὰ σέβηται τὰ πρόσωπα ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν, ν' ἀφήνῃ τὰ πράγματα ἐν τάξει, νὰ τηρῇ τὸν χρόνον καὶ νὰ φυλάττῃ τὴν ἐξωτερικὴν εὐσχημοσύνην.

Τὸ ἄθροισμα τῶν διατάξεων καὶ ἐπεεργειῶν, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῆς ἀγωγῆς ἵνα διατηρῶσι τὸν τρόφιμον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἶνε ἡ παιδονομία. Τὰ παιδαγωγικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ἡ παιδονομία, εἶνε ἀρνήσεις καὶ βία, προσταγὴ καὶ ἀπαγόρευσις, ἀπειλὴ καὶ ποινὴ.

Ἡ παιδονομία ἀδιαφοροῦσα ἐν ἀρχῇ περὶ ἠθικῶν ἐπιδράσεων καὶ τείνουσα μόνον εἰς τὸ νὰ διατηρῇ τὸν τρόφιμον ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς τάξεως δὲν εἶνε μὲν ἀκόμη ἀγωγὴ, εἶνε ὅμως οὐσιώδης προϋπόθεσις αὐτῆς καθιστῶσα δυνατὴν τὴν σκόπιμον ἐπέμβασιν εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἀνάπτυξιν τοῦ τροφίμου.

Ἐμμέσως ὅμως γίνεται καὶ ἀγωγὴ ἀποκαθιστῶσα διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ τροφίμου ἐντὸς τῶν κοινωνικῶν ὁρίων καὶ διὰ τῆς ὑποταγῆς αὐτοῦ ὑπὸ τὴν βούλησιν τοῦ παιδαγωγοῦ τὴν γενικὴν μορφήν τῆς ἠθικότητος, τούτέστι τὴν ὑποταγὴν τῆς βουλήσεως ὑπὸ ὑψηλότερον νόμον. Ἀπὸ ταύτης τῆς ὑποταγῆς μέχρι τῆς κυρίως ἠθικῆς ὑπακοῆς εἶνε μόνον ἓν βῆμα ἀκόμη, τὸ ὁποῖον κατορθοῦται διὰ τῆς προσθήκης τῆς ἐλευθέρας ὑποταγῆς ἀντὶ τῆς ἐξηραγκασμένης. Οὕτω παιδαγωγεῖ ἡ μήτηρ τοὺς παῖδας ἤδη διὰ τούτου ὅτι κρατεῖ αὐτῶν παιδονομοῦσα, ἔστω κατ' ἀρχὰς καὶ μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἔχῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Ἐπίσης εἶνε ἤδη εἶδος ἀγωγῆς ἡ ἐξωτερικὴ τάξις, ἣν τηρεῖ ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ σχολῇ.²

Λοιπὸν ἡ κατ' ἀρχὰς ἀκόμη μὴ σκοπομένη, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐλλείπουσα παιδαγωγικὴ ἐνέργεια τῆς παιδονομίας συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐβίβει εἰς τὴν ὑπακοήν.

Οὕτω ἡ παιδαγωγικὴ παιδονομία εἶνε εἰκὼν τῆς αὐτονομίας, εἰς ἣν ὀφείλει ποτὲ νὰ ὑποχωρήσῃ.³

Εἰς τὴν παιδονομίαν ἀνήκουσι πρὸ πάντων ἡ πλήρωσις τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, καλὴ ἐπιτήρησις, σκόπιμος ἐνασχόλησις καὶ διηνεχὴς ἀσκησις καὶ ἐθισμός.

ΣΗΜ. 1. Ἀντὶ γνησίας βουλήσεως ἀποφασίζούσης ὑπὲρ καταλλήλου

διαγωγῆς ἐκρήγνυται ἐν ἀναγώγῳ παιδὶ ἀγρία, ἀχαλίνωτος ἐνέργεια, ἣτις στρέφεται τῆδε κάκεϊσε, ἣτις εἶνε πηγὴ ἀταξιῶν, ἣτις προσβάλλει καὶ ἐνοχλεῖ τὰς ἐνασχολήσεις καὶ διατάξεις τῶν ἐνηλίκων, ἣτις ἀπειλεῖ κίνδυνον εἰς τὴν οἰκειάν υἱείαν καὶ εἰς τὸ μέλλον πρόσωπον τοῦ παιδός. Ὑπὸ τῆς ὀρμῆς ἀγρίων ἐπιθυμιῶν ἐρεθίζεται ὁ παῖς νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν ὀρίων αὐτοῦ. Λοιπὸν ἀντὶ τοῦ νὰ ῥυθμίζηται πρὸς λόγους ἐξ ἀντικειμένου παραδίδεται ὁ παῖς διηνεχῶς εἰς τὰς ἐξ ὑποκειμένου κυμάνσεις τοῦ θυμικοῦ αὐτοῦ, ὅπως διεγείρονται ἐν αὐτῷ κατὰ πᾶσαν στιγμήν. Διὰ τοῦτο ἐκτελεῖ ἐν πάσῃ στιγμῇ ἀμέσως ὅ,τι ἐπέρχεται εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ μετεβλήθη ἐν αὐτῷ εἰς ἐπιθυμίαν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ παιδαγωγικὴ κυβέρνησις (παιδονομία) εἶνέ τι ἀντίστροφον τῆ πολιτικῆς κυβερνήσεως. Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως δὲν εἶνε νὰ καταστήσῃ τοὺς πολίτας ἐναρέτους καὶ εὐτυχεῖς, ἀλλὰ μόνον νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν αὐτῶν διὰ διατηρήσεως τῆς δικαιολογικῆς τάξεως. Αὕτη ἡ τάξις ἐπιβάλλει εἰς ἕκαστον ἄτομον λίαν ἐπαισθητὴν πίεσιν, εἰς ἣν ὅμως ὑποκύπτει τοῦτο λίαν εὐχαρίστως, διότι γινώσκει ὅτι αὕτη ἡ πίεσις εἶνε ἡ προϋπόθεσις τῶν μεγάλων ἐκείνων ὠφελειῶν, τὰς ὁποίας ἀρύεται ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ συνδέσμου. Ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ πλεῖστοι τῶν πολιτῶν, δηλ. ἅπαντες οἱ εὔφρονοῦντες καὶ πνευματικῶς ὑγιεῖς κυβερνῶνται ἀφ' ἑαυτῶν, χωρὶς νὰ γείνη ἀνάγκη νὰ λάβῃ μέτρα περὶ αὐτῶν ἡ κυβερνητικὴ δύναμις. Τοιαῦτα μέτρα λαμβάνονται μόνον κατὰ τῶν ἀσθενῶν τὴν ψυχὴν, τῶν ἀσώτων, τῶν διαπραττόντων κοινὰ καὶ πολιτικὰ ἐγκλήματα. Οὕτω καὶ ἐν τῇ παιδονομίᾳ (τῇ παιδαγωγικῇ κυβερνήσει) τοῦ ἀγαθοῦ παιδὸς δεσπόζει ἡ γενικὴ καὶ εἰθισμένη τάξις προθύμως ὑποτασσομένου εἰς ταύτην τὴν τάξιν, καὶ ἐὰν δὲν κατανοῇ κατ' ἀρχὰς τὴν ὠφέλειαν αὐτῆς.

ΣΗΜ. 3. Ἡ παιδαγωγικὴ κυβέρνησις (ἡ παιδονομία) μονιμοποιεῖται κατ' ὀλίγον, ἐν ᾧ μέτρῳ ἐπιτυγχάνει νὰ ἐθίσῃ τοὺς παῖδας εἰς τὴν ὑπακοήν. Ὅπου λείπει αὕτη, ἐπέρχεται ἀναρχία, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ δύναται νὰ διατηρηθῇ τεχνητῶς μόνον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τρομοκρατίας. Ἐν οἰκογενεαῖς, ἐν αἷς οἱ παῖδες ἕνεκα τῆς ἀδυναμίας τῶν γονέων ἐπιτρέπεται νὰ πράττωσιν ὅ,τι θέλουσι, διαδέχονται ἀλλήλας ἀχαλίνωτος ἀναρχία καὶ παιδαγωγικαὶ καταστροφαί. Ἐκ δὲ τῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ἀπειλεῖ ἕνεκα τῆς ἐκπεπτακυίας σχολικῆς τάξεως ἡ ἀναρχία, ἀκούεται ἡ ἐπίκλησις τῆς ῥάβδου.

§ 51. Ἡ θεραπεία.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει πλῆθος ἀναγκῶν, αἵτινες βιάζουσι πρὸς πλήρωσιν, καὶ αἱ ὁποῖαι, ἐὰν ἀφαιρεθῇ ἐξ αὐτῶν αὕτη ἡ πλή-

ρωσις, οὐ μόνον κωλύουσι τὴν μέλλουσαν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ γίνονται καὶ πηγὴ ἀταξιδῶν.

Ἀπέναντι τούτων τῶν ἀναγκῶν ἴσταται ἡ φυσικὴ ἔνδεια, ἣτις ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῶν ἐνηλίκων. Ἡ βοήθεια ἐκδηλοῦται ὡς θεραπεία τοῦ παιδός, δηλ. ὡς μετ' ἀγάπης πληρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ.

Τὴν ἀγωγὴν ἐνδιαφέρει πολὺ ἂν πληροῦνται αὐταὶ αἱ ἀνάγκαι καὶ πῶς πληροῦνται· διότι ἐκ τοῦ τρόπου ταύτης τῆς πληρώσεως ἐξαρτῶνται αἱ σπουδαιόταται ιδιότητες τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεία πρέπει νὰ φροντίζῃ περὶ ἀέρος, κατοικίας, ἐνδυμασίας, τροφῆς, θερμοκρασίας (ἀποσκληρύνσεως πρὸς αὐτὴν) καθαριότητος (θεραπείας τοῦ δέρματος), κινήσεως καὶ ἡρεμίας, ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, ὑγείας καὶ ἀσθενείας, προφυλάξεως τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἰδίᾳ πρέπει νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὰς ἐμφύτους ὁρμὰς, διότι αὐταὶ εἶνε αἱ μόνιμοι πηγαὶ ἀνθρωπίνης ἐνδείας, αἵτινες δύνανται μὲν νὰ κανονισθῶσιν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐκριζωθῶσιν. Ὅποιαν περίσκεψιν καὶ ὁποῖα μέτρα ἀπαιτεῖ ἡ ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀγωγῆς βεβαίως μόνον ἀμυντικὴ θεραπεία τῆς γενετησίου ὁρμῆς!

Ἡ θεραπεία εἶνε ἡ κυρία παιδαγωγικὴ μέθοδος ἐν τῇ πλήρει ἀγάπῃ πατρικῆ οἰκίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ παιδικοῦ κήπου (νηπιαγωγείου) πρωταγωνιστεῖ καὶ σημαίνει τι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δημοτικῇ σχολῇ. Ἡ σχολὴ ὀφείλει νὰ θεραπεύῃ τοὺς τροφίμους αὐτῆς χορηγοῦσα εἰς αὐτοὺς τὸν ἀναγκαῖον ἀέρα, τὸ ἀναγκαῖον φῶς, τὴν ἀναγκαῖαν κίνησιν καὶ ἀπομακρύνουσα αὐτῶν βλάβας παντὸς εἶδους καὶ ἀντιδρῶσα ἐπομένως εἰς τὴν ἕνεκα ὑπερμέτρου ἐργασίας διακινδύνευσιν τοῦ εὐγενεστάτου ὀργάνου τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐγκεφάλου. Καὶ ἡ δικαίως τόσον τιμωμένη Γυμναστικὴ εἶνε σπουδαία ὡς θεραπεία τῆς ἀνάγκης πρὸς κίνησιν.

Ἡ θεραπεία καὶ διὰ τοῦτο εἶνε σπουδαία, διότι ἡ ὑγεία εἶνε προϋπόθεσις τῆς ἀγωγῆς. «Δὲν δύναται τις νὰ παιδαγωγῆσῃ πολὺ, ἐὰν ὀφείλῃ νὰ φεῖδῃται τοῦ φιλασθένου παιδός· ἤδη τούτου ἕνεκα ἀνάγκη νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν ἀγωγὴν ὡς πρώτη προπαρασκευὴ δίαίτα ὑγιεινὴ.» (Ἑρβαρτος).

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς πληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ παιδὸς δύνανται νὰ νοηθῶσι δύο ὑπερβολαί, αἵτινες ἀντίκεινται ἀλλήλαις ὡς *μαλθακότης* καὶ *σκληραγωγία*. ἡ παιδικὴ θεραπεία θὰ φύγῃ μὲν τὴν πρώτην, δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ δὲ τὴν τελευταίαν μέχρις ἐσχάτων.

Ἐν γένει ἡ θεραπεία ἐκδηλοῦται ὡς *χορηγία* τοῦ ἀναγκαίου, ἄρρησις τοῦ ὑπερμέτρου, *προσαγωγή* τοῦ ὠφελίμου, ἀπόκρουσις τοῦ βλαβεροῦ. Ἡ χορηγοῦσα θεραπεία ἐμψυχοῦται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀγάπης, ἥτις ἀντανακλάται ἀπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸν τρόφιμον. Ἡ ἀρνούμενη θεραπεία εἶνε σχολὴ τῆς στερήσεως, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς βουλήσεως, ἐπομένως καὶ εἰς τὴν τελειότητα.

Ἐν τῷ ὀρθῷ μέτρῳ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως φανεροῦται ἡ περίσκεψις τῆς παιδαγωγικῆς θεραπείας.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου προέρχονται αἱ ἐπιθυμίαι, αἵτινες ἄγουσι διὰ πληρώσεως εἰς ποικίλην βούλησιν, εὐκόλως κατανοεῖται ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεία ῥυθμίζουσα θετικῶς διὰ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως τὴν τάσιν τῆς βουλήσεως εὐρίσκειται ἐν στενωτάτῃ σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος. Αἱ ἀρεταὶ τῆς ἐγκρατείας, τῆς ἀποχῆς, τοῦ θάρρους, τῆς καθαριότητος καὶ εὐσχημοσύνης, τῆς ἀγάπης τῆς τάξεως δύνανται εὐκόλως νὰ ἐμφυτευθῶσιν εἰς τὸν παῖδα διὰ περισκεμμένης θεραπείας.

§ 52. Ἡ ἐπιτήρησις.

Ἡ ἐπιτήρησις ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν.

1) ὡς παρατήρησις τοῦ τροφίμου γινομένη ἵνα καταμάθωμεν τὴν ἐσωτερικὴν φυσικὴν ποιότητα καὶ τὴν τάσιν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, καὶ 2) ὡς ἐξέλεγχις τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ διαγωγῆς γινομένη ἵνα περιορίζωμεν αὐτὸν προσηκόντως καὶ προστατεύωμεν κατὰ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν κινδύνων.

Ἡ πᾶρατηρητικὴ ἐπιτήρησις εἶνε ἐπίσης ἀναγκαία διὰ τὸν παιδαγωγὸν ὡς καὶ διὰ τὸν τρόφιμον· δι' ἐκείνον, διότι μόνον τιοιουτοτρόπως δύνανται νὰ τελειοποιηθῇ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τέχνῃ

καταμανθάνων τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ἀποτελέσματά τῆς χρήσεως τῶν παιδαγωγικῶν μέσων· διὰ τοῦτον, διότι ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς τότε μόνον δύναται νὰ εἶνε ἐπιτυχῆς, ἐὰν ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου καὶ προσκολλᾶται εἰς τὴν πορείαν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως.

Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτήρησις ἢ ἡ παιδαγωγικὴ ἀστυνομία ἀσχεῖ πάντοτε πρὸς τινὰ ἐπὶ τοῦ τροφίμου, διότι περιέχει ἐν ἑαυτῇ δυσπιστίαν εἰς τὴν δύναμιν ἢ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα αὐτὴν μετὰ προσοχῆς.

Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτήρησις εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαία ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀγωγῆς, ὅτε ἡ φυσικὴ ἀδυναμία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀσθένεια τοῦ τροφίμου ἀπαιτεῖ διηνεκῆ βοήθειαν· πρὸς τοῦτοις ἀπαιτεῖται ἐκεῖ, ἔνθα ἀπειλοῦσι τὸν τρόφιμον φυσικοὶ καὶ ἠθικοὶ κίνδυνοι, ἐὰν π. χ. εἶνε συνηθρισμένοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ πολλοὶ παῖδες ἄνευ ἐργασίας, ὅτε ἐπιχειροῦσι ποικίλας ἀνοησίας, ἀμα παρατηρήσαντες ὅτι δὲν ἐπιτηροῦνται.¹

Ἡ παιδαγωγικὴ ἀστυνομία δὲν πρέπει ὅμως νὰ προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ περιστέλλῃ πᾶσαν ἐλευθέραν κίνησιν τοῦ παιδὸς καὶ νὰ ὠθῇ αὐτὸν εἰς δολιότητα καὶ ὑπόκρισιν. Ὅσῳ μᾶλλον προοδεύει ἡ ἀγωγή καὶ εὐρίσκει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τροφίμου στηρίγματα διὰ τὰ μέτρα αὐτῆς, τοσοῦτω μᾶλλον εἶνε ἀνάγκη προσφέρουσα εἰς τὸν τρόφιμον βαθμὸν τινὰ ἐμπιστοσύνης νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν πρόθυμον ὑπακοὴν καὶ τὴν σύμφωνον τῷ καθήκοντι διαγωγὴν αὐτοῦ. Ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει ἐπιτρέπεται νὰ λάβῃ μυστικὰς καὶ ἐξεζητημένας μορφὰς ἢ νὰ καταστήσῃ μέχρι τοῦ συστήματος τῆς κατασκοπεύσεως ἐνὸς μαθητοῦ διὰ τῶν ἄλλων.

Οὐδόλως ὅμως προσκρούει εἰς τοῦτο τὸ νὰ ἀνατίθεται ἐν τῇ σχολῇ ὡς τιμητικὸν ἀξίωμα εἰς τινὰς ὠριμωτέρους καὶ ἠθικοὺς μαθητὰς ἢ ἐπιτήρησις τῶν λοιπῶν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ διδασκάλου.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἐπιτήρησις εἶνε μάλιστα ἀναγκαία ἐν λίαν συχναζομέναις σχολαῖς, «ἐνθα συσσωρεύονται πλήθη μαθητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔρχονται εἰς ἀδιάλυτον ἐπαφὴν καὶ συγχρωτισμὸν παιδαριώδης τρόπος καὶ ἀνοησία, ἀγρία φυσικὴ δύναμις καὶ ἰσχυρὸν συναίσθημα αὐτῆς, ἡ μεγίστη ἀνομοιότης τῶν κράσεων, τῶν κλίσεων, τῶν προδιαθέσεων, ἐκτὸς τούτων πολλάκις πρόωρος διφθορὰ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς». (Νε-

ιεύερος) «οὕτω δὲ αὐξάνει λίαν καὶ ἐρεθίζεται ἡ ἐσωτερικὴ εὐκίνησις τῶν μαθητῶν. Ὅ,τι δὲν σκέπτεται ὁ εἷς, τοῦτο ἐπέρχεται εὐκόλως εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἄλλου καὶ ὅ,τι οὗτος ἐπίνοεῖ, τοῦτο εἶνε ἔτοιμος ἐκεῖνος νὰ ἐκτελέσῃ. Τινὰ πραξικοπήματα τέρπουσι καὶ τοὺς θεωμένους συντρόφους, ὁ δὲ πρωτουργὸς αὐτῶν ἐλκύει εἰς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν αὐτῶν. τοῦτο δὲ παρασύρει καὶ ἄλλους εἰς τὸ νὰ γείνωσιν ἄξιοι ὁμοίας διακρίσεως δι' ὁμοίων πράξεων. Πρὸς τούτοις ἔν τισι σχολαῖς οἱ μαθηταὶ ἀλάσσοι συνεχῶς, οἱ μὲν ἔρχονται, οἱ δὲ ἀπέρχονται. Ἐνεκα τούτου μεταβάλλεται πάντοτε τὸ γενικὸν πνεῦμα τῶν σχολῶν καὶ κυμαίνεται ἀδιακόπως, οὐδέποτε δὲ φθάνει εἰς τοιαύτην σταθερότητα καὶ μονιμότητα, ὥστε νὰ δύνηται τις νὰ ἔχῃ πίστιν εἰς αὐτὸ, ἐάν ποτε ἤθελε λάβει τὴν ὀρθὴν διεύθυνσιν». (Τσίλλερ).

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀδιάκοπος ἐπιτήρησις ἀποτρέπει τοὺς παῖδας τοῦ νὰ ἀποπειρῶνται καὶ νὰ λαμβάνωσι πείραν ἑαυτῶν καὶ παῖδες καὶ οἱ νέοι πρέπει νὰ διακινδυνεύωνται, ἵνα γείνωσιν ἄνδρες».

§ 53. Ἡ ἀσχολία.

Ὡς λίαν συνήθης μορφή τῆς ἀγωγῆς καὶ σπουδαῖον στήριγμα τῆς κυβερνήσεως (παιδονομίας) ἐμφανίζεται ἡ ἀσχολία.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀργίαν πᾶν εἶδος ἀσχολίας ἔχει εὐεργετικὴν τινα ῥοπήν εἰς τὸν τρέφιμον περιορίζον τὴν φυσικὴν ἀνησυχίαν καὶ ἀχαλίνωτον ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ συνάγον τὰς διασκεδασμένας ἰδέας αὐτοῦ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐργασίας.

Οὕτω καθίσταται ἡ ἀσχολία οὐ μόνον σπουδαῖον μέτρον τῆς παιδονομίας, ἀλλὰ καὶ σχολεῖον τῆς προσοχῆς καὶ συναγωγῆς τοῦ πνεύματος, καὶ αὐτῆς τῆς ἠθικότητος.

Ἡ ἀσχολία εἶνε ἢ παιδιὰ ἢ ἐργασία. Ἐκείνη μὲν ἐκτελεῖται χάριν ἑαυτῆς, αὕτη δὲ χάριν ξένου σκοποῦ παρέχοντος ὠφέλειάν τινα.

Πᾶσα ἐργασία ἐντείνει καὶ συνδέεται μετὰ τινος βίας προερχομένης σωματικῶς μὲν ἐκ τῆς διαρκοῦς ἐντάσεως μῶν τιμῶν (μονότονον κάθισμα, βᾶδισμα, τὸ φέρειν βᾶρος, τὸ αἶρειν βᾶρος κτλ.), πνευματικῶς δὲ ἐκ τῆς πιέσεως, ἣν ἐξασκεῖ ἡ τὴν ἐργασίαν διευθύνουσα πλεθὺς παραστάσεων ἐπὶ τῶν εἰς τὴν συνειδήσειν συνωθουμένων ἀντιθέτων παραστάσεων, κατ' ἀμφότερας δὲ τὰς ὄψεις ἐκ τινος μονομεροῦς ἐξαντλήσεως τῆς ἐνεργείας τῶν νεύρων.

Ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα ζητεῖ ἡ παιδιὰ νὰ διατηρῇ εὐκίνητον τὴν ἐνέργειαν τῶν νεύρων διὰ τινος ῥυθμικῆς διαδοχῆς κινήσεων καὶ παραστάσεων.

Διὰ τὴν πρώτην ἀγωγὴν τοῦ παιδὸς ἡ παιδιὰ εἶνε τὸ καταλληλότετον μέσον τῆς ἀσχολίας. Ἡ παιδιὰ ἐνεργεῖ λίαν εὐεργετικῶς παρέχουσα εἰς τὰς ἀχαλινώτους προσπάθειάς τοῦ παιδὸς τὴν ἀβίαστον παροχέτευσιν καὶ προπαρασκευάζουσα τὸν παῖδα διὰ τὴν σοβαρωτέραν ἐργασίαν.

Αἱ σκόπιμοι παιδῖαι ἀνάγκη νὰ εἶνε.

1) ἀκίνδυνοι: 2) διεγερτικοὶ καὶ μορφωτικοί.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι μάλιστα αἱ ἐνασχολητικαὶ παιδῖαι τοῦ Φροϊβέλου (πρὸς βλ. § 64). Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τῶν παιδιῶν τούτων συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι οὐ μόνον πληροῦσιν ἀπλῶς τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπιχειροῦσιν ἐν μορφῇ παιδιᾶς μὲρψωσίν τινα τῶν αἰσθητηρίων, τῆς κινητικῆς συσκευῆς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τῆς φωνῆς, τῆς μουσικῆς καὶ γεωμετρικῆς ἐποπτείας.

Ἀνωτέρα εἶνε βεβαίως ἡ σοβαρὰ ἐργασία. Ἢδη ἔχει τι τὸ ἠθοποιῶν ἐν ἑαυτῇ ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀφοσίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἀσχολίαν, ἣτις ἀσχέτως πρὸς τὴν ἀτομικὴν κλίσιν καὶ διάθεσιν ἐκτελεῖται ἐξ ὑπακοῆς πρὸς σκέψεις ἀνωτέρου εἶδους ἐπὶ μακρὸν χρόνον, πολλάκις μέχρις ἐξαντλήσεως. Ἡ ἐργασία ὡς σχολεῖον τῆς σοβαρᾶς συναγωγῆς τοῦ πνεύματος, τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ ἐντάσεως, τῆς κοινωνικῆς συμπράξεως ἐν τῷ μεγάλῳ οικονομικῷ ἐργαστηρίῳ τῆς κοινωνίας, μάλιστα δὲ ὡς σχολεῖον τῆς ἠθικῆς ὑπακοῆς θὰ μένη πάντοτε μία τῶν σπουδαιότατων μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.* Διὰ τοῦτο ὀναμαστοὶ παιδαγωγοὶ ἀπήτησαν νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν δημοσίαν ἀγωγὴν πλησίον τῆς διδασκαλίας ἡ κυρίως ἐργασία ἐν ταῖς σχολαῖς. Ἐν τοῖς παρεναγωγείοις πρὸ πολλοῦ εἰσῆχθησαν τὰ γυναικεῖα χειροτεχνήματα· διὰ τὰ ἄρρενα θὰ ᾔσαν καταλληλότεταται, ὅπου ἐπιτρέ-

* Τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν τῶν παραπεσόντων (ἐγκληματιῶν κλ.) ἐπιχειρεῖ ἡ πολιτεία διὰ τῆς ἐργασίας. Τὰ διορθωτικὰ καθιδρύματα τῆς πολιτείας εἶνε οἰκίαι ἐργασίας.

πουσιν αἱ περιστάσεις, ἡ κηπουρικὴ, ἡ ξυλουργία καὶ ἡ τορνευτικὴ.

ΣΗΜ. Ἐνασχολοῦμεν τοὺς παῖδας ἵνα παροχτεύσωμεν τὴν ἐν αὐτοῖς κρυπτομένην ἐσωτερικὴν ἀνησυχίαν καὶ ἐμποδίσωμεν ποικίλας ἀσχημοσύνας. Οὕτω φροντίζει ἤδη ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡ μήτηρ περὶ τινος ἐνασχολήσεως τῶν παιδῶν καὶ περιστέλλει τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, συντόμως εἰπεῖν, ἵνα σωθῆ ἔκ τῆς ζωηρότητος αὐτῶν. Ἡ ἀφοσίωσις εἰς ἐνασχόλησιν ἤσυχον, συμβιβαζομένην πρὸς τὴν τάξιν τῆς οἰκίας ἢ τῆς σχολῆς δὲν ἀφήνει νὰ γεννηθῶσιν αἱ ἀκανόνιστοι ἐπιθυμίαι, τὰς ὁποίας ἐκβλαστάνει ἡ ἀνία τῆς ἀργίας, καὶ καταπνίγει ἐν τῷ σπέρματι τὰς τάσεις πάσης ἀσχήμονος καὶ ἀλόγου συμπεριφορᾶς τῶν παιδῶν. Τοιοῦτω τρόπῳ οἰοεὶ ὀρύσσονται ὄχαιοι διὰ τὴν ἀνησυχον ζωηρότητα καὶ ἐνέργειαν τοῦ παιδός, εἰς τοὺς ὁποίους δύναται νὰ εἰσρεύσῃ αὕτη ἄνευ ζημίας. Οὕτω λαμβάνεται πρόνοια ὅπως μὴ εὗρη αὕτη ψευδῆ διεξοδὸν καὶ στραφῆ, εἴτε ἀσκόπως, εἴτε ἐπίτηδες, κατὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

§ 54. Ἡ ἀσκησις καὶ ὁ ἐθισμός.

Ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον πεπροικισμένος διὰ τινῶν προδιαθέσεων, ἀλλ' ἄνευ τινὸς δεξιότητος. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ μάθῃ μετὰ κόπου πᾶν, ὅ,τι ὀφείλει νὰ γείνη ἢ νὰ κατορθώσῃ. Καὶ αὐτὸ τὸ βᾶδισμα καὶ αἱ ἀπλοῦσταται χειρονομίαι εἶνε δεξιότητες ἀποκτηθεῖσαι κατὰ μικρὸν.

Ἡ ἐκμάθησις νέας τινὸς δεξιότητος γίνεται ἐν ἀρχῇ μόνον μετὰ δυσκολίας καὶ ἀπαιτεῖ τὴν πλήρη ἔντασιν τοῦ νοῦς ἡμῶν. Διὰ συνεχοῦς ἐπαναλήψεως κατανικῶνται αἱ δυσκολίαι καὶ μετὰ πολλὰς ἐπιτυχεῖς ἀποπειράς ἐπέρχεται ἡ ἐπιτηδειότης, ὥστε αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι γίνονται ἄνευ τινὸς συνεργείας τοῦ πνεύματος μηχανικῶς (ἀσυνειδήτως).

Οὕτω παράγουσιν οἱ χειρῶνακτες καὶ οἱ καλλιτέχναι διὰ τῆς ἐξησκημένης χειρὸς αὐτῶν προϋόντα καὶ τεχνουργήματα ἐκπλήττοντα τὸν μὴ ἡσκημένον. Πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐκμάθῃ τὸ κρούειν τὸ κλειδοκύμβαλον, τὸ ἄδειν, τὸ ἀναγινώσκειν, γράφειν καὶ ἰχνογραφεῖν, τὸ ἰππεύειν καὶ κολυμβᾶν καὶ δι' ἐπιμόνου ἀσκήσεως νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς τεχνικῆς δεινότητος. Ἡ ἀσκησις κάμνει τὸν τεχνίτην στηρίζεται δὲ αὕτη ἐπὶ ἔξεως, ἥτις καθίσταται διὰ τὸν ἄνθρωπον δευτέρα φύσις.

Καὶ ἡ τέχνη τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς δύναται ν' ἀποκτηθῆ μόνον διὰ διηνεκῶν, ὁμοίων ἀποπειρῶν, λοιπὸν δι' ἀσκήσεως καὶ ἕξεως. Ἡ μέθοδος τῆς ἀσκήσεως ζητεῖ νὰ διευθύνῃ τὸν τρόφιμον εἰς τὴν ὁδὸν τῶν ἠθικῶν ἕξεων καὶ νὰ διατηρῆ αὐτὸν ἐν ταύτῃ τῇ ὁδῷ ἐναντίον τῶν δελεασμάτων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς στιγμῆς.¹

Τοῦτο ἐπιτυγχάνει ἡ ἀγωγή παρασκευάζουσα εἰς τὸν τρόφιμον τὰς εὐκαιρίας τῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ ἀποκόπτουσα τὰ δελεάσματα τῆς ἀντιθέτου. Χορηγία καὶ ἄρνησις, προσταγὴ καὶ ἀπαγόρευσις, διδασκαλία καὶ παράδειγμα εἶνε ἐνταῦθα τὰ ἀνάλογα παιδαγωγικὰ μέσα.

Τοὺς καρποὺς ταύτης τῆς μεθόδου βλέπει τις ἐν οἰκογενεαῖς χρηστῶν ἡθῶν, ἐν αἷς οἱ παῖδες μόνον καλὰ παραδείγματα ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἡ τάξις τοῦ βίου συνεπάγεται μόνον ἠθικὰς ἕξεις.

Ἡ μέθοδος αὕτη δύναται νὰ παραγάγῃ σπουδαῖα ἀποτελέσματα διὰ γενέσεως μεγάλων δυνάμεων τῆς ἠθικῆς ἀδρανείας. Ἐπειδὴ ὅμως εἰσάγει ἀντὶ τῆς ἐλευθέρως ἠθικῆς σκέψεως τὸν μηχανισμόν τῆς ἕξεως, δὲν δύναται νὰ ἐξυψώσῃ τὸν τρόφιμον εἰς τὸ ὕψος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῆς, ἐὰν ἐξέλθῃ οὗτος τῆς συνήθους τροχιάς καὶ τεθῆ ἐνώπιον τῆς αὐτεξουσίου ἀποφάσεως.

Ἡ ἀποκλειστικὴ χρῆσις ταύτης τῆς μεθόδου ἄγει εἰς τιθάσευσιν. Ταύτην εὐρίσκουμεν ἐν ἔθνεσι, παρ' οἷς ἡ ἀγωγή στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς παραδόσεως (Σινική).

ΣΗΜ. Δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶ τις τὴν δύναμιν ἠθικῆς ἕξεως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀγωγῆς. Διότι ἡ ἕξις μετατρέπει τὴν σκληρὰν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἰς εὐκόλον δεξιότητα. Ὅ,τι εἶνε ἐν τῷ βίῳ τῶν ἔθνῶν τὸ ἦθος, τοῦτο εἶνε ἐν τῇ ἀγωγῇ ἡ καθ' ἑξῆς ἀσκησις. Ἡ ἐπιπολαιότης, ἣτις καταστρέφει τὸ καθ' ἑαυτὸ ἄκακον ἔθνικόν ἦθος, προσβάλλει καὶ τὴν ἠθικότητα δυσκολεύουσα σημαντικῶς τὴν τέχνην τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἐν τούτῳ κεῖται σήμερον ἡ μεγίστη δυσκολία τῆς ἀγωγῆς, ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ διδάσκῃ, ὅπου ἔπρεπε μὲν νὰ ἐθίζῃ, ἀλλὰ δὲν δύναται, διότι ἀφήρσαν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν πρὸς τοῦτο ἢ ἠρνήθησαν εἰς αὐτὸν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅτι τοῦλάχιστον τὰ πέραν τοῦ τρόφιμου λόγῳ καὶ ἔργῳ διάκεινται δυσημένως πρὸς τοιαῦτα

μέτρα. Εἰς τὰς ἕξεις, αἵτινες ἐδυσκολεύθησαν διὰ τῶν τάσεων τῆς πα-
 ρούσης ἐποχῆς, ἀνήκουσιν αἱ πρὸς τὴν ἐγκράτειαν, τὴν ἀπλότητα,
 τὴν μετριοφροσύνην, τὴν ἀνιδιοτέλειαν. Ἄλλαι δὲ διηκολύνθησαν διὰ
 τῶν ἡθῶν, π. χ. ἡ ἕξις πρὸς τὴν καθαριότητα, εὐσχημοσύνην κλ. Ἄνευ
 τῶν τυπικῶν ἕξεων τῆς τάξεως, τῆς ὑπακοῆς, τῆς προσοχῆς οὐδὲν θά
 κατάρθου ἢ ἀγωγή.

Καὶ τὸ ἀπομανθάνειν εἶνε σπουδαῖον ὡς ἕξις ἀρνητικῆ. Δύναται δὲ
 νὰ ἐπιτευχθῇ πολλάκις διὰ μεταβολῆς τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ βίου,
 ἐν αἷς ζῆ ὁ τρόφιμος.

§ II 55. Ἡ διδασκαλία.

Ἡ ἀγωγή δύναται νὰ θεμελιωθῇ καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας.
 Δυνάμεθα νὰ παιδαγωγῶσμεν τινα διδάσκαλους αὐτόν.

Ἡ διδασκαλία δὲν ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἐξωτερικὴν διαγω-
 γὴν τοῦ τροφίμου, οὔτε τὴν μόρφωσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ,
 ἀλλὰ ζητεῖ νὰ παιδαγωγῆσῃ αὐτὸν διὰ μορφώσεως τοῦ κύκλου
 τῶν ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο συντελεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς,
 τουτέστι τὴν ἠθικότητα τοῦ τροφίμου, μόνον ἐμμέσως.

Ἡ ἠθικότης ἐν γένει εἶνε εὐπειθεια τῆς βουλήσεως εἰς τὴν
 γνῶσιν. Ἡ διδασκαλία ἐπεκτείνουσα, διορθοῦσα καὶ μονιμοποι-
 οῦσα τὴν γνῶσιν διευκολύνει τὴν ἀφομοίωσιν τῆς βουλήσεως
 πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ προάγει τὴν ἠθικότητα. Κατὰ Σωκράτην
 ἡ ἀρετὴ εἶνε ἐπιστήμη.

Ἴνα παιδαγωγῇ ἡ διδασκαλία ἀνάγκη νὰ ἔχη ῥοπήν εἰς τὴν
 βούλησιν. Ἐπενεργεῖ δὲ ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἡ διδασκαλία, ἐὰν
 αἱ γνώσεις, τὰς ὁποίας μεταδίδει, καὶ αἱ παραστάσεις, τὰς ὁ-
 ποίας ἐξεγείρει, μεταβάλλωνται εἰς ἐλατήρια τῆς βουλήσεως.
 Ὅμως δὲ παραστάσεων ἐπιτηδεῖα νὰ παρουσιάζηται ὡς ἐλατή-
 ριον ὀρισμένης βουλήσεως καλεῖται ἐνδιαφέρον.

Λοιπὸν ἡ διδασκαλία παιδαγωγεῖ ἐπεκτείνουσα διὰ τῆς διε-
 γέρσεως πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν καὶ
 ἐξεγείρουσα τὴν πνευματικὴν εὐκίνησιν. Οὕτω προάγει ἡ διδα-
 σκαλία τὴν ἠθικότητα τοῦ τροφίμου πολυτρόπως· ἰδίᾳ δὲ

1) ἀντιδρῶσα εἰς τὴν γένεσιν σφοδρῶν ἐπιθυμιῶν κα παθῶν,
 τὰ ὁποῖα ἀποβαίνουν τοσοῦτον ἐπικίνδυνα εἰς τὴν ἠθικότητα.
 Ἡ ἀγριότης τῶν ἐπιθυμιῶν ἐλαττοῦται κατὰ λόγον τῆς ἐπεκ-

τάσεως τοῦ πνευματικοῦ ὀρίζοντος, ἡ δὲ τυφλὴ δύναμις αὐτῶν θραύεται ἐν ταῖς πλουσίαις καὶ ἐνδομήχοις σχέσεσι κύκλου παραστάσεων πολυμερῶς μεμορφωμένου.

2) προφυλάττουσα ἀπὸ τὴν ἀργίαν, ἀπὸ τὴν κενότητα τοῦ θυμικοῦ καὶ τὴν ἀνίαν, διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ πνεύματος ἐν διηνεκεῖ ἐντάσει καὶ πληρώσεως τῆς συνειδήσεως διὰ σημαντικῶν παραστάσεων.

3) ἄγουσα εἰς ἀπροκατάληπτον, διὰ τοῦτο δὲ λογικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιθυμίας· διότι ἐμποδίζει τὸν ἄνθρωπον νὰ παραδίδῃται εἰς τὰ παρατυχόντα ἐλατήρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως καὶ διευκολύνει αὐτὸν εἰς τὸ ν' ἀποφασίσῃ νὰ βούληται καὶ πράττῃ μετὰ προηγηθεῖσαν σκέψιν.

4) ἄγουσα εἰς πλουσίαν καὶ πολυμερῆ βούλησιν, ἥτις εἶνε καθ' ἑαυτὴν ἀντικείμενον τῆς ἀμέσου ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος.

5) πληροῦσα τὴν συνείδησιν παραστάσεων ἐχουσῶν ἀξίαν, αἵτινες παρέχουσιν εἰς τὴν ὑψηλοτέραν, βελτίονα, λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὑπεροχὴν ὑπὲρ τὴν αἰσθητικότητα.

ΣΗΜ. Ἐρ' ὅσον ἡ διδασκαλία περιορίζεται εἰς τὴν μετάδοσιν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσιν ἴδιον κόσμον καθ' ἑαυτάς καὶ κεῖνται ἐναποτεταμιευμένοι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ ὡς νεκρὸς θησαυρὸς, δὲν δύναται ἐπὶ τοσοῦτον νὰ γείνη λόγος περὶ ἀγωγῆς διὰ τῆς διδασκαλίας. Ἴνα παιδαγωγῆ ἡ διδασκαλία πράγματι, ἀνάγκη ὁ δι' αὐτῆς καλλιεργούμενος κύκλος παραστάσεων νὰ συνδέηται ὀργανικῶς μετὰ τῶν λοιπῶν παραστάσεων καὶ συμπερόντων τοῦ τροφίμου, ὅπως μὴ γεννηθῆ τυχόν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς συνειδήσεως εἰδός τι διπλογραφίας, ὧν ἡ ἑτέρα ὑπολογίζει διὰ τῶν ἀπλῶς θεωρητικῶν ἐννοιῶν τῆς διδασκαλίας, ἡ δὲ ἑτέρα διὰ τῶν πρακτικῶν σχέσεων τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ἀποκαθίσταται αὕτη ἡ σύνδεσις, ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνονται αἱ σπουδαί, δηλ. ἐκ τούτου, ἂν προσοικειοῦται τις τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας μᾶλλον μηχανικῶς, ὥστε ν' ἀποτελῆ αὕτη ἐν καθ' ἑαυτὸ ὑφιστάμενον συνύφασμα σειρῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐδὲν πρέπει νὰ μετακινήθῃ, ἢ ἂν διαθέτει τις αὐτὴν ἐλευθέρως, ὥστε νὰ δύνηται ν' ἀποσπᾷ πᾶσαν ἐπὶ μέρους γῶσιν ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς συνδέσεως καὶ νὰ χρησιμοποίῃ αὐτὴν ἐκεῖ, ἔνθα ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς, π. χ. νὰ σχετίσῃ τοὺς νόμους τῆς Φυσικῆς πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, τὴν ἱστορίαν πρὸς τὸ παρόν.

§ 56. Πολυμερές ενδιαφέρον.

Κατὰ τὸν Ἑρβαρτον δύναται τις νὰ διακρίνη ἕξ κύρια εἶδη ἐνδιαφέροντος.

1) Τὸ ἐμπειρικὸν, τὸ ὁποῖον εἶνε ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἐμπειρίαν ὡς τοιαύτην, δηλ. πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα καὶ γεγονότα. Τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον ἀντιλαμβάνεται τὴν φύσιν ὡς πληθὺν φαινομένων, εἰς τὴν καινότητα καὶ ποικίλην μεταβολὴν τῶν ὁποίων ἀφοσιούται.

2) Τὸ θεωρητικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται ὡς ὄρμη πρὸς τὴν ἔρευναν, ἣτις ἀνερευνᾷ τὴν συνάφειαν τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν σχέσιν λόγου καὶ ἀκολουθίας, αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, σκοποῦ καὶ μέσων, καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ ἐξυψοῦται ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἐποπτειῶν εἰς καθολικὰς ἐννοίας καὶ θεωρίας.

3) Τὸ καλαισθητικὸν ἐνδιαφέρον ὡς αἴσθησιν τοῦ καλοῦ. Τοῦτο παρακολουθεῖ τὴν ἐμπειρικὴν ἀντίληψιν προσάπτον εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας κρίσεις αἰρέσεως καὶ φυγῆς.

4) Τὸ συμπαθητικὸν ἐνδιαφέρον ὡς μέθεξιν τῶν θυμικῶν καταστάσεων, τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ὑποδέχεται τὰς ὁρμὰς, τὰς ὁποίας εὕρισκε ἐν ἀνθρωπίναις ψυχαῖς, ὁποίας παρουσιάζει ἡ συναναστροφή, καὶ ζητεῖ νὰ κατανικήσῃ τὴν φυσικὴν φιλαυτίαν.

5) Τὸ κοινωνικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων στρέφεται πρὸς ὅλα συμπλέγματα ἀνθρώπων, φάτριας, τάξεις, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ὁμόφρονας, ἐπὶ τέλους δὲ πρὸς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν ζητοῦν νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀντιφάσεις αὐτῆς, ἐμφανιζόμενον ὡς συμπάθεια διὰ τὸ ἀγαθὸν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητας.

9) Τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σχέσιν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ὅλον κόσμον καὶ αἰσθάνεται τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πρώτης αἰτίας τοῦ κόσμου. Ὁρμάται δὲ ἀπὸ τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς πορείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν.

Ταῦτα τὰ ἕξ εἶδη τοῦ ἐνδιαφέροντος δύνανται ἐπὶ τέλους ν' ἀναχθῶσιν εἰς δύο κυρίας πηγὰς, δηλ. εἰς τὴν γνῶσιν καὶ συμ-
πάθειαν, ὅπως γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐπομένης συνόψεως·

Ἐ ν δ ι α φ έ ρ ο ν

γνῶσις	καὶ	ὡς
ἀπλῆ γνῶσις	καὶ	συμπάθεια διὰ
	ἐκτίμησις	τὸν ἄνθρωπον τὸν Θεόν
	τοῦ	τὸν ἐπὶ τὴν κοινω-
	καλοῦ	μέρους νίαν
	ὡς	ὡς ὡς
1) ἐμπειρικὴ	2) θεωρητικὴ	3) καλαι-
τῆς φύσεως	τῶν ἐννοιῶν	σθητικὸν
ὡς	ὡς	4) συμπα-
ἐμπειρία	νόησις	θητικὸν
	καλαι-	5) κοινω-
	σθησία	νικὸν
		6) ὡς θρη-
		σκευτικὸν
		Ἐνδ.
		ἕξαρισις

ΣΗΜ. 1. Τὴν διαφορὰν τῶν ἕξ κυρίων εἰδῶν τοῦ ἐνδιαφέροντος κατα-
νοεῖ τις ἐκ τοῦ ἕξῃς παραδείγματος. Ἐὔρισκόμεθα ἐν δάσει. Ὁ πρακτι-
κὸς δασονόμος, ὁ ὁποῖος διέρχεται αὐτὸ παρατηρῶν καὶ τοῦ ὁποίου τὴν
προσοχὴν οὐδὲν διαφεύγει, ἔχει ἐμπειρικὸν ἐνδιαφέρον. Ὁ φυτολόγος,
ὁ ὁποῖος ὀρίζει τὴν χλωρὴν αὐτοῦ καὶ σκέπτεται περὶ τῶν ὄρων τοῦ βίου
καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν εἰδῶν τῶν φυτῶν αὐτοῦ, κατέχεται ὑπὸ θεω-
ρητικοῦ ἐνδιαφέροντος. Οὔτε ὁ ἀγροῖκος δασονόμος, οὔτε ὁ σύννομος
ἐπιστήμων ἔχει ὀφθαλμὸν διὰ τὰ θέληγτρα τῆς τοποθεσίας, τὴν ὁποίαν
ἐπιστέφει τὸ δάσος. Τοσοῦτον μᾶλλον αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἐλκόμενον ὑπ'
αὐτῶν ὁ ζωγράφος, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ τὸ δάσος ὠθούμενος ὑπὸ καλαι-
σθητικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐκεῖ προσέρχονται εἰς αὐτὸν δύο φίλοι μεμψι-
μοιροῦντες πρὸς ἀλλήλους διὰ τὰ παθήματα αὐτῶν, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ
συμπάθητικοῦ ὑπὲρ ἀλλήλων ἐνδιαφέροντος. Τότε ἐμφανίζεται καὶ
ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ δάσους καὶ ἐπιτάσσει εἰς τὸν δασοφύλακα αὐτοῦ νὰ ἐπι-
τρέπη δις τῆς ἐβδομάδος τὴν εἴσοδον εἰς τοὺς πτωχοὺς πρὸς ξυλείαν,
διότι ἡ τύχη αὐτῶν ἐνδιαφέρει εἰς αὐτὸν δηλ. ἔχει κοινωτικὸν ἐν-
διαφέρον. Ἐν τῷ βῆθει τέλος τοῦ δάσους ἐξυψοῦται ἀπλοῦς σταυρὸς, πρὸ
τοῦ ὁποίου γονυπετεῖ κόρη ἵνα ζητήσῃ καὶ εὖρη ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ δά-
σους τὴν πλήρωσιν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς ἀνάγκης.

ΣΗΜ. 1. Τὸ πολεμερὲς ἐνδιαφέρον εἶνε τὸ ἀσφαλέστατον γνώρισμα
ἀληθοῦς μορφώσεως. Εἰς τὸν ἀπαιδευτὸν ἐνδιαφέρει μόνον ἡ πλήρωσις
ὕλικῶν ὀρμῶν καὶ τὸ ὕλικόν. Εἰς τὸν πεπαιδευμένον ἐνδιαφέρουσιν ἡ ἐ-

πιστήμη καὶ ἡ τέχνη, τὰ πράγματα καὶ οἱ ἄνθρωποι, τὰ διάφορα κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἴσταται ἀνοικτὴ εἰς τὴν ἐμπειρίαν, τὴν νόησιν, τὴν καλαισθησίαν, τὴν συναναστροφὴν καὶ τὴν ἔξαρσιν.

§ 57. Ἡ ὁδηγία (ἀγωγή ἐν στεν. σημ.)

Ἄλλη ὁδηγία εἶνε ἡ ἄμεσος ῥοπή, ἣν ἔχει ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὴν βούλησιν τοῦ τροφίμου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

Ἡ ὁδηγία εἶνε συμπλήρωσις τὸ μὲν τῆς παιδονομίας, τὸ δὲ τῆς διδασκαλίας. Ἡ παιδονομία προσπαθεῖ ἵνα προσαρμόσῃ τὸν τρόφιμον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς τάξεως, λοιπὸν ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἐξωτερικὴν διαγωγὴν αὐτοῦ· ἡ διδασκαλία προσπαθεῖ νὰ μορφώσῃ τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων, λοιπὸν ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πνεῦμα· ἡ ὁδηγία περιλαμβάνει ἀμφότερα, ἀντικείμενον αὐτῆς εἶνε ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ ἐσωτερικαὶ (πνευματικαὶ) καταστάσεις τοῦ τροφίμου ἐκδηλοῦνται διὰ τῶν βουλήσεων ὡς πράξεις.

Αἱ ἐσωτερικαὶ πεποιθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ θεμέλιον τῶν βουλήσεων καὶ πράξεων αὐτοῦ, καλοῦνται ἐν συνόλῳ «φρόνημα» αὐτοῦ. Ἡ ὁδηγία λοιπὸν διευθύνεται εἰς τὸ φρόνημα τοῦ τροφίμου. Διὰ τοῦτο προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ οὐ μόνον ἵνα πράττῃ τὸ ὀρθόν, ἀλλ' ἵνα πράττῃ αὐτὸ ἐξ ἐλευθέρως προαιρέσεως. Ἡ παιδονομία ἴσταται ἀπέναντι τοῦ τροφίμου ὡς δύναμις, εἰς ἣν ἀνάγκη νὰ ὑποκύψῃ· ἡ ὁδηγία ἀποτείνει πρὸς αὐτὸν ἠθικὰς ἀξιώσεις, πρὸς ἃς ὀφείλει νὰ προσαρμόζῃται.

Ἡ ὁδηγία περιβάλλει διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τὸν τρόφιμον ὡς δι' ἀοράτου δικτύου καὶ περικλείει τὴν ὅλην αὐτοῦ εὐκίνησίαν ἵνα ὁδηγήσῃ αὐτὸν ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν—οὐχὶ δι' ἐξωτερικῆς βίας, ἀλλὰ διδουσα ἀφορμὴν εἰς ἐλευθέρως ἀποφάσεις.

Τοσοῦτον δὲ διαφέρει ἡ ὁδηγία τῆς παιδονομίας, ὥστε προβαίνει εἰς τὸ μέσον τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ὑποχωρεῖ ἡ παιδονομία, μέχρις οὔ, προχωρησάσης τῆς ἀγωγῆς, ἀντικαταστήσῃ ἐντελῶς τὴν παιδονομίαν.¹

Ἡ ὁδηγία ἐνεργεῖ ὅτε μὲν ὡς ἐρεθισμὸς, ὅτε δὲ ὡς πίεσις, ἐνταῦθα ὡς κέντρον, ἐκεῖ ὡς χαλινός. Δὲν εἶνε κυρίως τι σύνθετον ἐκ πολλῶν μέτρων, ἀλλὰ μᾶλλον συνεχῆς τρόπος, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε μόνον χάριν ἐμφάσεως καταφεύγει εἰς ἀμοιβὴν καὶ ποινὴν καὶ ὅμοια μέσα.

Ἡδιστα δὲ λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς *συναναστροφῆς* (§ 53), ἵνα ἐπενεργῇ ἐν τῇ προσωπικῇ *συναρτήσῃ* μετὰ τοῦ τροφίμου ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ ἀποφάσεων αὐτοῦ διὰ τῆς χορηγίας καὶ ἀρνήσεως, διδασκαλίας καὶ παραδείγματος, ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας, ἐπαίνου καὶ ψόγου, ἐπιτηρήσεως καὶ βοηθείας.

Ἀποβλέπει δὲ εἰς τὸ μέλλον τοῦ τροφίμου καὶ ζητεῖ νὰ ὀπλίσῃ αὐτὸν διὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνηλικιότητος δι' ἀρχῶν τοῦ αὐτεξουσίου. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ζητεῖ νὰ γεννήσῃ ἐν τῷ τροφίμῳ διὰ τῆς ὅτε μὲν σιωπηλῆς, ὅτε δὲ σαφῶς ἐκφραζομένης κρίσεως, δι' ἧς συνοδεύει τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, ἐκείνην τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ σχέσεων, ἧτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἠθικότητος καὶ τοῦ χαρακτῆρος.²

ΣΗΣ. 1. Τὰ μέτρα τῆς ὁδηγίας εἶνε ἐν γένει ἡπιώτερα τῶν τῆς παιδονομίας, καὶ δὴ διότι στρέφονται πρὸς τὴν οἰκείαν γνῶσιν τοῦ τροφίμου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἴσταται ὁ παιδαγωγὸς οὐχὶ ὡς κολαστῆς, ἀλλ' ὡς πεπειραμένος φίλος. Διὰ τοῦτο ὡς τοιοῦτος μᾶλλον θὰ συμβουλεύσῃ ἢ θὰ προστάξῃ, μᾶλλον θὰ ἐπαινέσῃ ἢ θὰ ψέξῃ, μᾶλλον θὰ παραινέσῃ ἢ θὰ βιάσῃ. Ὅπως ὁ χορὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγωδίᾳ δὲν μετέχει τῆς πράξεως, ἀλλὰ συνοδεύει αὐτὴν μόνον ὡς κριτικὸς θεατῆς διὰ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ ὁδηγία ἀκολουθεῖ τὸν τροφίμον, ἵνα συνοδεύσῃ τὰς σκέψεις καὶ ἐπιθυμίας, τὴν βούλησιν καὶ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας ἢ τοῦ ψόγου αὐτῆς. Ὁ προσεκτικὸς παιδαγωγὸς ἀφήνει διηνεκῶς, χωρὶς νὰ σκοπῇ τὸ τοιοῦτον, νὰ παρατηρῇ ὁ τροφίμος τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν αὐτοῦ. Τοῦτο ἀρκεῖ πολλάκις ἐνίοτε δι' εὐαισθητοῦς τροφίμους εἶνε τοῦτο παραπολύ.

Αὕτη ἡ εὐαισθησία τοῦ τροφίμου δι' ἐπαινον καὶ ψόγον εἶνε κεφάλαιον τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ πραγματευθῆται ὁ παιδαγωγός. Ἴνα ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοῦτο τὸ κεφάλαιον, ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ προσπαθήσῃ ὅπως ὁ τροφίμος εὐρίσκῃ τὸ εὐγενέστερον ἐγὼ αὐτοῦ. Ἡ ὁδηγία τότε ἐνεργεῖ πληρέστατα, ὅταν παρουσιασθῇ εὐκαιρία νὰ ἐξάρωμεν εἰς τὸν τροφίμον διὰ βαθείως εἰσδουούσης ἐπιδοκιμασίας (οὐχὶ ἐπαίνου) τὸ εὐγενέστερον ἐγὼ αὐτοῦ. Τότε πρῶτον εὐρίσκει ὁ ψόγος τὰ ὠτα ἀνοί-

κτά, εάν ἔπαυσεν ἰστάμενος μόνος ὡς ἀρνητικὸν μέγεθος· ἀνάγκη μόνον ν' ἀπειλῆ ὅτι θὰ ἄρῃ ἐν μέρει τὴν ἤδη ἀποκτηθεῖσαν ἐπιδοκιμασίαν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἠθικότης καὶ ἡ ἀνηθικότης, ἐξαρτῶνται ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ ἐσφαλμένης ἐκτιμήσεως ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ σχέσεων, ὥστε ἅπασαι αἱ ἠθικαὶ ἀποπλανήσεις κυρίως ἀνάγονται εἰς διαστροφὴν τῆς κρίσεως. Ἐὰν ἡδύνατό τις νὰ πείσῃ τὸν ἐμπαθεῖ, τὸν φίλαυτον, τὸν πανοῦργον ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν ταῖς προσπαθείαις αὐτῶν εἶνε τὸ ὕψιστον, δὲν εἶνε ἄξιον ταύτης τῆς θέσεως, θὰ ἐθεραπεύοντο οὗτοι ἀμέσως. Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀγωγῆς αὕτη ἡ διόρθωσις τῆς κρίσεως εἶνε ἀκόμη δυνατὴ, εάν οἱ τὸ ἀναγκαῖον ἀξίωμα περιβεβλημένοι παιδαγωγοὶ προσπαθῶσιν ἀδιαλείπτως οὐχὶ τοσοῦτον διὰ φανεράς διδασκαλίας, ὅσον διὰ προσωπικῆς διαγωγῆς νὰ διαφωτίσωσι τὸν τρόφιμον περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνθρωπίνης ἐκτιμήσεως καὶ νὰ πείσωσιν οὕτω αὐτὸν ἐσωτερικῶς ὅτι ἡ ἐργασία εἶνε εὐγενεστέρα τῆς ἀργίας, ἡ ἐγκράτεια εὐγενεστέρα ἢ τὸ παραδιδόναι ἑαυτὸν εἰς τὴν παροδικὴν στιγμὴν, τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἀνταπόδοσις ὑψηλοτέρα ἢ αἱ ὑπεκφυγαὶ τῆς φιλαυτίας, καὶ ὅτι ἡ ἀγάπη νικᾷ τὰ πάντα.

§ 58. Ἡ συναναστροφή.

Διὰ τῆς συναναστροφῆς γεννᾶται ἐπαφὴ καὶ ἀλληλεπίδρασις διαφόρων προσώπων, δι' ἧς μεταβαίνουνσιν ἀνεπαισθητῶς αἱ παραστάσεις τοῦ ἐνὸς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἄλλου. Τὸ μέσον τῆς συναναστροφῆς εἶνε ἡ γλῶσσα συνδεομένη μετὰ τῶν λοιπῶν ἀμέσων ἐκδηλώσεων τοῦ προσώπου.

Ἐγκεῖται δὲ ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ ἀνταλλαγῇ ἰδεῶν αἱ παραστάσεις τοῦ νεωτέρου θὰ ῥυθμισθῶσι πρὸς τὰς τοῦ πρεσβυτέρου, αἱ παραστάσεις τοῦ ἥττον πεπαιδευμένου πρὸς τὰς τοῦ μᾶλλον πεπαιδευμένου (πρὸβλ. § 23). Οὕτω γίνονται οἱ παῖδες καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἀντίτυπα τῶν γονέων αὐτῶν· οὕτω διδάσκαλοι καὶ παιδαγωγοὶ ἐγχαράσσουσιν εἰς τοὺς τροφίμους αὐτῶν τὴν σφραγιδα τῆς ποιότητος τοῦ οἰκείου πνεύματος τοσοῦτῳ τελειότερον, ὅσα μακροτέρα καὶ στενοτέρα εἶνε ἡ ἀμοιβαία συναναστροφή.

Ἡ μέθοδος τῆς συναναστροφῆς δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐξαιρέτως ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ ἐνὸς ἀτόμου, διότι λαμβάνει τὴν μορφήν προσωπικῆς ὀμιλίας· εἶνε δὲ ἀξία συστάσεως, ὡς ἀπηλλαγμένη βίας καὶ εὐάρεστος, διότι ἡ ἐλευθερία ἀποτελεῖ τὸ

κύριον στοιχείον τῆς συναναστροφῆς. Τφόντι ἄνθρωπος παιδαγωγηθεὶς ἀποκλειστικῶς κατὰ ταύτην τὴν μέθοδον οὔτε κἀν θὰ ἐγίνωσκεν ὅτι ἐπαιδαγωγήθη.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἔνεκα τοῦ πολυδαπάνου αὐτῆς ἀρμόζει μόνον εἰς τὴν ἀγωγὴν ἡγεμόνων, εἶνε πρὸς τούτοις ὑποπτος, διότι ἐξαρτᾶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ παιδαγωγοῦ.²

Διότι ἡ μέθοδος αὕτη κατανατᾶ ἐπὶ τέλους μόνον εἰς τὸ νὰ θέτῃ ἀντὶ τῆς τυχαίας καὶ πολλαπλῆς συναναστροφῆς, εἰς ἣν εἶνε ἐκτεθειμένος ὁ τρόφιμος ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐπιμιξίᾳ, τὴν ἀποκλειστικὴν συναναστροφὴν μεθ' ἑνὸς ἐκλεκτοῦ παιδαγωγοῦ.³ Ἐνῶ λοιπὸν ἐκεῖ αἱ ἐπιβλαβεῖς ἐπιδράσεις τῆς συναναστροφῆς καταπολεμοῦνται ἀμοιβαίως καὶ αἴρονται διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῶν προσώπων, μεθ' ὧν συναναστρέφεται τις, ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ὁ τρόφιμος θὰ παρεδίδετο εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑνὸς παιδαγωγοῦ.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ συναναστροφή εἶνε μὲν ἰσχυρὰ παιδαγωγικὴ ἀρχή, ἀλλὰ δὲν συμφέρει νὰ θεμελιωθῇ ἡ ὅλη ἀγωγή ἐπ' αὐτῆς.

ΣΗΜ. 1. Ἡ συναναστροφή τοῦ τροφίμου μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ αὐτοῦ εἶνε τφόντι ἀγωγή. Τί δύναται νὰ κατορθώσῃ διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος ὁ τρόπος τοῦ παιδαγωγοῦ, ἔνοσι τις εὐκολώτατα, ἐὰν ἀναλογισθῇ τὴν διάφορον ἐντύπωσιν, ἣν προξενεῖ τὸ νὰ συζῆ τις μετ' ἀνθρώπων σταθερᾶς ἢ ἀστάτου φρενός. Πρὸς τοὺς τελευταίους εὐρίσκομεν ἑαυτοὺς πάντοτε ἐν μεταβεβλημέναις σχέσεσιν· ἵνα διατηρῶμεν ἑαυτοὺς πλησίον αὐτῶν σταθεροὺς ἔχομεν ἀνάγκην διπλασίας δυνάμεως ἐκείνης, ἣν χρειάζομεθα πλησίον τῶν μεταδιδόντων ἀνεπαισθήτως τὴν σταθερότητα αὐτῶν καὶ ὀδηγούντων ἡμᾶς διὰ τῆς διηνεκοῦς τηρήσεως τῆς αὐτῆς σχέσεως ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς ὁδοῦ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ συναναστροφή ἔχει καὶ τὴν σκοτεινὴν αὐτῆς ὄψιν. Αὕτη συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ὑποσκάπτεται τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ διότι διὰ πολυμεροῦς καὶ διαρκοῦς ἐπαφῆς τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τοῦ τροφίμου ἀποκαλύπτονται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τελευταίου αἱ ἀνθρώπιναι ἀδυναμίαι τοῦ πρώτου. Οὐδὲν ὑπάρχει μεγαλείτερον μέσον τῆς φειδοῦς τοῦ ἀξιώματος ἢ ὁ περιορισμὸς τῆς συναναστροφῆς.

ΣΗΜ. 3. Ἡ συναναστροφή διαφέρει τῆς διδασκαλίας κατὰ τοῦτο, ὅτι λείπει ἐκείνη ἡ βία, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ διδασκαλία ἐν

πάση περιστάσει εἰς τὸν τρόφιμον. Ἡ προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὰ ὅποια τοσοῦτον δυσκόλως ἐπιτυγχάνονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἐν τῇ συναστροφῇ ἐννοοῦνται οἴκοθεν. Ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα, ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις, τὰ ὅποια πολλαχῶς διίστανται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, συνευθύνονται ἐνταῦθα στενότερα. Διὰ τοῦτο ἡ τελειοτάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφάνις τῆς διδακτικῆς τέχνης, δηλ. ἡ Σωκρατικὴ, λαμβάνει τὴν ἐλευθέραν μορφήν τῆς συναναστροφῆς. Ὁ Σωκράτης οὐδέποτε ἐδίδαξεν ἀπὸ καθέδρας. Ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ πρέπει νὰ μετριάζηται, ἴδια ἐν ἀρχῇ τῆς σχολικῆς περιόδου, ἐφ' ὅσον τοῦτο δυνατόν, ἡ σκληρὰ βία τῆς διδασκαλίας διὰ τῆς ἡπιωτέρας μορφῆς τῆς προσωπικῆς συναναστροφῆς τοῦ διδασκάλου μετὰ τῶν μαθητῶν, ἐννοεῖται ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ παιδονομία.

§ 59. Ἡ μὀρφωσις τοῦ χαρακτηῆρος.

Ἡ ἔμμεσος μὀρφωσις τοῦ χαρακτηῆρος εἶνε ἐκεῖνη, τὴν ὁποίαν παράγει ἡ διδασκαλία διὰ παρασκευῆς κύκλου ἠθικῶν ἰδεῶν· ἡ ἄμεσος μὀρφωσις τοῦ χαρακτηῆρος εἶνε ἐκεῖνη, ἣτις κατ' εὐθεῖαν τείνει εἰς τὴν βούλησιν.

Συμφῶνως τῇ ιδέᾳ τῆς τελειότητος ὀφείλει ἡ ἀγωγὴ νὰ φροντίσῃ μάλιστα ἵνα μωρωθῇ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τροφίμου ἰσχυρὰ, πολυμερῆς καὶ ἀρμονικὴ βούλησις. Τοῦτο κατορθοῦται

1) Διὰ διεγέρσεως πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, διότι τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ πηγὴ ὀρέξεων καὶ βουλήσεων.

2) Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων.

3) Διὰ παρασκευῆς εὐκαιριῶν πρὸς βούλησιν καὶ πράξιν, δι' ὧν ὁ παῖς προτρέπεται εἰς διηνεκῆ ἐνέργειαν.

4) Διὰ παρασκευῆς εὐκαιριῶν πρὸς ἐπιτυγχάνουσαν βούλησιν, διότι ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως αὐξάνει μετὰ τῆς ἐπιτυχίας.¹

Συμφῶνως τῇ ιδέᾳ τῆς εὐσυνειδησίας ὀφείλει πρὸς τούτοις νὰ φροντίσῃ ἡ ἀγωγὴ ἵνα γεννᾶται παρὰ τῶν τροφίμων οὐ μόνον βούλησις ἐν γένει, ἀλλὰ βούλησις αὐτεξούσιος, ἐλευθέρα, δηλ. ἐπομένῃ τῇ οἰκείᾳ ἀρίστῃ σκέψει, πρέπει λοιπὸν νὰ διατηρηθῇ εἰς τὸν τρόφιμον ἀνοικτὴν σφαῖραν τινα τοῦ αὐτεξουσίου, εἰς ἣν δὲν ἐπεμβαίνει διὰ τῶν παιδονομικῶν μέτρων καὶ τὴν ὁποίαν ἐπεκτείνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, προχωρούσης τῆς ἀγωγῆς.

Συμφώνως τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀγάπης θὰ φροντίσῃ ἡ ἀγωγή περὶ τοῦ ἀναγκαίου μέτρου συμπαθητικῆς συναναστροφῆς καὶ τινος σφαίρας τῆς ἀγάπης, ὁποῖαν χορηγεῖ ἐξαιρέτως εὐγενῆς οἰκογενειακῆ ἀγωγῆ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ κυρίως εἶνε δεξιότης τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ἥτις δύναται ν' ἀποκτηθῆ, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη δεξιότης, μόνον δι' ἀδιαλείπτου ἀσκήσεως καὶ ἔξεως, ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ φροντίσῃ ἵνα μορφωθῶσι διὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις τῆς συναναστροφῆς καὶ ἐπιμιξίας βουλήσεως ἔξεως, (στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς μνήμης), αἵτινες μόνον ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν γενέσει παράγονται διὰ σκέψεως, ἔνεκα ὁμοιομόρφου ἐπαναλήψεως ὅμως μεταβάλλονται εἰς ἀληθεῖς ἠθικὰς ἔξεις.² Ἐκ τούτων τῶν ἠθικῶν ἔξεων μορφοῦνται αἱ κυρίως ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ ὁ χαρακτήρ.

Ἡ τοιοῦτοτρόπως ἐπιτευχθεῖσα δεξιότης τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρος. Οὗτος περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐν τῷ τροφίμῳ προδιαθέσεις πρὸς ὠρισμένην βούλησιν, καὶ πάσας τὰς διευθύνσεις τῆς βουλήσεως, αἵτινες γεννῶνται κατ' ὀλίγον παρ' αὐτῷ δι' ἐπιδράσεως ἄλλων, διὰ διδασκαλίας, ἠθισμοῦ καὶ ὁδηγίας, διὰ συναναστροφῆς καὶ τῆς περιουκλούσης κοινωνίας. Τοῦτο τὸ μέχρι τοῦδε ἀσυνειδήτως παραχθὲν (ὁ ἀντικειμενικὸς χαρακτήρ) καθίσταται ἐν τῇ ὠριμωτέρᾳ ἡλικίᾳ ἀντικείμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἀντιλήψεως τοῦ τροφίμου, ἐκτιμᾶται ὑπ' αὐτοῦ (ἐπιδοκιμάζεται ἢ ἀποδοκιμάζεται), ἔκτοτε δὲ ἀρχίζει ἡ αὐτοαγωγή, ἡ ἀναγέννησις τοῦ οἰκείου ἐσωτερικοῦ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οὐχὶ ἀνευ ἀγῶνος. Ἐκ ταύτης τῆς αὐτοπαρατηρησίας, αὐτοεκτιμήσεως, αὐτομορφώσεως προκύπτει ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος εἶνε ἡ συνειδητὴ καὶ ἐπίτηδες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τροφίμου ἐκτελεσθεῖσα μεταμόρφωσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρος.

Διὰ νὰ γένηται ἡ αὐτοεκτίμησις μετὰ πάσης τῆς ζέσεως ἀνάγκη νὰ ἐρείδῃται ἐπὶ οἰκείων παραδειγμάτων, ἐν οἷς αὐτὸς ὁ τρόφιμος ἔπραξε κατὰ φαντασίαν ἢ πράγματι, καὶ ἐπὶ ἐπανειλημμένης θεωρίας ἄλλοτρίων παραδειγμάτων. Ἴνα ἔχῃ δὲ τὴν

πλήρη ισχὺν ἀνάγκη νὰ ὑποστηρίζηται ὑπὸ θρησκευτικοῦ φρόνηματος. Πρὸς τούτοις ἀνάγκη νὰ εὐρίσκηται ὁ τρόφιμος ἐν ταύτῃ τῇ αὐτοαγωγῇ ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς εὐγενῆ πρόσωπα, μεθ' ὧν συνδέεται δι' ἰδιαιτέρων δεσμῶν καὶ τὰ ὁποῖα κινουσιν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ παρατηρήσῃ τὴν οἰκείαν ἑαυτοῦ ἠθικὴν συνείδησιν, ἀφοῦ ἐμόρφωσε γενικὰς ἀρχάς.

ΣΗΜ. 1. Ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως αὐξάνει μετὰ τῆς ἐπιτυχίας. «Ὁ ἄνθρωπος αὐξάνει μετὰ τῶν ὑψηλοτέρων σκοπῶν αὐτοῦ.» Τρόφιμοί τινες διαφθείρονται μόνον διότι οὐδεμίαν εὐρίσκουσι σφαῖραν δι' ἐπιτυχῆ βούλησιν καὶ πράξιν. Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ φροντίζῃ ἵνα ὁ τρόφιμος εὐρίσκη ταύτην τὴν σφαῖραν. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ πολλάκις ἀπλῆ ὑπόδειξις, οὐχὶ χειραγωγία καὶ ὀδηγία· ἤκιστα ὅμως ἐπαινετὴ εἶνε ἡ ἐντελής ἀπομάκρυνσις τῶν κωλυμάτων, διότι ἴσα ἴσα ἀνάγκη νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως ἐν τῇ κατανικήσει αὐτῶν. Τὸ μέγεθος ὅμως τούτων τῶν κωλυμάτων ἀνάγκη νὰ εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὴν ἤδη ἀποκτηθεῖσαν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ σκληραγωγία π.χ. τοῦ τροφίμου ἀνάγκη νὰ προβαίη μόνον κατὰ μικρόν.

ΣΗΜ. 2. Ἠθικαὶ ἐξεῖς εἶνε δυνατὰ μόνον ὅπου ἐπικρατοῦσι διηνεκεῖς βιωτικαὶ σχέσεις, ὡς ἐν τῇ σχολῇ καὶ τῇ οἰκίᾳ. Βίος ἐν ὁδοιπορίαις, ὡς καὶ ἡ ἀδιάκοπος ἀλλαγὴ τοῦ τόπου, τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς συναναστροφῆς, τῆς βιωτικῆς τάξεως ἀποκλείουσιν αὐτάς.

Σημ. 3. Πᾶς ἄνθρωπος ἀνάγκη ἐπὶ τέλος νὰ γείνη ἴδιος ἑαυτοῦ παιδαγωγός (§ 25); ἐπομένως παιδεύειν σημαίνει κυρίως δεῖκνυειν εἰς τὸν ἀνῆλικον τὴν συντομωτάτην ὁδὸν πρὸς τὴν αὐτοαγωγὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 60. Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς ἀγωγῆς.

Μορφαὶ τῆς ἀγωγῆς εἶνε αἱ συγκεκριμέναι μορφαί, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἡ ἀγωγή ἐν τῇ ἐκτελέσει. Αὗται ἐξαρτῶνται τὸ

μὲν ἐκ τῶν τόπων, ἐν οἷς τελεῖται, τὸ δὲ ἐκ τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα διενεργοῦσιν αὐτήν.

Ἡ ἀγωγή δύναται ἐξαιρέτως νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ, τῇ σχολῇ καὶ τῷ παιδαγωγείῳ. Κατὰ ταῦτα δύναται τις νὰ διακρίνη τρεῖς κυρίας μορφὰς τῆς ἀγωγῆς: 1) τὴν κατ' οἶκον ἀγωγήν· 2) τὴν ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγήν· 3) τὴν ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἀγωγήν. Ἡ κατ' οἶκον ἀγωγή στηρίζεται ἐπὶ τῆς φυσικῆς σχέσεως τῆς καταγωγῆς· εἶνε ἡ πρώτη, ἀναγκαιοτάτη καὶ σπουδαιοτάτη οὕτω σπουδαία, ὥστε οἱ ἀναμορφωταὶ τῆς σχολῆς, ὡς ὁ Κομένιος καὶ ὁ Πεσταλότζης, ἐν αὐτῇ εὔρον τὴν ἀρχικὴν μορφήν πάσης ἀγωγῆς, πρὸς ἣν πρέπει νὰ ῥυθμισθῇ καὶ αὐτὴ ἢ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή.

Ἡ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή προσάπτεται εἰς τὴν κατ' οἶκον, μὴ θέλουσα ὅμως ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτήν, ἀλλὰ μᾶλλον συμπυκνῶσα τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς οἰκίας ἐν τῷ χρόνῳ τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως. Γνώρισμα αὐτῆς εἶνε ὅτι μεταχειρίζεται ὡς παιδαγωγικὸν μέσον ἐξαιρέτως τὴν διδασκαλίαν καὶ παρίσταται διὰ τοῦτο ὡς ἔμμεσος ἀγωγή (§ 8).

Ἡ ἀγωγή ἐν τῷ παιδαγωγείῳ συνενοῖ ἐν ἑαυτῇ τὰς διατάξεις τῆς οἰκίας καὶ τῆς σχολῆς καὶ παρίσταται κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ὡς ἰσχυροτάτη μορφή τῆς ἀγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως λείπουσιν εἰς αὐτὴν οἱ φυσικοὶ δεσμοὶ τῆς συγγενείας, στηρίζεται ἐπὶ πλαστῶν, δηλ. ἐπὶ τεχνητῶν σχέσεων καὶ δύναται νὰ συνοδεύηται ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας μόνον ἐν ἰδίῳ εὐνοϊκῇ διοργανώσει.

Πρὸς τούτοις ἡ ἀγωγή εἶνε ἢ ἀγωγή ἐνδὸς ἢ ἀγωγή πολλῶν, καθόσον ὁ τρόφιμος παιδαγωγεῖται καθ' ἑαυτὸν ἢ μετὰ πολλῶν ἄλλων.

Τέλος αἱ προπαρασκευαί πρὸς τὴν ἀγωγήν δύναται νὰ γείνωσιν ἢ ὑπὸ ἰδιώτου, ἢ ὑπὸ δημοσίου ὄργανου, λοιπὸν ὑπὸ τῆς πολιτείας, τῆς ἐκκλησίας, τῆς κοινότητος. Κατὰ ταῦτα διαίρεται ἡ ἀγωγή εἰς ἰδιωτικὴν καὶ εἰς δημοσίον ἀγωγήν.

Ἡ κατ' οἶκον ἀγωγή εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδιωτικὴ ἀγωγή ἐνδὸς· ἢ ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγή εἶνε συνήθως δημοσία ἀγωγή πολ-

λῶν· ἢ ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἀγωγή εἶνε ἐξαιρέτως ἰδιωτικὴ ἀγωγή πολλῶν.

ΣΗΜ. Ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν γονέων δὲν ἔχουσι τὴν ἰκανότητα τοῦ νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὰς ἀπαιτούμενας γνώσεις καὶ νὰ περιποιήσωσιν εἰς αὐτὰ τὴν ἀναγκαίαν βᾶσιν τοῦ χαρακτῆρος, ἢ καὶ, δυνάμενοι, κωλύονται ὅμως ὑπὸ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπαγγέλματος, πρῶτως κατέστη ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνιδρύσεως σχολῶν. Διὰ τῶν σχολῶν μετεδόθη ἀνέκαθεν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη. Ἐκ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποιότητος τῶν σχολῶν δύναται τις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς μορφώσεως χώρας τινὸς ἢ ἐποχῆς.

§ 61. Ἀγωγή ἐνὸς καὶ ἀγωγή πολλῶν

Ἀμφότεραι ἔχουσι τὰ ἴδια αὐτῶν πλεονεκτήματα, εἰς τὰ ὅποια ὅμως ἀντίκεινται ἴδια μειονεκτήματα.

Ἡ ἀγωγή τοῦ ἐνὸς (ἀτομικὴ ἀγωγή) ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐπιτρέπει νὰ προσαρμοσθῶμεν στενῶς εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου. Ὁ παιδαγωγὸς δύναται ν' ἀφιερῶσιν εἰς τὸν τρόφιμον ὅλην αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ νὰ προσαρμόσῃ τὴν παιδαγωγικὴν αὐτοῦ μέθοδον εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χωρὶς νὰ ρυθμιζῆται πρὸς τινὰ γενικὴν τάξιν ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας προωρισμένην δι' ὄμιλον παιδίων. Τέλος δόναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἀγωγήν τὴν ἐπίσης τερπνὴν, ὡς καὶ ἐνεργὸν μορφήν τῆς προσωπικῆς συναστροφῆς. Ὡς μειονέκτημα τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὴν μονομέρειαν, εἰς ἣν περιπίπτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, διότι ἐξαρτᾶ τὴν ὅλην πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τροφίμου ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ παιδαγωγοῦ (πρβλ. § 58).

Ἡ ἀγωγή πολλῶν στερεῖται τῶν ἀνωτέρω πλεονεκτημάτων· ἀντὶ τούτων παρέχει πάντα τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὅποια προκύπτουσιν ἐκ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀτόμου ἐν κοινῳίᾳ ὁμηλικῶν καὶ συμμαθητῶν. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ζῆ ἐν τῇ κοινῳίᾳ, εἶνε σπουδαῖον καὶ τὸ νὰ παιδαγωγηθῇ ἐν τῇ κοινῳίᾳ.

Ἐν τῇ ἀγωγῇ πολλῶν (κοινωνικῇ ἀγωγῇ) παιδαγωγεῖται ὁ τρόφιμός οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν

συντρόφων αὐτοῦ* εἶνε δὲ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ νὰ διευθύνῃ εἰς εὐθείας ὁδοὺς τὴν ἀμοιβαίαν ἀγωγὴν τῶν τροφίμων.

Ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή προάγει ἰδίᾳ τὴν ἐν τῷ βίῳ τοσοῦτον σπουδαίαν *σμπάθειαν* διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐμβάλλουσα τὸν τρόφιμον εἰς *πλήθος σχέσεων συναραστροφῆς καὶ φρονηματος*, τῶν ὁποίων ἀναγκαιῶς στερεῖται ὁ κατ' ἰδίαν παιδαγωγούμενος. Πλὴν τούτου προσφέρει εἰς αὐτὸν ἀπείρους *ἐποπτείας*, ἀναφερομένας εἰς τὸ σπουδαιότατον *ἀντικείμενον τῆς ἐποπτείας, τὸν ἄνθρωπον*. Δηλαδή ὁ τρόφιμος παρατηρεῖ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐκφάνσεις τοῦ προσώπου αὐτῶν, δι' οὗ καταβάλλεται τὸ θεμέλιον πρὸς τὴν τοσοῦτον σπουδαίαν *γνωσιν τῶν ἀνθρώπων* καὶ ἀντὶ τῆς ἐν πολλοῖς παισὶν ἐνοικούσης *μισανθρωπίας* γεννᾶται *εὐπροσηγορία* καὶ ἀσφάλεια ἐν τῇ μετ' ἀνθρώπων *συναναστροφῇ*.

Ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή προφυλάττει πρὸς τούτοις τὸν τρόφιμον ἀπὸ τῆς *ὑπερηφανίας*, διότι αἱ ἀξιώσεις αὐτοῦ καταπιέζονται ὑπὸ τῆς εἰς αὐτὸν ἀντικειμένης *προσπαθείας* τῶν λοιπῶν συντρόφων καὶ ἀνάγονται εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον.

Ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή τέλος ἐξάπτει ἐν τῷ τροφίμῳ τὸ ἰσχυρὸν ἐλατήριο τῆς *ἀμιλλῆς*, τὸ ὁποῖον ὠθεῖ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ διακρίθῃ μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ καὶ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ περιεσκεμμένος παιδαγωγὸς ὡς κύριον μοχλὸν τῆς ἀγωγῆς.

Ἀφ' ἐτέρου δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀγωγῇ ἐπίκειται ὁ κίνδυνος *ἠθικοῦ μιάσματος*, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γείνη ἐπικίνδυνον ἐξαιρέτως ἐν χρόνοις ἐξαπλώσεως τῆς δημοσίας διαφθορᾶς. Ἡ ἀποσόβησις τοῦ κινδύνου τούτου εἶνε ἔργον τῆς ἐπιτηρήσεως (§ 52) καὶ τῆς *παιδονομίας* (§ 50), αἱ ὁποῖαι πρωταγωνιστοῦσιν ἰδίως ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀγωγῇ.

* Δὲν ἐμπιστεύεται τις εὐχαρίστως παῖδα εἰς σχολὴν, εἰς ἣν φοιτῶσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παῖδες παρημελημένοι, καὶ ἐν προίσταται τῆς σχολῆς ταύτης ὁ ἰκανώτατος διδάσκαλος. Διὰ τούτου ἀνομολογεῖται ἡ δύναμις τῆς ἀλληλαγωγῆς.

ΣΗΜ. Ἡ ἀτομικὴ ἀγωγή οὐδέποτε εἶνε δυνατόν νά καταστῇ γενικὴ μορφὴ τῆς ἀγωγῆς ἤδη ἕνεκα οἰκονομικῶν λόγων, διότι εἶνε λίαν πολυδάπανος καὶ ἄγονος καταβάλλουσα τὴν πολυτιμότεραν ζωὴν τοῦ παιδαγωγοῦ ἀντὶ τῆς ἥττον πολυτίμου ζωῆς τοῦ τροφίμου ἐχούσης ὑπὲρ ἑαυτῆς βραχύτερον μέσον ὄρον διαρκείας. Οὕτω περιγράφει ὁ Rousseau ἐν τῇ προτύπῳ ἀγωγῇ τοῦ Αἰμιλίου παιδαγωγὸν θυσιάζοντα 20 ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγωγήν τοῦ Αἰμιλίου, ἀφοῦ πρῶτον εἰργάσθη 20 μέχρι 30 ἐτῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀγωγῇ!

Ἐν τῷ κύκλῳ τῆς διδασκαλίας ἦτο ὁ Κοϊντιλιανὸς (γενν. 42 μ. Χ.) ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὑπερήσπισε τὴν κοινωνικὴν ἐν ταῖς σχολαῖς ἀγωγήν κατὰ τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ δὴ διὰ λόγων πειστικῶν. Δηλαδή ἕνεκα τῆς μεγάλης σπατάλης ἀνθρωπίνης δυνάμεως, τὴν ὁποίαν συνεπάγεται πάντοτε ἡ ὑπαρξίς τῆς δουλείας, ἔγεινε συνήθεια παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις νά ἔχωσιν ἕνα πεπαιδευμένον δούλον ὡς οἰκιακὸν παιδαγωγόν. Τούναντίον εὐρίσκει ὁ Ἐρβάρτος, ὁ ὁποῖος ἦτο κατ' ἀρχὰς οἰκοδιδάσκαλος, ὅτι τὰ ὑψίστα προβλήματα τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης δύναται νά ἐπιλυθῶσι μόνον ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς· διότι «ἡ σχολὴ δὲν ἐπεκτείνει, ἀλλὰ μᾶλλον περιορίζει τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν, ἐμποδίζει τὴν προσαρμογὴν εἰς ἄτομα· διότι οἱ μαθηταὶ παρουσιάζονται κατὰ τινὰς ὥρας σωρηδόν· ἐμποδίζει τὴν χρῆσιν ποικίλων γνώσεων, διότι τὸ πρόγραμμα προδιαγράφει εἰς ἕκαστον διδάσκαλόν τινα μαθήματα, τὰ ὁποῖα ὀφείλει νά διδάξῃ· καθιστᾷ τὴν λεπτοτέραν ὁδηγίαν ἀδύνατον, διότι ἀπαιτεῖ ἐπαγρύπνησιν καὶ αὐστηρότητα πρὸς τοσοῦτους, οἱ ὁποῖοι ὁπωςδήποτε ἀνάγκη νά διατηρῶνται ἐν τάξει. Δημονοῦσι, λέγει, ὅτι αἱ δημόσιαι σχολαὶ ὀφείλουσι νά πράττωσι τι πλεον ἢ νά παιδαγωγῶσιν· ὀφείλουσι δηλ. νά διδάσκωσιν ὀφείλουσι νά διατηρῶσι μεγάλην περιουσίαν γνώσεων καὶ νά διανέμωσιν αὐτάς πρὸς μέλουσαν χρῆσιν ἐν τῷ ἐπαγγέλματι... Αὕτη ἡ λίαν ἀναγκαία ἐργασία οὐδέποτε θά ὑποαχθῇ ὅλως εἰς τὰς παιδαγωγικὰς σκέψεις... Αὕτη ἡ διεύθυνσις τῆς προσοχῆς πρὸς τὸ ἀτομικὸν καὶ προσωπικὸν ἐν τῷ τροφίμῳ, αὕτη ἡ σκέψις περὶ τούτου, τί ἠδύνατο νά γείνη ἢ νά μὴ γείνη τὸ ἐπὶ μέρους ὑποκείμενον τὸ δοθὲν εἰς παιδαγωγίαν, εἶνε λίαν διάφορος τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἐνεργείας ἐπὶ τῶν πολλῶν Τοῦ Λωκκίου καὶ τοῦ Rousseau ὁ τρόφιμος εἶνε εἷς μόνος παῖς. Ταύτην τὴν ἀφετηρίαν ἔπρεπε νά λάβῃ τις, ἵνα δευχθῇ ὁ ὠρισμένος χαρακτήρ ὁ ἰδιάζων τῇ Παιδαγωγικῇ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἑθικὴν.»

Τ Μ Η Μ Α Ι.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 62. Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή.

Ἡ οἰκογένεια συνισταμένη ἐκ γονέων, παιδῶν καὶ οἰκογενῶν εἶνε τὸ φυσικὸν ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὐξάνει τὸ ἀνθρώπινον φυτὸν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς ἀγάπης ἵνα λάβῃ ἐν ἑαυτῷ τοὺς πρώτους καὶ διαρκεστάτους βλαστοὺς τῆς μετὰ ταῦτα ἀναπτύξεως. Ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγάπης λαμβάνουσι πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἰσχυροτέραν ἐνέργειαν, ἢ ἀγωγή φαίνεται γινομένη ἀφ' ἑαυτῆς. Τὸ παράδειγμα τῶν γονέων ἐνεργεῖ μετὰ δυνάμεως στοιχειώδους· ἢ ὑπακοή εἶνε πρόθυμος, τὸ ὑποπτον τῆς ποιότητος ἐκλείπει, ὅπου ὑπάρχει τοσαύτη ἀγάπη. Αἱ θυσίαι, τὰς ὁποίας προσφέρει ὁ παιδαγωγός, εὐρίσκουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν ἐν ἑαυταῖς.

Ἀπέναντι τούτων τῶν πλεονεκτημάτων τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς ἴστανται δυστυχῶς οὐχὶ ἀνύποπτοι κίνδυνοι καὶ μειονεκτήματα. Ἐνεκα τῆς φυσικῆς ἀντιθέσεως τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς οὐχὶ σπανίως κεῖται ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ ἐνιαῖον τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς, διότι ὁ πατήρ, εἰς ὃν ἀνήκει πρὸ πάντων τὸ νὰ ὀρίζη τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀγωγῆς, μένει συνήθως πολὺ ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ἢ δὲ ἀγωγή τότε περιέρχεται εἰς τὴν μητέρα. Πλὴν τούτου ἀμφοτέρω ἐπίσημοι εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπησχολημένοι ὑπὸ τῶν κατεπειγουσῶν φροντίδων τοῦ πορισμοῦ τοῦ ἄρτου καὶ τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας καὶ τοσοῦτον ὀλίγον πεφωτισμένοι, ὥστε δὲν δύνανται ν' ἀφιερῶσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν τὴν ἀπαιτουμένην προσοχήν. Τέλος ἡ τυφλὴ ἀγάπη ἐμποδίζει τοὺς γονεῖς νὰ ἐξασκῶσι τὸ παιδαγωγικὸν ἀξίωμα μετὰ τῆς ἀναγκαίας ἀπροκαταληψίας.

Ὅπου οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀποσοβοῦνται εὐτυχῶς, ὅπου λοιπὸν οἱ γονεῖς ἐν ὁμονοίᾳ ἀφιερῶνται εἰς τὴν ἀγωγήν τῶν τέκνων αὐτῶν, ἄρμονικῶς συνεργαζομένου τοῦ ἀξιώματος τοῦ πα-

τὸς μετὰ τῆς ἀγάπης τῆς μητρὸς, καὶ ὅπου ἀμφότεροι ἔχουσι τὴν πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ἀγωγῆς ἀναγκαίαν γνῶσιν, ἐκεῖ ἐπιτυγχάνονται τὰ ὑψίστα καὶ διαρκέστατα παιδαγωγικὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή λαμβάνει μάλιστα τὴν μορφήν τῆς *θεραπείας* καὶ τῆς *συναραστροφῆς*, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς *παιδονομίας* καὶ τῆς *ἐξέως* (τοῦ ἔθισμοῦ).

ΣΗΜ. 1. «Τὸ ἀξίωμα εὐρίσκεται φυσικώτατα ἐν τῷ πατρί· διότι ἐν αὐτῷ, εἰς ὃν ὑπέικουσι πάντες, πρὸς ὃν στρέφονται πάντες, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ὀρίζεται ἡ διάταξις τῶν οἰκιακῶν ἐργασιῶν καὶ μεταβάλλεται, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸν ὅποιον αὕτη οἶονεῖ ἐπικάμπτεται ὑπὸ τῆς μητρὸς, ἐκλάμπει προφανέστατα ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος, εἰς ἣν ἐδόθη νὰ λυπηῖ ἢ νὰ χαροποιῖ δι' ὀλίγων λέξεων τῆς ἀποδοκιμασίας ἢ τῆς ἐπιδοκιμασίας.

»Ἡ ἀγάπη εὐρίσκεται φυσικώτατα ἐν τῇ μητρὶ· ἐν τῇ μητρὶ, ἥτις ἀνερευνᾷ καὶ κατανοεῖ διὰ θυσιῶν παντὸς εἶδους τὰς ἀνάγκας τοῦ παιδὸς, ὡς οὐδεὶς ἄλλος. ἡ ὁποία παρασκευάζει καὶ δημιουργεῖ μεταξύ αὐτῆς καὶ τοῦ παιδὸς γλῶσσαν πολὺ πρὶν ἢ ἄλλος τις εὕρη τὰς ὁδοὺς τῆς μετὰ τῶν μικρῶν συνεννοήσεως καὶ ἀνακοινώσεως, ἡ ὁποία εὐνοουμένη ὑπὸ τῆς τρυφερότητος τοῦ φύλου εὐκολώτατα δύναται νὰ εὐρίσκη τὸν πρὸς τὰ συναισθήματα τοῦ παιδὸς αὐτῆς συνάδοντα τόνον, τοῦ ὁποίου τὴν δύναμιν οὐδέποτε καταχρᾶται καὶ ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἀποτυγχάνει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ.» (Ἐρβαρτος).

ΣΗΜ. 2. «Ἡ πλήρης, ἀδιαίρετος, οὐδένα κόπον καὶ οὐδεμίαν θυσίαν ἀποφεύγουσα ἀφοσίωσις τῆς μητρὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν τέκνων φροντίδα, ἡ πλήρης ἀγάπης καὶ ἡπία μεσιτεία αὐτῆς μεταξύ τῶν τέκνων καὶ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ἢ προσπάθεια αὐτῆς τοῦ νὰ συνάπτῃ πάντοτε στενότερον τὸν δεσμόν τὸν συνδέοντα τὰς καρδίας, καθιστᾷ αὐτὴν κέντρον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Ἄλλ' ἐν τῷ γυναικείῳ ὑπηρετικῷ αὐτῆς φρονήματι ὑποτάσσεται εὐχαρίστως εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς οἰκογενείας, τὸν πατέρα, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ὁποίου διακοσμεῖ τὴν οἰκίαν. Οὗτος, ὠθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπαγγέλματος πρὸς τὰ ἔκτος, ἐκπροσωπεῖ τὴν οἰκογένειαν ἐν ταῖς πρὸς τὸν ἔκτος κόσμον σχέσεσιν αὐτῆς· ὀρίζει τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς ἄλλας οἰκογενείας, τὴν ὄλην κοινωνικὴν, ἀστικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν θέσιν αὐτῆς. Τὸ ἀξίωμα, τὸ ὅποιον κατὰ ταῦτα ἐνοικεῖ ἐν αὐτῷ, αὐξάνει διὰ τοῦτο, ὅτι δὲν παρίσταται πάντοτε εἰς τοὺς παῖδας, ὅτι εἶνε πάντοτε τὸ ἀνώτερον δικαστήριον, πρὸς ὃ στρέφεται ἡ μήτηρ, ὅταν δὲν πείθῃ διὰ τῆς ἀγάπης αὐτῆς· ὅτι ἀψηχολημένος ὑπὸ τῶν σοβαρῶν σκέψεων τῆς βιωτικῆς κλήσεως αὐτοῦ δὲν συγκαταβαίνει ἐξ ἴσου πρὸς τὴν μητέρα εἰς

τάς μικρολογίας τοῦ παιδικοῦ βίου. Ἄλλ' ἡ συμπάθεια αὐτοῦ διὰ τὴν εὐε-
 στῶ καὶ τὴν δυστυχίαν τῶν οἰκείων, ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, ἥτις ἐπεμβαίνει
 ὑπὲρ αὐτῶν, εἴαν εἶνε ἀναγκαῖα ἀνδρική ἀπόφασις καὶ δραστηριότης πρὸς
 διατήρησιν τῆς εὐτυχίας τῆς οἰκογενείας πρὸς τὰ ἑκτός, δὲν ἀφήνει νὰ
 μεταβληθῆ τὸ πρὸς τὸν πατέρα σέβας τῶν παιδῶν εἰς φόβον, ἐκ τοῦ ὁ-
 ποίου δὲν θὰ προήρχετο παιδικὴ ἐμπιστοσύνη, εἰλικρίνεια καὶ ἀλήθεια,
 ἀλλὰ κρυψίνοια, ἀπάτη καὶ ψεῦδος.» (Κέρνιος.)

§ 63. Ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις τῆς οἰκίας.

Ἡ οἰκία ὡς μόνιμος κατοικία περιβάλλει τὸν παῖδα διὰ κε-
 κλεισμένου κύκλου ἐποπτεῶν, αἵτινες ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτῶν δια-
 μονῆ ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τῆς μελλούσης πρὸς τὸν κόσμον ἐ-
 ξοικειώσεως. Αὐταὶ αἱ ἐποπτεῖαι εἶνε αἱ ἰσχυρόταται, διότι εἶ-
 νε αἱ πρῶται, αἵτινες εὐρίσκουσι τὴν συνείδησιν τοῦ παιδός,
 καὶ διότι, στρεφομένου πάντοτε τοῦ παιδὸς πρὸς αὐτάς, αἱ ἐν-
 τυπώσεις αὐτῶν ἐπαραλαμβάνονται συχνότατα. Διότι ἡ οἰκία πε-
 ριορίζει τὸν ὀρίζοντα τοῦ παιδὸς ἐντελῶς· τὰ ἀντικείμενα τὰ
 ὁποῖα προσφέρει εἰς αὐτὸν, καθίστανται εἰς αὐτὸν ἀκριθέστερον
 γνωστὰ ἢ πᾶν τὸ ἐπερχόμενον καὶ παρέχουσι διὰ τοῦτο εἰς
 αὐτὸν τὸ μέτρον διὰ πάσας τὰς μετὰ ταῦτα ἐπεκτάσεις τοῦ
 κύκλου τῶν ἰδεῶν ἐφαρμύζοντα εἰς τὴν κοινωνίαν τὰς σχέσεις
 τοῦ οἰκιακοῦ βίου.

Τὰ ἀντικείμενα ὅμως ταῦτα δὲν προσφέρονται μόνον εἰς τὴν
 γνῶσιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπενεργοῦσιν ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ
 αὐτοῦ. Ὁ παῖς αἰσθάνεται ἑαυτὸν εὐτυχῆ μεταξὺ αὐτῶν, διότι
 τὰ συναισθήματα αὐτοῦ συνεφύησαν αὐτοῖς. Ὅ,τι προσφέρει εἰς
 εἰς αὐτὸν ἡ οἰκία, θεωρεῖ ὡς τι πιστὸν καὶ οἰκείον, πᾶν δὲ ἑκτός
 τοῦ κύκλου τῆς οἰκογενείας κείμενον φαίνεται εἰς αὐτὸν ὡς
 ξένον.

Ἐὰν δὲ τοῦτο ἰσχύῃ περὶ τῶν πραγμάτων, ἔτι μᾶλλον ἰσχύει
 περὶ τῶν προσώπων τῶν περικυκλούντων αὐτόν. Ἡ ἐσωτερικὴ
 κοινότης τοῦ βίου, ἡ ταυτότης τῶν ἐμπειριῶν, ἡ ταυτότης
 τῶν τυχῶν, τὸ διηνεκὲς τῆς συναναστροφῆς, ὡς καὶ ἡ φυσικὴ
 ἐξάρτησις τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῶν γονέων, εἰς τοὺς ὁποίους προσά-
 γεται ἤδη διὰ τῆς ἐνδεΐας αὐτοῦ, ἀνοίγουσι τὴν καρδίαν αὐτοῦ
 διὰ τὴν οὕτω σπουδαίαν συμπάθειαν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς

καὶ διὰ τὰς ὁρμὰς τῆς ἀγάπης, τῆς ἐμπιστοσύνης, τῆς πίστεως, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης.

Λοιπὸν ἡ δύναμις τῆς οἰκίας κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ οἰκία ἡσύχως περικεκλεισμένη διανοίγει ὡς ἐν τυπικῷ παραδείγματι εἰς τὸν παῖδα τὴν κατανόησιν τῶν εὐμεταβόλων καὶ περιπλόκων σχέσεων τοῦ κόσμου, ὅτι ἐξάπτει τὴν συμπάθειαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς στοιχειώδους δυνάμεως τῆς ἀγάπης τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν, ὡς καὶ διὰ τῆς πρὸς τοὺς συγγενεῖς, ὑπηρέτας καὶ οικογενειακοὺς φίλους σχέσεως, καὶ οὕτω γίνεται σχολεῖον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς μορφώσεως τῆς καρδίας· καὶ ὅτι τέλος διὰ τῆς ἐκπληκτικῆς δυνάμεως τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων προδιαγράφει τὴν ὁδὸν τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὰ φρονήματα καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ παιδός.

Ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ βιωτικῷ κύκλῳ εὐρίσκονται οἱ ὅροι ἐπιτυχοῦς ἀγωγῆς οὕτω συνηνωμένοι, ὡς ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ· δικαίως δὲ οἰκτείρομεν ἐκείνους, οἵτινες ἀναγκάζονται νὰ ζητήσωσι τὴν πρώτην αὐτῶν ἀγωγὴν ἢ ἐν ὄρφανοτροφείῳ, ἢ ἐν τῷ κύκλῳ ξένης οἰκογενείας, ὡς καὶ τοὺς δυστυχεῖς παῖδας γονέων ἐπιλαθομένων τοῦ καθήκοντος αὐτῶν, οἱ ὅποιοι εὐρίσκουσι τὸ καταφύγιον αὐτῶν μόνον ἐν σωφροιστηρίῳ.

ΣΗΜ 1. Ἡ Οἰκία ἐν τῇ ἀπλῇ αὐτῆς διαρθρώσει καὶ τάξει μετὰ τοῦ οικογενειάρχου ἐπὶ κεφαλῆς καὶ μετὰ τῆς διηνεχοῦς συμπράξεως τῶν οικογενῶν πρὸς ἀμοιβαίαν ὑπηρεσίαν καὶ ἐργασίαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς μητρὸς καθιστᾷ εἰς τὸν παῖδα καταληπτὰς τὰς μᾶλλον περιπλόκους σχέσεις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἥτις κατ' ἰδέαν καὶ ἱστορικῶς ἀναπτύσσεται δι' ὀργανικῆς ἀυξήσεως ἐκ τῆς κυρίως οἰκογενείας ὡς τοῦ σπέρματος αὐτῆς. Καὶ αὐταὶ αἱ θρησκευτικαὶ τοῦ παιδὸς ἰδέαι περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν εἶνε μόνον ἐπέκτασις τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς σχέσεως.

ΣΗΜ. 2. Δίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ ὁ Πισταλόγος: «Ἐρωτῶ ἑμαυτὸν, πῶς καταντῶ εἰς τὸ ν' ἀγαπῶ ἀνθρώπους, νὰ ἔχω ἐμπιστοσύνην εἰς ἀνθρώπους, νὰ εὐγνωμονῶ πρὸς ἀνθρώπους, νὰ ὑπακούω εἰς ἀνθρώπους; Πῶς γεννῶνται ἐν ἐμοὶ τὰ συναισθήματα, ἐφ' ὧν στηρίζονται οὐσιωδῶς ἀγάπη, εὐγνωμοσύνη καὶ ἐμπιστοσύνη πρὸς ἀνθρώπους καὶ αἱ δεξιότητες, δι' ὧν καταρτίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπακοή; καὶ εὐρίσκω ὅτι κυρίως προέρχονται ἐκ τῆς σχέσεως, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ ἐνηλίκου παιδὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ.»

§ 64. Ὁ παιδικὸς κήπος (Νηπιαγωγεῖον).

Μεταξὺ τῆς οἰκίας καὶ τῆς σχολῆς ἵσταται ὡς συμπλήρωμα ἐκείνης καὶ ὡς προπαρασκευὴ διὰ ταύτην ὁ παιδικὸς κήπος, ὁ ὁποῖος εἶνε δημιουργήμα τοῦ Φρ. Φροϊβέλου (1782—1852).

Ὁ παιδικὸς κήπος σκοπὸν ἔχει νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ συμπληροῦν τὴν κατ' οἶκον ἀγωγὴν τῶν παιδῶν ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῇ πρὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως εἰς τὴν σχολὴν, λοιπὸν νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς παιδας πρὸς τὴν ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ διδασκαλίαν διὰ κανονικῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος καὶ τῶν αἰσθητηρίων, ὡς καὶ διὰ συμφώνου τῇ φύσει μορφώσεως τοῦ πνεύματος.*

Διὰ τοῦ παιδικοῦ κήπου πρέπει ν' ἀποσπᾶται τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ μαρρασμοῦ ὁ παῖς ἐκείνων τῶν οἰκογενειῶν, ἐν αἷς ἀφίεται εἰς ἑαυτόν· ἐν ταῖς οἰκογενείαις δὲ, ἐν αἷς λαμβάνεται πρόνοια περὶ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς, πρέπει νὰ διδῆται εἰς τὸν παῖδα εὐκαιρία ἵνα διάγῃ καθ' ἐκάστην ὥραν τινὰς ἐν πνευματικῇ κοινότητι μετὰ τῶν ὁμοίων ἑαυτῶ καὶ μορφῶται διὰ παιγνιδῶν ἐνασχολήσεων, αἵτινες δύνανται νὰ ἐκτελεσθῶσι μόνον ὑπὸ πληθύος ὁμηλικῶν παιδῶν.

Λοιπὸν οἱ παῖδες ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 6ου ἔτους τῆς ἡλικίας ἐπιτηροῦνται ἀπὸ κοινοῦ ἐν τῷ παιδικῷ κήπῳ καὶ ἐνασχολοῦνται παίζοντες, ἵνα διευθύνηται εἰς ὁδοὺς εὐθείας ἢ ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ ζωηρῶς ἐκδηλουμένη ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀσχολίαν, ἐνισχύηται τὸ σῶμα διὰ κινήσεων, ἀσκῶνται τὰ αἰσθητήρια, τὸ πνεῦμα καὶ ὁ θυμὸς τίθωνται εἰς εὐκόλον ἐνέργειαν καὶ προφυλάττωνται ἀπὸ ἀταξιῶν.

Πᾶσα σχολικὴ διδασκαλία ἀποκλείεται αὐστηρῶς. Ὁ παιδικὸς κήπος πρέπει νὰ προσέχῃ ἵνα μὴ διασφαιρῇ εἰς τὸν παῖδα τὴν καλλίστην ἐποχὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ διὰ πρῶρου εἰσαγωγῆς τῆς βίας τῆς σχολικῆς τάξεως. Ἀντὶ τούτου πρέπει νὰ προσ-

* Διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως (ἐν Αὐστρίᾳ) χρονολογουμένη ἀπὸ τῆς 22 Ἰουνίου 1872.

παθῆ ἵνα διανοιχθῆ τὸ θυμικὸν τοῦ παιδὸς διὰ τῆς πέραν τῶν ὀρίων τῆς οἰκογενείας ἐπεκτάσεως τῆς συναναστροφῆς εἰς τὴν φαιδρότητα, τὸ εὐκοινώνητον καὶ τὴν ἀγάπην.

Ὡς μέσα ἀσχολίας χρησιμεύουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Φροιβέλου κληθέντα «παιδιῶν δῶρα». Ταῦτα εἶνε ἕξ.

1) Ἡ σφαῖρα. Κιβώτιον περιέχον ἕξ διαφόρους σφαίρας ἕξ ἐρίου, αἵτινες διδάσκουσι τὸν παῖδα τὴν μορφήν, τὸ χρῶμα, τὴν κίνησιν (κατὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ μήκους, τοῦ πλάτους καὶ τοῦ βάρους ὑπὸ τὴν συνοδείαν ἄσματος «ἐκεῖσε δεῦρο», ἄνω καὶ κάτω, πρόσω καὶ πάλιν) ὡς καὶ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀφῆς.

2) Ἡ σφαῖρα, ὁ κύβος, ὁ κύβικος.

3) Ὁ ἕξ ὀκτῶ μικροτέρων κύβων συντεθειμένος κύβος διπλασίας πλευρᾶς ($2^3=8$). Πρῶτον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς. Διὰ συμπλοκῆς τῶν ὀκτῶ κύβων εὐκόλως δύναται τις νὰ συνθέσῃ ὑπὲρ τὰς 300 διαφόρους μορφάς.

4) Ὁ κύβος διηρημένος εἰς ὀκτῶ πλίνθους (διαστάσεις 1 ἑκατοστόμετρον, 2 ἑκατοστόμ. 4 ἑκατοστόμ.). Δεύτερον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς.

5) Ὁ ἕξ ἐπτὰ καὶ εἴκοσι μικροτέρων κύβων συντεθειμένος κύβος, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ εἶνε τριπλασία τὸ μήκος. ($3^3=27$). Τρίτον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς.

6) Ὁ εἰς 27 πλίνθους διηρημένος κύβος. Τούτων οἱ ὀκτωκαίδεκα εἶνε ὀλόκληροι, ἕξ εἶνε διηρημένοι κατὰ πλάτος καὶ τρεῖς κατὰ μήκος. Τέταρτον κυτίον ἀρχιτεκτονικῆς.

Εἰς ταῦτα τὰ δῶρα τῆς παιδείας προσέρχονται καὶ αἱ λεγόμεναι παιγνιώδεις ἐργασίαι μορφῶν, αἵτινες σκοπὸν ἔχουσι ν'ἀσκήσωσιν τὴν χεῖρα καὶ τὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ παράστασιν, νὰ ἐξεγείρωσι τὴν αἴσθησιν τῶν μορφῶν καὶ τῶν χρωμάτων καὶ νὰ διεγείρωσι τὴν αὐτενέργειαν τοῦ παιδός. Εἰς ταῦτας τὰς ἐργασίας ἀνήκουσι·

1) Ἡ τοποθέτησις ῥαβδίων, δι' ἧς ἐξ ἀπλῶν ῥαβδίων, οἷα τὰ πυρεῖα, κατασκευάζονται γεωμετρικὰ σχήματα, κοσμήματα καὶ ὑποτυπώσεις ἀντικειμένων εὐκολώτερον ἢ διὰ τῆς ἰχνογραφίας.

2) Ἡ ὕφανσις ἐπὶ χάρτου, ἔνθα ἐγκαταπλέκονται διὰ ξυλί-

νης βελόνης ἔν τινι φύλλῳ χάρτου κεχρωματισμέναι ταινίαι καὶ γεννῶνται οὕτω ὑποδείγματα ὠραία ἔχοντα μορφήν ὑφάσματος.

3) Τὸ πλέξιμον ταινιῶν χάρτου, δι' οὗ γεννῶνται γεωμετρικὰ σχήματα καὶ κοσμήματα.

4) Τὸ δίπλωμα, ἔνθα δι' ὀρισμένων διπλώσεων τετραγώνου χάρτου γεννῶνται διάφορα σχήματα.

5) Αἱ διὰ πίσων καὶ ἐρεβίνθων ἐργασίαι, ἐν αἷς ἐκ βιβλίου, ξύλου ἢ σύρματος ἐκατέρωθεν ὀξέων σχηματίζονται δι' ἐμπήξεως βεβρεγμένων πίσων ἢ ἐρεβίνθων ἐπιφάνειαι ἢ μορφαὶ στερεῶν σωμάτων.

Εἰς τούτας τὰς ἀσκήσεις προστίθενται ἀκόμη τὸ ἰχθυογραφεῖν ἐν δυκτίῳ γραμμῶν, τὸ γλύφειν, τὸ ψαλιδίζειν καὶ συγκολλᾶν, αἱ διὰ πεπιλημένου χάρτου ἐργασίαι, ἡ πηλοπλαστικὴ καὶ αἱ ἐν τῷ κήπῳ ἐργασίαι. Τέλος ἐξαίρομεν ἀκόμη ὡς σπουδαῖα μορφωτικὰ μέσα τῆς ἐν τῷ παιδικῷ κήπῳ ἀγωγῆς τὰς παιδιὰς τῆς κινήσεως, τὰς ἀσκήσεις τῶν αἰσθητηρίων (γυμναστικὴ τῶν αἰσθητηρίων), τὸ ἄσμα, διηγήσεις, παραμύθια, μύθους κτλ., ἐξηγήσεις καὶ περιγραφὰς εἰκόνων καὶ πραγμάτων καὶ ἑλαφρὰς θρησκευτικὰς διεγέρσεις διὰ μικρῶν προσευχῶν, ἄσματιν, ἑορτῶν κτλ.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἀγωγή τοῦ παιδικοῦ κήπου κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Φροϊβέλου ἐξηπλώθη ὑπερβαλλόντως ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἡμισφαιρίοις ἕνεκα τοῦ κατὰ φύσιν τῶν θεμελιωδῶν αὐτῆς ἰδεῶν, ἴσως δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ἐντισι κύκλοις καὶ χώραις παρατηρουμένης καταπτώσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς· ὥστε ὑπάρχουσι σήμερον ἐν ἀπάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις οὐ μόνον παιδικὸι κήποι, ἀλλὰ καὶ Διδασκαλεῖα νηπιαγωγῶν. Ἀφορῶντες εἰς ταύτην τὴν κίνησιν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐργάζεται πλουσία φιλολογία τοῦ παιδικοῦ κήπου, ἀνάγκη νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ὁ παιδικὸς κήπος οὔτε κέλῃται, οὔτε ἔχει τὴν ἰκανότητα τοῦ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν κατ' οἶκον ἀγωγήν, καὶ ὅτι ἡ ἐπίδοσις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, κατὰ πόσον δύναται ἡ νηπιαγωγὸς νὰ συγκαταβῇ πρὸς τὰ μικρὰ ἐν μητρικῇ μερίμνῃ.

ΣΗΜ. 2. Ὁ παιδικὸς κήπος δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὸ φυλακτήριον μικρῶν παιδίων. Τοῦτο παρουσιάζεται ὡς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένη ἀναπλήρωσις τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς ὅπου, ὡς ἐν τοῖς ἐργατικοῖς κύκλοις, κωλύονται οἱ γονεῖς ἵνα ἀφιερῶσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν ἐπιτήρησιν καὶ θεραπείαν. Ὁ παιδικὸς κήπος τούναν-

τίον θέλει νά μεσιτεύη μεταξύ οίκιας καὶ σχολῆς καὶ ὅπου ὁ οἰκογενειακὸς βίος στηρίζεται ἐπὶ ὑγιοῦς βάσεως. Ὁ Φροίβελος δηλ. ὀρμάται ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι εἰς πᾶσαν κατ' οἶκον ἀγωγὴν, καὶ τὴν ἀρίστην, λείπει τι, τὸ ὁποῖον πρέπει ἴσα ἴσα νά συμπληρωθῆ διὰ τῆς ἀγωγῆς τοῦ παιδικοῦ κήπου. Τοῦτο τὸ ἐλλεῖπον ὀνομάζει «ἀγωγὴν διὰ τῆς κοινότητος εἰς τὴν κοινότητα.» Ὁ εὐγενὴς προορισμὸς τοῦ παιδικοῦ κήπου εἶνε τὸ νά διαρρήξῃ τὸν περιορισμὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ νά προφυλάξῃ ἤδη ἐν τῇ πρωϊμωτάτῃ ἡλικίᾳ ἀπὸ τοῦ μιάσματος τῆς οἰκογενειακῆς φιλαυτίας.

Τ Μ Η Μ Α ΙΙ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ Τῇ ΣΧΟΛῇ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 65. Ὁ κύκλος τῆς ἐν τῇ σχολῇ ζωῆς.

Αἰλίαν ἀπλαῖ σχέσεις τῆς οἰκίας εὐρίσκουσι περαιτέρω διαμόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐν τῇ σχολῇ.

Ὁ κύκλος τῆς κοινότητος τοῦ βίου καθίσταται μεγαλειότερος, ἢ δ' ἐν αὐτῷ θέσις τοῦ τροφίμου μᾶλλον αὐτοτελῆς καὶ ἐλευθέρα. Ὡς παῖς ἐξηρτάτο ἐν τῇ ἐνδείᾳ αὐτοῦ ὅλως ἀπὸ τῶν γονέων ὡς μαθητῆς εἰσέρχεται πρὸς τοὺς συμμαθητὰς εἰς τὴν σχέσιν ἴσα δικαιώματα ἐχόντων μελῶν κοινωνίας, τὴν ὁποίαν διέπει οὐχὶ πλέον τὸ ἄμεσον κράτος τοῦ παιδαγωγῦντος προσώπου, ἀλλὰ τὸ κύρος ἀπροσώπου νόμου. Διότι ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀπεφάσιζεν ἡ ἀπόλυτος βούλησις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς, ἐν τῇ σχολῇ ὑπάρχει κοινὴ τάξις τοῦ βίου, ἥτις καθίσταται ἀναγκαία ἤδη ἕνεκα τοῦ μεγαλειότερου ἀριθμοῦ τῶν συμμαθητῶν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτάσσεται ἕκαστος ἄνευ ἐξαιρέσεως.

Ἐν τῷ κέντρῳ ταύτης τῆς κοινῆς τάξεως τοῦ βίου ἴσεται ὁ διδάσκαλος, τοῦ ὁποῖου ἡ σχέσις πρὸς τὸν ἐπὶ μέρους μαθητὴν δὲν εἶνε πλέον καθαρῶς προσωπικὴ, ὡς ἡ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν παῖδα αὐτοῦ, ἀλλὰ φέρει ἐν ἑαυτῇ καθολικὸν χαρακτῆρα. Ἡ θέσις δηλ. τοῦ διδασκάλου πρὸς πάντας τοὺς μαθητὰς εἶνε

ἡ αὐτὴ δὲν εἶνε ἀπόρροια τοῦ προσώπου, ἀλλὰ τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶνε περιβεβλημένος.

Ἡ ἡπιωτέρα δύναμις τῆς ἀγάπης, ἣτις ἐπεκράτει ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὑποχωρεῖ ἐν τῇ σχολῇ εἰς τὸ αὐστηρότερον κῆρος τοῦ νόμου. Ὁ μαθητὴς ἀποκτᾷ τὴν σπουδαίαν ἐμπειρίαν ὅτι ἐνταῦθα δὲν εὐρίσκεται πλέον ἢ ἐπιείκεια, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ δύνατο νὰ ἐλπίζη ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ὅτι εὐρίσκεται ὡς εἰς ἐκ τῶν πολλῶν ἐν κοινότητι βίου, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ ἐγκαταταχθῆ ὡς εὐπειθὲς μέλος.

Αἱ προσωπικαὶ αὐτοῦ ἀξιώσεις εὐρίσκουσιν ἐνταῦθα τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν ἐν ταῖς ἐξ Ἰσου δικαίαις ἀξιώσεσι τῶν λοιπῶν, τὰ δὲ ἔργα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἔκρινον ἐν τῇ οἰκίᾳ μόνον ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἀγάπης καὶ—ὑπερεξετίμων, εὐρίσκουσιν ἐξ ἀντικειμένου μέτρον ἐν τοῖς ἔργοις τῶν συμμαθητῶν. Εὐρίσκει ὅτι τὸ ἄτομον ἐν τῇ κοινότητι σημαίνει τοσοῦτον, ὅσον ἐξανύτει.

Διὰ τούτων τῶν ἐμπειριῶν, τῆς ὁποίας ἀποκτᾷ ἐν τῇ σχολῇ, προπαρασκευάζεται ὁ μαθητὴς κατ' ὀλίγον διὰ τὰς ἔτι σοβαρωτέρας σχέσεις τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ἐν τούτῳ τὸ ἄτομον ἀνήκει εἰς μεγαλειτέραν κοινότητα τοῦ βίου, ἐν ἣ ἔτι μᾶλλον ὑποχωρεῖ ἢ δεσποτεία τῆς ἀγάπης εἰς τὰ ἐξ ἀντικειμένου μέτρα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως ἢ τῆς ἀξίας.

ΣΗΜ. Περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν ἔχει ὁ σχολικὸς βίος εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος, λέγει ὁ περίφημος πολιτικὸς λόρδος Ἰωάννης Ρουσσέλ τὰ ἐξῆς: «Ἡ δημοσία σχολὴ μορφώνει τὸν χαρακτήρα. Αὕτη μεταθέτει τὸν παῖδα ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἐν ἣ εἶνε ὁ κακὸς ἡγμένος ἀγαπητὸς υἱός, ἐν ἣ ἢ μωρία αὐτοῦ θεωρεῖται ὡς ἀγχίνοια, ἢ ἰσχυρογνωμοσύνη ὡς δύνημις τοῦ πνεύματος, εἰς τόπον, ἐν ᾧ καταλαμβάνει τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν ἀναλογοῦσαν πρὸς τὰς πραγματικὰς δυνάμεις καὶ τὰ προτερήματα αὐτοῦ. Ἐὰν εἶνε στρυφνός, δύσκολος, οὐδεὶς πλησιάζει αὐτόν· ἐὰν θυμώδης, ραπίζουσιν αὐτόν. Οὕτω προπαρασκευάζεται ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ διὰ τοὺς κονδύλους τοῦ μετὰ ταῦτα βίου, διὰ τοὺς καταπονότητας ἀγῶνας δικηγόρου, βουλευτοῦ, στρατιωτικοῦ. Τοῦτο εἶνε πολὺ σπουδαιότερον τῆς ἀποκτῆσεως ἀπλῶν γνώσεων. Πολλοὶ ἄνδρες ἤρχισαν ν' ἀποκτῶσι τὰς γνώσεις εἰκοσαετείς· ὀλίγοι ὅμως μεταβάλλουσι τὸν χαρακτήρα, ἀφοῦ φθάσωσιν εἰς τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας.»

§ 66. Ἡ σχολὴ ὡς παιδαγωγικὸν καθέδρουμα.

Ἐν τῇ σχολῇ παιδαγωγεῖται τὸ ἄτομον.

I) Διὰ τῆς διδασκαλίας.

II) Διὰ τῆς πειθαρχίας.

III) Διὰ τοῦ διδασκάλου.

IV) Διὰ τῶν συμμαθητῶν.

Ἡ διδασκαλία παιδαγωγεῖ·

A) Ὡς μέσον ἀσχολίας ἐν γένει σώζουσα τὸν παῖδα ἐκ τῶν κινδύνων τῆς ἀργίας καὶ τῆς ἀνίας.

B) Ὡς μέσον πνευματικῆς ἀσχολίας ἰδίᾳ, τοῦτο δέ·

α) Διότι συνάγει τὰς ἰδέας τοῦ μαθητοῦ καὶ προφυλάττει αὐτὸν ἀπὸ πνευματικῆς διαχύσεως (σχολεῖον τῆς προσοχῆς).

β) Διότι διεγείρει ἄρμονικῶς τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας τοῦ παιδὸς καὶ ἀσκεῖ αὐτὰς διηνεκῶς καὶ δῆ.

1) Τὴν ἐποπτικὴν καὶ παραστατικὴν διὰ προσαγωγῆς καὶ περιγραφῆς διαφόρων ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας.

2) Τὴν ροητικὴν διὰ διεγέρσεως τῆς κρίσεως.

3) Τὴν μνήμην διὰ διατάξεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς σειρὰς καὶ δι' ἐπαναλήψεως.

4) Τὴν φαντασίαν διὰ γεωγραφικῶν ἱστορικῶν καὶ φυσιογραφικῶν περιγραφῶν, διὰ διηγήσεων ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου.

5) Τὸ θυμικόν, ἰδίᾳ τὸ συναίσθημα τῆς ἀληθείας διὰ διηνεκοῦς βεβαιώσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀποκρούσεως τῆς πλάνης καὶ τοῦ ψεύδους, ἔπειτα τὸ ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

6) Τὴν βούλησιν ἀπευθύνουσα πρὸς τὴν ἰκανότητα τοῦ τροφίμου σοβαρὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἠθικὰς ἀξιώσεις.

γ) Διότι προκαλεῖ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον διανοίγουσα διὰ τῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μεταδιδόμενων τὸν νοῦν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ποικιλιωτάτων ἀντικειμένων τοῦ βίου καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης.

δ) Διότι διευθύνουσα τὸν νοῦν εἰς τὸ ὑψηλόν, τὸ εὐγενές, τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν παρασκευάζει ἀντιστήκωμα κατὰ τῆς αἰσθητικότητος.

ε) Διότι ὑπηρετεῖ ἀμέσως τὴν ἀγωγὴν διὰ τινων τῶν μαθημάτων, ἰδίᾳ διὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀναγνώσεως ἀναλόγων ἀναγνωσμάτων.

Εἰς ταῦτα τὰ ἐγγυτέρω ἀποτελέσματα προστίθενται καὶ τινὰ πορρωτέρω ἀποτελέσματα.

Εἰς ταῦτα ἀνήκει τὸ νὰ δεσπόζη ὁ μαθητὴς τῆς πορείας τῶν οἰκειῶν νοημάτων, τὸ νὰ κατέχη ἐπινοίας τῆς στιγμῆς καὶ αἰφνιδίως ἐμφανιζομένης ἐπιθυμίας, τὸ νὰ ἀποδέχεται παραστάσεις προερχομένας ἐκ δευτέρου προσώπου, τὸ νὰ προσέχη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι καὶ ἐν γένει ἐν τῇ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀναστροφῇ.

Τὸ ἄθροισμα τῶν παιδαγωγικῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῆς διδασκαλίας ὡς τοιαύτης, δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ πνευματικὴν πειθαρχίαν. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς φανεροῦνται ἐκτὸς τῶν ἀποκτηθεισῶν γνώσεων ἐν τῇ μεγαλειτέρῃ εὐκολίᾳ, μεθ' ἧς ὁ δεδιδαγμένος ἀποδέχεται παραστάσεις ἡθικῆς φύσεως καὶ φαίνεται δεκτικὸς ἡθικῶν ἐλατηρίων.

ΣΗΜ. 1. Εὐκόλως δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐν ταῖς σχολαῖς τὰ πειθαρχικὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας. Ὅπου οἱ μαθηταὶ κατέχονται ὑπὸ τῆς διδασκαλίας ἐν πάσῃ σπουδῇ, ἐκεῖ βλέπει τις ἐνισχυόμενον καὶ τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως. Ὅπου δὲ μακρότεραι διακοπαὶ διακόπτουσι τὴν πρόοδον τῆς διδασκαλίας, ἢ ὅπου οἱ μαθηταὶ δὲν ἀπασχολοῦνται ἐπαρκῶς διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐργασίας, ἐκεῖ ἀμέσως ἀκούονται παράπονα περὶ τῆς παραλύσεως τῆς πειθαρχίας· πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐνεργεῖ βεβαίως ἡ διδασκαλία μόνον ὡς μέσον ἐνασχολήσεως. Πολὺ βαθύτερα εἶνε τὰ παιδαγωγικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπάγει ὡς μέσον πνευματικῆς ἐνασχολήσεως διὰ συναγωγῆς καὶ διατάξεως τῶν νοημάτων, δι' ἀσκήσεως τῆς προσοχῆς, διὰ διεγέρσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἰδίᾳ δὲ διὰ διεγέρσεως πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος.

ΣΗΜ. 2. «Πᾶσα καλὴ διδασκαλία οὐ μόνον φωτίζει, ἀλλὰ καὶ ἡθοιοποιεῖ τὸν μαθητὴν. Προσηλοῦσα τὸ πνεῦμα εἰς τι ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἀπάγει αὐτὸν συγχρόνως ἀπ' ἄλλων, λοιπὸν καὶ ἀπὸ ἀνηθικῶν κλίσεων καὶ πράξεων. Ἐὰν δὲ ἐπιτύχωμεν νὰ διεγείρωμεν παρὰ τινι νέῳ αἴσθησιν δι' οἰονδήποτε ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, διὰ Φυσιογνωσίαν, Γεωγραφίαν, Γεωμετρίαν κτλ. διὰ μορφωτικὰ ἀναγνώσματα καὶ συνδιαλέξεις, ἐμβάλλομεν εἰς αὐτὸν συγχρόνως ἀντισήκωμα τῆς ἀγρίας αἰσθητικότητος, τῆς ἐπιβλαβοῦς ἀδρανείας καὶ διαχύσεως. Ἐπίσης προφυλάττει ἐπαρκῆς μὲρρωσις τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς ὑπερμέτρου ἐπικρατήσεώς τινων συναισθημάτων, τῶν ἀψιθυμιῶν, τῆς φαντασίας, τῆς ἐνθουσιάζσεως καὶ τῆς δεισιδαιμονίας.»

§ 67. Περὶ τῆς πειθαρχίας.

Τὸ σύνολον τῶν διατάξεων καὶ μέτρων, τὰ ὅποια λαμβάνει ἡ παιδαγωγικὴ κυβέρνησις (παιδονομία) πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς τάξεως ἐν τῇ σχολῇ, καλεῖται πειθαρχία.

Ἡ ἐξωτερικὴ τάξις περιλαμβάνει·

1) Τὴν τακτικὴν φοίτησιν εἰς τὴν σχολὴν.

2) Τὴν ἡσυχον καὶ κοσμίαν διαγωγὴν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ σχολῇ καὶ ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας καὶ πρὸ αὐτῆς καὶ μετ' αὐτὴν καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ διαλείμμασιν.

3) Τὴν σύμφωνον τῷ νόμῳ διαγωγὴν ἐκτὸς τῆς σχολῆς.

Ἡ ἐσωτερικὴ τάξις ἀναφέρεται·

1) Εἰς τὴν σύντονον προσοχὴν ἐν τῇ σχολῇ.

2) Εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τροφίμου διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐπιμελείας.

Ἡ ἐξωτερικὴ τάξις τῆς σχολῆς πρέπει νὰ στηρίζηται ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν κανόνων τῆς σχολικῆς νομοθεσίας. Οὕτω πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν σχολικῶν ἀρχῶν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου πρὸς ἐπίτευξιν τακτικῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως.

Πᾶσα σχολὴ ὅπως ὀφείλει ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ νόμου νὰ δημιουργήσῃ τὴν οἰκίαν αὐτῆς οἰκιακὴν τάξιν, ἣτις ἀπέναντι τοῦ μαθητοῦ ἰσχύει ὡς πειθαρχικὴ τάξις καὶ εἰς ἣν ὀφείλει βεβαίαν ὑπακοήν. Δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ λάβῃ αὕτη ἡ τάξις τὴν μορφήν γραπτῶν «σχολικῶν νόμων» (πειθαρχικὸς νόμος), διότι ἡ σχέσις τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν μαθητὴν εἶνε μᾶλλον ἠθικῆς ἢ δικαιολογικῆς φύσεως. Τούναντίον ἐνταῦθα ἀπαιτεῖται μᾶλλον τοῦτο, νὰ ζῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ διδασκάλου οἱ ὅρισμοί τῆς σχολικῆς τάξεως, ἵνα δύνηται νὰ δίδῃ εἰς αὐτὰς κύρος οὐχὶ μόνον διὰ τῆς πομπῶδους ἀναγνώσεως αὐτῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους, ἀλλὰ διὰ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς ἐν πάσῃ παρουσιαζομένῃ ἀφορμῇ. Δι' ἀκολουθίου ἐνεργείας τοῦ διδασκάλου θὰ μορφωθῇ ἐν τῇ σχολῇ ἥθος, τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ μονιμοποιηθῇ ἐπὶ μᾶλλον διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ τηρήσεως ἐκ μέρους πάντων τῶν μαθητῶν.

Τὸ σχολικὸν ἦθος περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς:

1) Ἀκρίβειαν ἐν τῷ ἔρχεσθαι καὶ ἀπέρχεσθαι.

2) Εὐσχημοσύνην ἐν τῇ στάσει καὶ κινήσει.

3) Ἐμμογήν ἐν ταῖς προσδιορισμέναις θέσεσιν.

4) Ἡσυχίαν καὶ σιωπὴν ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας.

5) Καθαριότητα τοῦ σώματος, τῆς ἐνδυμασίας, τῶν σχολικῶν πραγμάτων.

6) Ὑποταγήν εἰς τὸ κέλευσμα ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ (ὁμιλία ἐν χορῷ) καὶ πράξει.

Λοιπὸν εἰς τὸ σχολικὸν ἦθος ἀνήκει τὸ νὰ μὴ ἔρχηται ὁ μαθητὴς εἰς τὴν σχολὴν λίαν ἐνωρίς ἢ λίαν ὀψέ, τὸ νὰ εἰσέρχεται ἀθορύβως καὶ νὰ μεταβαίνει ἡσύχως εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, νὰ μὴ καταλείπη αὐτὴν ἄνευ σπουδαίας αἰτίας, νὰ μένη ἡσυχος καὶ κόσμιος ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας, νὰ ἔχη τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστραμμένους διηνεκῶς πρὸς τὸν διδάσκαλον, νὰ ἀναγγέλλῃ διὰ κοσμίας ἀνυψώσεως τῆς χειρὸς ὅτι γινώσκει τὴν ζητούμενην ἀποκρίσιν, ν' ἀνίσταται ἐν τῇ ἀποκρίσει, νὰ μὴ φλυαρῇ μετὰ τῶν συμμαθητῶν, νὰ μὴ γίνηται ὑποβολεὺς αὐτῶν, νὰ διατηρῇ τὰ πράγματα αὐτοῦ ἐν τάξει, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς σχολῆς νὰ ὑποκλίνεται πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ νὰ λαμβάνῃ ἡσύχως τὴν πρὸς τὴν οἰκίαν ὁδὸν χωρὶς νὰ συνωθῆται.

Ἐν τοῖς μεταξὺ διαλείμμασι πρέπει νὰ χορηγῆται εἰς τοὺς μαθητὰς μείζων ἐλευθερία τῆς κινήσεως καὶ συναναστροφῆς, ἵνα ἐπέρχηται ἡ ἀναγκαία σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἄνεσις. Κατὰ τὰς περιστάσεις πρέπει νὰ ἐξάγωνται εἰς τὸν κῆπον ἢ τὴν αὐλὴν τῆς σχολῆς.

Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἐνθυμῆται πάντοτε ὡς πρῶτον κύριον κανόνα πρὸς τήρησιν τῆς σχολικῆς πειθαρχίας ὅτι *ἅπαντες οἱ μαθηταὶ τῆς τάξεως πρέπει νὰ ἐπιτηρῶνται καὶ ἀπασχολῶνται διηνεκῶς*. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος λησμονήσῃ τὸν χρυσοῦν τοῦτον κανόνα ἀφιερούμενος ἀποκλειστικῶς εἰς τινὰς μαθητὰς καὶ ἀφήνων τοὺς ἄλλους ἄνευ ἐνασχολήσεως, ἀπώλετο ἡ πειθαρχία τῆς σχολῆς.

Ὡς δεῦτερος κανὼν προστίθεται ὅτι ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ τηρῇ τὸ μέτρον ἐν τῇ χρήσει τῶν παιδονομικῶν μέσων. Ἄς μὴ

δαπανᾶ ματαίους λόγους, ἄς φρεῖδῃται τῆς φωνῆς αὐτοῦ καὶ ἄς προσέχη νὰ μὴ προστρέχη ἀμέσως εἰς τὰ ποινικὰ μέσα. Ἐν βλέμμα, ἐν νεῦμα, βραχεῖα ἐπίσχεσις τῆς διδασκαλίας, κρούσις τῆς τραπέζης, κλήσις τοῦ ὀνόματος πρέπει ἤδη ν' ἀρκῶσι πρὸς ἀποσόβησιν διαταραξέων τῆς τάξεως.

Διὰ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν (προσοχὴν καὶ κατ' οἶκον ἐπιμέλειαν) ἀνάγκη νὰ προσφέρῃ τὸ πλεῖστον αὐτῇ ἡ διδασκαλία. Ἡ διδασκαλία ὀφείλει νὰ θέλγῃ καὶ δεσμεύῃ τὰ νεανικὰ πνεύματα, ἵνα γείνη εἰς αὐτὰ ἡ σχολὴ τόπος ἡδονῆς καὶ τὸ μανθάνειν τερπνὴ ἐνασχόλησις.

ΣΗΜ. 1. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως τῆς σχολῆς εἶνε ἔργον τῆς ἀσκήσεως καὶ ἔξεως, ὑπὲρ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ διδάσκαλος τὴν μεγίστην φροντίδα, μάλιστα ἐν ἀρχῇ τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Ἐνόσω στερεῖται ἡ σχολὴ πειθαρχίας, δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ διδασκαλία. Αὕτη ἡ ἀσκήσις εἰς τὴν πειθαρχίαν ἀνήκει φυσικῶς εἰς τὸν διδάσκαλον τῆς στοιχειώδους τάξεως, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ἐν γένει εἶνε λίαν σπουδαία (διότι τούτου ἔργον εἶνε ἡ ἐκ τῆς πατρικῆς αἰκίας εἰσαγωγὴ τοῦ παιδὸς εἰς τὴν σχολὴν, ἐκ ταύτης δὲ τῆς εἰσαγωγῆς ἐξαρτᾶται οὐχὶ σπανίως τὸ μέλλον τοῦ παιδός). Οἱ δύο ἢ τρεῖς πρῶτοι μῆνες τῆς ἐν τῇ σχολῇ παρουσίας τοῦ παιδὸς πρέπει ν' ἀφιερῶνται πρὸς ταῖς γενικαῖς ἀσκήσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐποπτείας ἐξαιρέτως εἰς τὴν ἐν τῇ πειθαρχίᾳ ἀσκήσιν αὐτοῦ.

ΣΗΜ. 2. Ὁ Κομένιος ἀφιερῶν ἐν τῇ «Μεγάλῃ διδακτικῇ» ἴδιον κεφάλαιον εἰς τὴν σχολικὴν πειθαρχίαν, τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον ἐδάφιον ἀρμύζει νὰ καταχωρισθῇ ἐν ταῦθα. Ὅπως ὀρθὴ εἶνε ἡ ἐν Βοημία λίαν συνήθης παροιμία «Σχολὴ ἄνευ πειθαρχίας εἶνε μύλος ἄνευ ὕδατος». Διότι ἐὰν ἀφαιρήσῃ τις ἀπὸ τινος μύλου τὸ ὕδωρ, δὲν ἐργάζεται. Ἐὰν δὲ λείπῃ ἐν τῇ σχολῇ ἡ πειθαρχία, τὸ πᾶν ἀργεῖ ἐξ ἀνάγκης. Ὅπως δὲ, ἐὰν δὲν ποιάζῃται ὁ ἀγρὸς, ἀμέσως φύονται τὰ ὀλέθρια εἰς τὸν σῆτον ζιζάνια, οὕτω ἐξαγριοῦνται καὶ τὰ δενδρύλλια, ἐὰν δὲν κλαδεύονται, καὶ παράγουσιν ἀχρήστους κλάδους. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι ἡ σχολὴ πρέπει νὰ εἶνε πλήρης ὀδυμῶν καὶ πληγῶν, ἀλλὰ μᾶλλον πλήρης ἐγρηγόρσεως τῶν διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Διότι τί ἄλλο εἶνε ἡ σχολικὴ πειθαρχία ἢ μέθοδος ἀσφαλῆς, δι' ἧς ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ νὰ γείνωσιν ἀληθεῖς μαθηταί;

ΣΗΜ. 3. Ὡς περαιτέρω ὁδηγίας πρὸς διατήρησιν τῆς ἐν τῇ σχολῇ πειθαρχίας ἀναγράφει ὁ Ζίλλερος τὰς ἐξῆς. Ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ μαθητῶν πρέπει νὰ διανέμωνται αἱ ἀνήσυχαι κεφαλαὶ μεταξὺ τῶν λοιπῶν, ἵνα μὴ ἐπαυξάνῃ ἔτι μᾶλλον ἡ κλίσις πρὸς τὴν ἀταξίαν διὰ τῆς γειτονίας

ἔχεινων, οἵτινες ἰδίᾳ κλίνουσι πρὸς αὐτήν. Οἱ ἀμελεῖς καὶ ὑποπτοὶ δὲν πρέπει νὰ κάθηνται ἐν τῷ ὄπισθεν μέρει τῆς τάξεως, ἔνθα εὐκολώτερον κρύπτονται καὶ εὐκολώτερον ὑπεκφεύγουσι τὰ βλέμματα τοῦ διδασκάλου. Ἄλλ' οὔτε οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ, οὔτε πράγματα ἀνήκοντα εἰς τὴν τάξιν, βάρη, πίνακες κτλ. πρέπει ν' ἀλλάσσωσιν ἐνίοτε τὴν θέσιν αὐτῶν. Ἄλλως γεννᾶται ἐν τῇ τάξει τὸ πνεῦμα τῆς ἀστασίας. Ἡ μόρφωσις στερεῶν τοπικῶν σειρῶν καὶ συνυφασμάτων τοπικῶν σειρῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων καταλαμβάνει ὀρισμαμένην θέσιν καὶ αὐτὸς ὁ μαθητῆς, εἶνε δι' αὐτὸν τῶντι τοσοῦτον σπουδαία ἀρχὴ τῆς τάξεως, ὅσον καὶ ἡ στερεώτης τῆς χρονικῆς σειρᾶς, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ ὁ διδάσκαλος ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων, ὡς πρὸς τὴν διανομὴν τῆς διδασκαλίας εἰς τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας κτλ. Ὅπως πρέπει νὰ ἐπιμένῃ ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ νὰ δίδωσιν οἱ μαθηταὶ τὰς γραφικὰς ἐργασίας ἀκριβῶς ἐν τῷ ὀρισμένῳ χρόνῳ, οὕτω πρέπει νὰ ἐπιμένῃ καὶ εἰς τὸ νὰ δίδωσιν αὐτὰς ἐν τῇ προσηκούσῃ μορφῇ, π. χ. οὐχὶ ἀρράφους, οὐχὶ ἄνευ δηλώσεως τοῦ ἀντικειμένου, διὰ τὸ ὅποτον εἶνε ὀρισμένον τὸ τετράδιον, οὐχὶ ἄνευ παρεμβεβλημένου ἀπορροφητικῆς χάρτου μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἀνωτάτων τάξεων, οὐχὶ ἄνευ προσθήκης τοῦ ὀνόματος, κατὰ τὰς περιστάσεις δὲ οὐχὶ καὶ ἄνευ σημειώσεως τῆς χρονολογίας τῆς παραδόσεως, οὐχὶ εἰς φύλλον, ἢ εἰς 16ον ἢ εἰς πλάγιον τέταρτον, ὅπου τὸ σῦνηθες τέταρτον εἶνε τὸ καταλληλότερον καὶ εὐχρηστότερον. Οὐδὲν ἤττον πρέπει νὰ τηρῇ ὁ τρῶφιμος πάντας τοὺς κανόνας τοὺς ὁποίους προδιαγράφει πεπολιτισμένη κοινωνία εἰς τὰ μέλη αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν καθαριότητα καὶ ἀεροφροσύνην, τὴν εὐσχημοσύνην καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἦθος ὀφείλει δὲ νὰ σέβηται καὶ τὸ οἰκοδόμημα τῆς σχολῆς οὐ μόνον ὡς ξένην ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ θεωρῇ αὐτὸ ὅλως μόνον ὡς τόπον χρησιμεύοντα εἰς τὴν κοινότητα διὰ τὸν ὀρισμένον σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, λοιπὸν νὰ μὴ ἐπωφελῆται τυχὸν πρὸς ἰδιωτικούς σκοποὺς κειμένους ἔκτος τοῦ γενικοῦ σκοποῦ, π. χ. πρὸς φύλαξιν μέρους τινὸς τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ καὶ ἔκτος τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας.

§ 68. Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου ὡς παιδαγωγοῦσα δύναμις.

Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ διδασκάλου εἰσάγεται εἰς τὴν ἀγωγὴν νέον ἀξίωμα οὐσιωδῶς διάφορον τῶν ἀξιομάτων τῆς οἰκίας.

Τὸ παιδαγωγικὸν κράτος τῆς μητρὸς στηρίζεται μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀγάπης ἢ ἐπὶ τῆς σεβασμὸν ἐπιβαλλούσης ἀξιοπρεπείας, ἥτις ἔνεκα τῆς διηγεκοῦς πρὸς τοὺς παῖδας συναναστροφῆς ἐξ ἀνάγκης ἐκπίπτει. Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ πατρὸς προφυλάττεται

μὲν ἕνεκα τῆς συνεχοῦς ἐκ τοῦ οἴκου ἀπουσίας, ὑπόκειται ὅμως ἕνεκα τῶν διαφόρων περιπετειῶν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου οὐχὶ σπανίως εἰς ἐπικινδύνους κλονισμούς. Σπουδαία λοιπὸν καθίσταται ἢ εἰς τὴν ἀγωγὴν προσθήκη νέου ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον εἶνε ἐξησφαλισμένον κατὰ τῆς καταστρεπτικῆς δυνάμεως τῶν ἐπαφῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου.

Τοῦτο τὸ ἀξίωμα εἶνε ὁ διδάσκαλος. Οὗτος οὐδέποτε παρουσιάζεται εἰς τὸν μαθητὴν, ὅπως ὁ πατήρ, ἐν τῷ νυκτερινῷ χιτῶνι τοῦ καθ' ἡμέραν ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον περιβεβλημένος τὰ παράσημα τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ. Ἰσταται πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κρηπίδος τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ θέσεως ἐν μεγέθει σχεδὸν ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ μόνον παροδικῶς συγκαταβαίνει πρὸς αὐτὸν ἵνα μετριάσῃ τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἀξιώματος διὰ τῆς προσηθείας τῆς ἀγάπης.

Ἡ διατήρησις τούτου τοῦ ἀξιώματος διὰ τῆς φυσικῆς σοβαρότητος τοῦ προσώπου εἶνε ὁ σπουδαιότατος ὄρος τῆς παιδαγωγικῆς δυνάμεως τοῦ διδασκάλου. Ἡ διατήρησις αὕτη εἶνε δύσκολος, οὐχὶ ὅμως ἀδύνατος, ἀφοῦ ὁ διδάσκαλος ὥρας τινὰς μόνον τῆς ἡμέρας ἔρχεται εἰς ὀμιλίαν πρὸς τὸν μαθητὴν, τὰς λοιπὰς δὲ ἀποκρύπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου χορηγεῖ εἰς πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέτρα τῆς σχολῆς τὴν προσήκουσαν δύναμιν. Ὁ λόγος τοιούτου διδασκάλου εἶνε ἱερός εἰς τὸν μαθητὴν, ἢ κρίσις αὐτοῦ εἶνε ἀπόφασις δι' αὐτὸν, ἢ ἐπιδοκιμασία τὸ ὑψιστον πάντων.

ΣΗΜ. Πολλὰ πρέπει νὰ συνέλθωσιν ἵνα ἐξυψώσωσι τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν προσήκουσαν περιωπὴν. Μάλιστα πρέπει νὰ εἶνε τὸ ἀξίωμα ἀληθές, δηλ. ἐρείδόμενον ἐπὶ πραγματικῶν ἰδιοτήτων τοῦ χαρακτῆρος, οὐχὶ δὲ πλαστὸν καὶ προσπεποιημένον. Οἱ παῖδες λιάν δευδερκεῖς ὄντες διορῶσι ταύτην τὴν διαφορὰν. Βάσιμος γινῶσις, εὐγενὲς ἠθικὸν φρόνημα, ἀγάπη τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ συνειδήσις τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ εἶνε αἱ ἰδιότητες τοῦ χαρακτῆρος, ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου. Ὁ διδάσκαλος θὰ γινώσκῃ νὰ διατηρῇ αὐτὸ ἐν πάσῃ περιστάσει, χωρὶς νὰ δεικνύῃ τρωτὰ μέρη, ἀλλὰ καὶ ἄνευ πάσης ἀδυναμίας καὶ ὑπερηφανίας. Τὸ ἀληθὲς ἀξίωμα εἶνε ἀχώριστον σταθεροῦ, ἀλλὰ μετριόφρονος παραστήματος.

§ 69. Ἄγωγή διὰ τῶν συμμαθητῶν.

Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τάξεώς τινος ἀναπτύσσεται ἀμέσως κοινὸς βίος¹, ὁ ὅποτος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς εἰκὼν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐνηλίκων. Ὁ κοινὸς οὗτος βίος προσάπτεται εἰς τὴν κοινὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν κοινὴν πειθαρχίαν.

Οἱ συμμαθηταὶ ἔχουσι σχεδὸν τὴν αὐτὴν ἡλικίαν καὶ ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν αὐτὸν μορφωτικὸν σκοπὸν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ παρουσιάζουσι πάσας τὰς διαφορὰς τῆς ἀτομικότητος, αἵτινες ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν διαφορὰν τῆς καταγωγῆς, τῆς οἰκιακῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν γονέων Ἐνταῦθα κεῖται σπουδαία ἐπέκτασις τῶν σχέσεων τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου καὶ ποικίλη ἀφορμὴ πρὸς ἀμοιβαίαν προαγωγὴν καὶ συμπλήρωσιν.

Ἡ πολυμερὲς στέρα συναναστροφὴ, ἣτις ἀνοίγεται οὕτω εἰς τὸ ἄτομον, ἄγει εἰς αὐστηροτέραν διατύπωσιν τῆς ἀτομικότητος καὶ δίδει εἰς τὸν παῖδα προαίσθησιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας θὰ ἀπαντήσῃ βραδύτερον ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμμαθητῶν αὐτοῦ ὅμως μαθαίνει ὁ παῖς νὰ γινώσκῃ καὶ νὰ ὑπομένῃ καὶ τὴν κοινωνικὴν πίεσιν, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «σύ». Ἡ εἰδεχθῆς φιλαυτία πρέπει ν' ἀποτεθῆ ἤδη ἐνταῦθα διὰ τῶν ποικίλων ἐπαφῶν τῆς πρὸς ἄλλους συμπαθείας. Μετριοφροσύνη, προθυμία καὶ εὐεργετικότης εἶνε αἱ ἀρεταί. εἰς ἃς ἄγεται ὁ τρόφιμος.

Τὰ ἐλαττώματα, τῶν ὁποίων τὴν γένεσιν ὑποθάλλει τὸ περὶωρισμένον τοῦ οἰκιακοῦ κύκλου, ἀποτιθενται οἰκοθεν διὰ τῆς ζωηροτέρας κοινωνικῆς ἐπιμιξίας τῆς σχολῆς. Ὁ αὐθάδης καὶ ἰσχυρογνώμων ἀναγκάζεται διὰ τῆς ἀδιαφορίας, τὴν ὁποίαν ἀντιτάσσουσιν εἰς αὐτόν, νὰ συνέλθῃ εἰς ἑαυτόν· ἡ κενοδοξία καὶ οἷησις διορθοῦνται διὰ καταισχύνῃς καὶ σκώμμάτων. Ἡ ὑπερηφανία εὐρίσκει τὸν κρείττονα αὐτῆς· ἡ ἀδεξιότης σκώπτεται καὶ ἀναγκάζεται οὕτω νὰ προσέξῃ καὶ ἐντείνῃ τὰς δυνάμεις.

ὁ ὀκνηρὸς παροτρύνεται, ὁ ἐκτεθηλυμένος ἐνισχύεται, ὁ συνέσταλμένος καὶ δειλὸς ἀποκτᾷ θάρρος.

Τὸ πᾶν ὁμῶς ἐξαρτᾶται ἐνταῦθα ἐκ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει τὴν πλειονότητα τῶν μαθητῶν τάξεώς τινος. Ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιτήρησις καὶ παιδονομία, μάλιστα δὲ τὸ ὑφηγούμενον πρόσωπον τοῦ διδασκάλου ὀφείλει νὰ φροντίζη τὸ πνεῦμα τοῦτο νὰ εἶνε πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ φιλαδελφίας, τῆς εἰλικρινείας καὶ τῆς ἀμίλλης ἐν τῷ ἀγαθῷ. Δὲν πρέπει ν' ἀνέχεται ὁ διδάσκαλος τὸν σχηματισμὸν φατριῶν καὶ τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα, τὴν ἀπειροκαλίαν καὶ τὴν ἀγροικίαν, τὴν τάσιν πρὸς καταγγελίαν καὶ τὰς ἔχθρας.

Ἀφ' ἐτέρου ὁμῶς πρέπει νὰ περιορισθῇ ἡ παιδονομία καὶ ἡ ἐπιτήρησις εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον, ἵνα μὴ καταπνίξη δι' ὑπερμέτρου πίεσεως τὸν εἰλικρινῆ κοινωνικὸν βίον τῶν συμμαθητῶν καὶ δίδῃ ἀφορμὴν εἰς ψευδῆ καὶ βεβιασμένην διαγωγὴν καὶ συναναστροφὴν.²

ΣΗΜ. 1. Ὁ κοινὸς βίος τάξεώς τινος προάγεται, ἐὰν προσλαμβάνηται ἐνίοτε ἡ ὅλη τάξις εἰς κοινὴν τινα ἐργασίαν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ λαμβάνωσι τὴν αὐτὴν ἐργασίαν πάντες οἱ μαθηταί, ἀλλ' ἕκαστος ν' ἀναλαμβάνῃ μέρος ἢ ὅσιν τινα τῆς ὀλικῆς ἐργασίας. Οὕτω δύναται ἐν τῇ ἀναλύσει ἀναγνωσθέντος τεμαχίου ν' ἀναλάβῃ ἕκαστος μαθητῆς ἢ ἐκάστη ὁμάς μαθητῶν ἐν συστατικὸν μέρος αὐτοῦ πρὸς προφορικὴν ἢ γραπτὴν ἐπεξεργασίαν ἢ δύναται νὰ ἐκθέσῃ μία ὁμάς τῶν μαθητῶν τὸ ὅλον τεμάχιον ὑπὸ γραμματικὴν ὄψιν, ἢ ἄλλη ὑπὸ συντακτικὴν, ἢ τρίτη ὑπὸ πραγματικὴν, ἢ τετάρτη ὑπὸ καλαισθητικὴν, (ἐὰν τὸ ἀναγνωσθὲν εἶνε ποίημα), ἢ ὅλη δὲ ἐργασία πρέπει νὰ συνενωθῇ ἐν τῷ προσεχεῖ μαθηματι διασζητήσεως ἐνώπιον τῆς ὅλης τάξεως. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀπαγορευθῆται, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ θεωρηθῆται ὡς φαιδρὰ ἐκδήλωσις τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθήματος, ἐὰν οἱ μαθηταί ἀλληλοβοηθῶνται ἐν ταῖς κατ' οἶκον ἐργασίαις, ἀρκεῖ μόνον νὰ δίδῃ ἕκαστος ἐν τῇ σχολῇ λόγον δι' ἑαυτὸν. Τέλος δύναται νὰ ἐπιτραπῇ καὶ αὐτὴ ἡ διδακτικὴ μορφή τῆς ἀλληλοδιδασκαλίας (ἴδε Διδακτικῆς § 40 σημ.) ἰδίως ἐν ταῖς δεξιότησι (τῇ γυμναστικῇ, ἰχθυογραφίᾳ, γραφῇ) καὶ ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἐφαρμογαῖς τῆς διδασκαλίας, π. χ. ἐν τῇ λύσει ἀριθμητικῶν προβλημάτων.

ΣΗΜ. 2. Ὡς ἐσχάτη διαμόρφωσις τῆς διὰ τῶν συμμαθητῶν ἀγωγῆς πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἀπόπειραι τῆς συντάξεως τῆς σχολῆς ὡς μαθητικῆς πολιτείας. Τὴν ἀπόπειραν ταύτην ἐξετέλεσεν ὁ Οὐάλεντίνος Τροτξενδόρφιος (1490—1556) θέσας ὡς Διευθυντῆς τῆς ἐν Γολδ-

βέροφ. σχολῆς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν τάξιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν πρόστασιν αὐτῶν τῶν μαθητῶν, οἵτινες ὡς οἰκονόμοι, ἔφοροι, ταμίαι, γερουσιασταὶ κτλ. ἦσαν περιβεβλημένοι διάφορα ἀξιώματα, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἴστατο αὐτὸς ὁ Τροτzenδὸρφοιος ὡς δικτάτωρ. Αὕτη ἡ σύνταξις τῆς σχολῆς κατελύθη, ἀποθινόντος τοῦ Τροτzenδὸρφοίου, καὶ μόνον οἱ θρανάρχαι, οἱ ἐπιμελεῖται κλ. διατηρήθησαν μέχρι τῆς σήμερον ὡς λείψανα αὐτῆς.

§ 70. Σχολὴ καὶ οἰκία.

Ἄμα ἀρχίσῃ ὁ παῖς νὰ ἐπισκέπτηται τὴν σχολὴν, πρόκεινται δύο παιδαγωγικαὶ ἐξουσίαι, ἡ σχολὴ καὶ ἡ οἰκία, αἵτινες διανεμόνται τὴν εὐθυναν τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲ ὀφείλουσι νὰ συνεργάζωνται κατὰ τὸ δυνατόν ἀρμονικῶς.

Αὕτη ἡ σύμπραξις κατορθοῦται.

1) Διὰ τῆς κατ' οἶκον σχολικῆς ἐργασίας ὡς συμπληρώσεως τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐπιμελείας. Ἡ κατ' οἶκον ἐργασία γίνεται ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γονέων· ἀνάγκη δὲ ἐν τῇ διανομῇ τῶν ὥρῶν νὰ λαμβάνηται πρόνοια περὶ αὐτῆς, ἵνα μὴ περιορίζηται δι' αὐτῆς ὁ διὰ τὴν ἄνεσιν τοῦ παιδὸς ἀναγκαῖος χρόνος. Διὰ τῆς κατ' οἶκον ἐργασίας εὕρισκει ἡ οἰκία εὐκαιρίαν νὰ ἐμβλέπῃ εἰς τὴν ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγὴν.

2) Διὰ τῶν σχολικῶν εἰδήσεων, δι' ὧν οἱ γονεῖς λαμβάνουσι γνῶσιν τῆς πορείας τῶν τέκνων αὐτῶν περιοδικῶς καὶ ἐν σπουδαίαις ἐκτάκτοις περιστάσεσι. Πάντα τὰ σπουδαιότερα μέτρα, μάλιστα δὲ ἡ ἐπιβολὴ σχολικῶν ποινῶν πρέπει ν' ἀναγγέλλωνται ἀμέσως εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐν τισὶ περιστάσεσι πρέπει νὰ παραδίδωνται οἱ παῖδες πρὸς τιμωρίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ.

3) Διὰ τῆς λειθαρχικῆς τάξεως τῆς σχολῆς, ἥτις πρέπει νὰ εἶνε γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς γονεῖς, ἰδίᾳ ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὰ μέρη, τὰ ὅποια κανονίζουσι τὴν διαγωγὴν τῶν παιδῶν ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, δηλ. ἐν δημοσίοις τόποις. Ἐπειδὴ δὲ εὐκόλως δύναται νὰ ἐκτραγῇ ἔρις περὶ ἀρμοδιότητος ἀμφοτέρων τῶν παιδαγωγικῶν ἐξουσιῶν, τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, ἐὰν κατ' ἀρχὴν διαφέρωσιν αἱ θεωρίαι αὐτῶν περὶ τινῶν σημείων, π. χ. περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ θεάτρου, τοῦ καφενείου, ζυθο-

πωλείου κλ., καλὸν εἶνε ν' ἀνατίθεται ἢ ἐπικύρωσις τοιαύτης πειθαρχικῆς τάξεως εἰς τινα ἀρχὴν, ἥτις, ὅπως π. χ. ἡ ἐπιτό-
τόπιος σχολικὴ ἀρχή, ἵσταται ὑπεράνω τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰ-
κίας καὶ δύναται νὰ φέρῃ εἰς ἀρμονίαν τὰς ἀπαιτήσεις τῆς
παιδαγωγικῆς πρὸς τὰς τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου.

Ἐπειδὴ δὲ δικαιούται τις νὰ καταστήσῃ τὴν σχολὴν συνυ-
πεύθυνον διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν μαθητῶν ἀπέναντι τοῦ δημο-
σίου, δὲν πρέπει αὕτη νὰ παραιτηθῇ τῆς παιδαγωγικῆς καὶ
παιδονομικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν παιδῶν ἐκτὸς τῆς
σχολῆς· ἀλλ' ἐνταῦθα πρέπει μᾶλλον νὰ ἐπικρατῇ ἡ ἔμμεσος
παιδαγωγικὴ δύναμις ἢ ἡ ἄμεσος παιδονομικὴ ἐνέργεια, ἵνα μὴ
διαταράττηται ὁ οἰκογενειακὸς βίος διὰ τῶν παραγγελεμάτων
τῆς σχολῆς.

Ὅπως δὴποτε ὁμως πρέπει νὰ ἐπιμένῃ ἡ σχολὴ ἵνα διαγω-
σιν οἱ μαθηταὶ κοσμίως, ὅταν ἐμφανίζονται εἰς τὸ δημόσιον,¹
ἵνα μὴ συσσωρεύονται ἐν δημοσίοις τόποις, μὴ γίνωνται ὄχλη-
ροὶ εἰς τοὺς διαβάτας, μὴ δίδωσι σκάνδαλον, μὴ λέγωσι λόγους
ἀπρεπεῖς, μὴ ὑβρίζωσιν ἀλλήλους, μὴ ἔρχωνται εἰς χεῖρας, μὴ
βλαπτῶσι τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, μὴ ρίπτωσι λίθους καὶ
μὴ βασανίζωσι τὰ ζῶα.

Μόνον σπανίως, ὁσάκις ἡ οἰκία ἀρνεῖται τὴν συνδρομὴν αὐ-
τῆς, πρέπει νὰ ἐπικαλῆται ἡ σχολὴ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς παι-
δονομικῆς αὐτῆς ἐξουσίας κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν τὴν συνδρο-
μὴν τῆς τοπικῆς ἀρχῆς. Ἐπιβάλλεται δὲ καὶ τὸ καθήκον τοῦ
νὰ ὑποδεικνύωνται εἰς τοὺς μαθητὰς ὡς μέρη ἀπαγωγικὰ τῆς
νεανικῆς ζωηρότητος δημόσια παικτήρια καὶ παλαίστραι ἐν
καταλλήλοις τόποις, τὰ ὅποια, ὅπως π. χ. οἱ δημόσιοι κῆποι
κτλ. εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν ἀκουσίαν καὶ ἀπα-
ρατήρητον ἐποπτεῖαν τοῦ δημοσίου.

Τέλος ἀξίαι συστάσεως εἶνε καὶ αἱ σχολικαὶ ἑορταὶ ὡς μέσον
τοῦ νὰ καλλιεργῶμεν τὴν ἐπιμιξίαν σχολῆς καὶ οἰκίας καὶ
νὰ ἐθίζωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς κοσμίαν ἐμφάνισιν ἐνώπιον τοῦ
δημοσίου.²

Τούναντίον δὲν δυνάμεθα νὰ συστήσωμεν τὰς δημοσίας ἐξε-
τάσεις, αἵτινες σήμερον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κατηργή-

θησαν, διότι δὲν ἀρμόζει νὰ ἐργάζηται ἡ σχολὴ χάριν ἐπιδείξεως καὶ ἐπιτυχίας ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν ἢ νὰ καλῆ τοὺς πολλοὺς ὡς κριτὰς τῶν ἰδίων αὐτῆς ἐργασιῶν.

ΣΗΜ. 1. Τὸ οὐδέτερον ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶνε λίαν ἀναγκαία ἡ σύμπραξις τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, εἶνε ἡ δημοσιότης. Ἐντὸς τῶν τεσσάρων στύλων τῆς οἰκίας δεσπόζει ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή ἐντελῶς αὐτόνομος· ἐντὸς δὲ τῶν χώρων τῆς σχολῆς ἡ σχολικὴ ἀγωγή. Ἡ διαγωγῆ τῶν παιδῶν ἐν δημοσίοις τόποις καὶ ὁδοῖς, ἐν ἐθνικαῖς ἐορταῖς καὶ ἐκκλησιαστικαῖς πομπαῖς, ἐν καφενείοις καὶ θεάτροις ὑπόκειται εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐξουσίαν τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας, ἴδια ὅπου πολλοὶ παῖδες ἐμφανίζονται ἄνευ τῆς ἀμέσου συνοδείας τῶν ἐνηλίκων οἰκογενῶν αὐτῶν. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι λείπει τὸ τοιοῦτον, διότι ἡ διαγωγή τοῦ δημοσίου ἐν γένει, λοιπὸν καὶ ἡ τῶν παιδῶν, ἴσεται ὑπὸ τὴν διηγετικὴν ἐπιτήρησιν τῆς τοπικῆς ἀστυνομίας. Ὅσῳ μικρότερος ὁ τόπος, τοσοῦτῳ μᾶλλον εὐρίσκουσιν οἱ μαθηταὶ εὐκαιρίαν ν' ἀποζημιῶνται διὰ τὴν πίεσιν, ἣν ἐδοκίμασαν ἐν τῇ σχολῇ, διαπράττοντες ἐν δημοσίοις τόποις ἀπὸ κοινοῦ ἀσχημοσύνας. Ὅπως λοιπὸν εἶνε βέβαιον ὅτι ξένος ἐπισκεπτόμενος τόπον τινὰ θὰ κρίνῃ ὀπωσοῦν ὀρθῶς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς σχολικῆς πειθαρχίας ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς διαγωγῆς τῶν παιδῶν τῶν φοιτῶντων εἰς τὴν σχολὴν, ἐξ ἴσου βέβαιον εἶνε ὅτι εἶνε καθῆκον τῆς σχολῆς νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν παιδῶν ἐν τῇ δημοσιότητι.

ΣΗΜ. 2. Πρὸς σχολικὰς ἐορτάς κατάλληλοι εἶνε αἱ ἐθνικαὶ καὶ βασιλικαὶ ἐορταὶ καὶ ἡ πρώτη Μαΐου ὡς ἐορτὴ τῆς ἀναστάσεως τῆς φύσεως καὶ ἄλλαι δημόσιαι καὶ τοπικαὶ ἀφορμαί.

Τ Μ Η Μ Α Ι Ι Ι.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΕΙΟΙΣ ΑΓΩΓΗΣ.

§ 71. Παιδαγωγεῖον.

Ἐν ταῖς συνήθεσι σχέσεσιν ἀρκεῖ ἐντελῶς ἡ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ καὶ τῇ σχολῇ ἀγωγή ἵνα καταστήσῃ τὸν τρόφιμον ἱκανὸν πρὸς τὴν αὐτοαγωγήν ὑπὸ τὰς διηγετικὰς παιδαγωγικὰς ἐπιδράσεις τοῦ βίου καὶ τῶν κοινωνικῶν διαταξέων. Ἄλλ' ἴδιαι σωματικαί, πνευματικαὶ καὶ κοινωνικαὶ σχέσεις ἀγούσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνιδρύσεως παιδαγωγικῶν καθιδρυμάτων, τὰ

ὅπου διαφέρουσι τῶν διδακτικῶν καθιδρυμάτων, διότι συνεχνοῦσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας μετὰ τοῦ σκοποῦ τῆς τελείας ἀγωγῆς, ἀποκλειομένης τῆς πατρικῆς οἰκίας.

Τοιαῦται σχέσεις δύνανται νὰ εἶνε:

1) Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ δοθῇ εἰς τοὺς παῖδας ἀγωγή καλλιτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ δώσωσιν αἱ σχέσεις τῆς πατρικῆς οἰκίας. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ παιδαγωγεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ παιδαγωγοῦνται καὶ διδάσκονται οἱ τρόφιμοι ὑπὸ παιδαγωγῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀντὶ μισθοῦ. Τὰ καθιδρύματα ταῦτα λαμβάνουσι ποικίλας μορφὰς κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φύλον τῶν τροφίμων, κατὰ τὴν τάξιν τῶν γονέων καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς κανονιζούσας τὴν ἀγωγήν. Συνηθέστατα εἶνε τὰ παιδαγωγεῖα τῶν θηλέων, διότι τὸ γυναικεῖον φύλον ἰδίᾳ ἀπαιτεῖ στενοτέραν σύνδεσιν τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς, ὁποίαν παρέχει τὸ καθιδρυμα.

2) Πρώτος στέρησις τῶν γονέων. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ ὄρφανοτροφεῖον, τὸ ὁποῖον δικαιοῦται νὰ ὑπάρχῃ ὡς φιλανθρωπικὸν καθιδρυμα.

3) Παραμέλησις τῆς πρώτης ἀγωγῆς ἕνεκα ἀτυχῶν συμβεβηκότων τοῦ παιδός. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ σωφροιστήριον, τὸ ὁποῖον ἔχει κυρίως φιλανθρωπικὸν χαρακτήρα· πλὴν τούτου καὶ τὸ καθιδρυματῆς διορθώσεως.

4) Ὁ λόγος τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματος, ὡς ἐν στρατιωτικοῖς καὶ κληρικοῖς καθιδρύμασι.

5) Πνευματικὴ ἀσθένεια τοῦ παιδός, ὡς ἐν τοῖς καθιδρύμασι τῶν βλακῶν.

6) Ὁ ἔλλειψις τοῦ ἑτέρου τῶν δύο ἀνωτέρων αἰσθητηρίων. Ἐντεῦθεν προκύπτουσι τὰ καθιδρύματα τῶν κωφῶν καὶ τῶν τυφλῶν.

ΣΗΜ. Κατὰ τῆς ἐν τοῖς παιδαγωγείοις ἀγωγῆς ἐπάγει ὁ Νειμεύρος σπουδαίας ἐνοστάσεις. «Σπουδαῖαι, λέγει, ἐγείρονται ἀμφιβολίαι περὶ τούτου, ἂν καθιδρύματα, ἐν οἷς ἀντὶ τῶν φυσικῶν παιδαγωγῶν παρουσιάζονται ξένα πρόσωπα, ἀντὶ τῶν ἀδελφῶν ἀγνωστοὶ συμπαίχται, ἀνόμοιοι τὰ φρονήματα, τὰ ἤθη, τοὺς τρόπους, ἐν οἷς διὰ μιᾶς διαλύονται διὰ τοὺς τροφίμους ἅπαντες οἱ στενοὶ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, πολλάκις δὲ ἐν μείζονι ἀποστάσει τοῦ παιδαγωγείου ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἐν οἷς τέ-

λος εἶνε ἀφρευκτος μονοτονία τις τοῦ βίου οὐχὶ πάντοτε εὐεργετική, ἄν τοιαῦτα καθιδρύματα εἶνε ὁ τόπος, ἐν ᾧ δύναται νὰ μορφωθῇ ὁ νεανικὸς χαρακτήρ λυσιτελέστατα. Περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς δημοσίας ἀγωγῆς ἐν τινὶ ἡλικίᾳ συμφωνοῦσι πάντες ταχέως, ἀλλὰ τοιαύτη δημοσία ἀγωγή μένει εἰς τὰ ὄμματα πολλῶν, καὶ ἀπροκαταλήπτων, τὸ πολὺ ἀναγκαῖον κακόν.» Εἰς τὰς ἀφρευκτους ἀτελείας μεγάλων παιδαγωγικῶν καθιδρυμάτων καταλέγεται καὶ ἡ πλῆθος τῶν παιδαγωγῶν καὶ ἐπιτηρητῶν, ἧτις παραβλάπτει τὴν ἐνότητητα καὶ σπουδαιότητα τῆς ἀγωγῆς, ἡ ἔκπτωσις τοῦ ἀξιωματοῦ διὰ τῆς διηνεκοῦς μετὰ τῶν τροφίμων συναναστροφῆς (πρβλ. τὸν ἀντίον περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἀγωγῆς § 65) ἡ ἔλλειψις τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἡ ἐπίδοσις τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον αὐξάνει καλλίτερον ἐν πλῆθει νέων ἀνθρώπων ἢ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὁποῖον παρασκευάζει διὰ τὸ ἄτομον πλῆθος κινδύνων καὶ πειρασμῶν, ἡ ἀνάγκη συντόνου ἐπιτηρήσεως πρὸς ἀποσβῆσιν τῶν κινδύνων καὶ καταστολὴν ἀταξιῶν, ὡς καὶ τὸ ἐπαχθὲς ταύτης τῆς ἐπιτηρήσεως, καὶ τέλος τὸ μονομερές τῆς ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖον συνεπάγεται ὁ μέγας ἀποκλεισμὸς τῶν παιδαγωγικῶν ἐπιδράσεων τοῦ βίου καὶ τὸ μονότονον τῆς τάξεως τῶν παιδαγωγείων. Σπουδαιῶτατοι καθίστανται οἱ ἐνδοιασμοὶ οὗτοι, ἐάν ἡ κυρία ἰδέα, ἧτις ἐγέννησε τὸ παιδαγωγεῖον, εἶνε ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τάσεως τῆς ἐποχῆς, διότι τοιαύτη ἀγωγή προσκρούει παχυλῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἀγωγῆς (§ 45). Ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς εἰσδύει εἰς τοιαῦτα καθιδρύματα καὶ τῶν θυρῶν κλεισμένων καὶ καταλαμβάνει τὸν τρόφιμον, ἐάν μὴ πρότερον, τουλάχιστον μετὰ τὴν ἐκ τοῦ τοιοῦτου καταστήματος ἔξοδον, ἐπιβάλλεται εἰς τοῦτον θᾶπτον ἢ βράδιον ἢ ὀδυνηρὰ ἀνάγκη τοῦ νὰ συμβιβασθῇ καλῶς ἢ κακῶς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐποχῆς, τουτέστι ν' ἀπορρίψῃ ὅλως ἢ ἐν μέρει τὰ διὰ τοσούτων θυσιῶν ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τῆς ἐν τῷ καθιδρύματι ἀγωγῆς.

Ἄφ' ἐτέρου δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ὁ ἐν τῷ καθιδρύματι βίος παρίστησι τὴν συντονιστικὴν μορφήν τῆς ἀγωγῆς καὶ δύναται νὰ παραγάγῃ ἀρίστους καρπούς, ἐάν ἴσταται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ παιδαγωγείου πρόσωπον πεφωτισμένον καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ παιδαγωγικὸν ἐπάγγελμα. Τὰ καθιδρύματα τοῦ Φραγκίου, τοῦ Βασεδοβίου καὶ τοῦ Πεσταλότζη εἶνε τρανὴ ἀπόδειξις τούτου.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΕΝΝΟΙΑΙ

§. 1. Ἐννοια τῆς διδασκαλίας.

Διδασκαλία ἐν γένει λέγεται πᾶσα σάκπιμος καὶ προεσχε-
διασμένη ἐπίδρασις ἐπὶ ἄλλου, σκοπὸν ἔχουσα τὴν μετάδοσιν
γνώσεων καὶ δεξιότητων. Κατὰ τὴν φύσιν τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν
θὰ χρησιμεύσωσιν αἱ γνώσεις καὶ δεξιότητες, διακρίνονται δύο
κύρια εἶδη διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία ἢ χρησιμεύει πρὸς τινα
ἐξωτερικὴν, ἰδίαν, τυχαίαν ἀνάγκην, ἢ τείνει πρὸς τὴν ἀγωγήν
τοῦ διδασκομένου. Τὸ πρῶτον συμβαίνει, ὅταν τις διδάσκη ἄλ-
λον ἵνα εὐχαριστήσῃ τὴν περιέργειαν αὐτοῦ, ἵνα τέρψῃ αὐτὸν,
ἵνα περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν ὠφελείας τινάς, ἵνα προπαρασκευάσῃ
αὐτὸν διὰ τὸ ἐπάγγελμα ἢ καὶ δι' ἑγκλημά τι. Ἐνταῦθα οὐ-
δὲ φροντίζει ὁ διδάσκων περὶ τούτου, πῶς θὰ ἐπιδράσῃ ἡ
διδασκαλία αὕτη ἐπὶ τοῦ ὅλου προσώπου τοῦ μαθητοῦ, ἂν ἡ
ὀλικὴ ἀξία αὐτοῦ ἀυξάνει ἢ ἐλαττοῦται δι' αὐτῆς, ἀρκεῖ μό-
νον νὰ ἐπιτύχῃ ὁ εἰδικὸς σκοπὸς, τὸν ὁποῖον προέθετο, π. χ. ἡ
μόρφωσις διὰ τὸ ἐπάγγελμα. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἀπο-
βλέπει τὸναντίον ὁ διδάσκων εἰς τὸ ὅλον πρόσωπον τοῦ τρο-
φίμου ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸ διὰ μέσου τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ
πνεύματος ἐκείνην τὴν μορφήν, τὴν ὁποῖαν ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς
τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ὑπηρετοῦσα παιδαγωγικὴ δι-
δασκαλία, εἶνε τὸ ἰσχυρότατον τῶν παιδαγωγικῶν μέσων καὶ
δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὡς ἔμμεσος ἀγωγή. Μόνον περὶ
ταύτης τῆς διδασκαλίας ἔσται ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ λόγος.

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας ἔπεται ὅτι ἀπαιτοῦνται

δι' αὐτὴν τὰ ἑξῆς: 1) ὁ διδάσκαλος ὡς τὸ διδάσκον πρόσωπον· 2) ὁ μαθητὴς ὡς τὸ διδασκόμενον πρόσωπον· 3) τὸ διδάσκειν ὡς ἔργον τοῦ διδασκάλου· 4) τὸ μαθάνειν ὡς ἔργον τοῦ μαθητοῦ· 5) ἡ ἔλη τῆς διδασκαλίας ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς· 6) τὰ διδακτικὰ μέσα ὡς τὰ βοηθήματα, τὰ ὅποια μεταχειρίζονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι· 7) ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας· 8) τὸ πρόγραμμα ὡς σχέδιον τῆς διδασκαλίας. Ἐλλείποντος τοῦ προγράμματος ἐκπίπτει ἡ διδασκαλία εἰς ἀπλὴν διδαχὴν γινομένην ἐν δεδομένῃ εὐκαιρίᾳ ἀνευ ὠρισμένου σχεδίου.

§ 2. Ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία.

Ἡ διδασκαλία ἀμέσως μὲν τείνει εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων, εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος· ἐμμέσως ὅμως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος μορφοῦσα αὐτὸν, δηλ. εἶνε ἀγωγή.

Δὲν ὑπάρχει βούλησις ἀνεξάρτητος τῶν παραστάσεων. Ἡ βούλησις εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλεπιδράσεως παραστάσεων. Ἡ διδασκαλία μορφοῦσα τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων τοῦ μαθητοῦ ὀρίζει συγχρόνως καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ.

Τὸ πρῶτιστον παιδαγωγικὸν ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων, εἰς ἃς ἀναφέρεται, ἀποκτᾷ στηρίγματα καὶ λαμβάνει ἐν τῇ συνειδήσει μείζονα ἰσχύϊν. Γεννᾶται ἐνδιαφέρον μὴ ὑπάρχον πρότερον· π.χ. τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ φυτὰ, τοὺς ἀριθμοὺς, γλωσσικοὺς τύπους κτλ.

Ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία δὲν περιορίζεται εἰς ἐν εἶδος γνώσεων καὶ δεξιοτήτων ἵνα δώσῃ εἰς αὐτάς ὑπεροχὴν πρὸς βλάβην ἄλλων, ἀλλὰ μᾶλλον λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν δλον ἄνθρωπον καὶ ἄπτεται κατ' ὀλίγον ἀπάντων τῶν μελημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἄγει εἰς πολυμερὲς ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποσον καταπιέζον ἀγρίας ἐπιθυμίας καὶ ἐξευγενίζον τὴν καρδίαν καθίσταται ἀληθὲς θεμέλιον τοῦ χαρακτῆρος.*

* Πρὸβλ. Μέρος Α' §§ 55 καὶ 56.

Λοιπὸν τοιαύτη διδασκαλία δὲν ἀποβλέπει ἀπλῶς εἰς τὴν μετὰδοσιν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων, ἀλλὰ μᾶλλον τείνει εἰς τὸ νὰ μεταβάλλῃ αὐτὰς εἰς ἐνδιαφέροντα, δηλ. εἰς ἐλατήρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, καὶ ν' ἀπαρτίσῃ ἐξ αὐτῶν ὀλιγὴν ἐνότητα.

Σκοπὸς τῆς παιδαγωγικῆς διδασκαλίας εἶνε ἡ καθόλου μὀρφωσις τοῦ πνεύματος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπὶ μέρους μὀρφωσιν τοῦ ἐπαγγέλματος, ἣτις τείνει εἰς ψιλὴν γνῶσιν ἢ ψιλὴν δεξιότητα.

Ἡ καθόλου μὀρφωσις, ἣν παρέχει ἡ δημοτικὴ σχολή, εἶνε ἡ κατωτέρα· ἐκείνη δὲ, ἣν παρέχει τὸ γυμνάσιον καὶ ἡ πραγματικὴ σχολή, (πρακτικὸν Λύκειον), εἶνε ἡ ἀνωτέρα.

ΣΗΜ 1. Μεταδίδοντες εἰς τὸν μαθητὴν διὰ τῆς διδασκαλίας εὐγενεῖς ἠθικὰς παραστάσεις, ἐνισχύομεν τὸν κυκλὸν τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν καὶ ἐπιδρῶμεν ἐμμέσως ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Τοιοῦτῳ τρόπῳ παιδαγωγοῦμεν αὐτόν· διότι τὰ μέλλοντα βουλήματα αὐτοῦ, λοιπὸν καὶ ὁ χαρακτήρ, ἐξαρτῶνται ἐκ τούτου, ἂν ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν θὰ ἀποδειχθῇ ἰσχυρότερος ἢ αἱ ἐμπνεύσεις τῆς στιγμῆς, τῆς αἰσθητικότητος, τοῦ πάθους κτλ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ μὀρφωσις, ἣν χορηγεῖ ἡ διδασκαλία, εἶνε ἐν πρώτοις διανοητικὴ μὀρφωσις, δηλ. διασχηματισμὸς τοῦ γνωστικοῦ. Δὲν εἶνε ἔργον αὐτῆς νὰ διεγείρῃ συναισθημάτα ἢ νὰ προκαλῇ βουλήματα, ἀλλὰ μόνον νὰ φωτίζῃ τὸν νοῦν. Ἄλλ' ἔνεκα τῆς στενῆς συναφείας τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων πρὸς τὰς παραστάσεις θὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐνέργεια τῆς διδασκαλίας καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων καὶ θὰ ἐκδηλωθῇ ὡς καλαισθητικὴ καὶ ἠθικὴ μὀρφωσις.

ΣΗΜ 3. Πρὸς τῇ παιδαγωγικῇ δυνάμει τῆς μορφώσεως ἣτις ἐνοικεῖ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καθ' ἑαυτὴν, καταλέγεται ἐνταῦθα καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ῥοπή, ἣν ἔχει εἰς τὸν μαθητὴν ὁ διδάσκαλος διὰ τῆς ζώσης αὐτοῦ ὁμιλίας καὶ ἣτις ἀπορρέει ἐκ τῆς ὅλης τάξεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Πλὴν τούτου ἀνήκει ἐνταῦθα ἡ συγκέντρωσις τῶν παραστάσεων, ἣν ἐπάγει ἡ διδασκαλία κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν διάχυσιν τοῦ εἰς ἑαυτὸν ἀφιεμένου παραστατικοῦ βίου.

§ 3 Ῥηλικὴ καὶ εἰδολογικὴ μὀρφωσις.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ μεταδώσῃ τις εἰς ἄλλον διὰ τῆς διδασκαλίας, καλεῖται ὕλη αὐτῆς. Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας ἀποτελεῖται ἐκ παραστάσεων. Ἄλλὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ με-

ταδοθῶσι παραστάσεις ἀμέσως (μηχανικῶς), ἀλλὰ δύνανται μόνον νὰ ἐξεγερθῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει ἄλλου.

Λοιπὸν ἡ περιπέιησις παραστάσεων προϋποτίθησιν οὐ μόνον ἐνέργειαν τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ καὶ σύμπραξιν τοῦ μαθητῆτος. Τὸ ἐποπτεῦειν, τὸ προσέχειν, τὸ συγκρίνειν, τὸ κρίνειν, τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι εἶνε μορφαὶ ταύτης τῆς συμπράξεως. Λοιπὸν διὰ πάσης διδασκαλίας καθίστανται ἐν τῷ μαθητῶντι κατὰ διαφόρους τρόπους ἐνεργοὶ δυνάμεις τῆς συνειδήσεως. Καθόσον ἡ διδασκαλία μεταδίδει παραστάσεις καὶ ἐννοίας, ἐπεκτείνει τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τοῦ ἀνθρώπου διὰ νέων ἀντικειμένων τῆς γνώσεως. Καθόσον δὲ ἐξεγείρει ἐνεργείας τινὰς τῆς ψυχῆς καὶ οὕτω καθίστησιν αὐτὰς τελειοτέρας, ἐπαυξάνει τὴν δύναμιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, δηλ. τοῦ μαθητοῦ, καθιστῶσα αὐτὸν ἰκανὸν νὰ γείνη αὐτοτελῶς κάτοχος καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τῆς γνώσεως.

Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ διδασκαλία πλουτίζει τὴν γνώσιν αὐτοῦ κατ' ἔκτασιν, δηλ. κατὰ πλάτος (ἀντικειμενικῶς) διὰ νέας μορφωτικῆς ὕλης, ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαυξάνει τὴν δύναμιν αὐτοῦ κατ' ἔντασιν ἢ (ὑποκειμενικῶς), δηλ. κατὰ βῆθος διὰ νέας μορφωτικῆς δυνάμεως.

Τὰ δύο ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὡς

ὕλη	καὶ δύναιμις,
γνώσις	καὶ δύναμις,
διδασκαλία	καὶ ἀσκησις,
θεωρία	καὶ πρᾶξις,
κατανόησις	καὶ ἐφαρμογή,

συντόμῳ εἰπεῖν, ὡς ἡ ἐξ ἀντικειμένου ὄψις τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἐξ ὑποκειμένου, καὶ ἀμοιβαίως συμπληρούμεναι ἀποτελοῦσι τὴν ἔννοιαν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως.

ΣΗΜ. 1. Αἱ δύο αὗται ὄψεις τῆς διδασκαλίας εἶνε ἀχώριστοι· διότι ὕλη τις δύναται νὰ κατανοηθῇ μόνον διὰ τῆς ἐνεργείας δυνάμεως, δύναιμις δὲ τις δύναται νὰ τεθῇ εἰς ἐνέργειαν μόνον ἐπὶ παρουσίᾳ ὕλης. Καθαρὰ ὕλικὴ ἢ μόρφωσις θὰ ᾤτο φιλή πολυμάθεια, ἀποθήκη γνώσεων ἄνευ ἐσωτερικῆς συνδέσεως καὶ ἐπεξεργασίας, ὅποιαν παρέχει Λεξικὸν ἐγκυκλοπαιδείας. Καθαρὰ εἰδολογικὴ ἢ μόρφωσις

θά ἤτο· φιλή ἄσκησις τοῦ πνεύματος ἀνευ βρασίμου γνώσεως. Ἐκτεταμέναι σπουδαί τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Φυσιογραφίας χορηγοῦσι πλοῦτον ὑλικῆς γνώσεως· ἡ δὲ Λογική, ἡ Μαθηματική, ἡ Ἠθική καὶ ἡ Φιλοσοφία ἐν γίνεῃ παράγουσιν ὑψηλὴν εἰδολογικὴν μόρφωσιν. Αἱ γλωσσικαὶ σπουδαὶ διδουσιν ἀμφοτέρα, γινώσκουσιν ὡς πρὸς τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον (τὸ Λεξικόν) δύναμιν ὡς πρὸς τὴν Γραμματικὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν.

ΣΗΜ. 2. Ἐκ τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς θεμελιωτάς τῆς σημερινῆς δημοτικῆς σχολῆς, τοῦ Κομενίου καὶ τοῦ Πεσταλότσης, ἐκεῖνος ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὴν ἐξ ἀντικειμένου ὄψιν τῆς διδακτικῆς τέχνης, οὗτος τὴν ἐξ ὑποκειμένου. Ὁ Κομένιος τείνει εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν γινώσκιν· ὁ Πεσταλότσης εἰς τὴν κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἐκεῖνος ἐξαιρεῖ ἐξαιρέτως τὰς πραγματικὰς γνώσεις, οὗτος μάλιστα τὴν γλώσσαν (ἤχον), τὴν μορφήν καὶ τὸν ἀριθμὸν. Παρ' ἐκείνῳ κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶνε ἡ κατὰ πλάτος ἐπέκτασις τῆς θετικῆς γνώσεως· παρὰ τούτῳ ἡ κατ' ἐντάσιν ἐνίσχυσις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων.

Ἁ Μεσαίων περιωρισμένοι εἰς μικρὸν κεφάλαιον γνώσεως ἠρέσκετο ἐξαιρέτως μορφῶν τὸ πνεῦμα εἰδολογικῶς· ἐντεῦθεν ἡ λατρεία τῆς Ῥητορικῆς καὶ τοῦ Συλλογισμοῦ παρά τοῖς Σχολαστικοῖς τοῦ Μεσαίωτος. Ἡ νεωτέρα ἐποχὴ τείνει μάλιστα εἰς πλουσίαν ὑλικὴν μόρφωσιν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν ἐπαγωγικῶν ἐπιστημῶν.

§ 4. Ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας ἔπεται ἐκ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῆς φυσικῆς μορφώσεως.

Ἡ φύσις καὶ ἡ κοινωρία, ἡ συναρροστροφὴ καὶ ἡ ἐπιμιξία παρέχουσιν εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως διδασκαλίας ἀφθονον μορφωτικὴν ὕλην καὶ πλῆθος ἀφορμῶν πρὸς ἐπεξεργασίαν αὐτῆς. Ὁ ἀνθρώπος συλλέγει οὕτω πλῆθος ἐμπειριῶν καὶ κατανατᾶ καὶ εἰς ποικίλην ἀνάπτυξιν τοῦ ὕγιους κοινοῦ τοῦ.

Ἄλλ' ἡ μορφωτικὴ ῥοπή, ἣν ἔχει ἡ φύσις καὶ ἡ κοινωρία εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὡς ὅπως τυχαία καὶ ἀνυπολόγιστος δὲν ἀρκεῖ ἵνα δώσῃ μόρφωσιν ἐπιείατην καὶ ἀπρητισμένην.

Διότι ἡ μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλει νὰ ἴσταται ἐπὶ τῆς βραθμίδος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις ἐποχῆς τινος εἶνε προῖον ἐκκτονταετηρίδων. Λοιπὸν ἵνα ἐξυψωθῇ τὸ ἄτομον ἐντὸς τοῦ βραχείου χρονικοῦ

διαστήματος, τὸ ὁποῖον διαθέτει καὶ ἐν τῇ εὐνοϊκωτάτῃ περιπτώσει ἢ διδασκαλίᾳ, εἰς τὴν βαθμίδα τῆς μορφώσεως τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ ζῆ, ἀνάγκη νὰ προσαχθῆ εἰς αὐτὸ ἢ μορφωτικὴ ὕλη ἐν σπουδῇ καὶ ὑπὸ τὴν συμπεπυκνωμένην μορφήν τῆς μεθοδικῆς διδασκαλίας.

Ἀνάγκη ἰδίᾳ νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτὸ καὶ τὰ δύο μεγάλα ὄργανα τῆς μορφώσεως, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ ἐξυψωθῆ εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς. Ταῦτα δὲ εἶνε σημεῖα καὶ μορφαὶ (τύποι), ἰδίᾳ γράμματα καὶ ἀριθμοὶ ἐν ταῖς λίαν σπουδαίαις συνδυασμῶσι, δι' ὧν ἀποτελεῖται ἡ Φιλολογία καὶ ἡ Μαθηματική. Διότι πᾶσα μόρφωσις τῆς ἐποχῆς ἡμῶν εἶνε *φιλολογικὴ καὶ μαθηματικὴ* μόρφωσις. Ἀμφότεραι δύνανται νὰ γεννηθῶσιν μόνον διὰ μεθοδικῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ 1. Ἐπιτυχῶς περιγράφει ὁ Ἑρβартος τὴν κατάστασιν τοῦ ἀπαιδευτοῦ ὡς ἐξῆς: Ὅποιαν ὄψιν παρουσιάζει τὸ ἔνδον τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀπαιδευτοῦ! Ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει ὠρισμένον ἄνω, οὔτε κάτω, οὔτε κἄν μία σειρά! τὰ πάντα κολυμβῶσι φύρδην μίγδην. Αἱ ἰδέαι δὲν ἔμαθον νὰ περιμένωσι. Δοθείσης ἀφορμῆς, ἅπασαι συνωθοῦνται, ὅσαι ἐξηγήθησαν διὰ τοῦ μίτου τῆς συζεύξεως καὶ ὅσας χωρεῖ διὰ μιᾶς ἡ συνείδησις... Τοῦτο παρατηρεῖ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ διδάξῃ ἀπαιδευτὸν νέον 10 μέχρι 15 ἐτῶν. Κατ' ἀρχὰς οὐδόλως δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν προσοχὴν ὁμοίμορφον διεύθυνσιν. Ἐπειδὴ οὐδεμία ἐπικρατοῦσα ἰδέα τηρεῖ τὴν τάξιν, ἔπειδὴ λείπει ἢ πειθαρχία τῶν ἐνοιῶν, τὸ πνεῦμα πλανᾶται ἀνήσυχον τὴν περιέργειαν διαδέχεται διάχυσις καὶ παιδιὰ. Πρὸς τοῦτον ἄς παραβληθῆ ὁ μεμορφωμένος νεανίας, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν εἶνε δύσκολον ν' ἀντιληφθῆ καὶ ἐπεξεργασθῆ ἐν τῇ αὐτῇ χρονικῇ περιόδῳ παλλὰς σειράς ἐπιστημονικῶν μαθημάτων ἄνευ συγχύσεως

ΣΗΜ. 1. Διὰ τῆς διδασκαλίας εἰσάγεται εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἀνθρωπότητος συνέχεια καὶ μονιμότης. Ἐνῶ ἄλλως θὰ περιωρίζετο τὸ ἄτομον ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν τῷ ἀμέσῳ περικυκλοῦντι κόσμῳ, διὰ τῆς διδασκαλίας μεταδίδονται εἰς αὐτὸ τέλεια τὰ πορίσματα τῆς μορφώσεως, πρὸς εὔρεσιν τῶν ὁποίων εἰργάσθησαν αἱ προηγηθεῖσαι γενεαί. Αὕτη ἡ παράδοσις τῆς μορφώσεως ἐκτελεῖται μὲν καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίας διδασκαλίας διὰ τῆς γλώσσης, καθόσον πᾶσα λέξις καὶ πᾶς γλωσσικὸς τύπος περιέχει σπουδαῖον στοιχεῖον μορφώσεως, ἐν μείζονι βαθμῷ ὅμως ἐκτελεῖται διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ἣτις προσφέρει εἰς τὸν μαθητὴν τὰ πορίσματα τῆς γνώσεως ὑπὸ τὴν τὰ μάλιστα συμπεπυκνωμένην μορφήν.

§ 5. Διδακτική.

Ἡ Διδακτικὴ εἶνε τὸ μὲν ἐπιστήμη, τὸ δὲ τέχνη, ἔχουσα ἀντικείμενον τὴν διδασκαλίαν. Ἐὰν θεωρηθῇ ὡς γνῶσις, εἶνε ἐπιστήμη τῆς διδασκαλίας, ἐὰν δὲ ὡς δύναμις, εἶνε τέχνη τῆς διδασκαλίας.

Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία εἶνε ἔμμεσος ἀγωγή (§ 1), ἡ Διδακτικὴ εἶνε μέρος τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ δὴ τὸ σπουδαιότατον*.

Ἡ Διδακτικὴ περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ἐνταῦθα πρόκειται κυρίως περὶ τῶν ἑξῆς: 1) *Τί* πρέπει νὰ διδαχθῇ; 2) *Πῶς* πρέπει νὰ διδαχθῇ; *Ποῦ* καὶ *ὑπὸ τίνας* πρέπει νὰ διδαχθῇ; Κατὰ ταῦτα ἡ Διδακτικὴ διαιρεῖται εἰς τρία κύρια μέρη.

1) Περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας.

2) Περὶ τῆς μεθόδου καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας.

3) Περὶ τῶν προσώπων καὶ τόπων τῆς διδασκαλίας.

Τὸ μέρος τῆς Διδακτικῆς τὸ πραγματευόμενον περὶ τῶν διδακτικῶν μεθόδων καλεῖται *Μεθοδολογία*. Καθόσον ἡ Μεθοδολογία ποιεῖ ἀφαιρέσειν τῆς εἰδικῆς ποιότητος τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας, καλεῖται *γενικὴ μεθοδολογία*. καθόσον λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰδικὴν ποιότητα αὐτῶν, καλεῖται *εἰδικὴ μεθοδολογία*.

Ἐπειδὴ ἡ Διδακτικὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς διδασκαλίας, δηλ. τὸν μαθητὴν, καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, δηλ. τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας, ἡ *Ψυχολογία* καὶ ἡ *Λογικὴ* παρίστανται ὡς αἱ δύο βοηθητικαὶ αὐτῆς ἐπιστῆμαι.

* Ἡ λέξις ἀγωγή λαμβάνεται ἐνίοτε καὶ ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ ὡς ἀγωγή ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας. Κατὰ ταύτην τὴν στενοτέραν σημασίαν ἡ Παιδαγωγικὴ καὶ ἡ Διδακτικὴ εἶνε συνάλληλοι καὶ ἡ ἔκφρασις «Παιδαγωγικὴ καὶ Διδακτικὴ» εἶνε λογικῶς ὀρθή. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω σημασίαν ὅμως ἡ διδακτικὴ περιλαμβάνεται ἐν τῇ Παιδαγωγικῇ ὡς μέρος αὐτῆς, ὅπως καὶ ἡ Ὀπτικὴ περιλαμβάνεται ἐν τῇ Φυσικῇ.

ΣΗΜ. Γνωσις τῆς Ψυχολογίας εἶνε ἀπαραίτητος εἰς τὸν διδάσκαλον ὡς παιδαγωγὸν, διότι ἡ Ψυχολογία εἶνε ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀποτελοῦσα τὸ θεμέλιον τῆς παιδαγωγικῆς. Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἐνθυμῆται πάντοτε ὅτι μορφώνει ἔμψυχον ὃν καὶ ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὐστηραῆς τηρησεως τῶν ψυχολογικῶν νόμων Ἐπεὶ δὲ εἶνε ἀδιαφιλονείκητον ὅτι ἐκείνη ἡ διδασκαλία εἰσέρχεται εὐκολώτατα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ, ἥτις εἶνε διατεταγμένη λογικῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γνωσις τῆς Λογικῆς εἶνε ἀναγκαία εἰς τὸν διδάσκαλον. Ἐπειδὴ ἡ γῶσις αὕτη δὲν δύναται νὰ προῦποτεθῆ ἑνταῦθα, διὰ τοῦτο προτάσσεται τῆς κυρίως Διδακτικῆς ἐν εἴδει προεισαγωγῆς τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἐκ τῆς Λογικῆς.

ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

§ 6. Τριπλοῦς παραλληλισμός.

Τὸ « δένδρον » εἶνε ὄνομα.

Τὸ « δένδρον » εἶνε πρᾶγμα.

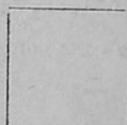
Τὸ « δένδρον » εἶνε ἔννοια.

*Ὄνομα

Πρᾶγμα

*Ἐννοια

τετράγωνον.

κανονικὸν
τετράπλευρον.

Τὸ ὄνομα δένδρον εἶνε λέξις ἀκουστὴ συνισταμένη ἐκ δύο συλλαβῶν καὶ πολλῶν στοιχείων.

Τὸ πρᾶγμα δένδρον εἶνε τι πραγματικὸν συνιστάμενον ἐκ μερῶν ἐκτεινομένων ἐν τῷ χώρῳ. Τὰ μέρη ταῦτα εἶνε ἡ ρίζα, τὸ στέλεχος, οἱ κλάδοι κτλ.

Ἡ ἔννοια δένδρον εἶνε παράστασις συνισταμένη ἐκ γνωρισμά-

των, τὰ ὅποια πάλιν εἶνε παραστάσεις· π. χ. σῶμα, φυσικόν, ἐνόργανον, στερούμενον αἰσθήσεως, ἰσχυρόν, ὑψηλόν κτλ.

Τὸ ὄρομα εἶνε μόνον τὸ σημεῖον ἔνθεν μὲν τοῦ πράγματος, εἰς δ' ἀνήκει, ἔνθεν δὲ τῆς ἐννοίας, δι' ἧς νοεῖται ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα.

Λοιπὸν διακρίνομεν τρεῖς θεμελιώδεις σειράς·
ὀνόματα, πράγματα, ἐννοίας.

Αἱ τρεῖς αὗται θεμελιώδεις σειραὶ σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας οὕτως, ὥστε εἰς ἕκαστον ὄρομα ἀνήκει ἓν ὠρισμένον πρᾶγμα καὶ μία ὠρισμένη ἐννοία. Διὰ τὴν ἡμετέραν γνῶσιν ὑπάρχουσι τὰ πράγματα μόνον ὡς ἐννοιαί, εἰς τὰς ὁποίας διδομεν ὑπόστασιν τινα μόνον διὰ τῶν ὀνομάτων.

Καίτοι αἱ τρεῖς αὗται σειραὶ συνανήκουσιν, εἶνε ὅμως ὅλως ἀνόμοιαι καὶ ἀσύγκριτοι πρὸς ἀλλήλας.

Περὶ τῶν πραγμάτων πραγματεύεται ἡ Φυσιολογία· περὶ τῶν ὀνομάτων ἡ Γραμματική· περὶ τῶν ἐννοιῶν ἡ Λογική.

Τὰ πράγματα ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ· αἱ ἐννοιαὶ ὑφίστανται δι' ἡμᾶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει· τὰ ὀνόματα ὑφίστανται διὰ τὸν κατανοοῦντα αὐτὰ ἐν τῷ λεξιῶ τῆς γλώσσης καὶ ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ. Ἴνα ὑφίστανται τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐκτὸς τοῦ κόσμου διὰ τὸν ἔσω κόσμον ἡμῶν, ἀνάγκη νὰ λάβωσι τὴν μορφήν παραστάσεων.

ΣΗΜ. 1. Ἐν τῇ ἐκτὸς τόπου ἀπλότητι τῆς συνειδήσεως λίαν ἀτελῶς θὰ διεκρίνοντο αἱ παραστάσεις, ἐὰν δὲν διεχωρίζοντο διὰ τῆς ὀνομασίας. Δι' αὐτῆς ἐξέρχονται συγχρόνως ὡς γλωσσικαὶ μορφαὶ ἐκ νέου πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ καθίστανται κοινὸν κτῆμα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὅπως τὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ κυκλοφοροῦντα χαρτονομίσματα λαμβάνουσιν ἀξίαν μόνον διότι ἐν παντὶ καιρῷ δύναται τις νὰ μεταβάλῃ αὐτὰ εἰς πραγματικὰ ἀγαθὰ, οὕτω καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αἱ λέξεις ἀποκτῶσιν ὡς σημεῖα τῶν ἰδεῶν σημασίαν μόνον διότι μετατρέπονται εἰς παραστάσεις. Ἄνευ τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σημείων τῶν παραστάσεων θὰ ἦτο ἡ πνευματικὴ ἐπιμιξία ἐξ ἴσου ἐνδεής, ὅπως καὶ ἡ ὕλικὴ ἐπιμιξία ἄνευ τῶν σημείων τῆς ἀξίας.

ΣΗΜ. 2. Ὑπάρχουσι περιστάσεις, ἐν αἷς τὸ ὄνομα, ἡ ἐννοία καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν καλύπτονται ἐντελῶς. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶνε παρανοήσεις καὶ ἀτελεῖς γνῶσις. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ὀνόματα καὶ ἐννοιαί, εἰς ἃς οὐδὲν πρᾶγμα ἀντιστοιχεῖ, ὡς π. χ. Μορμῶ, λίθος τοῦ σοφοῦ, χρυσαῖ ὄρη, ὅπως ὑπάρχουσι καὶ ὀνόματα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἀντιστοιχεῖ οὔτε πρᾶγμα, οὔτε ἐννοία· π. χ. «λὲρ μπαλέρ».

I. ΠΕΡΙ ΕΝΝΟΙΩΝ.

§ 7. Ἀτομικαὶ ἔννοιαι καὶ γενικαὶ ἔννοιαι.

Α.	Β.
Ἀθῆναι	πόλις.
Σωκράτης	ἄνθρωπος.
Γῆ	πλανήτης.
Αὕτη ἡ μηλιά	δένδρον.

Ἐκαστον τῶν ἐν τῇ στήλῃ Α. ὀνομάτων ἀντιστοιχεῖ μόνον εἰς μίαν μοναδικὴν ἔννοιαν καὶ εἰς ἓν μοναδικὸν πρᾶγμα.

Ἐκαστον τῶν ἐν τῇ στήλῃ Β ὀνομάτων ἀντιστοιχεῖ εἰς πληθὺν πραγμάτων καὶ παραστάσεων.

Τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ἓν μόνον πρᾶγμα, καλεῖται *κύριον ὄνομα*. Ἡ ἔννοια ἢ ἀναφερομένη εἰς ἓν μοναδικὸν ἀντικείμενον καλεῖται *ἀτομικὴ ἔννοια*. Τὸ κύριον ὄνομα «Ἀθῆναι» ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τῆς πρωτεύουσος τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλὰ δὲν εἶνε πᾶν πρᾶγμα οὕτω σπουδαῖον, ὥστε ν' ἀντιστοιχῇ εἰς αὐτὸ ἐν τῇ γλώσσῃ ἴδιον ὄνομα καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ἰδίᾳ ἔννοια.

Τὸ ὄνομα «πόλις» εἶνε σημεῖον *ἐννοίας*, εἰς ἣν ἀντιστοιχοῦσι *πολλὰ ἀντικείμενα*, δηλ. ἅπασαι αἱ πόλεις. Ἡ ἔννοια ἢ ἀναφερομένη εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον πληθὺς τινὸς καλεῖται *γενικὴ ἔννοια**.

Τὰ πολλὰ ἀντικείμενα ὁμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα, δηλ. τὰ ὁποῖα ἀνάγκη νὰ ἔχωσι κοινὰ τινα γνωρίσματα, ἀποτελοῦσιν ἓν γένος.

Ἀπαντες συλλήδῃν οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦσιν ἓν (λογικὸν) γένος. Εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνήκει τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἔννοια ἄνθρω-

* Ἐννοια δὲ ἀναφερομένη εἰς πληθὺν ἀντικειμένων ὁμοῦ λαμβανόμενων καλεῖται περιληπτικὴ. Λαός, στρατός, ἄμμος εἶνε περιληπτικαὶ ἔννοιαι καὶ περιληπτικὰ ὀνόματα.

πος, διότι ἅπαντες ἔχουσι κοινὰ τὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄμοιβαία σχέσις.

Ὄνόματα.	Πράγματα.	Ἐννοιαί.
Κύριον ὄνομα.	Ἄτομικόν πρᾶγμα.	Ἄτομικὴ ἔννοια.
Γενικὸν ὄνομα.	Γένος πραγμάτων.	Γενικὴ ἔννοια.

Σημ, Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι περιέχουσι σύλληψιν τῶν ἐπὶ μέρους πολλῶν, δι' ἧς καθίσταται δυνατὴ ἡ νόησις ἡμῶν καὶ ἡ κατανόησις τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς ἔννοιας «φυτὸν» συλλαμβάνομεν ἅπαντα τὰ αἰσθήσεως στερούμενα ὀργανικὰ ὄντα, τὰ ὅποια εἶνε διεσχορπισμένα ἐφ' ὅλης τῆς γῆς καὶ δεικνύουσι τὰς μεγίστας διαφορὰς τῆς ὀργανώσεως. Αὕτη ἡ σύλληψις δὲν εἶνε βεβαίως εὐκολος· θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν δὲν ἐσημαίνομεν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἡμετέρας ἐμπειρίας πᾶν ἀντικείμενον ἀνήκον εἰς τὸ λογικὸν γένος τῶν φυτῶν διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος «φυτὸν» ὡς δι' ἐπιγραφῆς. Λοιπὸν νοοῦντες τὴν ἔννοϊαν «φυτὸν» νοοῦμεν ἅπαντα τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα, τὰ ὅποια φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ. Λοιπὸν ἡ νόησις βαίνει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὀνομασίαν καὶ τὴν μόρφωσιν γενῶν.

§ 8. Βάθος τῆς ἔννοιας.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν γήϊνον.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε αἰσθητικός.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε λογικός.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν γήϊνον, αἰσθητικόν, λογικόν.

Υ ἔστιν Α.

Υ ἔστι Β.

Υ ἔστι Γ.

Υ ἔστι Αβγ.

Διὰ τούτων τῶν προτάσεων ἐξαίρομεν γνωρίσματα ἀνήκοντα τῇ ἔννοϊᾳ «ἄνθρωπος» (Υ), κείμενα ἐν τῷ βάθει ταύτης τῆς ἔννοιας. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνήκει τὸ γνώρισμα τῆς λογικότητος, κεῖται ἐν τῷ βάθει ταύτης τῆς ἔννοιας.

Βάθος ἔννοιας τιτὸς καλεῖται τὸ σύνολον τῶν γνωρισμάτων αὐτῆς.

Ἐν τούτων (Α) εἶνε τὸ κύριον συστατικὸν μέρος· τὰ λοιπὰ

(β, γ κτλ.) τὰ ὅποια προσέρχονται εἰς τὸ κύριον συστατικόν, εἶνε τὰ δευτερεύοντα συστατικὰ μέρη.

Ἐὰν ἀπαριθμήσωμεν ἐντελῶς τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα ἐννοίας τινός, προκύπτει ἐντῦθεν ἡ ἐξήγησις ἢ ὁ ὅρισμός τῆς ἐννοίας.

Ἄρισμός εἶνε ἡ τελεία ἀνάλυσις τοῦ βάθους ἐννοίας τινός διὰ δηλώσεως τῶν οὐσιωδῶν αὐτῆς γνωρισμάτων. Ἡ πρότασις «ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν γήϊνον αἰσθητικόν, λογικόν», εἶνε ὅρισμός τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ὅρισμός πρέπει μάλιστα νὰ εἶνε σύμμετρος, σύντομος καὶ ἀκριβής. Εἶνε σύμμετρος, ἐὰν δὲν παραλείπη οὐσιώδες γνώρισμα (λίαν εὐρύς ὅρισμός) καὶ δὲν περιέχῃ γνώρισμά τι πλέον τοῦ δέοντος (λίαν στενός ὅρισμός). Ἡ συμμετρία τοῦ ὀρισμοῦ καταφαίνεται δι' ἀντιστροφῆς. Ὁ ὀρισμός, «ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν αἰσθητικόν, λογικόν», εἶνε λίαν εὐρύς, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πᾶν αἰσθητικόν, λογικόν ὄν εἶνε ἄνθρωπος (κάτοικος τῆς Σελήνης; τοῦ Οὐρανοῦ;) Ὁ δὲ ὀρισμός, «ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν γήϊνον, αἰσθητικόν, λογικόν, ἔχον λευκὸν τὸ χρῶμα», εἶνε λίαν στενός, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πᾶν ὄ,τι δὲν εἶνε ὄν γήϊνον, αἰσθητικόν, λογικόν, ἔχον λευκὸν τὸ χρῶμα δὲν εἶνε ἄνθρωπος (Αἰθίοπες; Ἴνδοί;).

Ἡ ἐννοια ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τσαῦτα γνωρίσματα, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ παραληφθῶσιν ἅπαντα ἐν τῷ ὀρισμῷ. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παραληφθῶσι μόνον τὸ κύριον συστατικόν (Α) καὶ τὰ διακριτικὰ (χαρακτηριστικὰ) δευτερεύοντα συστατικὰ (β, γ). Ἐκεῖνο καλεῖται ἀμέσως προσεχές γένος, ταῦτα εἰδοποιὸς διαφορά.

Σημ. 1. Τὸ ἀμέσως προσεχές γένος τοῦ παραλληλογράμμου εἶνε τὸ τετράπλευρον τοῦ βαρομέτρου τὸ φυσικόν ὄργανον. Τὰ συνάλληλα εἶδη τοῦ παραλληλογράμμου εἶνε τὸ τραπέζιον καὶ τὸ τραπεζοειδές, τοῦ βαρομέτρου τὸ θερμόμετρον, μανόμετρον, πνευματικὴ ἀντλία κτλ. Τὸ παραλληλόγραμμον διακρίνεται τῶν συναλλήλων εἰδῶν διὰ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν ἀντικειμένων πλευρῶν, τὸ βαρόμετρον διὰ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, τῆς καταμετρήσεως τῆς πίεσεως τῆς ἀτμοσφαιρας. Ἐντεῦθεν λοιπὸν προκύπτουσι οἱ ὀρισμοί: τὸ παραλληλόγραμμον εἶνε τετράπλευρον ἔχον τὰς ἀντικειμένας πλευρὰς παραλλήλους· τὸ βαρόμετρον εἶνε φυσικόν ὄργανον χρησιμεῖον πρὸς καταμέτρησιν τῆς πίεσεως τῆς ἀτμοσφαιρας.

Σημ. 2. Αἱ ἔννοιαι κατὰ τὸ βάθος θεωρούμεναι ἢ εἶνε ἀπλαῖ, ἢ σύνθετοι. Αἱ πρῶται δὲν ἐπιδέχονται ἀνάλυσιν τοῦ βίθους, δηλ. δὲν ὀρίζονται. Αἱ ἀπλαῖ ἔννοιαι ἐν, κυανοῦν, γλυκύ . . . δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν.

§ 9. Πλάτος τῆς ἐννοίας.

Ἡ φιλύρα εἶνε δένδρον.

Ἡ κυπάρισσος εἶνε δένδρον.

Ἡ μηλέα εἶνε δένδρον.

Διὰ τούτων τῶν προτάσεων συλλέγομεν τὸ λογικὸν γένος τῶν δένδρων καὶ κατανατῶμεν οὕτω εἰς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ δένδρου. Καὶ ἡ φιλύρα καὶ ἡ κυπάρισσος καὶ ἡ μηλέα εἶναι γενικαὶ ἔννοιαι, εἰς ἃς ὁμῶς ἀνήκει ἀπὸ κοινοῦ τὸ γνώρισμα «δένδρον». Τούτου ἕνεκα συνανήκουσιν, ὅπως συνανήκουσι τὰ ἀντικείμενα λογικοῦ τινος γένους. Λοιπὸν λέγομεν ὅτι αἱ ἔννοιαι αὐταὶ κεῖνται ἐν τῷ πλάτει τῆς ἐννοίας «δένδρον».

Πλάτος ἐννοίας (π. χ. δένδρου) λέγεται τὸ σύνολον τῶν ἐννοιῶν (φιλύρας, κυπαρίσσου, μηλέας κτλ.), εἰς ἃς ἀνήκει ὡς κοινὸν γνώρισμα ἐκεῖνη ἢ ἔννοια (δένδρον) Τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας «ἄνθρωπος» εἶνε ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, λοιπὸν ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος, ἢ καὶ ἅπαντὰ τὰ μερικὰ συστήματα ἀνθρώπων, Ἕλληνες, Γερμανοὶ, Γάλλοι κτλ.

Ἡ τελεία ἀνάλυσις τοῦ πλάτους ἐννοίας τινὸς διὰ δηλώσεως τῶν εἰδῶν αὐτῆς καλεῖται διαίρεσις. Διαίρεσις διηνηκῆς καλεῖται ταξιομία.

Ἐν πάσῃ διαίρεσει διακρίνομεν 1) τὴν διαιρετέαν ἔννοιαν (π. χ. ἄνθρωπος)· 2) τὴν βάση τῆς διαίρεσεως (π. χ. τόπος τόπος γαμονῆς) καὶ 3) τὰ μέλη τῆς διαίρεσεως. (Εὐρωπατοὶ Ἀσιανοὶ κτλ.).

Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ εἶνε σύμμετρος, νὰ μὴ εἶνε λίαν εὐρετὰ ἢ λίαν στενὴ, δηλ. νὰ μὴ περιέχῃ λίαν πολλὰ ἢ λίαν ὀλίγα μέλη τῆς διαίρεσεως. Τὰ μέλη τῆς διαίρεσεως πρέπει ν'ἀποκλείωσι μὲν ἄλληλα, ἀλλὰ νὰ μὴ συγχέωνται.

ΣΗΜ. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἔπεται ὅτι·

1) Τὸ πλάτος ἐννοίας τινος εἶνε τὸ λογικὸν ἀντίστροφον τάξεως ἀντικειμένων.

2) Ἡ ἀτομικὴ ἔννοια δὲν ἔχει πλάτος.

3) Πᾶσα γενική ἔννοια νοεῖται διὰ τοῦ πλάτους αὐτῆς. "Ἴνα νοήσω τὸ «δένδρον» πρέπει νὰ παραστήσω ἐν ἑμαυτῷ πάσας τὰς φιλύρας, κυπαρίσσους κτλ.

4) Τὸ πλάτος ἐννοίας τινὸς δύναται νὰ ἔχη διάφορον μέγεθος, καθὼς περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ πολλὰς ἢ ὀλίγας ἐννοίας, δηλ. ἀρμόζει εἰς πολλὰ ἢ ὀλίγα ἀντικείμενα. Δύναται δὲ τὸ πλάτος ἐννοίας τινὸς νὰ κῆται ἐν τῷ πλάτει ἄλλης. Πρὸς εὐχερεστέραν ἔποψιν τῶν σχέσεων τούτων γίνεται ἐν τῇ Λογικῇ χρῆσις τῶν κύκλων παριστανόντων τὸ πλάτος τῶν ἐννοιῶν,

§ 10. Σχέσεις τοῦ βάθους.

I.

Ζῶον=A. Σπονδυλωτὸν=Αβ. Ἀρθρόζων=Αγ.

Ἐνυδρον=Αδ.

II.

μέλαν, στερεόν, ῥευστόν.

Αἱ ἐννοιαὶ, ζῶον, σπονδυλωτὸν, ἀρθρόζων, ἐνυδρον ἔχουσι μέρος τοῦ βάθους αὐτῶν τὸ αὐτό. Εἰς πάσας δηλ. ἀνήκει τὸ κοινὸν γνῶρισμα ζῶον (Α).

"Ἐννοιαὶ, αἱ ὁποῖαι εἶνε ἐν μέρει αἱ αὐταὶ, διότι ἔχουσι ἐν γνῶρισμα κοινὸν καλοῦνται συγγενεῖς. Ἐὰν τὸ κοινὸν γνῶρισμα εἶνε τὸ κύριον γνῶρισμα (τὸ κύριον συστατικόν), καλοῦνται ὁμοιαί. Λοιπὸν αἱ ἀνωτέρω τέσσαρες ἐννοιαὶ εἶνε ὁμοιαί· ἐξ αὐτῶν δὲ αἱ τρεῖς τελευταῖαι καλοῦνται καὶ ὁμογενεῖς, διότι ἀνήκουσι εἰς τὸ γένος «ζῶον», ἐκάστη παρίσταται ἐξαρτωμένη τῆς ἐννοίας «ζῶον».

Αἱ ἐννοιαὶ μέλαν, στερεόν, ῥευστόν, εἶνε διάφοροι, διότι οὐδὲν κοινὸν γνῶρισμα ἔχουσιν.

Ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ διαφορὰ εἶνε δύο σπουδαῖαι σχέσεις τοῦ βάθους τῶν ἐννοιῶν.

Ἐὰν δὲ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ συμβιβαστὸν ἢ ἀσυμβίβαστον τῶν ἐννοιῶν, προκύπτουσι δύο οὐχ ἥττον σπουδαῖαι σχέσεις τοῦ βάθους.

Τὰ ζεύγη τῶν ἐννοιῶν, σπονδυλωτὸν καὶ ἐνυδρον, ἀρθρόζων

καὶ ἔνυδρον, μέλαν καὶ στερεόν, μέλαν καὶ ῥευστὸν, εἶνε συμβαστά, διότι δύνανται νὰ συνενωθῶσιν ἀνὰ δύο ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐνότητι τῆς νοήσεως, καθότι δύναται νὰ νοήσῃ τις μίαν ἔννοιαν διὰ τῆς ἐτέρας, ἢ τρίτην ἔννοιαν δι' ἀμφοτέρων. Οὕτω ἐμφανίζονται πράγματι τὰ ἀνωτέρω ζεύγη συνηνωμένα ἐν τῇ ἐνότητι τῆς νοήσεως ἐν ταῖς ἐννοίαις.

ἰχθὺς, καρκίνος, ἀνθραξ, μελάνη.

Τὰ δὲ ζεύγη, σπονδυλωτὸν καὶ ἀρθρόζωον, στερεὸς καὶ ρευστὸς, παρίστανται ὡς ἀσυμβίβαστα, διότι εἶνε ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν ζῶον, τὸ ὁποῖον συγχρόνως εἶνε καὶ σπονδυλωτὸν καὶ ἀρθρόζωον, ἢ ὕλην τινὰ καὶ στερεὰν καὶ ῥευστὴν συγχρόνως.

Ἐννοιαὶ δυνάμεναι νὰ συνενωθῶσιν ἐν τῇ ἐνότητι τῆς νοήσεως καλοῦνται *σύμφωνοι*· αἱ δὲ μὴ δυνάμεναι νὰ συνενωθῶσιν *ἀντίθετοι*.

Αἱ ἀντίθετοι ἔννοιαι ἀποκλείουσιν ἀλλήλας.

ΣΗΜ. 1. Λοιπὸν αἱ ἔννοιαι ὡς πρὸς τὸ βάθος αὐτῶν εἶνε·

I. Διὰφοροὶ ἢ ὁμοιαί.

II. Σύμφωνοι ἢ ἀντίθετοι.

Ἐὰν συνδυάσωμεν ταύτην τὴν διπλῆν διαίρεσιν, λαμβάνομεν τὰς ἐξῆς τέσσαρας σχέσεις τοῦ βίθους τῶν ἐννοιῶν.

1) Διὰφοροὶ καὶ σύμφωνοι, ὡς μέλας καὶ ῥευστός.

2) Διὰφοροὶ καὶ ἀντίθετοι, ὡς στερεὸς καὶ ῥευστός.

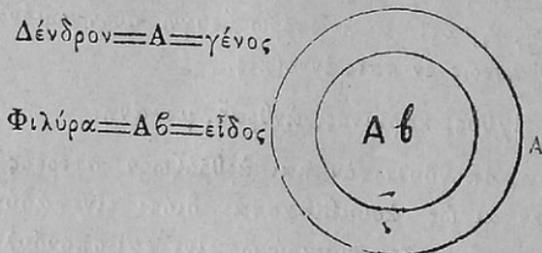
3) Ὅμοιαί καὶ σύμφωνοι, ὡς σπονδυλωτὸν καὶ ἔνυδρον.

4) Ὅμοιαί καὶ ἀντίθετοι, ὡς σπονδυλωτὸν καὶ ἀρθρόζωον.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐννοιῶν εἶνε διττὴ· πλήρης, ἀπόλυτος ἢ ἀντιφατικὴ, καὶ μερικὴ, σχετικὴ ἢ ἐναντία. Ἀπόλυτος ἀντίθεσις εἶνε ἐκείνη, ἧς τὰ μέλη ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ὡς τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ, ὡς θέσις καὶ ἄρσις· π. χ. ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἀπλοῦς καὶ σύνθετος, Α καὶ οὐκ Α.

Πᾶσα ἄλλη ἀντίθεσις εἶνε σχετικὴ, π. χ. ἄνθρωπος καὶ ζῶον, γλυκὺς καὶ ὀξύς. Ὅ,τι δὲν εἶνε ἄνθρωπος, δὲν εἶνε ἐξ ἀνάγκης ζῶον, ἀλλὰ δύναται νὰ εἶνε καὶ φυτὸν· ὅ,τι δὲν εἶνε γλυκὺ, δὲν εἶνε ἐξ ἀνάγκης ὀξύ, ἀλλὰ δύναται νὰ εἶνε καὶ πικρόν.

§ 11. Ἀμοιβαία σχέσεις τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους.
ῥ' περαλληλία καὶ ὑπαλληλία.

«Ἡ φιλύρα εἶνε δένδρον.»

Ἡ πρότασις αὕτη ἐκφράζει περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐννοιῶν «φιλύρα» καὶ «δένδρον» δύο τινά.

1) Τὸ «δένδρον» εἶνε γνώρισμα τῆς «φιλύρας», δηλ. τὸ «δένδρον» κεῖται ἐν τῷ βάθει τῆς «φιλύρας». A κεῖται ἐν τῷ βάθει τῆς AB.

2) Ἡ «φιλύρα» εἶνε εἶδος τοῦ «δένδρου», δηλ. ἡ «φιλύρα» κεῖται ἐν τῷ πλάτει τοῦ «δένδρου». AB κεῖται ἐν τῷ πλάτει τῆς A.

Ἐὰν λοιπὸν ἐννοιά τις κῆται ἐν τῷ βάθει ἄλλης ἐννοίας, αὕτη κεῖται ἐν τῷ πλάτει τῆς πρώτης.

Αὕτη ἡ σχέσις δύο ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας, ἡ ἀξιολογωτάτη ἐν ὅλῃ τῇ Λογικῇ, καλεῖται ὑπεραλληλία καὶ ὑπαλληλία. A εἶνε ὑπεράλληλος τῆς AB. AB εἶνε ὑπάλληλος τῆς A.

Ἡ ἐννοία ἡ ἔχουσα μείζον πλάτος καὶ ἔλαττον βάθος καλεῖται ὑπεράλληλος ἡ δὲ ἔχουσα ἔλαττον πλάτος καὶ μείζον βάθος καλεῖται ὑπάλληλος.

Ἐὰν μεταβῶμεν ἀπὸ τῆς ἐννοίας A εἰς τὴν AB, αὐξάνει τὸ βάθος καὶ ἐλαττοῦται τὸ πλάτος. Λοιπὸν ἐὰν αὐξήσῃ τὸ βάθος ἐννοίας τινός, ἐλαττοῦται τὸ πλάτος. Τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλα εἰς ἀντιπεπονηθὸτα λόγον.

ΣΗΜ. Ἡ «φιλύρα» εἶνε ὑπάλληλος τῆς ἐννοίας «δένδρον»· αὕτη εἶνε ὑπεράλληλος τῆς ἐννοίας «φιλύρα». Τὸ δένδρον εἶνε ἡ ὑπερκειμένη, εὐουτέρα ἐννοία, ἢ τὸ γένος· ἡ «φιλύρα» εἶνε ἡ ὑποκειμένη, στενοτέρα ἐν-

νοια, ἢ τὸ εἶδος· τὸ «δένδρον» ἔχει μεῖζον πλάτος ἢ ἡ «φιλύρα» ὑπάρχουσι πλείονα δένδρα ἢ φιλύραι, διότι πᾶσα φιλύρα εἶνε δένδρον, οὐχὶ ὅμως καὶ τανάπαλιν. Ἡ «φιλύρα» ἔχει μεῖζον βάθος ἢ τὸ «δένδρον», διότι ἡ φιλύρα ἔχει πλείονα γνωρίσματα ἢ τὸ δένδρον (δηλ. ἅπαντα τὰ γνωρίσματα τοῦ δένδρου, ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ τὰ ἰδιάζοντα αὐτῇ γνωρίσματα.)

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σχέσιν τῶν πλατῶν, ἰσχύει ἡ ἀνισότης

$$A\beta < A \text{ δηλ.}$$

$A\beta$ εἶνε ἔλαττον ἢ A , ἢ συντόμως $A\beta$ εἶνε A .

§ 12. Ἐπιδιορισμὸς καὶ ἀφαίρεσις. Σύνθεσις καὶ ἀνάλυσις.

ἐπιδιορισμὸς
σύνθεσις
(κατιῶν)

φυτόν. $\equiv A \equiv$ βασιλείον.

δένδρον. $\equiv A\beta \equiv$ γένος.

φιλύρα. $\equiv A\beta\gamma \equiv$ εἶδος,

(ἀνιούσα)
ἀφαίρεσις
ἀνάλυσις

Ἡ φιλύρα εἶνε δένδρον. $\equiv A\beta\gamma$ ἐστὶν $A\beta$.

Τὸ δένδρον εἶνε φυτόν. $\equiv A\beta$ ἐστὶν A .

Αἱ ἔννοιαι αὗται εὐρίσκονται ἐν σχέσει διηγεκοῦς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας. Κατὰ τὴν μίαν διεύθυνσιν εἶνε ὑπεράλληλοι, κατὰ τὴν ἐτέραν ὑπάλληλοι. Ἐλαττουμένου τοῦ πλάτους αὐτῶν, αὐξάνει τὸ βάθος.

Ἐὰν τις προβαίνει κατιῶν, λοιπὸν ἀπὸ τοῦ «φυτοῦ» εἰς τὸ «δένδρον», ἀπὸ τοῦ «δένδρου» εἰς τὴν «φιλύραν». ἀπὸ τοῦ A εἰς τὸ $A\beta$, ἀπὸ τοῦ $A\beta$ εἰς τὸ $A\beta\gamma$, ἡ τοιαύτη πορεία καλεῖται ἐπιδιορισμὸς, δηλ. ἀκριβέστερός προσδιορισμὸς, διότι ὁ ἔννοια ἐρίζεται ἀκριβέστερον διὰ τῆς προσθήκης γνωρισμάτων. Καλεῖται δὲ καὶ συνθετικὴ ἢ προχωρητικὴ, διότι προχωρεῖ τις ἐν τῷ βάθει, ἢ παραγωγικὴ, διότι ἐκ μιᾶς ἔννοιας (φυτοῦ) παράγονται ἔννοιαι κείμεναι ἐν τῷ πλάτει αὐτῆς, λοιπὸν περιεχόμεναι ἤδη ἐν αὐτῇ.

Ἐὰν δὲ τις προβαίνει ἀνωτέρω, ἢ τοιαύτη πορεία καλεῖται ἀφαίρεσις, διότι, ἵνα φθάσωμεν εἰς ὑψηλοτέραν ἔννοιαν, ἀνάγκη ν' ἀφαιρέσωμεν ἐκ τοῦ βῆθους τῆς ἔννοιας γνωρίσματα. Καλεῖται δὲ καὶ ἀναλυτικὴ ἢ ὀπισθοχωρητικὴ, διότι ὀπισθοχωρεῖ τις

έν τῷ βάθει ὡς πρὸς τὴν πληθὺν τῶν γνωρισμάτων, ἢ ἐπαγωγική, διότι ἐπάγει τις ἐννοίας, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ὁμοῦ τὸ πλάτος ὑψηλοτέρας ἐννοίας.

ΣΗΜ. 1. Ἡ σειρά τῶν ὑπεραλλήλων καὶ ὑπαλλήλων ἐννοιῶν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ κατ' ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις. Οὕτω ἡδύνατό τις ἐν τῷ προηγουμένῳ παραδείγματι νὰ σχηματίσῃ τὴν σειράν· ὄν, φυσικὸν ὄν, ἐνόργανον φυσικὸν ὄν, φυτὸν, δένδρον, φιλύρα, θάλλουσα φιλύρα, αὕτη ἢ θάλλουσα φιλύρα.

ΣΗΜ. 2. Ὑπάρχουσι διάφοροι βαθμοὶ τῆς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας, τῶν ὁποίων οἱ κυριώτατοι σημαίνονται ἐν τῇ Φυσιογραφίᾳ διὰ τῶν λέξεων βασιλείον, συνομοταξία, ὁμοταξία, τάξις, ὁμοιογένεια, γένος, εἶδος, εἰδικὴ ποικιλία κτλ. Ἡ ἐννοία «ὀρθογώνιον» ὑπάγεται εἰς τὴν ἐννοίαν «παραλληλόγραμμον» κατὰ πρῶτον βαθμὸν, εἰς τὴν ἐννοίαν «τετράπλευρον» κατὰ δεύτερον, εἰς τὴν ἐννοίαν «πολύγωνον» κατὰ τρίτον.

ΣΗΜ. 3. Δύο ἐννοιαὶ κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ὑπάλληλοι τρίτης καλοῦνται *συνάλληλοι*. Αἱ ἐννοιαὶ «ζῶον» καὶ «φυτὸν» εἶνε κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ὑπάλληλοι τῆς ἐννοίας «ἐνόργανον ὄν», λοιπὸν εἶνε *συνάλληλοι*.

Ἐπειδὴ αἱ ἐννοιαὶ εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ταῖς ποικιλωτάταις σχέσεσι τῆς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας, συναποτελοῦσι *σύστημα*, δηλ. λογικῶς διατεταγμένον ὅλον. Ἐν αὐτῷ ἔχει πᾶσα ἐννοία τὴν ὀρισμένην αὐτῆς θέσιν,

ΣΗΜ. 4. Ἐννοιά τις ὀρίζεται, ἐὰν διακριθῇ τῶν ὑπεραλλήλων καὶ συναλλήλων ἐννοιῶν. Τὸ πρῶτον γίνεται διὰ δηλώσεως τοῦ προσεχοῦς γένους, εἰς ὃ ὑπάγεται, τὸ δεύτερον διὰ τῆς προσθήκης τῆς εἰδοποιουῦ διαφοράς, δι' ἧς διακρίνεται αὕτη ἢ ἐννοία ὡς εἶδος ἀπὸ ἄλλων ὁμοταγῶν εἰδῶν· π. χ. τὸ βάρόμετρον εἶνε φυσικὸν ὄργανον (γένος), δι' οὗ μετροῦμεν τὴν πίεσιν τῆς ἀτμοσφαιράς (εἰδοποιὸς διαφορά).

II.

ΠΕΡΙ ΚΡΙΣΕΩΝ

§ 13. Ἡ κρίσις.

- 1) Ἡ φιλύρα εἶνε δένδρον. 2) Ὁ ἄνθρωπος εἶνε λογικός.
3) Τὸ ὕδωρ δὲν εἶνε ἀπλή οὐσία. 4) Τὸ ζῶον δὲν εἶνε λογικόν.
Α ἐστὶ Β. Α οὐκ ἐστὶ Γ.

Διὰ τῶν δύο πρώτων ἀποφάνσεων ἀποδίδονται (καταφάσκονται) εἰς τὰς ἐννοίας «φιλύρα» καὶ «ἄνθρωπος» γνωρίσματά τινα. Διὰ τῶν δύο τελευταίων ἀποφάσκονται ἀπὸ τῶν ἐννοιῶν

«ὕδωρ» καὶ «ζῶον» γνωρίσματά τινα. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἀποφαινόμεθα τι, δηλ. κρίνομεν περὶ τῆς λογικῆς σχέσεως δύο ἐννοιῶν.

Κρίσις εἶνε ἡ ἀπόφασις περὶ τῆς λογικῆς σχέσεως δύο ἐννοιῶν.

Ἡ φιλύρα εἶνε.— ; Τὸ ὕδωρ εἶνε— ;

Ἡ πρώτη, προϋποτιθεμένη ἔννοια (φιλύρα, ὕδωρ) καλεῖται *ὑποκείμενον*· εἶνε ἡ ἀκριβέστερον ὀριστέα ἔννοια. Ἡ δευτέρα, ἡ ὀρίζουσα καλεῖται *κατηγορούμενον*.

Ἐν τῇ κρίσει αὐτῇ ἀποφαινόμεθα περὶ τοῦ ζητήματος «εἶνε ἡ φιλύρα δένδρον ;» «εἶνε τὸ ὕδωρ ἀπλή οὐσία ;»

Ἐπειδὴ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν διὰ τοῦ *ναί*, ἢ διὰ τοῦ *οὐ*, ἡ κρίσις ἐμφανίζεται ἀρχικῶς ἐν τῇ διπλῇ μορφῇ τῆς ἀποφάσεως καὶ καταφάσεως, καθόσον ἐκφράζει τὴν σύνδεσιν ἢ μὴ σύνδεσιν δύο ἐννοιῶν.

ΣΗΜ. 1. Πᾶσα κρίσις περιέχει ἀπόφασιν περὶ τίνος πρότερον ἀόριστου ἢ ἀβεβαίως νουμένης σχέσεως δύο ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας· ἡ κρίσις δηλ. δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀπόκρισις εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν, τεθέντος τοῦ ὑποκειμένου, τίθεται μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ κατηγορούμενον ἢ οὐ. Ἡ κρίσις, «ἡ φάλαινα δὲν εἶνε ἰχθύς», ἐκφράζει ὅτι, ἐὰν νοῶ φάλαιναν, δὲν πρέπει νὰ νοῶ ἰχθύν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ κρίσις, «ὁ ἄνθρωπος εἶνε θνητός», ἰσοδυναμεῖ τῇ, «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε θνητοί»· ἡ κρίσις, «τὸ ψεῦδος δὲν ἐπιτρέπεται», τῇ, «οὐδὲν ψεῦδος ἐπιτρέπεται». Ἡ κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἐν ἀμφοτέραις ταῖς κρίσεσιν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ὑποκειμένου· διὰ τοῦτο ἀμφότεροι καλοῦνται *γενικαί*.

ΣΗΜ. 3. Ἡ γλωσσικὴ μορφή τῆς κρίσεως εἶνε ἡ *πρότασις*, ἐν ἣ καὶ ἡ Γραμματικὴ διακρίνει ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον. Ἐκεῖνο τὸ μέλος τῆς προτάσεως, δι' οὗ ἐκφράζεται ἡ σύνδεσις ἢ μὴ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου, καλεῖται *συνδετικόν*. Δύναται δὲ τὸ συνδετικὸν νὰ ὑπολαθάνῃ ἐν τινι γραμματικῇ τύπῳ π. .X ὁ Πέτρος γράφει.

§ 14. Ποιὸν καὶ ποσὸν τῶν κρίσεων.

Εἶνε οἱ ἄνθρωποι ἐνάρτεοι ;

Εἶνε τὰ φυσικὰ σώματα ἐνόργανα ;

Εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν οὔτε διὰ τοῦ *ναί*, οὔτε διὰ τοῦ *οὐ*. Ἡ ἀληθὴς ἀπόκρισις εἰς αὐτάς εἶνε·

Τινές ἄνθρωποι εἶνε ἐνάρετοι.

Τινές ἄνθρωποι δὲν εἶνε ἐνάρετοι.

Τινὰ φυσικὰ σώματα εἶνε ἐνόργανα.

Τινὰ φυσικὰ σώματα δὲν εἶνε ἐνόργανα.

Αὗται αἱ κρίσεις δὲν εἶνε πλέον γενικαί, ἀλλὰ μερικαί, διότι τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ μόνον εἰς μέρος αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχικὴ ιδιότης τῆς κρίσεως ὡς πρὸς τὴν κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν καλεῖται ποῖον τῆς κρίσεως.

Ἡ ιδιότης αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ πλάτος, διὰ τὸ ὅποσον ἰσχύει, καλεῖται ποσὸν τῆς κρίσεως.

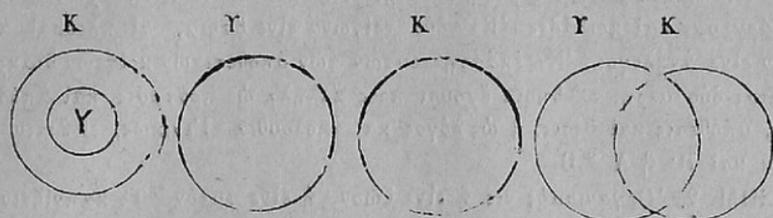
Τὸ ποῖον ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατηγορουμένου, τὸ ποσὸν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου.

Λοιπὸν ἡ κρίσις εἶνε

γενικὴ	1) καταφατικὴ	Γ ἔστι	K=α
μερικὴ	3) καταφατικὴ	τινὰ Γ εἶνε	K=ι

ΣΗΜ. 1. Συντόμως δηλοῦται ἡ γενικὴ καταφατικὴ κρίσις διὰ τοῦ γράμματος α' ἡ γενικὴ ἀποφατικὴ διὰ τοῦ ε' ἡ μερικὴ καταφατικὴ διὰ τοῦ ι' ἡ μερικὴ ἀποφατικὴ διὰ τοῦ ο. Αἱ ἀνωτέρω τέσσαρες κρίσεις ἔχουσι λογικὴν σημασίαν βαθμηδὸν ἐλαττουμένην. Κυριωτάτη εἶνε ἡ καθόλου κατάφασις α, κατόπιν ἔρχεται ἡ γενικὴ ἀπόφασις ε, ἔπειτα ἡ μερικὴ κατάφασις ι, καὶ τέλος ἡ μερικὴ ἀπόφασις ο. Ὁ ἰσχυριζόμενος ὅτι τινές Ἄγγλοι δὲν εἶνε ναῦται λέγει πράγματι τι ἀσημαντον. Ἰσχυρότερος εἶνε δι' ἰσχυρισμὸς, «πάντες οἱ Ἄγγλοι εἶνε νησιῶται».

ΣΗΜ. 2. Εἶνε σπουδαῖον νὰ ἐξετάσωμεν εἰς ποίαν σχέσιν τοῦ πλάτους εὑρίσκονται αἱ δύο κύριαί ἔννοιαι Γ καὶ K ἐν ἐκάστη τῶν τεσσάρων κυρίων μορφῶν τῆς κρίσεως. Ἐν τῇ κρίσει α ἡ σχέσις αὐτῆς εἶνε ἐγκλεισμός· ἐν τῇ ε ἀποποχλεισμός· ἐν ταῖς μερικαῖς κρίσεσιν ι καὶ ο διασταύρωσις. Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πλάτη, ἡ κρίσις α σημαίνει, τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ὅλως ἐν τῷ πλάτει τοῦ K. ἡ ε σημαίνει, τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ἐκτὸς τοῦ πλάτους τοῦ K· ἡ ι, τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ἐν μέρει ἐν τῷ πλάτει τοῦ K· ἡ ο, τὸ πλάτος τοῦ Γ κεῖται ἐν μέρει ἐκτὸς τοῦ πλάτους τοῦ K.

ΣΗΜ. 3. Συνήθως τὸ πλάτος τοῦ ὑποκειμένου εἶνε ἕλαττον τοῦ πλάτους τοῦ κατηγορουμένου. Διὰ τοῦτο πρὸς δήλωσιν τοῦ συνδετικοῦ μεταχειρίζονται τὸ σημεῖον τῆς ἀνισότητος ($<$) παρεντιθέμενον μεταξὺ Υ καὶ K . Ἐὰν παραστήσῃ τις τὸ περιωρισμένον πλάτος τοῦ Υ καὶ τοῦ K διὰ τῶν σημείων I/Υ καὶ I/K , λαμβάνει τὴν ἐξῆς ἐξωτερικὴν δήλωσιν τῶν τεσσάρων μορφῶν τῆς κρίσεως.

$$\alpha \Upsilon < K.$$

$$\epsilon \Upsilon < -K.$$

$$\iota I/\Upsilon < K.$$

$$\omicron I/\Upsilon < -K.$$

§ 15. Ἀναφορά τῶν κρίσεων.

- 1) Ὁ Θεὸς ἐστὶ παρτοδύναμος.
- 2) Εἰ ἐστὶ Θεὸς, ἐστὶ καὶ ἀνταπόδοσις.
- 3) Αἱ ὕλαι εἰσὶν ἢ ἀπλαῖ, ἢ χημικαὶ συνθέσεις.

Ἐν ἐκάστη τῶν τριῶν τούτων κρίσεων ἡ σχέσις τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου εἶνε διάφορος.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἔχομεν τὴν ἀπλήν, ἄνευ ὄρων σύνδεσιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου, τὴν κατηγορικὴν κρίσιν.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἔχομεν τὴν ἐξ ὄρων ἐξαρτωμένην σύνδεσιν ὡς ἐξάρτησιν τοῦ κατηγορουμένου ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν ὑποθετικὴν κρίσιν.

Ἐν τῇ τρίτῃ ἔχομεν τὴν ἀόριστον σύνδεσιν ἐνὸς ἐκ πολλῶν κατηγορουμένων μετὰ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν διαζευκτικὴν κρίσιν.

Λοιπὸν κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου ἡ κρίσις εἶνε ἢ κατηγορικὴ, ἢ ὑποθετικὴ, ἢ διαζευκτικὴ.

Ἡ ἰδιότης κρίσεως κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου καλεῖται ἀναφορά τῆς κρίσεως.

ΣΗΜ. 1. 'Εάν ὁ Πέτρος μανθάνη, γινώσκει τι. 'Εάν ὑπάρχωσιν ὄρη, ὑπάρχωσι καὶ κοιλάδες. 'Εάν δύο τρίγωνα εἶνε ὅμοια, αἱ πλευραὶ αὐτῶν εἶνε ἀνάλογοι. 'Εν ἐκάστη τούτων τῶν ὑποθετικῶν κρίσεων διακρίνονται δύο μέρη, τὰ ὁποῖα ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὡς πρότασις καὶ ἀπόδοσις, ὑπόθεσις καὶ θέσις, ἢ ὡς λόγος καὶ ἀκολουθία. Γενικῶς, εἰ ἔστιν Α, ἔστι καὶ Β· ἢ Α ~ Β.

ΣΗΜ. 2. 'Οργανισμός τις ἢ εἶνε ζῶον, ἢ εἶνε φυτόν. Τὸ καπνίζειν ἢ εἶνε ὠφέλιμον, ἢ βλαβερὸν, ἢ ἀδιάφορον. Αἱ προτάσεις ἢ εἶνε ἀληθεῖς, ἢ ψευδεῖς. Αἱ καταστάσεις τῆς ψυχῆς ἢ εἶνε παραστάσεις, ἢ συναισθήματα, ἢ ὀρέξεις. 'Εν ἐκάστη τούτων τῶν διαζευτικῶν κρίσεων μία μόνη κρίσις ἐκ τῶν πολλῶν δύναται νὰ εἶνε ἀληθής. 'Η διάζευξις δύναται νὰ εἶνε διμελής, τριμελής ἢ πολυμελής. Γενικῶς

A
Υ; Β
Γ

δηλ. Υ ἔστιν ἢ Α, ἢ Β, ἢ Γ.

§ 16 Σχέσεις τῶν κρίσεων.

Υ < Κ α ἀντίθεσις ε Υ < —Κ
(ἐναντία)

ἀκολουθία.
ἀντιθέσις
συμφωνία.
ἀκολουθία.

1/Υ < Κ ι συμφωνία. ο 1/Υ < —Κ
(ὑπεναντία)

'Εὰν λάβωμεν δύο ἐννοίας, π. χ. «σῶμα» (Υ) καὶ «βαρὺ» (Κ), δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἐξ αὐτῶν τέσσαρας κρίσεις·

α. Πάντα τὰ σώματα εἶνε βαρέα.

ε. Οὐδὲν σῶμα εἶνε βαρὺ.

ι. Τινὰ σώματα εἶνε βαρέα.

ο. Τινὰ σώματα δὲν εἶνε βαρέα.

Αἱ τέσσαρες αὗται κρίσεις ἔχουσι τὴν αὐτὴν λογικὴν ὕλην (Υ καὶ Κ), διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸ εἶδος.

Διὰν διδακτικὴν εἶνε ἡ ἐξέτασις τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν

κρίσεων τούτων ἀνά δύο λαμβανομένων ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνόψεως τούτων τῶν σχέσεων ἐτέθησαν ἀνωτέρω αἱ κρίσεις ἐν τῷ *λογικῷ τετραγώνῳ*.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τὰς ἐξῆς σχέσεις.

1) Τὴν *ἀκολουθίαν* κατὰ κάθετον διεύθυνσιν, ἔνθα ἡ μία κρίσις ἀπορρέει ἐκ τῆς ἐτέρας.

2) Τὴν *ἀντίθεσιν* (ἐναντιότητα) κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὀριζοντος ἐν τῇ ἄνω πλευρᾷ. Αἱ δύο αὗται κρίσεις δὲν δύνανται νὰ συναληθεύσωσι, δύνανται ὅμως νὰ συμπεύδωνται,

8) Τὴν *ἀντίφασιν* κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν διαγωνίων. Αἱ δύο αὗται κρίσεις οὔτε νὰ συναληθεύσωσι δύνανται, οὔτε νὰ συμπεύδωνται.

4) Τὴν *συμφωνίαν* (ὑπεναντιότητα) κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὀριζοντος ἐν τῇ κάτω πλευρᾷ. Αἱ ὑπεναντίαι (κατὰ τὴν λέξιν μόνον ἀντικείμεναι) κρίσεις δύνανται μὲν νὰ συναληθεύσωσι, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ συμπεύδωνται.

Ἐκ τούτων τῶν σχέσεων τῶν κρίσεων προκύπτουσι ποικίλα συμπεράσματα. Ἡ ἐξέτασις αὐτῶν σχηματίζει τὴν μετὰ βασιν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν συλλογισμῶν.

ΣΗΜ. 1) Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ (καθ' ὑπαληλίαν καὶ ὑπεραλληλίαν) συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς καθόλου κρίσεως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐπὶ μέρους καὶ ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς ἐπὶ μέρους τὸ ψεῦδος τῆς καθόλου. Ἀληθεύσεως τῆς, πᾶν τὸ σύνθετον εἶνε φθαρτὸν, ἀληθεύει καὶ ἡ, τινὰ σύνθετα εἶνε φθαρτά. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ζῶα εἶνε λογικά, ψεύδεται καὶ ἡ, πᾶν ζῶον εἶνε λογικόν. Ἀληθεύσεως τῆς, οὐδεὶς ἀργὸς εἶνε ἐπαινετός, ἀληθεύει καὶ ἡ, τινὲς ἀργοὶ δὲν εἶνε ἐπαινετοί. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ψεῦδη δὲν εἶνε φευκτέα, ψεύδεται καὶ ἡ, οὐδὲν ψεῦδος φευκτέον.

2) Ἐν τῇ ἀντιθέσει (ἐναντιότητι) συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς μιᾶς κρίσεως τὸ ψεῦδος τῆς ἐτέρας. Ἀληθεύσεως τῆς, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε θνητοί, ψεύδεται ἡ, οὐδεὶς ἄνθρωπος εἶνε θνητός.

3) Ἐν τῇ ἀντιφάσει συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς μιᾶς κρίσεως τὸ ψεῦδος τῆς ἐτέρας καὶ ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς μιᾶς τὴν ἀλήθειαν τῆς, ἐτέρας. Ἀληθεύσεως τῆς, οὐδεμία γραμμὴ εἶνε ἐπιφάνεια ψεύδεται ἡ, τινὲς γραμμαὶ εἶνε ἐπιφάνεια. Ἀληθεύσεως τῆς, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε θνητοί, ψεύδεται ἡ, τινὲς ἄνθρωποι δὲν εἶνε θνητοί. Ἀληθεύσεως τῆς, τινὲς γραμμαὶ εἶνε εὐθεῖαι, ψεύδεται ἡ, οὐδεμία γραμμὴ εἶνε εὐθεῖα. Ἀληθεύσεως τῆς, τινὲς ἄνθρωποι δὲν εἶνε σοφοί ψεύδεται ἡ, πάντες οἱ ἄνθρωποι

εἶνε σοφοί. Ψευδομένης τῆς, πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε μέλανες, ἀληθεύει ἢ, τινές ἄνθρωποι δὲν εἶνε μέλανες. Ψευδομένης τῆς, οὐδεὶς ἀστὴρ κατοικεῖται, ἀληθεύει ἢ, τινές ἀστέρες κατοικοῦνται. Ψευδομένης τῆς, τινὰ μαστοφόρα ζῶα ὠτοκοῦσιν, ἀληθεύει ἢ, οὐδὲν μαστοφόρον ὠτοκεῖ. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα δὲν εἶνε ἰσογώνια, ἀληθεύει ἢ, πάντοτε ἰσόπλευρα τρίγωνα εἶνε ἰσογώνια.

4) Ἐν τῇ συμφωνίᾳ (ὑπεναντιότητι) συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ψεύδους τῆς μιᾶς κρίσεως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐτέρας. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα εἶνε ὀρθογώνια, ἀληθεύει ἢ, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα δὲν εἶνε ὀρθογώνια. Ψευδομένης τῆς, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα δὲν εἶνε ἰσογώνια, ἀληθεύει, ἢ, τινὰ ἰσόπλευρα τρίγωνα εἶνε ἰσογώνια.

III.

ΠΕΡΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥ.

§ 17. Συλλογισμὸς ὑπαλληλίας (Ἄον σχῆμα).

Y = φιλύραι (εἶδος).
M = δένδρα (γένος).
K = ὄργανισμοί.

A'. Διμελής.

Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶν ὄργανισμοί

Ἄρα καὶ τινὰ δένδρα (φιλύραι) εἰσὶν ὄργανισμοί.

Πάντα τὰ ψεύδη φευκτέα.

Ἄρα καὶ τινὰ ψεύδη (τὰ τῆς ἀνάγκης) φευκτέα.

B'. Τριμελής.

Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶν ὄργανισμοί.

Πᾶσαι αἱ φιλύραι εἰσὶν δένδρα.

Ἄρα αἱ φιλύραι εἰσὶν ὄργανισμοί.

Πάντα τὰ ψεύδη φευκτέα,

Τὰ ψεύδη τῆς ἀνάγκης εἰσὶ ψεύδη.

*Αρα τὰ ψεύδη τῆς ἀνάγκης φευκτέα.

$$M < K.$$

$$\Gamma < M.$$

$$\Gamma < K.$$

Ἡ νοητικὴ κίνησις, ἣν ἐξετελέσαμεν ἐνταῦθα, καλεῖται *συλλογίζεσθαι*.

Συλλογισμὸς εἶνε ἡ παραγωγὴ κρίσεως ἐκ μιᾶς ἢ πολλῶν κρίσεων. Αἱ δεδομένοι κρίσεις καλοῦνται *προκείμεναι*, ἡ ἐξ αὐτῶν παραγομένη *συμπέρασμα*.

Ὁ συλλογισμὸς συνίσταται ἐκ τῶν προκειμένων καὶ τοῦ συμπεράσματος. Τοῦτο συμβαίνει (ἔπεται) ἐξ ἐκείνων. Ὁ παραδεχόμενος τὰς προκειμένας παραδέχεται καὶ τὸ συμπέρασμα.

Ὁ φυσικώτατος συλλογισμὸς εἶνε ὁ ἐκ τοῦ κύρους τοῦ καθόλου περὶ τοῦ κύρους τοῦ ἐπὶ μέρους, διότι τὸ ἐπὶ μέρους περιέχεται ὡς μέρος ἐν τῷ καθόλου.

Λοιπὸν αἱ ἐξῆς προτάσεις εἶνε ἀμέσως πρόδηλοι.

Τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται.

“Ὅ,τι ἰσχύει περὶ πάντων (τῶν πραγμάτων τάξεώς τινος), ἰσχύει καὶ περὶ τινῶν καὶ περὶ ἐκάστου ἀτόμου.*

“Ὅ,τι δύναται νὰ κατηγορηθῆ κατὰ τοῦ ὅλου πλάτους ἐννοίας τινὸς δύναται νὰ κατηγορηθῆ καὶ καθ’ ἐκάστου μέρους τούτου τοῦ πλάτους.

“Ὅ,τι ἰσχύει περὶ τοῦ γένους ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ εἶδους.

“Ὅ,τι ἰσχύει περὶ πάντων τῶν δένδρων ἰσχύει καὶ περὶ τῶν φιλυρῶν καὶ περὶ παντὸς δένδρου.

Λοιπὸν ἰσχύει ὁ ἄμεσος συλλογισμὸς.

Πάντα τὰ M εἰσι K.

“Αρα τινὰ M εἰσι K.

* Οὐχὶ ὅμως περὶ τῆς ὅλης τάξεως ὁμοῦ λαμβανομένης· διότι ὅ,τι ἰσχύει περὶ τοῦ ὅλου στρατοῦ δὲν ἰσχύει καὶ περὶ ἐκάστου τάγματος καὶ περὶ ἐκάστου στρατιώτου· π. χ. ὁ στρατὸς ἐνίκησεν, ἄρα καὶ ὁ στρατιώτης A, ὅπερ προδήλως ψευδές.

Οὗτος εἶνε ὁ διμελής, μὴ κύριος συλλογισμὸς συνιστάμενος ἐκ δύο κυρίων ἐννοιῶν M καὶ K καὶ ἐκ δύο προτάσεων $I/M < K$ καὶ $M < K$.

Κυρίως συλλογισμὸν ἔχομεν, ἐὰν νοήσωμεν τὰ τινὰ « M » ὡς πάντα τὰ « Υ », ἐὰν π. χ. νοήσωμεν τὰ τινὰ «δένδρα» ὡς πάσας τὰς «φιλύρας». Ἐντεῦθεν προκύπτει ὁ τριμελής κατηγορικὸς συλλογισμὸς.

Πάντα τὰ M εἰσι K

Υ ἐστι M .

μείζων πρότασις.

ἐλάσσων πρότασις.

Ἄρα Υ ἐστι K .

συμπεράσμα.

Ἡ πρώτη προκειμένη, ἣτις ἐκφράζει καθόλου ἀπόφανσιν, λοιπὸν δύναται νὰ εἶνε μόνον α ἢ ϵ , καλεῖται μείζων πρότασις· ἡ δευτέρα, ἣτις ἐκφράζει τὴν μερικὴν ἰδέαν τὴν ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν γενικὸν κανόνα, καλεῖται ἐλάσσων πρότασις· ὁ δὲ συλλογισμὸς αὐτὸς περιέχει τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ ἐν τῇ ἐλάσσονι προτάσει μερικῶ ὑπὸ τὸ ἐν τῇ μείζονι γενικὸν, ἣτις ἐκφράζεται ἐν τῷ συμπεράσματι.

Κατὰ ταῦτα ὁ συλλογισμὸς οὗτος καλεῖται καὶ συλλογισμὸς ὑπαγωγῆς ἢ ὑπαλληλίας (ἀκολουθίας. Ἴδε προηγουμένην § ὑπ' ἀριθ. 1).

ΣΗΜ. Ἡ μείζων πρότασις δύναται νὰ εἶνε καὶ ἀποφατικὴ, τότε δὲ καὶ τὸ συμπεράσμα εἶνε ἀποφατικόν· ἡ ἐλάσσων πρότασις δύναται νὰ εἶνε καὶ μερικὴ, τότε δὲ καὶ τὸ συμπεράσμα εἶνε μερικόν. Λοιπὸν τὸ συμπεράσμα δύναται νὰ εἶνε α , ϵ , ι , \omicron .

Παραδείγματα· Πᾶς ἄνθρωπος θνητός· πᾶς Ἕλλην ἄνθρωπος. Ἄρα πᾶς Ἕλλην θνητός. Τὰ θηλαστικά δὲν ὠτοκοῦσι. Ἡ φάλαινα ὠτοκοεῖ. Ἄρα; Πᾶν πτηνὸν θέρμαιμον. Τινὰ ζῶα εἰσι πτηνά. Ἄρα; Τὸ ἀπλοῦν δὲν εἶνε φαρτὸν. Τινὰ ὄντα εἰσὶν ἀπλά. Ἄρα;

§ 18. Σχήματα τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ.

Ὁ τριμελής συλλογισμὸς συνίσταται ἐκ τριῶν κυρίων ἐννοιῶν καὶ προτάσεων.

Αἱ τρεῖς κύριαι ἐννοιαὶ εἶνε·

1) Ὁ μείζων ὅρος ὡς κατηγορούμενον τοῦ συμπεράσματος = K .

2) Ὁ ἐλάσσων ὅρος ὡς ὑποκείμενον τοῦ συμπεράσματος = Υ .

3) Ὁ μέσος ὅρος, δηλ. τρίτη τις ἔννοια ἀπαντῶσα μόνον ἐν ταῖς προκειμέναις, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ συμπεράσματι—M.

Ὁ μέσος ὅρος χρησιμεύει ἵνα συνάψῃ τὰς δύο κυρίας ἐννοίας τοῦ συμπεράσματος Γ καὶ Κ, αἵτινες διανέμονται εἰς διαφόρους προκειμένους· εἶνε ὁ λογικὸς λόγος τοῦ συλλογισμοῦ.

Οὕτω ἐδόθη ἡ διανομὴ τῶν τριῶν κυρίων ἐννοιῶν εἰς τὰς τρεῖς προτάσεις.

Μεῖζων	πρότασις Μ καὶ Κ
Ἐλάσσων	πρότασις Μ καὶ Γ
Συμπέρασμα	Γ καὶ Κ

Διὰ ταύτης ὅμως τῆς διανομῆς τῶν τριῶν κυρίων ἐννοιῶν εἰς τὰς τρεῖς προτάσεις δὲν ὠρίσθη ἀκόμη τὸ εἶδος τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ, διότι μένει ἀκόμη ἀόριστον, ποίαν θέσιν θὰ λάβωσιν αἱ τρεῖς ἔννοιαι ἐν ταῖς κρίσεσι, τοῦτο δὲ ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς θέσεως τοῦ μέσου ὅρου (ἂν δηλ. εἶνε ὑποκείμενον ἢ κατηγορούμενον).

Τὰ εἶδη τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ τὰ προκύπτοντα ὡς ἐκ τῶν διαφόρων θέσεων τοῦ μέσου ὅρου καλοῦνται σχήματα αὐτοῦ.

Τοιαῦτα σχήματα ὑπάρχουσιν ἐν γένει τρία, καθόσον ὁ μέσος ὅρος.

1) Λαμβάνει ἐν ἑκατέρῃ τῶν προκειμένων διάφορον θέσιν.

MK
YM
YK

2) Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις ἴσταται ἐν τῇ θέσει τοῦ κατηγορουμένου.

KM
YM
YK

3) Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις ἴσταται ἐν τῇ θέσει τοῦ ὑποκειμένου.

MK
MY
YK.

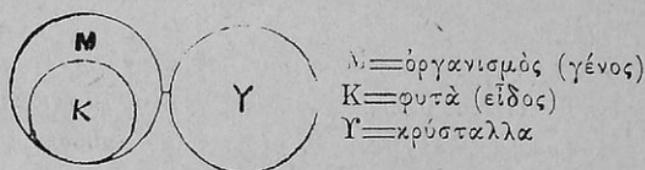
Ὁ ἐν τῇ προηγουμένῃ § ἀναπτυχθεὶς συλλογισμὸς τῆς ὑπαλ-
ληλίας εἶνε τὸ Ἄον σχῆμα τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ.

ΣΗΜ. Ἐν ἐκάστῳ σχήματι διακρίνονται πάλιν διάφοροι τρόποι, δηλ. μεταμορφώσεις τοῦ σχήματος προκύπτουσαι ἐκ τῆς διαφόρου ιδιότητος τῶν προκειμένων κατὰ ποιὸν καὶ ποσὸν τῆς ἐπιτρεπομένης ἐκ τῶν ὄρων τοῦ συλλογισμοῦ. Ἐπειδὴ ἐν τῷ Α' σχήματι ἡ μείζων πρότασις ἀνάγκη νὰ εἶνε γενικὴ, ἢ ἐλάσσων καταφατικὴ, προκύπτουσιν οἱ ἑξῆς τρόποι.

α	ε	α	ε
α	α	ι	ι
α	ε	ι	ο

οἱ ὅποιοι παρά τῷ Μιχαὴλ Ψελλῷ ὀνομάζονται γράμματα, ἔγραψε, γραφίδι τεχνικός.

§ 19. Συλλογισμὸς ἀντιθέσεως (B^{ον} σχῆμα).

A'. διμελής.

Πάντα τὰ φυτὰ εἰσιν ὄργανισμοί.

Ἄρα πᾶν τὸ ἀνόργανον (π. χ. κρύσταλλον)
δὲν εἶνε φυτόν.

Πάντες οἱ ἰχθύες ὠτοκοῦσι.

Ἄρα πᾶν τὸ μὴ ὠτόκον (π. χ. φάλαινα)
δὲν εἶνε ἰχθύς.

B'. τριμελής.

Πάντα τὰ φυτὰ εἰσιν ὄργανισμοί.

Πάντα τὰ κρύσταλλα δὲν εἶνε ὄργανισμοί.

Ἄρα πάντα τὰ κρύσταλλα δὲν εἶνε φυτά:

Πάντες οἱ ἰχθύες ὠτοκοῦσι

Οὐδεμίᾳ φάλαινα ὠτοκεῖ

Ἄρα οὐδεμία φάλαινα εἶνε ἰχθύς.

$$K < M$$

$$\frac{Y < -M}{Y < -K}$$

Ἄρα, τι (Y) κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἐγκλείοντος (M) κεῖται καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐγκεκλεισμένου (K).

Ἄρα, τι (Y) δὲν ὑπάγεται εἰς τὸ γένος (M), δὲν ὑπάγεται καὶ εἰς τὸ εἶδος (K)· διότι, ἐὰν ὑπήγето εἰς τὸ εἶδος, θὰ ὑπήγето ἐξ ἀνάγκης καὶ εἰς τὸ γένος.

Ἄρα, τι δὲν εἶνε ὄργανισμὸς δὲν δύναται νὰ εἶνε καὶ φυτὸν, διότι ἐὰν ἦτο φυτὸν, θὰ ἦτο καὶ ὄργανισμὸς, διότι πᾶν φυτὸν εἶνε ὄργανισμὸς.

Ἄρα, τι δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ὠτοκόκα ζῶα δὲν ἀνήκει καὶ εἰς τοὺς ἰχθύς· διότι, ἐὰν ἀνήκεν εἰς τούτους, θὰ ἀνήκε καὶ εἰς ἐκεῖνα, ἀφοῦ πάντες οἱ ἰχθύες ὠτοκοῦσι.

Ἡ ἀντίθεσις τοῦ γένους εἶνε ἀντίθεσις καὶ τοῦ εἴδους, διότι τὸ εἶδος περιέχεται ἐν τῷ γένει.

Ἡ ἀντίθεσις τῶν ὠτοκόκων ζῶων (π. χ. τῶν φαλαινῶν) εἶνε ἀντίθεσις καὶ τῶν ἰχθύων. Λοιπὸν οὗτος ὁ συλλογισμὸς εἶνε συλλογισμὸς ἀντιθέσεως. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν κυρίων ἐννοιῶν εἶνε συλλογισμὸς τοῦ Β. σχήματος, διότι ὁ μέσος ὅρος M ἐν ἀμφοτέραις τοῖς προκειμέναις εἶνε κατηγορούμενον.

ΣΗΜ. 1. Καλεῖται συλλογισμὸς ἀντιθέσεως, διότι τὸ Y τίθεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ K διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ M· διότι ἢ τὸ Y εἶνε M καὶ τὸ K εἶνε οὐ M, ἢ τὸ Y εἶνε οὐ M καὶ τὸ K εἶνε M, δι' οὗ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἀποκλείεται τὸ βάθος τῆς ἐννοίας K τοῦ τῆς Y, ὅθεν τὸ ὅλον πλάτος ἢ μέρος τοῦ πλάτους τῆς Y τοῦ τῆς K.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῷ Β σχήματι ἡ μείζων πρότασις εἶνε πάντοτε γενικὴ, ἡ ἑτέρα τῶν προκειμένων εἶνε πάντοτε ἀποφατικὴ, καὶ τὸ συμπέρασμα εἶνε πάντοτε ἀποφατικόν. Ἐντεῦθεν προκύπτουσιν οἱ τρῆποι.

α	α	ε	ε
1) $\frac{\epsilon}{\epsilon}$	2) $\frac{o}{o}$	3) $\frac{\alpha}{\epsilon}$	4) $\frac{i}{o}$
1) κάτεχε.	2) ἄχολον.	3) ἔραψε.	4) μέτριον.

Παράδειγματα. Οὐδείς ἀνδρεῖός ἐστι δειλός. Πάντες οἱ δεισιδαίμονες δειλοί. Οὐδείς δεισιδαίμων ἀνδρεῖός. Οὐδείς φιλότιμός ἐστι φυγόπυλος. Τινές εὐποροί εἰσι φυγόπυλοι. Τινές εὐποροὶ οὐκ εἰσι φιλότιμοι. Πάντες οἱ δίκαιοι περιφρονοῦσι τὰ αἰσχρά μέσα. Τινές πολιτικοὶ δὲν περιφρονοῦσι τὰ αἰσχρά μέσα. Τινές πολιτικοὶ οὐκ εἰσι δίκαιοι.

§ 20. Συλλογισμὸς ἀντικαταστάσεως (Γ^{ον} σχῆμα.)

Γ=ἀρπακτικὸν ζῶον.
 Κ=πτηνόν.
 Μ=ἄετός.

Ἄετός=εἶδος ἀρπακτικοῦ ζώου. Οἱ ἄετοὶ εἶνε ἀρπακτικὰ ζῶα.
 Ἄετός=εἶδος πτηνοῦ. Οἱ ἄετοὶ εἶνε πτηνά.

Ἄρα εἶδος πτηνῶν ἰσοῦται εἶδει. Ἄρα τινὰ πτηνὰ εἶνε ἀρπακτικὰ ζῶα.
 ἀρπακτικῶν ζῶων.

$$M < K$$

$$M < \Gamma$$

$$I/\Gamma < K.$$

Ἐνταῦθα συμπεραίνομεν κατὰ τὴν μαθηματικὴν ἀρχὴν κατὰ τρίτῳ τινὶ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος καλεῖται ὁ κατ' ἀντικατάστασιν. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν τριῶν κυρίων ἐννοιῶν εἶνε συλλογισμὸς τοῦ Γ σχήματος, διότι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις ὁ μέσος ὅρος εἶνε ὑποκείμενον.

Μία τῶν προκειμένων πρέπει νὰ εἶνε γενικὴ, μία καταφατική. Τὸ συμπέρασμα εἶνε πάντοτε μερικόν.

ΣΗΜ. 1. Ἐπειδὴ ἡ μείζων πρότασις δύναται νὰ ἔχη καὶ τὰς 4 μορφάς, ἢ ἐλάσσων τὴν μορφήν α καὶ ι, προκύπτουσιν οἱ ἐξῆς τρόποι:

α	ε	ι	ο	α	ε
1) $\frac{\alpha}{\iota}$	2) $\frac{\alpha}{ο}$	3) $\frac{\alpha}{ι}$	4) $\frac{\alpha}{ο}$	5) $\frac{\iota}{\alpha}$	6) $\frac{\iota}{ο}$

1) ἄπασι. 2) σθεναρός. 3) ἰσάκις. 4) ὀμαλός. 5) ἀσπίδι. 6) φέριστος.

ΣΗΜ. 2. Ὁ συλλογισμὸς οὗτος καλεῖται κατ' ἀντικατάστασιν, διότι, εἰς τὴν κρίσιν Μ α Κ προσέβη ἢ κρίσιν Μ α Γ, δύναται ἢ τελευ-

ταία νὰ μεταβληθῆ εἰς τὴν ἰσοδύναμον $M=I/Y$ καὶ ταῦτα τὰ τινὰ Y ν' ἀντικατασταθῶσιν εἰς τὴν πρώτην κρίσιν· οὕτω δὲ προκύπτει τὸ συμπέρασμα· τινὰ Y εἰσὶ K .

Παράδειγματα. Πάντα τὰ ζῶα εἰσιν ἄλογα. Τινὰ ζῶα ἵπτανται. Τινὰ τῶν ἵπταμένων εἰσιν ἄλογα. Τινὲς ἄνθρωποι εἰσιν ἄφρονες· πάντες οἱ ἄνθρωποι εἰσὶ λογικοί. Τινὲς λογικοὶ εἰσιν ἄφρονες. Οὐδὲν θηλαστικὸν ζῶον ὠτοκοεῖ. Πάντα τὰ θηλαστικὰ ζῶα ἔχουσι θερμὸν αἷμα. Τινὰ τῶν θερμὸν αἷμα ἐχόντων ζῶων δὲν ὠτοκοῦσι. Οὐδεὶς φίλος ἐστὶν ἐπιζήμιος. Τινὲς φίλοι εἰσὶν ἄνθρωποι. Τινὲς ἄνθρωποι οὐκ εἰσὶν ἐπιζήμιοι. Τινὲς ἵπποι οὐ τρέχουσι. Πᾶς ἵππος τετράπους. Τινὰ τετράποδα οὐ τρέχουσι.

§ 21. Ὑποθετικοὶ συλλογισμοί.

1 τρόπος

Ἐὰν τὸ θερμόμετρον καταβῆ ὑπὸ τὸ 0, εἶνε ψῦχος.
Ἀλλὰ κατέβη ὑπὸ τὸ 0.

Ἄρα εἶνε ψῦχος.

2 τρόπος

Ἐὰν τὸ θερμόμετρον καταβῆ ὑπὸ τὸ 0, εἶνε ψῦχος.
Ἀλλὰ δὲν εἶνε ψῦχος.

Ἄρα δὲν κατέβη τὸ θερμόμετρον ὑπὸ τὸ 0.

Γενικῶς

Εἰ ἔστιν A , ἔστι καὶ B .

Ἐστὶν A .

Ἄρα ἔστι καὶ B .

Εἰ ἔστιν A , ἔστι καὶ B .

Ἄλλ' οὐκ ἔστι B .

Ἄρα οὐκ ἔστιν A .

Ἡ μείζων πρότασις ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τρόποις εἶνε ὑποθετικὴ κρίσις. Ὡς τοιαύτη συνίσταται ἐκ δύο μελῶν, τῆς προτάσεως καὶ ἀποδόσεως, ἔχουσῶν πρὸς ἀλλήλας ὡς λόγος καὶ ἀκολουθία, αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα. Ὁ λόγος συνεπάγεται τὴν ἀκολουθίαν καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἄνευ αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα δύο τρόποι τοῦ συμπεραίνειν ὑπάρχουσι ἐνταῦθα.

1) Ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς ἀκολουθίας διὰ θέσεως (τρόπος θετικῆς).

2) Ἐκ τῆς ἀκολουθίας περὶ τοῦ λόγου δι' ἄρσεως (τρόπος ἀρνητικός).

ΣΗΜ. Δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ συμπεραίνωμεν ἐκ τῆς θέσεως τῆς ἀκολουθίας περὶ τῆς θέσεως τοῦ λόγου, ἢ ἐκ τῆς ἄρσεως τοῦ λόγου περὶ τῆς ἄρσεως τῆς ἀκολουθίας, διότι ἡ ἀκολουθία δύναται νὰ ἔχη πολλοὺς λόγους, ἄρα δύναται μὲν νὰ συμπεράνη τις ἐκ τῆς θέσεως τῆς ἀκολουθίας τὴν θέσιν ἐνός, οὐχὶ ὅμως ὠρισμένου λόγου, τὴν δὲ ἄρσιν τῆς ἀκολουθίας δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τῆς ἄρσεως τοῦ λόγου ἐν γένει, οὐχὶ δὲ μερικοῦ τινος λόγου.

Ἐάν ἐν τῷ δευτέρῳ ὑποθετικῷ τρόπῳ ἡ μείζων πρότασις εἶνε συγχρόνως διαζευκτικῆ, γεννᾶται ὁ πολυθρύλητος συλλογισμὸς ὀκαλούμενος διίλημμα (τρίλημμα, πολύλημμα). Ἐάν τὰ κρύσταλλα εἶνε ὄργανισμοί, ἢ εἶνε ζῶα, ἢ εἶνε φυτά. Ἄλλ' οὐδέτερον εἶνε. Ἄρα δὲν εἶνε ὄργανισμοί.

Εἰ ἔστιν Α, ἔστιν ἢ Β ἢ Γ.

Ἄλλ' οὐκ ἔστιν οὔτε Β, οὔτε Γ.

Ἄρα οὐκ ἔστιν Α.

§ 22. Σύνθετοι συλλογισμοὶ (Πολυσυλλογισμοὶ Σωρείτης.)

Κατηγορικός.

Αἱ φιλύραι εἶνε δένδρα.
Τὰ δένδρα εἶνε φυτά.
Τὰ φυτά εἶνε ὄργανισμοί.
Οἱ ὄργανισμοὶ εἶνε σύνθετοι.
Τὸ σύνθετον δύναται νὰ φθαρῆ.
Τὸ δυνάμενον νὰ φθαρῆ εἶνε βραχύβιον.
Ἄρα αἱ φιλύραι εἶνε βραχύβιοι.

Γ < Μ
Μ < Ν
Ν < Ε
Ε < Κ

Γ < Κ

ὑποθετικός.

Ἐάν θέλῃς νὰ ζῆς ἐν ἀνέσει,
πρέπει νὰ ἔχῃς προσόδους.
Ἐάν πρέπη νὰ ἔχῃς προσόδους,
ἀνάγκη ν' ἀποκτήσῃς χρήματα.
Ἐάν θέλῃς ν' ἀποκτήσῃς χρή-
ματα, πρέπει νὰ ἐπιτηδεύῃς
ἐπιτήδευμα.
Ἐάν θέλῃς νὰ ἐπιτηδεύῃς ἐπιτή-
δευμα, πρέπει νὰ μάθῃς.
α) Ἄλλὰ θέλεις νὰ ζῆς ἐν ἀνέσει.
ἢ β) Ἄλλὰ δὲν μαθάνεις.

Ἄρα α) πρέπει νὰ μαθάνῃς.
β) δὲν θὰ ζήσῃς ἐν ἀνέσει.
Εἰ ἔστιν Α, ἔστι Β
» Β » Γ
» Γ » Δ
» Δ » Ε
Ἐστιν Α, ἢ οὐκ ἔστιν Β
Ἐστιν Β, οὐκ ἔστιν Α.

Σύνθετοι συλλογισμοὶ γεννῶνται διὰ συνδέσεως πολλῶν ἀπλῶν. Ἡ σχέσις τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἐν τῷ συμπεράσματι ὀρίζεται ἐνταῦθα διὰ πολλῶν μέσων ὄρων (M, N, E ἐν τῷ Αφ, Β, Γ, Δ ἐν τῷ Βφ).

ΣΗΜ 4. Αἱ ἀνωτέρω συλλογιστικαὶ σειραὶ εἶνε σύνθετοι ἀτελεῖς συλλογισμοὶ γεννῶμενοι διὰ τῆς παραλείψεως τῶν μέσων συμπερασμάτων ἐκ τῶν ἐπομένων τελείων συλλογιστικῶν σειρῶν.

$Y < M$ (ἐλάσσων πρότασις)

Ἔστιν Α

$M < N$ (μειζων πρότασις)

Εἰ ἔστιν Α, ἔστι καὶ Β.

$Y < N$ (ἐλάσσων πρότασις)

Ἄρα ἔστι Β.

$N < E$ (μειζων πρότασις)

Εἰ ἔστι Β, ἔστι καὶ Γ.

$Y < E$ (ἐλάσσων πρότασις)

Ἄρα ἔστι Γ

$E < K$ (μειζων πρότασις)

Εἰ ἔστι Γ, ἔστι καὶ Δ.

$Y < K$ (σμπέρασμα)

Ἄρα ἔστι Δ.

Εἰ ἔστι Δ, ἔστι καὶ Ε.

Ἄρα ἔστιν Ε.

ΣΗΜ. 1. Ἐνταῦθα ἡ τάξις τῶν προκειμένων ἀντεστράφη, προηγουμένη χάριν τῆς συμμετρίας τῆς ἐλάσσονος προτάσεως· τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον, διότι τὸ ἐκάστοτε συμπέρασμα γίνεται ἐλάσσων πρότασις τοῦ ἐπομένου συλλογισμοῦ. Τοιοῦτοι ἀτελεῖς σύνθετοι συλλογισμοὶ καλοῦνται καὶ σωρεῖται.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ κατηγορικῇ συλλογιστικῇ σειρᾷ ἔχομεν σειρὰν ἐνοιωτῶν εὐρισκομένων ἐν σχέσει διηνεχοῦς ὑπεραλληλίας καὶ ὑπαλληλίας, δηλαδή.

Φιλύραι, δένδρα, φυτά, ὄργανισμοί, σύνθετον, φαρτόν.

Ἡ πορεία ἐνταῦθα εἶνε ἀναλυτικὴ ἢ ὀπισθοδρομικὴ διὰ τοῦτο δὲ ἡ σειρά αὕτη καλεῖται καὶ ὀπισθοχωρητικὴ ἢ Ἄριστοτελικὴ κατὰ τὸν εὐρετήν. Ἐάν τις ἀντιστρέψῃ τὴν τάξιν τῶν προκειμένων ἐν ταύτῃ τῇ συλλογιστικῇ σειρᾷ, γεννᾶται ἡ προχωρητικὴ ἢ Γοκληνιακὴ συλλογιστικὴ σειρά.

§ 23. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μορφαὶ τῆς νοήσεως.

Ἐννοιαί, κρίσεις καὶ συλλογισμοὶ εἶνε αἱ στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς νοήσεως· πᾶσα ἀνθρωπίνη νόησις κινεῖται ἐν αὐταῖς. Αὗται αἱ νοητικαὶ μορφαὶ λαμβάνουσι περαιτέρω διαμόρφωσιν,

προκειμένου περί εκείνων τῶν μεγάλων καὶ συναφῶν συστημάτων ἐννοιῶν, τὰ ὅποια ὀνομάζονται *ἐπιστήμαι*.

Ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ πρόκειται ἐν πρώτοις νὰ ὀρισθῶσιν αἱ ἐννοιαὶ τῶν ἀντικειμένων, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη. Τοῦτο ἄγει εἰς ὀρισμούς. Νέα λέξις ἅμα ἐμφανισθεῖσα ἐν τινὶ ἐπιστήμῃ πρέπει νὰ ὀρισθῇ.

Ἡ καθόλου ἐννοια ὅμως περικλείει πάντοτε ἐν ἑαυτῇ μέγα ἢ μικρὸν πλῆθος ἐπὶ μέρους ἐννοιῶν, τὸ ὅποιον καλεῖται *πλάτος* τῆς ἐννοίας. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ διευκρινηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ. Τοῦτο ἄγει εἰς *διαιρέσεις*, ὧν μορφή εἶνε ἡ διαζευκτικὴ κρίσις.

Ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ παρουσιάζονται τέλος *θεωρήματα*, δηλ. διῶσχυρισμοὶ, τῶν ὁποίων ἡ ἀλήθεια πρέπει ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν ἀλήθειαν ἄλλων θεωρημάτων γνωσθέντων ὡς ἀληθῶν. Τοιαύτη ἀναγωγὴ εἶνε ἔργον τῆς ἀποδείξεως.

Λοιπὸν ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ διακρίνομεν *τρεις συστηματικὰς ἐπιστημονικὰς μορφὰς* τῆς νοήσεως.

ὀρισμοὺς, διαιρέσεις, ἀποδείξεις.

Αἱ ἐννοιαὶ (ὀνόματα) ἀνάγκη νὰ ὀρισθῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν *ἰσοδυναμῶν κρίσεων*, νὰ διαιεθῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν *διαζευκτικῶν κρίσεων*, αἱ δὲ κρίσεις (προτάσεις) ν' ἀποδειχθῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν *συλλογισμῶν*. Οὕτω ἄγουσιν αἱ τρεῖς στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς νοήσεως εἰς τὰς τρεῖς κυρίας μορφὰς τῆς ἐπιστημονικῆς νοήσεως.

Διὰ τῶν ὀρισμῶν ἐπιτυγχάνεται *σαφήνεια καὶ εὐκρίνεια*, διὰ τῶν διαιρέσεων *τάξις καὶ τελειότης*, διὰ τῶν ἀποδείξεων *βεβαιότης* τῶν γνώσεων.

ΣΗΜ. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐνταῦθα συντόμως ἐκτεθέντων δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι τὰ *Στοιχεῖα Λογικῆς* ὑπὸ Χρήστου Δ. Παπαδοπούλου ἐν Ἀθήναις 1888.

Η ΚΥΡΙΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 24. Ἐκλογή τῆς ὕλης-

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας κεῖται ἀποτεθησαυρισμένη ἐν ταῖς ἐπιστήμαις. Ἄλλ' ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ πληθὺς ἐκείνου, τὸ ὅποτον εἶνε ἄξιον νὰ γνωσθῆ, εἶνε τόσον μεγάλη, ὥστε καθίσταται ἀναγκαία αὐστηρὰ ἐκλογή. «Διὰ τὴν σχολὴν τὸ ἄριστον εἶνε μόνον ἀρκούντως καλόν».

Ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶνε παιδαγωγικὴ μὀρφωσις, μόνον τοιαῦται ὕλαι τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ εἰσαγῶνται εἰς τὴν παιδαγωγικὴν σχολὴν, αἵτινες ἔχουσι συγχρόνως καὶ εἰδολογικῶς μορφοῦσαν δύναμιν, ἡ δὲ ἐκλογή ρυθμίζεται πρὸς τὴν μορφοτικὴν οὐσίαν, ὡς τὴν θρεπτικὴν τοῦ πνεύματος δύναμιν αὐτῶν.

Ἡ μορφοτικὴ δὲ οὐσία συμπλέγματός τινος γνώσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς τοῦτο δύναται ν' ἀφομοιωθῆ πνευματικῶς, δηλ. νὰ προσαφθῆ εἰς τὰς δι' ἐμπειρίας καὶ διδασκαλίας σχηματισθείσας σειρὰς καὶ συνυφάσματα τῶν παραστάσεων τοῦ μαθητοῦ καὶ ν' ἀποτελέσῃ μετ' αὐτῶν ὀργανικὸν ὄλον. Κατὰ ταῦτα ἀποκλείεται τῆς διδασκαλίας πᾶσα μετάδοσις γνώσεων, αἵτινες, καίπερ ἄξιοι νὰ γνωσθῶσι, θὰ ἔμενον ὅμως μεμονωμένοι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ ὡς μὴ δυνάμεναι μήτε νὰ εὕρωσιν ἐν αὐτῇ τι γνωστὸν, εἰς ὃ νὰ προσαφθῶσι, μήτε νὰ χρησιμοποιοθῶσιν. Αἱ ἀνατολικαὶ γλῶσσαι, ἡ τοπογραφία χωρῶν πολὺ ἀπομεμακρυσμένων, ἡ ἱστορία τῶν Σινικῶν δυναστειῶν, αἱ πολλαὶ πολιτειογραφικαὶ εἰδήσεις, δι' ὧν κωσμεῖται ἡ διδα-

σκαλία τῆς Γεωγραφίας, ἡ τεχνολογία τῶν διαφόρων ἐπαγγελμαμάτων, τὴν ὁποίαν πολλάκις περιλαμβάνουσι τινες καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἡ ἱστορία τῶν αἰρετικῶν τῶν πρώτων μ. Χ. ἑκατονταετηρίδων, αἱ συγγένειαι τῶν ὑλῶν καὶ οἱ στοιχειομετρικοὶ τύποι ἐν τῇ χημείᾳ, ἐν γένει τὸ ἔρμα τῆς πολυμαθείας ἐν ταῖς διαφόροις ἐπιστήμαις καὶ ἅπασαι αἱ ἐπὶ μέρος εἰδήσεις καὶ λεπτομέρειαι, τὰς ὁποίας ἐν πάσῃ ᾧρα δύναται τις ν' ἀνεύρη ἐν τινι λεξικῷ ἐγκυκλοπαιδείᾳ, δὲν εἶνε συστατικὰ τῆς καθόλου μορφώσεως, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶνε καὶ ὑλαὶ τῆς διδασκαλίας ἐν σχολείοις τῆς καθόλου μορφώσεως.*

Ὡς τοιαύτας συνιστῶμεν μάλιστα τοιαῦτα ἀντικείμενα, ἐν οἷς ἐνοικεῖ μεγάλη εἰδολογικὴ μορφωτικὴ δύναμις (§ 3 καὶ § 50), καθόσον δύνανται ν' ἀσκηθῶσιν ἐν αὐτοῖς αἱ διάφοροι πνευματικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἰκανότητες, λοιπὸν μάλιστα τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μαθηματικὴν. Ἐν οὐδεμιᾷ μὲν μορφωτικῇ σχολῇ πρέπει νὰ λείπωσιν αὗται.

Ὁ ἀκριβέστερος ὀρισμὸς τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν εἰδικῶν μορφωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐκ τῶν εἰδικῶν σκοπῶν τῶν σχολῶν. Ἐγκεῖται ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ὅτι ἐν πρώτοις πρέπει νὰ τεθῆ εἰς τὴν μὲν μορφωσὶν εὐρεῖα γενικὴ βᾶσις μέλλουσα νὰ παρέχη διὰ τὴν μετὰ ταῦτα ἀνάπτυξιν τὰ ἀναγκαῖα σημεῖα τῆς ἐπαφῆς. Σκοπὸς ἰδίᾳ τῆς δημοτικῆς σχολῆς εἶνε τὸ νὰ παρέχη τοιαύτην γενικὴν μὲν μορφωσὶν ἐν στοιχειώδει μορφῇ. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν καὶ τὸ θεμέλιον ἔνθεν μὲν τῆς ἀνωτέρας γενικῆς μορφώσεως, ἣν χορηγεῖ ἡ μέση ἐκπαίδευσις, ἔνθεν δὲ τῆς εἰδικῆς μορφώσεως τοῦ ἐπαγγέλματος, ἣν χορηγοῦσιν αἱ εἰδικαὶ σχολαὶ καὶ ὁ πρακτικὸς βίος.

* Ἐκ τῶν δεξιότητων ἡ στενογραφία ἔχει λίαν προβληματικὴν μορφωτικὴν ἀξίαν, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἐξορισθῇ ἐκ τῶν σχολῶν τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἰχθυογραφίαν, αἵτινες ὡς ἐλεύθεραι τέχναι ἔχουσι μεγάλην μορφωτικὴν δύναμιν.

Ἐν τῇ γενικῇ μορφώσει πρέπει μάλιστα ν' ἀποβλέπη τις εἰς τὸ πολυμερές, ἐν τῇ εἰδικῇ εἰς τὸ βάσιμον, ἐν δὲ τῇ μορφώσει διὰ τὸ ἐπάγγελμα εἰς τὸ χρήσιμον τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. Μετὰ μεγίστης περισκέψεως ὀρεῖται νὰ ἐκλέξη τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἢ δημοτικὴ σχολή, ἵνα μὴ βλάβῃ τὸ πολυμερές τῆς μορφώσεως παραδιδομένη προῶως καὶ ἀκαίρως εἰς εἰδικὸν σύμπλεγμα γνώσεων.

§ 25 Τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας ἰδίᾳ.

Α'. Γνώσεις.

Ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας εἶνε ἐν γένει γνώσεις καὶ δεξιότητες. Ἡ Μαθηματικὴ καὶ ἡ Γεωγραφία εἶνε γνώσεις, ἡ δὲ ἰχνογραφία καὶ ἡ Γυμναστικὴ εἶνε δεξιότητες.

Αἱ γνώσεις ἐκτείνονται I) Εἰς πράγματα· II) Εἰς μορφὰς καὶ σημεῖα. Τὰ πράγματα, ὡς τὸ πράγματι ὑπάρχον καὶ ἐν τῇ φύσει ἀμέσως δεδομένον, δικαιοῦνται προδήλως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ ληφθῶσι πρῶτον πρὸ ὀφθαλμῶν, διότι αἱ μορφαὶ καὶ τὰ σημεῖα ἔγκεινται μόνον ἐν τοῖς πράγμασι καὶ μόνον δι' ἀφαίρεσως ἀποχωρίζονται αὐτῶν.

Εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν πραγμάτων ἀνήκει πρὸ πάντων ἡ στοιχειώδεις ἐποπικὴ διδασκαλία κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς διευθύνσεις· ἔπειτα τὰ λεγόμενα πραγματικὰ μαθήματα, δηλ. ἡ διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας, Ἱστορίας καὶ Φυσιολογίας. Ἐν ταύτῃ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς αὐτοῦ σχέσεσιν. Αἱ γνώσεις τῶν πραγμάτων εἶνε ἀπαραίτητοι, διότι αὐταὶ παρέχουσι τὴν ὕλην διὰ πᾶσαν μὲν μορφὴν τοῦ πνεύματος καὶ διότι μόνον δι' αὐτῶν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐκτὸς κόσμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ θέσιν αὐτοῦ.

Ἐἰς τὰς μορφὰς ἀνήκουσι

Γλωσσικαὶ μορφαί, γραμματικαὶ μορφαί,

Μορφαὶ μεγεθῶν, μαθηματικαὶ μορφαί,

Νοητικαὶ μορφαί, λογικαὶ μορφαί.

Καλαισθητικαὶ καὶ ἠθικαὶ μορφαί.

Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης ἔχει μεγάλην μορφωτικὴν δύναμιν, διότι ἐν τῇ γλώσῃ γινώσκομεν οὐ μόνον τὸ ὄργανον, ἀλλὰ (ἐν τῇ φιλολογίᾳ) καὶ τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰς δὲ γλωσσικὰς μορφὰς μεταχειρίζομεθα ἀδιαλείπτως. Ἡ Μαθηματικὴ ὡς ἀριθμητικὴ καὶ μορφολογία (Γεωμετρία) οὐ μόνον εἶνε ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς αὐτῆς λογικῆς κατασκευῆς σχολεῖον τῆς νοήσεως καὶ τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐφκρμόζεται ποικιλοτρόπως, ὅπου πρόκεινται μεγέθη καὶ σχέσεις, ἔκτασις ἐν τῷ τόπῳ καὶ διαδοχὴ ἐν χρόνῳ.

Αἱ λογικαὶ καὶ καλαισθητικαὶ μορφαὶ ὡς τοιαῦται ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν διδασκαλίαν, ἀρκούντως ὅμως θεωροῦνται καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γλώσσης, αἱ μὲν πρῶται ἐν τῷ λογικῷ εἰρμῷ τῶν ἀναγνωσμάτων, αἱ δὲ τελευταῖαι ἐν τοῖς ποιήμασιν.

Ἡ θεωρία τῶν ἠθικῶν μορφῶν προσάπτεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς θρησκείας, κύριος σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶνε ἡ βεβαίωσις καὶ ἐμπέδωσις ἠθικῶν ἰδεῶν.

ΣΗΜ. 1. Μέχρι τοῦ Κομενίου ἡ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλία περιορίζετο ἀποκλειστικῶς εἰς μορφὰς καὶ σημεῖα, ἰδίᾳ εἰς γλωσσικὰς μορφὰς. Ἐθεωρεῖτο περιττὸν νὰ προσάγωνται εἰς τοὺς παῖδας ἐν τῇ σχολῇ ἐκ νέου ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια βλέπουσιν ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ ἀνὰ πᾶν βῆμα. Ἡ συνήθης ἐποπτεία τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἔθεωρεῖτο ἐπαρκῆς, διδασκαλία δὲ τείνουσα εἰς τὸ νὰ παρουσιάζη ταῦτα τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον γνωστὰ πράγματα ὡς ἀπλῆ παιδιὰ.* Οὐδεὶς ἠσθάνετο ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀντικειμένου ὑπεκφεύγει ὅλως τὴν συνήθη ἐποπτείαν καὶ ὅτι μένουσιν ἀγνωστα εἰς τοὺς παῖδας τὰ πράγματα, τὰ ὅποια βλέπουσι καθ' ἐκάστην.**

* Καὶ παρ' ἡμῖν δὲν ἐξέλιπεν ὅλως ἡ δόξα, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδεμίαν ὑπάρχει διδασκαλία, ὅπου ὁ μαθητὴς δὲν ἐνασχολεῖται περὶ σημεῖα (γράμματα καὶ ἀριθμούς). Καὶ σήμερον ἀκόμη γίνονται πολλάκις οἱ γονεῖς παιδῶν ἀποστελλομένων εἰς τὸν παιδικὸν κῆπον ἀνυπόμονοι, ἐὰν δὲν μυῶνται οὗτοι ἐν αὐτῇ τὴν γνῶσιν τῶν γραμμάτων καὶ ἀριθμῶν.

** Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ὀδηγηθῶσιν ὅσον ἔνεστι νὰ μὴ γίνωνται σοφοὶ ἐκ βιβλίων, ἀλλ' ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν δρυῶν καὶ τῶν φηγῶν (Κομενίος).

ΣΗΜ. 2. Ὅτι ἡ γλῶσσα ἐπὶ τοσοῦτον ἀπετέλεσε τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, ἀποτελεῖ δὲ καὶ σήμερον ἐν τοῖς σχολείοις τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας, ἐξηγεῖται ἐκ τούτου ὅτι ἡ γλῶσσα εἶνε τὸ κυριώτατον δημιουργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀποκατοπτρίζεται τοῦτο, ἐνῶ ἡ φύσις ἴσταιται κατ' ἀρχὰς ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου ὡς τι ξένον. Μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἐπεκράτει ἐν τῇ σχολικῇ διδασκαλίᾳ ὁ εἰδολογισμὸς. Ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ λογογραφικὴ κατεπλημύρουν τὸ πρόγραμμα. Αἱ ὀλίγαι πραγματικαὶ γνώσεις, τὰς ὁποίας παρεῖχεν ἡ σχολὴ, ἀπεκτῶντο μόνον διὰ τῆς σπουδῆς τῆς φιλολογίας, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς τῆς φύσεως. Οἱ μαθηταὶ δὲν ἐθεώρουν τὴν φύσιν ἀμέσως, ἀλλ' ἐδέχοντο αὐτὴν ἐκ δευτέρου χειρὸς, δηλ. διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων. Ὁλος ὁ Μεσαίων ἐτέρπετο μᾶλλον ἐπὶ ταῖς καλλοναῖς τῆς Λατινικῆς γλώσσης ἢ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ συνεταύτισθη προῖόντος τοῦ χρόνου τῇ ἐννοίᾳ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων ἐγκρίτων γλωσσῶν (Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς).

§ 26.

Β'. Δεξιότητες.

Σχεδὸν πᾶν θεωρητικὸν μάθημα ἔχει σφαῖραν τῆς ἐφαρμογῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας δύναται ὁ μαθητὴς νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτενεργῶν τὴν ἀποκτηθεῖσαν γνῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀσκήσεως. Ἡ Γραμματικὴ εὐρίσκει τὴν πλουσίαν αὐτῆς ἐφαρμογὴν ἐν τῷ λόγῳ, ἡ μαθηματικὴ ἐν τῷ ὑπολογισμῷ δεδομένων προβλημάτων, ἡ Γεωγραφία ἐν τῇ διαγραφῇ χαρτῶν, ἡ Φυσικὴ ἐν τῷ πειράματι.

Τούτων τῶν ἐφαρμογῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν διαφέρουσιν αἱ κυρίως «δεξιότητες» κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν αὐταῖς τὸ κύριον εἶνε ἡ ἐξάσκησις τέχνης τινὸς ἢ ἐπιτηδειότητος.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι μάλιστα.

Ἡ γραφὴ Ἡ ἰχθυογραφία. Ἡ γυμναστικὴ. Ἡ ῥυθμικὴ.

Ἐν ταῖς δεξιότησι προσλαμβάνεται εἰς τὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν ἡ σύμπραξις τοῦ σώματος. Ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἰχθυογραφία μορφοῦσι τὴν χεῖρα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐποπτείας· ἡ ῥυθμικὴ εἶνε μὲν ὁρμητικῶν ὀργάνων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀκοῆς· ἡ γυμναστικὴ ἐπεκτείνεται εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὅλου σώματος.

Ἡ γράφη κατέχει ἐν ταῖς δεξιότησι τὴν αὐτὴν θέσιν, ἣν ἡ Γραμματικὴ ἐν ταῖς γνώσεσιν. Ἐπιδέχεται τὴν αὐτὴν ἐφαρμογὴν, ὥστε εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν μόρφωσιν.

Ἡ Ἰχνογραφία ὑπερέχει τῆς γραφῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι πρὸς ἀποτύπωσιν τῶν πραγμάτων μεταχειρίζεται τὰ φυσικὰ σημεῖα, δηλ. τοιαῦτα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ πρωτότυπον, διὰ τοῦτο δὲ κατανοοῦνται ὑπὸ πάντων, ἐνῶ τὰ γράμματα τῆς γραφῆς ἔχουσι μόνον τεχνητὴν (δηλ. κατὰ συνθήκην) σημασίαν. Μόνον ἡ ἀρχικὴ γραφὴ ἦτο εἰκονικὴ γραφὴ (Ἱερογλυφικά. Σινικὴ γραφὴ). Πρὸς τούτοις ἡ ἰχνογραφία εἶναι σπουδαία καὶ διότι εἶναι μέσον πρὸς παράστασιν καλαισθητικῶν μορφῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ σχολεῖον τῆς καλαισθησίας.

Ἡ Γυμναστικὴ ἔχει ἕξοχον σημασίαν καὶ ἐφαρμογὴν διὰ τὴν ὑγείαν, τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν καλαισθησίαν, ὥστε συνιστᾶται ἐντονώτατα.

Ἡ ᾠδικὴ, ὡς ἡ τέχνη, ἥτις βαθύτατα καὶ ἀμεσώτατα λαλεῖ πρὸς τὴν ἡμετέραν καρδίαν, εἶναι ἐπίσης μέσον πρὸς παράστασιν τοῦ καλοῦ (τοῦ ἐν χρόνῳ καλοῦ· ἡ ἰχνογραφία, ὡς καὶ ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ, παριστᾶσι τὸν καλὸν ἐν τόπῳ) καὶ δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῆται, καθόσον ἡ ἀνθρωπίνῃ φωνῇ δύναται ἀμέσως νὰ ἐξασκηθῆται μουσικῶς ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ᾠδῆς.

Δικαίως λοιπὸν θεωροῦνται ἡ Ἰχνογραφία καὶ ἡ Γυμναστικὴ καὶ ἡ ᾠδικὴ ὡς ὑποχρεωτικὰ μαθήματα τῆς νεωτέρας δημοτικῆς σχολῆς.

Διὰ τὸ θῆλυ γένος προστίθενται καὶ τὰ γυναικεῖα χειροτεχνήματα.

ΣΗΜ. 1. Εἰς τὰς δεξιότητας ἀνήκουσι καὶ ἡ ἀνάγνωσις καὶ ὁ ὕπολογισμός. Ταῦτα ἐν συνδέσει μετὰ τῆς γραφῆς ἀπετέλουσι τὴν τριάδα τῆς ἀρχαιοτέρας διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἥτις σκοπὸν προὔτιθετο μόνον τὴν μόρφωσιν τούτων τῶν δεξιοτήτων χωρὶς νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς μορφώσεως τῆς ἐσωτερικῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ. — Ἐν τούτοις ἡ ἀσκήσις τῶν δεξιοτήτων· τούτων (ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ) δὲν γίνεται αὐτοτελῶς, ὅπως αἱ τῶν λοιπῶν, διότι εἶναι δυνατόν νὰ συγχωνευθῶσιν ὀργανικῶς μετὰ τῶν θεωρητικῶν μαθημάτων· οὕτω ἡ τῆς ἀναγνώσεως συγχωνεύεται μετὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐποπτείας, ἡ τοῦ ὑπολογισμοῦ μετὰ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῶν νοητικῶν ἀσκήσεων.

ΣΗΜ. 2. Αἱ δεξιότητες προϋποθέτουσι διαρκῆ ἄσκησιν, διὰ τοῦτο ἡ ἄσκησις αὐτῶν γίνεται ἐν εἰδικαῖς ὥραις καὶ δὲν πρέπει νὰ παύῃ πρὶν ἢ καταστῶσι κτῆμα ἀναφαίρετον τοῦ μαθητοῦ. Κατόπιν ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν λοιπὴν διδασκαλίαν. Οὕτω παύουσι βραδύτερον αἱ εἰδικαὶ ὥραι τῆς γραφῆς ἐξακολουθοῦσης ἐν στενοτάτῃ συνδέσει μετὰ τῶν ὀρθογραφικῶν καὶ γλωσσικῶν ἀσκήσεων καὶ τῶν συνθέσεων.*

§ 27. Πρόγραμμα. (Σχέδιον τῆς διδασκαλίας).

Ἡ περιοχὴ τῆς ὅλης γνώσεως καὶ δυνάμεως, ἣτις μεταδίδεται ἐν τινι σχολῇ, εἶνε ἡ διδακτικὴ αὐτῆς ἐπικράτεια. Ἡ ὀρυθεσία αὐτῆς ἀπορρέει ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς σχολῆς, ἐκ τῆς ποιότητος τῶν μαθητῶν καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς διδασκαλίας.

Ἡ διδακτικὴ ἐπικράτεια χωρίζεται κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν συγγένειαν τῆς διδακτέας ὕλης εἰς συμπλέγματα καλούμενα μαθήματα ἢ ὀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καὶ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἔκτασις καὶ ἡ ἐκμάθησις τῆς γνώσεως καὶ δυνάμεως ἐν ἐκάστῳ μαθήματι καλεῖται σκοπὸς (τέρμα) τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· π. χ. ὁ σκοπὸς τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας, τῆς διδασκαλίας τῆς φύσεως ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ, ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν Λατινικῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ.

Αἱ διδακτέαι ὕλαι ἐνὸς ἐκάστου συμπλέγματος πρέπει νὰ διανεμηθῶσιν εἰς τὸν ὅλον χρόνον τῆς διδασκαλίας οὕτως, ὥστε ἐν τῷ τέλει νὰ ἐπιτυγχάνῃ ὁ μαθητὴς τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας ἀπάντων τῶν συμπλεγμάτων.

Τὸ σύνολον πασῶν τῶν διατάξεων, αἵτινες ὀρίζουσι τὴν ἐκλογὴν, σύνδεσιν καὶ διανομὴν τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς τὰς τάξεις σχολείου τινὸς δι' ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς διδασκαλίας, καλεῖται πρόγραμμα.

Τὸ πρόγραμμα πρέπει νὰ σταθμίσῃ τὴν σπουδαιότητα τῶν κατὰ μέρος μαθημάτων διὰ τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, ἵνα

* Τὰ λοιπὰ περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας ἀνήκουσιν εἰς τὴν εἰδικὴν μεθοδολογίαν.

δυνηθῆ νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον τὸν ἀρμόζοντα εἰς ἕκαστον αὐτῶν. Πρέπει δὲ νὰ ὀρίσῃ καὶ τὴν *παραλληλίαν* καὶ *διαδοχὴν* τῶν ἀντικειμένων, δηλ. τὴν διάταξιν τῆς διδασκτέας ὕλης ἐν συνόλῳ ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος μέχρι τῆς ἀνωτάτης, ὡς καὶ τὴν κατὰ μικρὸν πρόσληψιν τῶν μαθημάτων ἐντὸς τῆς διδασκτικῆς ἐπικρατείας.

Ἡ ἐκ τῶν ὀρισμῶν τοῦ προγράμματος ἀπορρέουσα ἐξωτερικὴ τάξις τῆς διδασκαλίας, ἣτις συνήθως ὀρίζεται διὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μιᾶς ἐβδομάδος, εἶνε τὸ *ὠρολόγιον* τῶν μαθημάτων (κατανομὴ τῶν ὥρῶν).

Πᾶσα σχολὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ πρόγραμμα. Τοῦτο εἶνε οἶονεἰ ὁ *Γεωγραφικὸς χάρτης* τῆς *διδασκτικῆς ἐπικρατείας*, τῆς ὁποίας ἐπαρχίαι εἶνε τὰ διάφορα μαθήματα. Τὸ ὠρολόγιον εἶνε τὸ *ἐβδομαδιαῖον ἡμερολόγιον* τῆς διδασκαλίας (ἢ ἡμερησίᾳ διατάξις τῆς σχολῆς).

ΣΗΜ. Τὸ πρόγραμμα ὀρίζεται δι' ὄλον σύμπλεγμα σχολῶν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως διὰ νόμων καὶ διαταγμάτων· ἡ σύνταξις τοῦ ὠρολογίου τῶν μαθημάτων εἶνε ἔργον τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν αὐτῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τοπικὰς σχέσεις. Τὸ ὠρολόγιον ὀρίζει μάλιστα κατὰ ποίας ὥρας τῆς ἡμέρας διδάσκονται τὰ διάφορα μαθήματα. Ἐν τῇ κατανομῇ τῶν ὥρῶν πρέπει νὰ προσέχωμεν ἵνα τάσσωμεν μαθήματα ἐντείνοντα μᾶλλον τὴν νοητικὴν δύναμιν τοῦ μαθητοῦ, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης, εἰς τὰς πρωϊνὰς ὥρας· μαθήματα δὲ, τὰ ὅποια, ὡς ἡ ἰχνογραφία καὶ ἡ γραφὴ, θέτουσιν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν χεῖρα, εἰς τὰς τελευταίας ὥρας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐβδομαδιαίων ὥρῶν τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ ταλαντεύεται μεταξύ 18 καὶ 30. Ἐκ 30 ὥρῶν 8 περίπου ἀναλογοῦσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης, 6 εἰς τὰ πραγματικὰ μαθήματα, 4 εἰς τὴν ἀριθμητικὴν, 3 εἰς τὴν ἰχνογραφίαν μετὰ τῆς γεωμετρίας, 4 εἰς τὴν θρησκείαν, ἀνὰ 2 εἰς τὴν γραφὴν καὶ γυμναστικὴν καὶ 1 εἰς τὴν ὠδικήν.

§ 28. Διαδοχικὰ καὶ κυκλικὰ προγράμματα.

Ἡ διανομὴ τῆς διδασκτικῆς ἐπικρατείας εἰς τὸν ὄλον χρόνον τῆς διδασκαλίας δύναται ἐν γένει νὰ γείνη διττῶς, ἢ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς *διαδοχῆς*, ἐὰν ἐν ἐκάστη ἐξαμηνίᾳ καὶ σχολικῶ ἔτει παρουσιαζῶνται κατ' ὀλίγον ἄλλα ἀντικείμενα, ἢ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς *παραλληλίας*, ἐὰν ἐν ἐκάστη ἐξαμηνίᾳ καὶ scho-

λικῶ ἔτει ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καλλιεργῶνται συγχρόνως. Ὁ πρῶτος τρόπος δίδει τὸ διαδοχικὸν πρόγραμμα, ὁ δεῦτερος τὸ κυκλικόν.

Αὐστηρῶς διαδοχικὴ πρόοδος τῆς διδασκαλίας, ἐν ἣ κατὰ πάσαν ἐξαμηνίαν παρουσιάζεται ἄλλο μάθημα, ἤθελε καταστρέψει τὴν ἐνότητα τοῦ προγράμματος, διὰ τοῦτο δὲ οὐδαμοῦ εὐρίσκεται ἐντελῶς ἐφηρμοσμένη. Ἡ αἰ ὅμως ἡ ἀρχαιοτέρα διάταξις τῆς διδασκαλίας ἔκλινε μᾶλλον εἰς τὸν διαδοχικὸν τρόπον, ὅπως ὑποδηλοῦσι τοῦτο τὰ ὀνόματα τοῦ τριοδίου καὶ τετραοδίου τῆς Μεσαιωνικῆς σχολῆς καὶ αἱ ὀνομασίαι τῶν διαφορῶν σχολικῶν τάξεων ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ (τάξις τῆς Γραμματικῆς, τῆς Συντάξεως, τῆς Ποιήσεως, τῆς Λογικῆς, τῆς Ῥητορικῆς κτλ.)

Τὴν σήμερον εἶνε ἀνεγνωρισμένον κατ' ἀρχὴν διὰ τὴν στοιχειώδη καὶ μέσων ἐκπαίδευσιν τὸ κυκλικὸν σύστημα. Ἐν τούτῳ τῷ συστήματι ἡ διδασκαλία ἐν ἅσασιν ταῖς κυρίαις μαθήμασιν ἐξαπλοῦται κυματοειδῶς ἐπὶ τῶν ἀλληλοδιαδόχων ἐτῶν τῆς μαθητείας μετ' αὐξανούσης ἐκτάσεως καὶ βάθους οὕτως, ὥστε τὰ μὲν σχολικὰ ἔτη ἀποτελοῦσι κύκλους, τὰ δὲ μαθήματα τομεῖς τοῦ συστήματος τῶν κυμάτων, ὅπως καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἐπομένου σχήματος.

Α'. Διαδοχικὸν σύστημα.

Πρόγραμμα τῆς Λατινικῆς σχολῆς τοῦ Κομενίου.

Α' σχολ. ἔτος.	Β' σχολ. ἔτος.	Γ' σχολ. ἔτος.	Δ' σχολ. ἔτος.	Ε' σχολ. ἔτος.	ΣΤ' σχολ. ἔτος.
Γραμμα- τική.	Φυσική.	Μαθημα- τική.	Ἠθική.	Διαλε- χτική	Ῥητορι- κή.

εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐξεγείρωνται καὶ ἀσκῶνται δι' αὐτῆς ἀ-
πασαί αἱ κύριαι ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς.

4) Ἐὰν ἀπαξ εἰσῆχθῆ εἰς τὸ πρόγραμμα ἀντικείμενόν τι,
ἀνάγκη νὰ παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸ τοσοῦτος ἀριθμὸς ὥρων, ὥστε
νὰ δύνηται νὰ τηρήσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ πλησίον τῶν ἄλλων
ἀντικειμένων.

§ 29. Ὁργανικὴ ἐνότης τοῦ προγράμματος διὰ συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας.

Ἡ διδασκαλία κατακερματίζεται εἰς πλῆθος ἀνακοινώσεων, αἱ
ὁποῖαι συσπειροῦνται περὶ τὰ κατὰ μέρος μαθήματα καὶ ὥρας τῆς
διδασκαλίας καὶ ἀπασχολοῦσι τὸν μαθητὴν κατὰ τοὺς ὁρίσμούς
τοῦ προγράμματος τὸ μὲν παραλλήλως, τὸ δὲ διαδοχικῶς.

Ἡ διδασκαλία ἀπαιτεῖ πλὴν τούτου παρὰ τοῦ μαθητοῦ ἵνα
ἐμβαθύνῃ εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας, εἰς ἕκα-
στον μάθημα, εἰς ἕκαστον κύκλον ἰδεῶν. Ἐὰν αἱ πολλαὶ αὐταὶ
ἐμβαθύνσεις ἔμενον ἀσχετοὶ πλησίον ἀλλήλων, θὰ προήρχετο
ἐντεῦθεν ἡ ἐπικινδυνολάτῃ διάχυσις· ὁ μαθητὴς δὲν θὰ ἐγίνετο
κύριος τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

Λοιπὸν τὰ πολλὰ τῆς διδασκαλίας δὲν πρέπει νὰ μένωσι με-
μονωμένα, ἀλλὰ νὰ ζητῶνται ἀφορμαὶ πρὸς σύνδεσιν ἐνὸς κύκλου
γνώσεων μετὰ τοῦ ἄλλου, ἵνα προκύψῃ ἐκ τῶν διεσκεδασμένων
μελῶν τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας ὀργανικὴ ἐνότης.*

Αἱ σειραὶ τῶν παραστάσεων, τὰ ὁποίας καταβάλλει ἡ δι-
δασκαλία εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ ἐν ταῖς διαφόροις μα-
θήμασι καὶ ὥραις τῆς διδασκαλίας, δὲν πρέπει νὰ βαίνωσι
παραλλήλως ἄνευ συνδέσεως, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ συνδεθῶσι ποι-

* Ἡ ὀργανικὴ ἐνότης εἶνε ἐνότης ἐνοτήτων. Ὁ ἐξωτερικὸς τύπος
ταύτης τῆς ἐνότητος εἶνε τὸ δένδρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ἐνότης παρι-
στάνεται διὰ τοῦ στελέχους, ἡ ἄπειρος πληθὺς τοῦ ἐπὶ μέρους διὰ τῶν
φύλλων, ἡ ὀργανικὴ διάρθρωσις διὰ συνενώσεως τῶν πολλῶν εἰς βλα-
στοὺς, κλῶνας, κλάδους καὶ πρωτεύοντας κλάδους. Οὕτω κατορθοῦται ἡ
σύνδεσις καὶ αὐτῆς τῆς ποικιλωτάτης πληθύος τοῦ ἐπὶ μέρους καὶ ἀτο-
μικοῦ εἰς εὐσύνοπτον ὅλον.

κιλοτρόπως διὰ πλαγίων σειρῶν οὕτως, ὥστε νὰ παριστῶσι συνύφασμα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶνε εὐκολος ἢ ἐξ ἐνός σημείου εἰς ἄλλο μετάβασις.

Ὁ συσχετισμὸς τῶν διαφόρων μερῶν τῆς διδασκαλίας διατινων κέντρων συνδεδεμένων αὐτὰ ὀργανικῶς καλεῖται συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας.

Ταῦτα τὰ κέντρα, εἰς ἃ συνέρχονται αἱ σειραὶ τῶν ἀνακωνώσεων τῆς διδασκαλίας, καλοῦνται σημεῖα τῆς συγκεντρώσεως.

ΣΗΜ. Ἡ συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας εἶνε πολὺ εὐκολωτέρα ἐν τῷ συστήματι, καθ' ὃ εἰς διδάσκαλος διδάσκει ἅπαντα τὰ μαθήματα μιᾶς τάξεως, ἢ ἐν τῷ συστήματι τῶν εἰδικῶν διδασκάλων, καθ' ὃ ἕκαστον κύριον μάθημα εἶνε ἀνατεθειμένον εἰς ἄλλον διδάσκαλον. Ἐκεῖ συνέρχονται τὰ νήματα τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ συνειδήσει ἐνός διδασκάλου, ἐνταῦθα συγκεντροῦνται ἐν πολλοῖς ἀτόμοις.

§ 30. Μορφαὶ τῆς συγκεντρώσεως.

Τὰ σημεῖα τῆς συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ καταβληθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς διδασκαλίας (ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει) τεχνητῶς, καὶ δὴ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη αὐτῆς, ἐξ ὧν ἔρχεται εἰς ὑπάντησιν τῆς διδασκαλίας τὸ ἐλευθέρως ἀναβαῖνον (ἴδιον) ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητοῦ.

Τοῦτο κατορθοῦται ἐν πρώτοις διὰ διηγήσεων. Ἡ διήγησις τέρπει τὸν παῖδα, διότι παρουσιάζει ὡς συγκεκριμένη πρᾶξις τι ἐποπτόν, ἀτομικόν, οὕτω δὲ ἐξεγείρει εὐεργετικῶς τὴν φαντασίαν αὐτοῦ. Διήγησις ἐκλεχθεῖσα καταλλήλως εἶνε πλαίσιον, τὸ ὁποῖον προθύμως εἰσδέχεται ἢ συνείδησις τοῦ παιδὸς καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ δύνανται νὰ ἐγκαταστρωθῶσιν ἠθικαὶ καὶ πραγματικαὶ διδασκαλῖαι.

Πρὸς ἀπόκτησιν ὅμως ἀληθῶν σημείων τῆς συγκεντρώσεως ἀνάγκη ν' ἀντικαταστήσῃ ἡ διδασκαλία τὰς πολλὰς ἀσημάντους παιδικὰς ἱστορίας καὶ τὰ μερικὰ ἀποσπάσματα ἱστοριῶν διὰ διηγήσεων ἐχουσῶν ἀξίαν καὶ ἐνιαίων, ἵνα ἐπανέρχεται τις πάντοτε εἰς αὐτὰς καὶ δύνηται νὰ στηρίξῃ ἐπ' αὐτῶν στερεὰ καὶ συντετελεσμένα πλήθη ἰδεῶν. Ἡ σχολὴ τοῦ Ἐρβάρτου με-

ταχειρίζεται ὡς τοιαύτας συγκεντρωτικὰς ὕλας διηγήσεις, αλίτινες εἶνε ἔγκριτοι. Τοιαῦται εἶνε τὸ παραμύθιον τοῦ Γρίμμ, ἡ ἱερὰ ἱστορία (ὁ βίος τῶν πατριαρχῶν), ἡ ἱστορία τοῦ Ῥοβινσῶνας (θεωρία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἡθοποιήσεως)· ἐν ἀνωτέρῳ δὲ βαθμίδι αἱ ἱστορίαι τοῦ Ἡροδότου καὶ ἡ Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου.

Ἀφοῦ διὰ τούτου τοῦ τρόπου καταβληθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παιδὸς τὰ πρῶτα στηρίγματα τῆς διδασκαλίας, δύναται τις νὰ μεταβῆ εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τῆς συγκεντρώσεως, τὰ ὁποῖα παρέχει ἡ ἀμοιβαία συγγένεια τῶν διαφόρων μαθημάτων, καὶ τὰ ὁποῖα δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ ἐγκυκλοπαιδικὰ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ προειρημένα, τὰ ψυχολογικά.

Ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ συκέντρωσις τῆς διδασκαλίας κατορθοῦται διὰ τῆς προσαρῆς (προσάψεως), ἐπεκτάσεως καὶ ὑπαγωγῆς τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. Τὸ συγγενὲς καὶ συνανῆκον συσχετίζεται· τὸ ἐπὶ μέρους καὶ τὸ ἐπουσιῶδες ὑπάγεται εἰς τὸ καθόλου καὶ τὸ οὐσιῶδες.

Οὕτω σχηματίζονται ἐκ πολλῶν διεσκεδασμένων μερῶν τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας μέλη, ἐκ πολλῶν μελῶν συμπλέγματα καὶ ἐκ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων ἐν ὀργανικῶν ὅλων, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐδὲν μένει ἀσύνδετον.

Ἱερὰ Ἱστορία, ἀνάγνωσις τοῦ Εὐαγγελίου, Κατήχησις, Ἡθικὴ, θρησκευτικὴ λατρεία, ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ἀποτελοῦσιν ἐν συμπλεγματι, τοῦ ὁποίου κέντρον ὀφείλει νὰ εἶνε ἡ Ἡθικὴ.

Ἀνάγνωσις μετὰ τῆς διδασκαλίας τῶν στοιχείων, τῆς γραφῆς καὶ τῶν ἀσκήσεων τοῦ ὕφους, γραμματικὴ, σύνταξις, ἐποπτικὴ διδασκαλία καὶ ἐν ταῖς ἀνωτέραις βηθμίσι γνώσις τῆς φιλολογίας ἀποτελοῦσι συμπλεγματικὸν συγκεντρούμενον περὶ τὸ Ἀναγνωσματάριον.

Φυσιογνωσία, Γεωγραφία καὶ Ἱστορία ἀποτελοῦσι τὸ συμπλεγματικὸν πραγματικῆς διδασκαλίας (realia), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσι ποικίλαι μεταβάσεις ἐξ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο καὶ μεθ' οὗ στενότατα συνδέεται ἡ Μαθηματικὴ.*

* Ἡ Γεωγραφία καταλέγεται ἤδη εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καί,

ΣΗΜ. 1. Ὑπάρχουσι διάφορα εἶδη ψευδοῦς συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας Ταῦτα εἶνε τὰ ἐξῆς·

1) Ἡ χειρουργικὴ συγκέντρωσις, ἥτις προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὸ πρόγραμμα ἐνόητά τινα δι' ἀπλῆς ἀποκλείσεως (ἀποκοπῆς) τινων ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας.

2) Ἡ βιαία συγκέντρωσις, ἥτις προσπαθεῖ νὰ ὑπαγάγῃ ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας ὑπὸ ἓν κύριον ἀντικείμενον, π. χ. τὴν σπουδὴν τῆς Λατινικῆς.

4) Ἡ συγκεχυμένη συγκέντρωσις κατὰ τὴν ἀρχὴν «Πᾶν διὰ μιᾶς», εἰάν π. χ. κατὰ Ἰακοτότιον συνδέῃ τις μεθ' ἐνὸς μόνου ἀναγνώσματος (τοῦ Τηλεμάχου τοῦ Φενελῶνος) φύρδην μίγδην πᾶσαν οἰανδῆποτε διδακτέαν ὕλην.

4) Ἡ διαδοχικὴ συγκέντρωσις κατὰ τὴν ἀρχὴν «Ἐν μετὰ τὸ ἄλλο», εἰάν τις πραγματεύηται περὶ ἐνὸς ἀντικειμένου ὡς κυρίου μαθήματος ἐπὶ μακρὸν χρόνον (ἐν ἔτος ἢ μίαν ἐξαμηνίαν) καὶ ἔπειτα μεταβαίη εἰς ἄλλο.

5) Ἡ καθαρῶς ἐξωτερικὴ συγκέντρωσις, εἰάν τις π. χ. ἐξαίρῃ ἕκ τινος ἀναγνώσματος μίαν λέξιν ἵνα μεταβῆ δι' ἀπλοῦ συνειρημοῦ ἰδεῶν εἰς τὰ ἑτερογενέστατα πράγματα.

ΣΗΜ. 2. Εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῆς διδασκαλίας οὐδόλως ἀντίκειται τὸ ὅτι ἐν ταῖς διαφόροις ὥραις τῶν μαθημάτων διδάσκονται διάφορα ἀντικείμενα, ὅτι π. χ. ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μεταβαίνει τις ἐκ τῆς θρησκείας εἰς τὸν ὑπολογισμὸν καὶ ἐκ τούτου εἰς τὴν Γραμματικὴν. Τούναντίον φαίνεται ὅτι ἀλλαγὴ τις τῶν ἀντικειμένων ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς ἐντάσεως τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας. Μόνον αἱ μεταβάσεις δὲν πρέπει νὰ διαδέχωνται ἀλλήλας λίαν ταχέως, ἀλλὰ νὰ χορηγῆται εἰς τὸ πνεῦμα μικρὰ ἄνεσις ἵνα συνέλθῃ.

ΣΗΜ. 3. Ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ ὀφείλει ἡ διδασκαλία ἐν ταῖς κατωτέραις βαθμίσιν νὰ προσκολλᾶται εἰς τὸ Ἀναγνωσματάριον.

ἐπειδὴ πᾶν δύναται νὰ συνδεθῆ μετ' αὐτῆς, εἶνε λίαν κατάλληλος νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συγκεντρωτικὸν σημεῖον τούτου τοῦ συμπλέγματος.

«Ἡ Γεωγραφία εἶνε συγκεντρωτικὴ ἐπιστήμη καὶ πρέπει νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς εὐκαιρίας ἵνα συνδέσῃ ποικίλας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἴσταντο μεμονωμένα.» (Ἐρβάρτος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

ΓΕΝΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

§ 31. Ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας.

Μέθοδος ἐν γένει εἶνε ἡ κανονικὴ ὁδὸς, ἡ ὁποία ἄγει εἰς τινὰ προτεθέντα σκοπὸν. Πᾶσα πρακτικὴ ἐργασία δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ἢ *ἄνευ κατόνου*, δηλ. αὐθαιρέτως καὶ τυχαίως, ἢ κατὰ *κατόνας*, δηλ. μεθοδικῶς. Κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν ὁμιλοῦμεν περὶ μεθόδου τοῦ κολυμβᾶν, τοῦ ἰχνογραφεῖν, τοῦ ἱππεύειν κτλ.

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶνε ἡ κανονικὴ ὁδὸς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποίαν βαδίζει ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ μαθητοῦ ἵνα ἀγάγῃ αὐτὸν εἰς τὸ τέλος τῆς διδασκαλίας. Εἶνε ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ διαμελίσωμεν καὶ πραγματευθῶμεν τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας, ἵνα ἀντιληφθῇ αὐτὴν ἄριστα ὁ μαθητής.

Αὕτη ἡ ἀπόκρισις ἐξαρτᾶται·

- 1) Ἐκ τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας·
- 2) Ἐκ τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας·
- 3) Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας·
- 4) Ἐκ τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας·

Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας, καλουμένη ἐνίοτε καὶ μέθοδος τῆς διδασκαλίας, εἶνε κατὰ τοσοῦτον ἐξ ἀντικειμένου, καθόσον δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἰδίων τρόπων τοῦ διδάσκοντος προσώπου, λοιπὸν μένει ἡ αὐτὴ ὑπὸ τινος ὄρους. Αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῶν μεταδοτέων γνώσεων καὶ δεξιοτήτων καὶ τῆς φύσεως τοῦ μαθητοῦ.

Ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν σχέσιν τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν μαθητὴν ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας. Καὶ αὕτη δὲ εἶνε ἐπίσης ἀντικειμενικὴ.

Ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας εἶνε ἢ ἐξ ὑποκειμένου ἕξις καὶ στάσις τοῦ διδάσκοντος προσώπου ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας. Καίτοι δέ, αὐστηρῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, οὗτος εἶνε διάφορος δι' ἕκαστον ἄτομον, εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ γενικῶς κατὰ τὰς διαφορὰς αὐτοῦ ιδιότητος.

Τὰ διδακτικὰ μέσα τέλος εἶνε τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Καὶ ταῦτα στενῶς συνέχονται μετὰ τῆς οὐσίας τῆς διδακτικῆς ἐνεργείας.

§ 32. Ἡ διδακτικὴ μέθοδος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν (εὐρετικὴν καὶ συστηματικὴν).

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶνε ἡ κατ'οικίαν ὁδὸς ἐν τῇ μεταδόσει τῶν γνώσεων. Αὕτη διακρίνεται ἐν γένει οὐ μόνον τῆς ὁδοῦ, ἣν ἀκολουθοῦμεν ἐν τῇ εὐρέσει τῶν γνώσεων, δηλ. τῆς εὐρετικῆς μεθόδου, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁδοῦ, ἣν ἀκολουθοῦμεν ἐν τῇ συστηματικῇ ἐκθέσει τῶν γνώσεων, δηλ. τῆς συστηματικῆς μεθόδου.

Ἡ εὐρετικὴ μέθοδος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ὁδόν, δι' ἧς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔφθασεν εἰς τὴν παρούσαν θέσιν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶνε εὐθεῖα, ἀλλὰ παρουσιάζει ποικίλας ἀποπλανήσεις καὶ ὀπισθοδρομήσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ βραχύβιον ἄτομον, ἡ μέθοδος τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μεταδόσεως τῶν γνώσεων θὰ διαφέρῃ πολλαχῶς τῆς μεθόδου, δι' ἧς ἱστορικῶς εὐρέθησαν. Ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον νὰ ὀδηγήσωμεν τὸ ἄτομον ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν διὰ τῆς συντομωτάτης ὁδοῦ ἐκεῖσε, ὅπου τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔφθασε δι' ἑλιγμῶν ἐντὸς ἑκατονταετηρίδων.

Ὡς τοιαύτην συντομωτάτην ὁδὸν φαίνεται ὅτι συνιστᾷ ἐαυτὴν ἡ συστηματικὴ μέθοδος, ἥτις παριστᾷ τὰς γνώσεις κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν συναρμογὴν, δηλ. κατὰ τὰς λογικὰς σχέσεις τῆς κατὰ ποιὸν συγγενείας αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συστηματικῶν μορφῶν τῆς νοήσεως (§ 23). Αὕτη εἶνε ἡ ἐκθεσις, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Μαθηματικὴ παρέχει λαμπρὸν παράδειγμα.

Ἄλλ' ἡ αὐστηρῶς συστηματικὴ ἐκθεσις μετὰ τῶν ὀρισμῶν, διαρίσεων καὶ ἀποδείξεων εἶνε κατάλληλος μόνον διὰ τὴν ὑψί-

στην, πανεπιστημιακὴν βαθμίδα τῆς διδασκαλίας καὶ δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας, διότι δὲν λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν μαθητὴν.

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος ὡς ὁ τρόπος, καθ' ἃν ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ μεταδοθῆ εἰς τὸν μαθητὴν, θὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν δύο τινά: 1) Τὸ ὑποκείμενον τῆς διδασκαλίας, δηλ. τὸν μαθητὴν. Αὕτη εἶνε ἡ ψυχολογικὴ ὄψις τῆς διδασκαλίας, ἣτις ζητεῖ μάλιστα νὰ καταστήσῃ τὸν μαθητὴν δεκτικὸν τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. 2) Τὸ ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας δηλ. τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας. Αὕτη εἶνε ἡ λογικὴ (συστηματικὴ) ὄψις τῆς διδασκαλίας, ἣτις προσπαθεῖ μάλιστα νὰ παρασκευάσῃ τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας διὰ τὸν μαθητὴν.

Ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ ἐπικρατεῖ μᾶλλον ἡ πρώτη ἄποψις, ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ ἡ δευτέρα.

ΣΗΜ. Ἡ ψυχολογικὴ ἄποψις ἀνάγκη νὰ τηρῆται μάλιστα παρὰ τῶν παιδῶν, διότι δὲν εἶνε ἀκόμη ἀνεπτυγμένος πνευματικῶς ἵνα κατανοῆ τὰς πολλακίς λίαν περιπλεγμένας λογικὰς σχέσεις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν θέλει τις νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτόν. Ἐνταῦθα παρίσταται ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ συγκαταβῆ τις εἰς τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ παιδός. Μὴ λαμβάνων τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ παιδός προσκρούει σηματικῶς εἰς τὴν μέθοδον, ὡς ἐάν π. χ. διδάσκαλός τις δημοτικοῦ σχολείου ἢ γυμνασίου ἀπροντιστῶν περὶ τῆς οὐπω ἀναπτυχθείσης ἀντιληπτικῆς δυνάμεως τῶν μαθητῶν διατάσῃ τὴν διδασκαλίαν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων. Ὁ διδάσκαλος φροντίζει περὶ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τοῦ παιδός, ἐὰν δὲν παρουσιάξῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιστήμην συντετελεσμένην, ἀλλ' εἰς ἀγαθὴν αὐτὸν εἰς αὐτὴν κατ' ὀλίγον, ὅπως ἀρμύζει εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἀκαδημαϊκῇ διδασκαλίᾳ ἡ διδακτικὴ μέθοδος γίνεται ἐπιστημονικὴ ἐν τῇ στοιχειώδει ἀποκλίνει τῆς συστηματικῆς, δηλ. ἡ ἐπιστήμη δὲν διδάσκεται οὕτως, ὅπως παριστάνεται ἐν τῷ συστήματι, ἀλλ' οὕτως, ὅπως ἀντιστοιχεῖ ἄριστα εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τοῦ παιδός.

Τ Μ Η Μ Α Ι.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 33. Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας ὡς ἡ ο΄σία
τῆς μεθόδου.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας διανέμεται ἐν τῇ διδακτικῇ ἐνεργείᾳ εἰς διαδοχικὴν σειρὰν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ χρόνου, διότι ὁ διδάσκαλος δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας διὰ μιᾶς, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μεταδίδῃ αὐτὴν κατ' ὀλίγον.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς διαδοχικὴν σειρὰν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν χρονικὴν σειρὰν εἶνε ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας.

Ἐκαστον μάθημα (ὄρα διδασκαλίας) ἀποτελεῖ μίαν μεθοδικὴν ἐνότητα ἔχουσαν σκοπὸν ἐκ τῶν προτέρων ὀρισμένον. Ἐν τῇ διώξει τούτου τοῦ σκοποῦ πρέπει νὰ διακρίνη τις πέντε στάδια.

1) Τὴν προπαρασκευὴν ὡς προσαρμογὴν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶνε ἤδη γνωστὸν τῷ μαθητῇ.

2) Τὴν προσφορὰν τοῦ νέου, τὸ ὁποῖον θέλει τις νὰ καταστήσῃ πρῶτον γνωστὸν τῷ μαθητῇ.

3) Τὴν σύνδεσιν τοῦ νέου μετὰ τῶν ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ μορφωθεισῶν παραστάσεων γινομένην χάριν ἀφομοιώσεως δι' ἐπαναλήψεως καὶ συγκρίσεως.

4) Τὴν σύλληψιν ὡς καταδείξιν τῶν γενικῶν πορισμάτων (ἐννοιῶν καὶ κρίσεων) τῶν προκυψάντων ἐκ τῶν προσαχθεισῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων καὶ διατύπωσιν αὐτῶν διὰ τῆς γλώσσης.

5) Τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ παραδειγμάτων καὶ περιστάσεων τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ ἀσκησιν, ἵνα δύνηται ὁ μαθητὴς νὰ διαθέτῃ ἐλευθέρως τὸ γνωσθὲν.

Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας εἶνε ἡκιστα ἀδιάφορος, διότι πολὺ σημαίνει ἡ τάξις, καθ' ἣν μεταδίδονται αἱ γνώσεις εἰς

τόν μαθητήν, διὰ τὴν μεταβολὴν αὐτῶν εἰς συστατικὰ μέρη τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ.

Ἐν διδασκαλίᾳ μεθοδικῇ ἀνάγκη νὰ διαταχθῶσι τὰ μέρη τῆς διδακτέας ὕλης οὕτως, ὥστε νὰ συνδέωνται καὶ ὑποστηρίζονται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ, δηλ. τὸ ἐπόμενον νὰ προσάπτηται εἰς τὸ προηγούμενον, νὰ μὴ μένη τι ἐν τῇ συνειδήσει μεμονωμένον, ἀλλὰ ν' ἀποτελῆται ἐκ τῶν πολλῶν ὀργανικῇ ἐνότητι. Ἐπειδὴ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διατάξεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, εὐκόλως κατανοεῖται ὅτι ἡ οὐσία τῆς διδακτικῆς μεθόδου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαφορὰ αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 1. Ἡ φύρδην γινομένη ἀνακοίνωσις εἶνε τὸ ἐναντίον τῆς μεθόδου. Οὕτω ἐνεργοῦσιν αἱ ἐμπειρίαι τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, τὰς ὁποίας ἀποκτᾷ τὸ ἄτομον ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ τὰς ὁποίας πρέπει πρῶτον νὰ διατάξη μετὰ κόπου καὶ ἐπεξεργασθῇ ἐσωτερικῶς, ἵνα σχηματίσῃ ἐξ αὐτῶν ἀνεκτόν τι ὅλον. Ἄλλως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀποκτήσωσιν ἤδη αἱ γνώσεις ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ διδασκάλου ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ ἐπεξεργασίαν, πρὶν ἢ μεταδοθῶσιν εἰς τὸν μαθητήν. Ἡ μεγάλη τέχνη τῆς διδασκαλίας συνίσταται λοιπὸν ἐν τούτῳ, νὰ συγκαταβαίη τις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παιδὸς καὶ νὰ μεταθέτῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοῦ, δηλ. ὡς πεπαιδευμένος νὰ γίνηται παῖς μετὰ τοῦ παιδὸς, ἵνα ἐξυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν καθαρωτέραν χώραν τῆς οἰκείας μεμορφωμένης συνειδήσεως. Ὁ κατέχων τὴν μεγάλην ταύτην τέχνην οὐδεμίᾳς ἔχει ἀνάγκην διδακτικῆς μεθόδου. Ὁ θέλων ὅμως νὰ μάθῃ τὴν δύσκολον ταύτην τέχνην πρῶτον ἐν τῷ πρακτικῷ διδασκαλικῷ ἐπαγγέλματι ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δαπάνῃ τῶν μικρῶν παιδίων, ἅς σπουδάσῃ πρότερον τὰς θεωρίας τῆς διδακτικῆς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐμπειρία.

ΣΗΜ. 2. Ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας διαφέρει τοῦ σχεδίου τῆς διδασκαλίας (τοῦ προγράμματος § 27), διότι τοῦτο μὲν παρίστησι τὴν διάρθρωσιν καὶ διανομὴν τῆς ὅλης διδακτικῆς ἐπιχειρείας ἐν συνόλῳ, δηλ. λαμβάνον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ὅλον χρόνον τῆς διδασκαλίας· ἐκείνη δὲ τὴν διάταξιν (ἀνάπτυξιν) περιωρισμένης ὕλης τῆς διδασκαλίας ἐν μικρῷ, δηλ. διὰ μίαν ὥραν.

§ 34. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις.

Ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ὡς ἡ ὁδὸς, ἣν βαδίζει ἐν τῇ

διδασκαλία ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ μαθητοῦ, ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἀφειρηρίας καὶ τοῦ τέρματος (σκοποῦ) τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀφειρηρία ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶνε ἐν γένει ὁ κύκλος τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ. Εἰς τοῦτον ὀφείλει νὰ προσαφθῇ ἡ διδασκαλία.

Ὅ,τι εὑρίσκει ὁ διδάσκαλος ἐν τούτῳ τῷ κύκλῳ τῆς ἐμπειρίας, παρίσταται ἢ ὡς τι ὄλον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διαμελισθῇ εἰς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, ἢ ἐμφανίζεται ὡς πληθὺς μερῶν, τὰ ὁποῖα πρέπει πρῶτον νὰ συνδεθῶσιν εἰς ὄλον. Λοιπὸν ἡ διδακτικὴ πορεία ἢ λαμβάνει τὴν μορφήν διαμελισμοῦ, ἀναλύσεως, ἢ τὴν μορφήν συνδέσεως, συνθέσεως τῆς διδακτικῆς ὕλης. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ διδακτικὴ μέθοδος καλεῖται ἀναλυτικὴ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ συνθετικὴ.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὄλον δύναται πάλιν νὰ εἶνε ἡ ἐποπτόν, ἢ ῥοητόν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει εἶνε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα (πρὸβλ. § 6), δηλ. ἀντικείμενον πραγματικὸν ἐκτεινόμενον ἐν τόπῳ καὶ ἐν χρόνῳ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ εἶνε ἡ ἐννοία, ἢ ἀκριβέστερον, τὸ περιεχόμενον, τὸ βάθος ἐννοίας τινός.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις εἶνε διττῆ· δηλ. πραγματικῆ, ἐὰν ἀναφέρηται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ, ἰδιαιτικῆ ἢ λογικῆ, ἐὰν ἀναφέρηται εἰς τὰς ἐννοίας τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ πράγματος παρέχει συστατικὰ μέρη, τὰ ὁποῖα εἶνε πλησίον ἀλλήλων· ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας παρέχει γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα εἶνε ἐντός ἀλλήλων καὶ θεωροῦνται ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἐννοίαν ὡς ἀνώτεροι (ὑπεράλληλοι) ἐννοιαὶ (§ 11). Τὸ πραγματικὸν ὄλον εἶνε ὄλον ἐποπτείας· τὸ λογικὸν ὄλον εἶνε βάθος ἐννοιῶν. Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις εἶνε τῷ ὄντι κατακερματισμὸς (μερισμὸς) τοῦ ἀντικείμενου· ἡ λογικὴ ἀνάλυσις εἶνε λογικὴ ἀφαίρεσις (§ 12).

§ 35. Πραγματικὴ ἀνάλυσις καὶ πραγματικὴ σύνθεσις.

Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις μερίζει τὸ ἐκτεταμένον ἀντικείμενον εἰς τὰ τοπικὰ ἢ χρονικὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη· τὸ δέν-

δρον εἰς ῥίζαν, στελεχος, κλάδους κτλ., τὸν ἵππον εἰς κεφαλὴν, λαμβόν, κορμὸν, ἄκρα, τὸ ἔτος εἰς ὥρας, τὸ ἄθροισμα εἰς τοὺς προσθετέους, τὸ γινόμενον εἰς τοὺς παράγοντας, τὴν πρότασιν εἰς λέξεις, τὴν λέξιν εἰς συλλαβὰς καὶ στοιχεῖα. Ἡ πραγματικὴ σύνθεσις ἀποκαθιστᾷ ἐκ τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ πραγματικοῦ ὅλου αὐτὸ τὸ ὅλον, ὅπως συνθέτει τις ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τὸ βασιλείον, ἐκ τῶν πρισματικῶν χρωμάτων τὴν ἴριδα, ἐκ τῆς συνεχοῦς προσθέσεως τῆς μονάδος ἀριθμὸν τινα, ἐκ τῶν στοιχειῶν τὴν συλλαβὴν καὶ τὴν λέξιν, ἐκ τῶν λέξεων τὴν πρότασιν. Πραγματικὴ ἀνάλυσις εἶνε καὶ ἡ μετὰβασις εἰς τὴν αἰτίαν ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος· διότι ἐν τῷ ἀποτελέσματι περιέχεται ἡ αἰτία.

Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις ἐφαρμόζεται πανταχοῦ, ὅπου θέλει τις νὰ διασαφήσῃ οἰονδήποτε πραγματικὸν ἀντικείμενον ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς διὰ μερισμοῦ εἰς τὰ ἐγγυτέρω καὶ ἀπωτέρω συστατικὰ μέρη.

Ὁ νοῶν τὸ ὅλον νοεῖ καὶ τὰ μέρη. Ἄλλ' ἡ παράστασις τούτων εἶνε πολλάκις σκοτεινὴ καὶ συγκεχυμένη, διαφωτίζεται δὲ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ πρῶτον διὰ τῆς ἀναλυτικῆς διδασκαλίας. Οὕτω ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ. Ὁ παῖς ἔχει πληθὺν ἐποπτειῶν, ἀλλ' αὐταὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ μόνον ἐν μορφῇ σκοτεινῶν ὀλικῶν παραστάσεων. Γινώσκει τὸν ἵππον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ νὰ διακρίνῃ ἐν αὐτῷ κεφαλὴν καὶ κορμὸν, ὀφθαλμοὺς καὶ ὄτα, ὄπλην καὶ πόδας. Ταύτην τὴν διάκρισιν παράγει ἡ ἀναλυτικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία. Ἐπίσης ἡ γνωστοτάτη εἰς τὸν παῖδα πατρὶς εἶνε ἀντικείμενον τῆς πραγματικῆς ἀναλύσεως, ἐν ἧ ἑξαιρόνται τὰ ἐξέχοντα σημεῖα, ὄρη, ποταμοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν σχέσιν.

Τὴν ἀνάπλιν δύνανται καὶ τὰ μέρη νὰ ληφθῶσιν ὡς ἀφετηρία, τὸ δὲ ὅλον ὡς ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας. Τοῦτο ἄγει εἰς τὴν πραγματικὴν σύνθεσιν.

Ἡ πέραν τοῦ ὀρίζοντος τῆς πατρίδος ἐπέκτασις τῆς γεωγραφικῆς γνώσεως εἶνε πραγματικὴ σύνθεσις, ἐν ἧ ἀπαιτεῖται ἐξόχως ἡ σύμπραξις τῆς φαντασίας, ἵνα σχηματισθῇ ἐκ τῶν μερῶν

τὸ ὅλον κατὰ τὴν εἰσήγησιν τοῦ χάρτου. Πραγματικὴ σύνθεσις εἶνε καὶ πᾶσαι αἱ ἱστορικαὶ ἀνακοινώσεις ὡς συνδέσεις γεγονότων διαδεχομένων ἄλληλα. Ἡ ἐκμάθησις τῆς ἀναγνώσεως καὶ ὁ ὑπολογισμὸς στηρίζονται κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολλαπλῆς συνθέσεως στοιχείων καὶ ἀριθμῶν. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἀναγνώσεως προβαίνει συνθετικῶς ἢ σήμερον γενικῶς ἐν χρήσει στοιχειολογικῆ μέθοδος. Τὰ μέρη, δηλ. τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ σημεῖα αὐτῶν, τὰ γράμματα, παρουσιάζονται πρότερον ἢ τὸ ὅλον ἐκ στοιχείων καὶ γραμμάτων γεννῶνται συλλαβαὶ καὶ λέξεις προφερόμεναι καὶ γραφόμεναι.

Ἄλλ' ἐκεῖναι αἱ προπαρασκευαστικαὶ ἀσκήσεις, αἵτινες προηγούνται τῆς κυρίως διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως καὶ αἵτινες ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν προφερομένων λέξεων εἰς συλλαβὰς καὶ τούτων εἰς στοιχεῖα, εἶνε ἀναλυτικῆς φύσεως. Ἐνταῦθα προτιμᾶται ἡ ἀναλυτικὴ πορεία, διότι ἡ προφερομένη λέξις εὐρίσκεται ἤδη ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδός, διὰ τοῦτο δὲ δύναται νὰ ληφθῇ ὡς ἀφετηρία. Ἀναλυτικὴ εἶνε καὶ ἡ μέθοδος τοῦ Ἰακοτοῦ ἢ ἡ μέθοδος τῶν προτύπων λέξεων, καθ' ἣν προσάγονται εἰς τὸν παῖδα αἱ (γεγραμμέναι) λέξεις πρὸ τῶν γραμμάτων, δι' ἐποπτείας δὲ καὶ συγκρίσεως τῶν εἰκόνων τῶν λέξεων κατορθώνει οὗτος νὰ ἐξάξῃ ἐξ αὐτῶν τὰ γράμματα.

Ὡς πρὸς τὸν ὑπολογισμὸν ἐν μὲν τῇ προσθέσει καὶ τῷ πολλαπλασιασμῷ προβαίνουσι συνθετικῶς, ἐν δὲ τῇ διαιρέσει καὶ τῇ ἀφαιρέσει ἀναλυτικῶς.

ΣΗΜ. 1. Ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις καὶ ἡ πραγματικὴ σύνθεσις ἀντιτίθενται ἀλλήλαις ὡς διδασκαλία σαφηνίζουσα καὶ διδασκαλία ἐπεκτείνουσα. Ὁ πρὸ τῆς διδασκαλίας κύκλος τῶν ιδεῶν, τὸν ὁποῖον ἀπέκτησεν ὁ παῖς δι' ἐμπειρίας καὶ συναναστροφῆς καὶ τὸν ὁποῖον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν σχολήν, εἶνε ἀδιάτακτος σωρὸς τυχαίως συσσωρευμένων παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συνωθοῦνται ἀμοιβαίως καὶ σκοτίζονται. Παραστάσεις τινὲς ἐπικρατοῦσι προερχόμεναι ἐξ ἰσχυρῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, οὐσιώδη μέλη ἐλλείπουσιν, ἢ μόρφωσις σειρῶν περιορίζεται εἰς τὰς πρώτας ἀτελεῖς ἀρχάς. Οὗτος ὁ φυσικὸς κύκλος τῶν παραστάσεων τοῦ παιδός πρέπει νὰ μερισθῇ διὰ τῆς πραγματικῆς ἀναλύσεως καὶ νὰ διαρθρωθῇ ἐκ νέου, ἵνα προκύψῃ εἰς τὸ

μέσον εκείνο, τὸ ὁποῖον ὑπεξέφυγε μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τοῦ παιδός· ἵνα ἀποδιωχθῆ ἄλλο, τὸ ὁποῖον ἐξήρητο παρὰ τὸ προσήκον, συντόμως εἰπεῖν, ἵνα λάβῃ πᾶν τὸν προσήκοντα φωτισμὸν καὶ τὴν ἀνάλογον θέσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἀνάγκη νὰ διέλθῃ καὶ ἐπεξεργασθῆ ἡ διδασκαλία ἐκ νέου ἐν τῇ σχολῇ τὸν ὅλον κύκλον τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδός, ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸν ἐκείνην τὴν διάρθρωσιν, ἣν ἀπαιτεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διδασκαλίας. Οὕτω παρασκευάζεται ἡ ἀφετηρία διὰ τὴν ἐπεκτείνουσαν διδασκαλίαν. Αὕτη ζητεῖ νὰ συμπληρώσῃ καὶ ἐπεκτείνῃ τῶν κύκλων τῶν ἰδεῶν, ὁ ὁποῖος ἐμορφώθη παρὰ τῷ μαθητῇ διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ συναναστροφῆς πρὸ πάσης ἀγωγῆς, προσάγουσα νέα ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας καὶ μεταδίδουσα συνθετικῶς νέας γνώσεις.

ΣΗΜ. 2. Ἐὰν μαθηταὶ τινες ἀνθίστανται ἐν τῇ σχολῇ εἰς τὴν διδασκαλίαν μὴ θέλοντες ἐν γένει νὰ μάθωσιν ἢ μὴ δυνάμενοι νὰ προσδεύσωσιν ἐν τισὶ τῶν μαθημάτων, τὸ τοιοῦτον προέρχεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἢ τῆς κακῆς διατάξεως τῆς διασαφητικῆς διδασκαλίας. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ π. χ. κερτοβοῦται νὰ μετατεθῆ ὁ μαθητὴς εἰς τοὺς παρελθόντας χρόνους, ἐὰν καταστῆ προσεκτικὸς εἰς σχέσεις καὶ καταστάσεις τοῦ παρόντος γνωστὰς εἰς αὐτὸν, ὁμοίας δὲ τὰς περιγραφτέαις, ἐὰν προσαχθῶσιν εἰς αὐτὸν λείψανα τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ μετατεθῆ, ἢ ἀναζωπυρηθῆ ἢ ἀνάμνησις αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει. Ἴνα καταστήσωμεν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῶν πράξεων ἱστορικῶν προσώπων, θὰ ὁμιλήσωμεν πρότερον περὶ πράξεων προσελθουσῶν ἐξ ὁμοίων φρονημάτων, τὰς ὁποίας ἢ αὐτὸς εἶδεν ἐκτελουμένας, ἢ ἔμαθεν ἐκ διηγήσεων. Τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ πρὸς τὰς τύχας ἐκείνων τῶν προσώπων θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐξεγείρωμεν διὰ τῆς ὑποδείξεως ὁμοίων τυχῶν ἐπελθουσῶν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς τοὺς οἰκείους αὐτοῦ ἢ εἰς ἄλλους συζῶντας αὐτῷ. Πρὸς προπαρασκευὴν τῆς Γεωγραφίας ἐν γένει χρησιμευεῖ ἡ πατροδογραφία, ἣτις ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Ὅτι βλέπει ὁ παῖς ἐν τῇ πατρίδι εἶνε τὸ μέτρον δι' οὗ μετρεῖ τὸ ξένον. Τὸ μέγεθος τῶν πόλεων παραβάλλει πρὸς τὸ μέγεθος τῆς πατρίδος ἢ τῶν γειτνιαζουσῶν αὐτῇ πόλεων. Κατὰ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς λίμνας τῆς πατρίδος μορφώνει τὰς παραστάσεις ποταμῶν καὶ θαλασσῶν. Θέτει τὰ περίξ τῆς πατρίδος ὄρη καὶ λόφους κατὰ διάνοιαν τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἵνα σχηματίσῃ τὴν εἰκόνα τῶν ὁρέων ἀπομεμαχρυσμένων χωρῶν. Ὁ χειμῶν δίδε εἰς αὐτὸν τὰς πρώτας γραμμὰς πρὸς σχηματισμὸν τῆς εἰκόνας τῶν πολικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως πρέπει νὰ γείνη χρήσις πάντων τῶν βοηθημάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἵνα μεταθέσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν περιγραφομένην χώραν. Φυσικὰ προϊόντα προσερχόμενα ἐξ ἐκείνης τῆς χώρας, ἱστορικὰ συμβεβηκότα, τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν ἐν αὐτῇ, ὀδοιπορικαὶ περιγραφαὶ, ἀς ἀνέγνω, γεωγραφικαὶ σχέσεις ἐν ἄλλοις συγ-

γράμμασι γνωστοῖς τῷ μαθητῇ, ὅμοιοι χῶραι ἤδη πρότερον περιγραφῆσαι, ἀπεικονίσαι τοποθεσιῶν ἢ ἀνθρώπων, τοιαῦτά εἰσι τὰ ἀντικείμενα τῶν συνδιαλέξεων, τὰς ὁποίας προτάσσει ἐνταῦθα ἡ διασαφητικὴ διδασκαλία πρὸ τῆς ἐπεκτεινούσης. Πρὸ τῆς ἀναγνώσεως πρέπει νὰ ληφθῇ πρόνοια ἵνα αἱ ἐν τῷ ἀναγνώσματι περιεχόμεναι ἰδέαι εὗρωσι κατὰ τὸ δυνατόν πλεῖστα σημεῖα ἐπαφῆς ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μαθητοῦ. Δυσκολίαι ἀπομακρύνονται ἐκ τῶν προτέρων, ἀνακαλεῖται πρότερον εἰς τὴν μνήμην πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς πραγματικὴν ἢ γλωσσικὴν κατανόησιν.

§ 36 Λογικὴ ἀνάλυσις καὶ λογικὴ σύνθεσις.

Ὁ μαθητὴς δὲν δύναται νὰ γείνη κύριος τῆς ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐπισωρευομένης ὕλης καὶ νὰ διαθέτῃ αὐτὴν ἐλευθέρως, ἐὰν δὲν ἐπενεχθῇ εἰς αὐτὴν *λογικὴ τάξις*.

Ἡ λογικὴ τάξις συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ ἐπὶ μέρος ὑπάγεται εἰς τὸ καθόλου (§ 12).

Τὸ ἐπὶ μέρος εἶνε ἡ ἐποπτεία, ἡ μερικὴ περίπτωσις, τὸ παράδειγμα. Τὸ καθόλου εἶνε ἡ ἔννοια, ὁ κανὼν, ὁ νόμος.

Ἐνταῦθα εἶνε πάλιν δυνατὴ διττὴ πρόοδος, δηλαδή·

1) Ἐκ τοῦ ἐπὶ μέρος εἰς τὸ καθόλου, ἐκ τοῦ παραδείγματος εἰς τὸν κανόνα, ἐκ τῆς ἐποπτείας εἰς τὴν ἔννοιαν, ἐκ τῆς ἀκολουθίας εἰς τὸν λόγον, λοιπὸν ἀναλυτικὴ ἢ ἐπαγωγικὴ (καὶ ὀπισθοχωρητικὴ)· καὶ

2) Ἐκ τοῦ καθόλου εἰς τὸ ἐπὶ μέρος, ἐκ τοῦ κανόνος εἰς τὸ παράδειγμα, ἐκ τῆς ἔννοιᾶς εἰς τὴν ἐποπτείαν, ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἀκολουθίαν, λοιπὸν συνθετικὴ ἢ παραγωγικὴ (καὶ προχωρητικὴ).

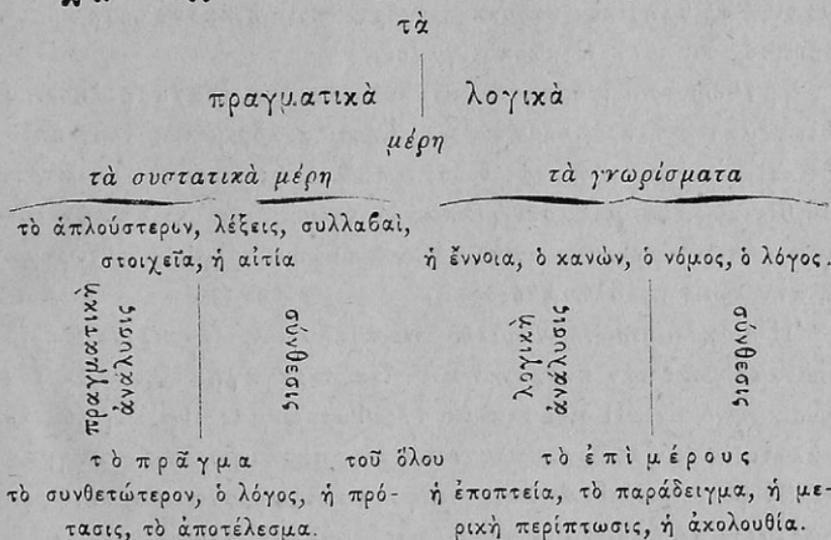
Διὰ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν ἀρμόζει μόνον ἡ ἀναλυτικὴ πρόοδος, διότι ὀρμάται ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδός, ἣτις παρέχει πάντοτε μόνον τὸ ἐποπτόν καὶ τὸ ἐπὶ μέρος. Ἡ συνθετικὴ μέθοδος τῆς διδασκαλίας δύναται νὰ ἐπέλθῃ μόνον ὅπου ὁ μαθητὴς ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἀνάλογα κεφάλαια γενικῶν ἐννοιῶν. Τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον διακρίνει τὸ εὐληπτόν, τὴν συνθετικὴν ἢ συντομίαν καὶ τὸ εὐσύνοπτον.

ΣΗΜ Πᾶσα ἔννοια εἶνε λογικόν τι ὅλον. Τὰ τὸ βάθος αὐτῆς ἀποτελοῦντα γνωρίσματα εἶνε μέρος τοῦ ὅλου τούτου. Ἐὰν ἐκ τοῦ συμπλέγ-

ματος τῶν τὸ βάθος τῆς ἔννοιαις M ἀποτελούντων γνωρισμάτων ΑΒΓ ἐξάρω ἐν μειρὸν γνώρισμα Α ἢ ΑΒ, ἐκτελῶ ἀνάλυσιν. Διὰ τοῦτου ὁμοιω καταπτῶ εἰς τὰς ἔννοιαις ΑΒ καὶ Α, αἵτινες εἶνε ὑπεράλληλοι τῆς ἔννοιαις ΑΒΓ.

Αὕτη ἡ ἀνάλυσιν εἶνε λογικὴ ἀνάλυσιν, διότι τὸ ὅλον, ἐξ οὗ ὀρμαῖται τις, εἶνε ἔννοια. Διὰ τῆς λογικῆς ἀναλύσεως ἀναβαίνομεν διὰ τοῦτο εἰς ὑψηλοτέραν, ὑπεράλληλον ἔννοιαν καὶ ἀνάπαλιν διὰ τῆς λογικῆς συνθέσεως καταβαίνομεν εἰς κατωτέρας, ὑπάλληλους ἔννοιαις.

Σχῆμα τῆς ἀναλυτικῆς καὶ συνθετικῆς μεθόδου.

§ 37. Χρῆσις τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Ἡ ἀναλυτικὴ διδασκαλία εἶνε ἡ μέθοδος, δι' ἧς ἐκ τῶν ἐποπτειῶν σχηματίζονται ἔννοιαι, ἐκ μερικῶν περιπτώσεων παράγονται γενικοὶ νόμοι, ἐκ παραδειγμάτων ἀναπτύσσονται κανόνες, δεδομένων ἀκολουθιῶν ἀναζητοῦνται οἱ λόγοι.

Ἡ στοιχειώδης ἐποπτικὴ καὶ γλωσσικὴ διδασκαλία εἶνε ἀναλυτικὴ οὐ μόνον πραγματικῶς, ἀλλὰ καὶ λογικῶς· λογικῶς, διότι ἐν τινι τυπικῷ παραδείγματι, π. χ. ἐν τινι κώνῳ, τὸν ὁποῖον δεῖχνύει, ἐν τινι ἀπεικονισμένῳ ἢ ἐμβυθισμένῳ ἀετῷ κτλ. ζῆτε νὰ μεταδώσῃ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ κώνου, τοῦ ἀετοῦ κτλ.

Ἡ Γραμματικὴ διδασκαλία εἶνε ἀναλυτικὴ, ἐὰν ἀναπτύσῃ

τὰς ἐννοίας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ λόγου καὶ τοὺς κανόνας τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς κλίσεως αὐτῶν ἐν παραδείγμασι, τὰ ὁποῖα ἄριστα προσάγονται τῷ μαθητῇ ἐν τινι συνεχεῖ ἀναγνώσματι.* Τοιαύτη διδασκαλία εἶνε προτιμητέα ἀναντιρρήτως ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ τῆς συνθετικῆς μεθόδου, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τῶν ὀρισμῶν τῶν μερῶν τοῦ λόγου καὶ τῆς μεταδόσεως κανόνων ἐξηγουμένων κατόπιν διὰ παραδειγμάτων.

Ἡ διδασκαλία τῆς Ἀριθμητικῆς εἶνε ἀναλυτικῆ, ἐὰν δὲν σχηματίζῃ ἀριθμητικὸν κανόνα πρότερον, πρὶν ἢ καταστήσῃ αὐτὸν ἐποπτόν ἐν πολλοῖς παραδείγμασιν.

Ἡ Γεωμετρία διδάσκεται ἀναλυτικῶς, ἐὰν ἀναχωρῇ ἀπὸ τοῦ θεωρήματος ἢ προβλήματος καὶ ζητεῖ ἀναδρομικῶς τοὺς ἀποδεικτικούς λόγους ἢ τοὺς ὄρους τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος· συνθετικῶς, ἐὰν μεταβαίνῃ ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἀποδεικτικῶν λόγων ἢ τῶν ὄρων τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος εἰς τὸ θεώρημα ἢ τὴν λύσιν προβλήματος.

Ἡ διδασκαλία τῆς Φυσικῆς εἶνε ἀναλυτικῆ, ἐὰν προτάσῃ τὸ πείραμα καὶ τὴν παρατήρησιν, ἵνα παραγάγῃ ἐξ αὐτῶν τὸν φυσικὸν νόμον. Ἡ διδασκαλία τῆς Φυτολογίας εἶνε λογικῶς ἀναλυτικῆ, ἐὰν ἐξαιρῇ πρῶτον διὰ τῆς παρατηρήσεως πραγματικῶν φυτῶν τὰ εἰς ἅπαντα τὰ φυτὰ κοινὰ συστατικὰ τῆς μορφῆς μέρη, ρίζαν, καυλόν, κάλυκα, φύλλα, ἄνθος, καρπὸν, ἔπειτα δὲ ἀφοῦ ὀρίσῃ τοὺς ὄρους, ἀναβαίνῃ ἀπὸ τῶν ἀτόμων εἰς τὰ εἶδη καὶ γένη· ἢ αὐτὴ διδασκαλία εἶνε καὶ πραγματικῶς ἀναλυτικῆ, διότι ἐν αὐτῇ μερίζεται πραγματικὸν ἐποπτόν ὄλον, δηλ. ἀτομικὸν φυτὸν, εἰς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, ἐνῶ ἡ συνθετικὴ διδασκαλία ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ φυτοῦ καὶ τῆς διαίρέσεως καὶ ταξινομήσεως αὐτῆς.

* Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται βεβαίως ἀναγνωσματάριον, τοῦ ὁποίου τὰ ἀναγνώσματα παρέχοντα καθ' ἑαυτὰ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον εἶνε ὅμως ὀκονομημένα καὶ διατεταγμένα κατὰ γλωσσικοὺς σκοποὺς οὕτως, ὥστε νὰ δύνηται τις νὰ σχηματίζῃ ἐξ αὐτῶν δι' ἀφαιρέσεως τὴν ὅλην γραμματικὴν. Ἡ *Janua Linguarum* τοῦ Κομενίου προσήγγισε πολὺ εἰς τὴν ἰδέαν τοιοῦτου γλωσσικοῦ βιβλίου, καίπερ ἀποθλιπέυσα μᾶλλον εἰς τὸ λεξιλογικὸν ἢ εἰς τὸ γραμματικὸν μέρος τῆς γλώσσης.

Πῶς δύναται τις νὰ πραγματευθῆ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν τῆς *Λογικῆς ἀναλυτικῶς*, ἐδείχθη πρακτικῶς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τούτου τοῦ Β μέρους.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἱστορία ὡς ἀναγραφὴ μερικῶν γεγονότων φαίνεται ἀνεπίδεκτος ἀναλυτικῆς μεταχειρίσεως. Καὶ ὅμως καὶ ἐνταῦθα εἶνε ἀνοικτὴ ἡ ὁδὸς πρὸς καθολίκευσιν, διότι ὑπεράνω τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἴστανται γενικοὶ τινες νόμοι, οἵτινες μεταβάλλουσι τὴν ἀλληλοδιαδοχὴν αὐτῶν εἰς αἰτιώδη συνάφειαν. Ἄλλ' ὁ λεγόμενος *πραγματισμὸς* ἐν τῇ ἱστορίᾳ προϋποθέτει πλουσιωτέραν ἐμπειρίαν καὶ ὠριμωτέραν κρίσιν ἢ ὥστε νὰ δυνηθῆ τις νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν ἀπαντᾷ πράγματι καθαρὰ ἀναλυτικὴ μέθοδος. Δηλ. ἡ πραγματικὴ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ παρουσιάζει τὸναντίον διηνεκῆ ἐναλλαγὴν ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως. Τοῦτο δὲ ἤδη *πραγματικῶς*· διότι τὰ μέρη τοῦ μερισθέντος ὅλου πρέπει πάλιν νὰ συλληφθῶσιν, ἐν ὅλον, τὸ ὁποῖον ἀπέκτρητέ τις, πρέπει νὰ συνδέσῃ μετ' ἄλλου τοπικῶς καὶ χρονικῶς. Πάντα τὰ αἰσθητὰ πράγματα, ὅταν ἡρεμῶσιν, ἔχουσι ὠρισμένην θέσιν ἐν χώρῳ, αἱ μεταβολαὶ αὐτῶν ἔχουσι ὠρισμένην θέσιν ἐν τῇ ῥοῇ τῶν συμβεβηκότων, ἡ δὲ πραγματικὴ ἀνάλυσις ὀφείλει νὰ ὑποχωρῇ διηνεκῶς εἰς τὴν σύνθεσιν, ἥτις φέρει εἰς τὴν ὀρθὴν αὐτῶν σχέσιν τὰ γνωσθέντα πράγματα καὶ τὰς μεταβολάς. Ἔτι μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο *λογικῶς*. Ἄμα εὐρεθεῖσα διὰ τῆς ἐπακτικῆς ἀναλύσεως γενικὴ τις ἔννοια, γενικὸς κανὼν ἀμέσως ἐφαρμόζεται ἤδη συνθετικῶς καὶ παραγωγικῶς, καὶ δὴ οὐ μόνον εἰς τὰς περιπτώσεις, ἐξ ὧν εὐρέθη δι' ἀφαιρέσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς περιπτώσεις, ἐν αἷς δὲν συνέβη τοῦτο, ἐκ τούτου δὲ προέρχεται πᾶσα ἡ ἐπέκτασις, πᾶσα ἡ πρόοδος, πᾶσα ἡ αὐτοτελὴς δύναμις, πᾶσα ἡ χαρὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Μόλις ἔμαθεν ὁ μαθητὴς ἐν δυσιν ἢ τρισὶ παραδείγμασι νέον τρόπον τοῦ ὑπολογίζειν καὶ ἀμέσως λαμβάνει συνειδητὴν ὅτι δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὸν πρὸς τὴν αὐτοτελεῆ λύσιν χιλιάδων προβλημάτων. Ὁ παῖς ὕμαθῶν ν' ἀναγινώσῃ ἐν τῷ ἀλφαβηταρίῳ μετὰ χαρᾶς παρατηρεῖ ὅτι ἠνεόχθη εἰς αὐτὸν ὅλη ἡ φιλολογία τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης. Ἀφοῦ ὁ Νεύτων εὗρεν ἐπακτικῶς τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, ἦτο δυνατόν εἰς τὸν *Leventier* ν' ἀνακαλύψῃ τὸν Ποσειδῶνα παραγωγικῶς οἰοεὶ ἐπὶ τοῦ γραφείου αὐτοῦ.

§ 38. Δογματικὴ καὶ γενετικὴ (ἀναπτύσσουσα) μέθοδος.

Ἐν τῇ μεταδόσει τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας σημαίνει πολὺ

ἂν ὁ διδάσκαλος θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἤδη ἐτοίμην καὶ σταθερῶς ὠρισμένην, ἢ μεταχειρίζεται αὐτὴν ὡς νῦν πρῶτον παρασκευαστέαν καὶ ὀριστέαν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἀπλῶς μεταδίδει εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἵνα γίνωσι κύριοι αὐτῆς, ἐφ' ὅσον δύνανται. Οἱ μαθηταὶ μαρθάνουσιν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως δεκτικῶς μόνον διακείμενοι καὶ παρακολουθοῦντες τὴν πορείαν τῶν σκέψεων τοῦ διδασκάλου. Αὕτη εἶνε ἡ δογματικὴ μέθοδος.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει προβάλλονται ἐν πρώτοις τὰ προβλήματα καὶ τίθενται τὰ ζητήματα. Μετὰ ταῦτα ἀναζητοῦνται σημεῖα ἐπαφῆς ἐν ἐκείνῳ, τὸ ὅποιον εἶνε ἤδη γνωστὸν τῷ μαθητῇ περὶ τοῦ πράγματος, οὗτος δὲ καθοδηγεῖται εἰς τὸ νὰ λύσῃ αὐτερεργῶν τὸ πρόβλημα ἢ νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς γνώσεως αὐτοῦ τῇ βοήθειᾳ τοῦ διδασκάλου. Αὕτη εἶνε ἡ γενετικὴ μέθοδος.

Ἐν τῇ δογματικῇ μεθόδῳ ἴσταται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς διδασκαλίας ὁ διδάσκαλος, ἐν τῇ γενετικῇ ὁ μαθητής. Ἐκεῖ ἐπικρατεῖ ἡ συστηματικὴ ἀποψις, ἐνταῦθα ἡ ψυχολογικὴ (§ 32).

Ἡ δογματικὴ μέθοδος εἶνε κυρίως συνθετικὴ, καὶ δὴ ἐκτελεῖ τὴν σύνθεσιν ὁ διδάσκαλος, ὡς ἐν ἱστορικαῖς ἀνακοινώσεσιν, ἐν τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ ἢ ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ γενετικὴ μέθοδος παρίσταται ὅτε μὲν ὡς πραγματικὴ σύνθεσις, ὅτε δὲ ὡς λογικὴ ἀνάλυσις· διότι ὅτε μὲν ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τοῦ ἀντικειμένου ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ὅτε δὲ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς προκύπτει τὸ γενικὸν ἐκ τοῦ μερικοῦ καὶ ἀτομικοῦ. Ἐνταῦθα ὁ μαθητὴς αὐτὸς ἐκτελεῖ τὴν σύνθεσιν. Εὐκόλως δὲ κατανοεῖται ὅτι αὕτη ἡ πορεία κατάλληλος καὶ ἐν πάσῃ βαθμίδι τῆς διδασκαλίας, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑψίστῃ, διὰ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν εἶνε ἡ καταλληλοτάτη μέθοδος, ἀπαιτεῖ ὅμως διὰ τοῦτο καὶ πλεῖστα παρὰ τῆς διδακτικῆς δεξιότητος τοῦ διδασκάλου, διὰ τοῦτο δὲ μένει τι ἰδιαικὸν, εἰς ὃ ὀφείλει νὰ προσεγγίξῃ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ διδακτικὴ ἐνέργεια τοῦ πεπαιδευμένου καὶ εὐσυνειδήτου διδασκάλου.

ΣΗΜ. 4 Ὁ Δειστερβέγιος περιγράφει λίαν ἐπιτυχῶς τὴν γενετικὴν μέθοδον, ἣν ὀνομάζει στοιχειώδη, ὡς ἐξῆς.

«Ὁ διδάσκαλος τῆς στοιχειώδους παιδείσεως ἀνευρίσκει τὸν μαθητὴν ἐν τῷ σημείῳ, ἐν ᾧ οὗτος ἴσταται, θέτει αὐτὸν εἰς κίνησιν δι' ἐρωτήσεων, αἰτινες προσαρμύζονται εἰς τὴν γνωστικὴν αὐτοῦ δύναμιν, διεγείρει οὕτω τὴν αὐτενέργειαν αὐτοῦ καὶ καθοδηγεῖ αὐτὸν διὰ διηνεχοῦς διεγέρσεως πρὸς ἀνευρέσιν καὶ γένεσιν νέων γνώσεων καὶ ἰδεῶν. Λοιπὸν ἡ στοιχειώδης μέθοδος ποιεῖ τὸν μαθητὴν, καὶ ἐν σχολείοις τὴν ὅλην τάξιν, κέντρον τῆς κινήσεως. Ὁ διδάσκαλος αὐτὸς θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς μέσον, δι' οὗ ὀφείλει νὰ γείνη ἡ διέγερσις καὶ ἡ ὁδηγία· ποιεῖ ἑαυτὸν ὄργανον ὑπηρετικὸν τῆς ἐνεργείας, ἀκολουθῶν τὰς ἤδη μνημονευθείσας διδακτικὰς ἀρχάς. Ὁ οὕτω διδάσκων διδάσκει στοιχειωδῶς.»

«Διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἀναβαίνει τις, ὡς εἶκος, ἐπὶ τέλους εἰς γενικὰς προτάσεις, ἀξιώματα καὶ ἀρχὰς ὡς εἰς τελευταῖα ἐξαγόμενα».

«Αὕτη ἡ πορεία εἶνε ἡ στοιχειώδης, ἡ φυσικὴ, ἡ μορφωτικὴ. Ταύτην ὤφειλον ν' ἀκολουθῶσιν οὐ μόνον ἐν ταῖς στοιχειώδεσι σχολαῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσαις, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πραγματικαῖς σχολαῖς καὶ τοῖς γυμνασίοις. Δὲν πρέπει νὰ μεταδίδωνται εἰς τὸν μαθητὴν αἱ γνώσεις καὶ ἐπιστῆμαι, ἀλλὰ πρέπει νὰ διδῆται εἰς αὐτὸν ἀφορμὴ ἵνα αὐτὸς εὐρίσκη αὐτὰς καὶ γίνηται δι' αὐτενεργείας κύριος αὐτῶν. Αὕτη ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶνε ἡ ἀρίστη, ἀλλὰ καὶ ἡ δυσκολωτάτη, ἡ σπανιωτάτη. Ἡ δυσκολία ἐξηγεῖ τὸ σπάνιον αὐτῆς. Τοῦναντίον τὸ διδάσκειν, ἀναγινώσκειν καὶ ὑπαγορεύειν εἶνε παιδιὰ· ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ καὶ εἶνε αἰσχρὸς ὅτι ἐπικρατεῖ ἀκόμη σήμερον. Καὶ παρὰ τοῦ διδασκάλου τῶν ἀνωτέρων καὶ ὑψίστων σχολῶν ὤφειλον ν' ἀπαιτῶσιν ἀπαραιτήτως, ὅπως παρὰ τοῦ τῶν στοιχειωδῶν σχολείων, τὴν χρῆσιν τῆς στοιχειώδους μεθόδου».

ΣΗΜ. 2. Ἡς δογματικῆς μεθόδου χρῆσις γίνεται ἐξαιρέτως ἐν ἱστορικαῖς, ἐμπειρικαῖς, θετικαῖς γνώσεσι. Ταύτας πρέπει νὰ μάθῃ ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ ὁ μαθητὴς καὶ νὰ διατηρῇ διὰ τῆς μνήμης. Ἡ δὲ γενετικὴ μέθοδος ἀρμύζει εἰς τὰς λεγομένας νοοθεωρήτους γνώσεις, ὡς εἰς τὴν μαθηματικὴν, τὴν γενικὴν γραμματικὴν, τὴν φιλοσοφίαν. Ἐνταῦθα ἡ διδασκαλία εἶνε μᾶλλον ἐξέγερσις, διέγερσις, ἀνάπτυξις.

§ 39. Χρῆσις τῆς γενετικῆς μεθόδου ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ.

Ἡ διδασκαλία ὀφείλει ἐν πάσῃ περιστάσει νὰ ὀρμαῖται ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων, τὸν ὅποιον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ὁ μαθητὴς. Τοῦτο συμβαίνει μάλιστα ἐν τῇ γενετικῇ μεθόδῳ. Λοιπὸν αὕτη ὀρμαῖται ἐκ τοῦ σημείου, ἐν ᾧ ἴσταται ὁ μαθητὴς,

ἐκ τῆς πατρίδος, τῆς μητρικῆς γλώσσης, τοῦ κύκλου τῶν ἐποπειῶν, τῶν κλίσεων καὶ συμπερόντων αὐτοῦ. Ἐκ ταύτης τῆς ἀφειτηρίας προβαίνει ἡ διδασκαλία κατ' ὀλίγον περαιτέρω διατάσσουσα τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας οὕτως, ὥστε ἡ μετάβασις νὰ γίνηται ἀπὸ τοῦ ἐγγύς εἰς τὸ μακρὰν, ἀπὸ τοῦ προτέρου εἰς τὸ ὕστερον, ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἐν μέρει ἄγνωστον.

Λοιπὸν ἐν τῇ γεωγραφίᾳ ἡ γενετικὴ μέθοδος θὰ μεταβῆ ἐκ τοῦ τόπου τῆς σχολῆς εἰς τὰ περίχωρα αὐτοῦ, ἔπειτα εἰς τὴν ἐπαρχίαν, τὸν νομὸν, τὴν ἐπικράτειαν, θὰ προσδοποιήσῃ δὲ ἐπιφελῶς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ γεωγραφικοῦ ὀρίζοντος παρασκευάζουσα ἐκδρομὰς διὰ τῆς φαντασίας ἀπὸ τῆς πατρίδος εἰς μεγαλειτέρας πάντοτε ἀποστάσεις καὶ ἄγουσα οὕτω τὸν μαθητὴν κατ' ὀλίγον εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ χάρτου*. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοῦτο ἡ δογματικὴ μέθοδος θὰ ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ σύμπαντος, τῆς σφαίρας τῆς γῆς, τῶν ἡπείρων κτλ. χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ μαθητοῦ.

Ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ ἡ γενετικὴ διδασκαλία ζητεῖ ἵνα ἐμμείνῃ ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν ἀκολουθοῦμεν μανθάνοντες τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ἢ πρακτικῶς γινόμενοι ἀτόχοι ξένης γλώσσης ἐκτὸς τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας, λοιπὸν ἄνευ γραμματικῆς καὶ λεξικοῦ. Αἱ πρὸς ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν ἐπινοηθεῖσαι μέθοδοι τοῦ Ahn, τοῦ Ollendorf, τῶν Toussaint Langenscheidt ζητοῦσι νὰ ἀκολουθήσωσι ταύτην τὴν γενετικὴν μέθοδον.

Πρὸς τοῦτοις ἡ γενετικὴ μέθοδος προσέχει εἰς τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποῖον ἔχει ὁ μαθητὴς διὰ τινὰ ἀντικείμενα ἕνεκα τῆς ἀτομικῆς παρείας τῆς μορφώσεως αὐτοῦ. Οὕτω, ἀντὶ τοῦ ν' ἀκολουθῇ ἢ φυσιογνωσίᾳ τὴν συστηματικὴν τάξιν τῶν ζώων καὶ φυτῶν, θὰ ἐξάρῃ μᾶλλον ἐκεῖνα, τὰ ὅποια καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν μαθητὴν δύνανται νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ.

* Λοιπὸν θὰ ζητήσῃ νὰ παραγάγῃ τὴν γεωγραφικὴν γνῶσιν οὕτω, ὅπως γεννᾶται αὕτη ἐκτὸς τῆς σχολῆς διὰ πραγματικῶν περιηγήσεων εἰς πόλεις καὶ χώρας.

Ἡ γενετική μέθοδος συνδεομένη μετὰ τῆς διαλογικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας φέρει τὸ ὄνομα τῆς σωκρατικῆς μεθόδου.

ΣΗΜ. 1. Ἡ σωκρατικὴ μέθοδος εἶνε ἡ τέχνη τοῦ καθοδηγεῖν τὸν μαθητὴν ἐν μορφῇ διαλόγου διὰ σκοπίμων ἐρωτήσεων οὕτως, ὥστε αὐτὸς νὰ εὕρισκῃ ὅ, τι θέλει τις νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτόν. Ἡ ἀναλυτικὴ διδασκαλία παρουσιάζει εἰς τὸν μαθητὴν τὴν συντελεσμένην οἰκίαν, δεικνύει εἰς αὐτόν τὸν προορισμὸν τοῦ ὄλου καὶ καθιστᾷ αὐτὸν προσεκτικὸν εἰς τὰ μέρη· καθιστᾷ εἰς αὐτόν γνωστὴν τὴν οἰκίαν, τὴν ὁποίαν ἄλλοι ὀξοδόμησαν. Ὁ σωκρατικὸς ὁδηγεῖ τὸν μαθητὴν εἰς τὸ κενὸν οἰκόπεδον, σκέπτεται μετ' αὐτοῦ πῶς πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἵνα ἀνεγείρῃ ἐνταῦθα οἰκίαν, παρασκευάζει κατὰ διάνοιαν τὸ ὕλικόν καὶ συναρμύζει τοὺς λίθους· ὁ μαθητὴς μαυθάνει ἐνταῦθα αὐτὸς νὰ οἰκοδομῇ οἰκίαν.

ΣΗΜ. 2. Ἡ γενετικὴ μέθοδος προσεγγίζει τὰ μάλιστα εἰς τὴν φυσικὴν μέθοδον καὶ ἀφίσταται τὰ μάλιστα τῆς συστηματικῆς. Ἐνίοτε ἀκολουθεῖ ἐπωφελῶς τὴν ὁδὸν, ἣν ἠκολούθησεν ἡ πρόδος τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως ἐν μεγάλῳ· παρακολουθεῖ δὲ κατὰ προτίμησιν καὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσεως ἡμῶν. Οὕτω ἀναπτύσσει τὰ διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα διὰ κινήσεως σημείων, (κύκλος, ἔλλειψις), γραμμῶν (παραλληλόγραμμον) καὶ ἐπιφανειῶν (πρῖσμα). Ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ δὲν περιγράφει τὸ ἀνεπτυγμένον ζῶον, τὸ τέλειον φυτὸν, ἀλλὰ παρουσιάζει εἰς τὸν μαθητὴν τὰ μερικὰ στάδια τῆς πορείας τοῦ βίου αὐτῶν καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν. (Βίος τῶν ζῶων ὑπὸ Brehm).

Τ Μ Η Μ Α ΙΙ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 40. Σύνοψις τῶν μορφῶν τῆς διδασκαλίας.

Ὁ τρόπος τῆν ὁμιλίας τοῦ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶνε ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας.

Ἐπειδὴ αὕτη ἡ ὁμιλία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς γλώσσης, διὰ τοῦτο κυρίως μόνον τρεῖς μορφαὶ τῆς διδασκαλίας ὑπάρχουσιν.

1) Ἡ μονολογικὴ ἢ ἀκροατικὴ μορφή, ἐν ἣ ὁ διδάσκαλος ὁμιλεῖ ἐν συνεχεῖ λόγῳ, ὁ δὲ μαθητὴς ἀκροᾶται.

2) Ἡ *κατηχητικὴ ἢ ἐρωτηματικὴ μορφή*, ἐν ἣ ὁ διδάσκαλος ἀπευθύνει ἐρωτήσεις, ὁ δὲ μαθητὴς ἀποκρίνεται.

3) Ἡ *διαλογικὴ μορφή*, ἐν ἣ διδάσκαλος καὶ μαθητὴς διαλέγονται ἐλευθέρως, ὥστε ἐπιτρέπεται καὶ εἰς τὸν μαθητὴν ἵνα ἀπευθύνῃ ἐρωτήσεις πρὸς τὸν διδάσκαλον.

Ἐν τῇ μονολογικῇ μορφῇ διακρίνονται τὰ ἑξῆς εἶδη.

1) Ἡ κυρίως *ἀκροαματικὴ μορφή*. Ἐλευθέρᾳ ὁμιλίᾳ τοῦ διδασκάλου, ἐλευθέρᾳ ἀντίληψις τοῦ μαθητοῦ.

2) Ἡ *μηχανικὴ μορφή*. Ὅμιλεῖ ὁ διδάσκαλος, ἐπαναλαμβάνει ὁ μαθητὴς.

3) Ἡ *ὑπαγορευτικὴ μορφή*. Ὁ διδάσκαλος ὑπαγορεύει, ὁ δὲ μαθητὴς γράφει.

4) Ἡ *δεικτικὴ μορφή*. Ὁ διδάσκαλος δεικνύει καὶ ποιεῖ τι ὑποδειγματικῶς, ὁ δὲ μαθητὴς παρατηρεῖ καὶ μιμεῖται.

5) Ἡ *καταχρηστικῶς εὐρετικὴ λεγομένη μορφή*. Ὁ διδάσκαλος δίδει τὸ πρόβλημα (θέμα), ὁ δὲ μαθητὴς λύει αὐτό.

Τὰ εἶδη τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας εἶνε τὰ ἑξῆς.

1) Ἡ *ἐπαναληπτικὴ μορφή* ὡς ἐρώτησις τῆς διδασκαλίας ὕλης.

2) Ἡ *ἐξεταστικὴ μορφή* ὡς ἡ ἐξέτασις τοῦ μαθητοῦ ἵνα ἐκθέσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ.

3) Ἡ κυρίως *κατηχητικὴ (εὐρετικὴ) μορφή* ὡς ἡ ἐρώτησις ἐκείνου, τὸ ὅποσον θέλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἀποσπᾷ ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ.

Τὰ σπουδαιότερα εἶδη τῆς διαλογικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας εἶνε:

1) Ὁ *σωκρατικὸς διάλογος*.

2) Ἡ *κοινοβουλευτικὴ μορφή* τῆς διδασκαλίας.*

Ἐξετάζοντες τὰς μορφὰς ταύτας τῆς διδασκαλίας εὐκόλως κατανοοῦμεν ὅτι

* Αἱ πολλὰ διδασκαλικά συνεδρία, αἵτινες κατὰ τὸν ὀργανισμόν τῶν διδασκαλείων συγκροτοῦνται ἐκ τῶν διδασκαστῶν, ἀναδεικνύονται ὡς λίαν ἐνεργὸν εἶδος τῆς κοινοβουλευτικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας καὶ δὲν βλέπει νὰ περιβάλλῃ τις αὐτὰς κοινοβουλευτικὰς μορφὰς.

1) Ἐχουσιν ἄνισον ἀξίαν, καθόσον π. χ. ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ ὑπαγορευτικὴ μορφή λίαν περιορισμένην ἔχουσι χρήσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

2) Ἡ ἐκλογή αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας καὶ ἐκ τῆς μεθόδου αὐτῆς.

3) Ἀποκλειστικὴ χρῆσις μιᾶς μόνης μορφῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν εἶνε δυνατὴ καὶ ὅτι αὐταὶ αἱ μορφαὶ ὑποστηρίζουσιν ἀλλήλας, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ συναλλάσσωνται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

ΣΗΜ. 1. Ὡς περαιτέρω μορφὰς τῆς διδασκαλίας ἀναφέρομεν τὴν μνημονικὴν ἢ μορφήν συνισταμένην ἐν τῇ ἀπομνημονεῦσει ὕλης τινός. Ἐπειτα τὴν μορφήν τῶν πινάκων (Σαγανικὴ μορφή), ἣτις προσάγει συνοπτικῶς τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας ἐν πίναξι, διὰ τοῦτο δὲ εἶνε εἶδος τῆς δεικτικῆς. Τέλος ἀναφέρομεν τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν τῶν Bell καὶ Langaster, ἣτις εἶνε μόνον ἐπικούρημα τῆς ἀνάγκης, καίτοι φαίνεται ὅτι δύναται νὰ ἐπιτραπῇ περισεχευμένη τις χρῆσις πρεσβυτέρων μαθητῶν πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ πρὸς βοήθειαν ἐν ταῖς ἀσκήσεσι τῶν δεξιότητων ἐν ὑπερπληθέσιν ἀδιαιρέτοις σχολαῖς τὴν κατὰ τμήματα διδασκαλίαν, ἔνθα ἡ τάξις διαιρεῖται εἰς τμήματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται ἄλλως· π. χ. τὸ τμήμα Α ἀπασχολεῖται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, τὸ Β ἐμμέσως δι' ἐπιβληθεισῶν ἐργασιῶν καὶ τέλος τὴν αὐτοδιδασκαλίαν (αὐτοδιδασκτικὴ μορφή). Περὶ τῆς ποικιλίας τῶν μεθόδων ἴδε τὸν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου πίνακα.

ΣΗΜ. 3. Ἐνίστε ὁμιλοῦσι καὶ περὶ ἐσωτερικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας ὡς τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ μαθητὴς γίνεται κύριος τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς διδασκαλίας. Τοιαύτας ἐσωτερικὰς μορφὰς τῆς διδασκαλίας διακρίνουσι τρεῖς· ἐποπτεῖαν, παράστασιν, ἔννοιαν.

§ 41. Σπουδαιότης τῆς ἐρωτηματικῆς διδασκαλίας.

Ἡ συνεχὴς ὁμιλία εἶνε ἡ μορφή τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας. Ἐὰν αὕτη διαρκέσῃ μακρότερον, καταπονεῖ ὡς συνισταμένη ἐν ἀπλῇ εἰσδοχῇ ξένων ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἀπηξίωσαν νὰ μεταδίδωσι τὰς δόξας αὐτῶν διαλογικῶς. Διὰ τὴν σχολὴν ἐν γένει καὶ διὰ τὴν δημοτικὴν ἰδίᾳ θὰ μείνῃ ἡ διαλογικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας ἐν συνδέσει μετὰ τῆς ἐρωτηματικῆς ἢ ἐπικρατοῦσα μορφή, καὶ

τοι, ὡς ἐννοεῖται οἴκθην, δὲν ἀποκλείεται ὅλως καὶ ἡ ὀμίλια, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ἐπικρατεῖ αὕτη ἐκεῖ, ἔνθα πρόκειται περὶ μεταδόσεως γῶν θετικῶν γνώσεων.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς διαλογικῆς καὶ ἐρωτηματικῆς μορφῆς εἶνε·

1) Ὁ διδάσκαλος μένει ἐν διηνεκεῖ πνευματικῇ ἐπαφῇ πρὸς τὸν μαθητὴν· γινώσκει αὐτὸν ἀκριβέστερον καὶ δύναται ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ χρόνου νὰ πεισθῇ ἂν παρακολουθεῖ οὕτως καὶ κατὰ πόσον παρακολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν.

2) Ἡ διδασκαλία δύναται νὰ προσέχῃ διηνεκῶς εἰς τὰς ἀτομικὰς ἀνάγκας τοῦ μαθητοῦ· δύναται νὰ διορθώσῃ τὰ σφάλματα αὐτοῦ ἀμέσως καὶ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν πορείαν τῶν ιδεῶν αὐτοῦ.

3) Ὁ μαθητὴς ἔλκεται εἰς πλήρη καὶ διηνεκῆ σύμπραξιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ· ἡ προσοχὴ αὐτοῦ διεγείρεται καὶ διατηρεῖται ἀγρυπνος.

4) Ὁ μαθητὴς προτρέπεται καὶ καθοδηγεῖται ἵνα τακτοποιῇ τὰς ιδέας αὐτοῦ καὶ ἐκφράξῃ αὐτὰς ὀρθῶς.

5) Αὕτη ἡ μορφή εἶνε ἰδίως κατάλληλος διὰ τὴν γενετικὴν μέθοδον (§ 39), διότι ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀναπτυχθῶσι τὰ ἐξαγόμενα τῆς διδασκαλίας ἐκ τοῦ ἤδη γνωστοῦ.

Ἡ δι' ἐρωτήσεων ἀναπτύσσουσα μορφή τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ τελειότητι αὐτῆς εἶνε ἡ σωκρατικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας. Εἶνε δὲ ἐπίσης δύσκολος διὰ τὸν διδάσκαλον, ὡς καὶ γόνιμος διὰ τὸν πρὸς αὐτὴν κεκλημένον μαθητὴν. Ὁ Δειστερβέγιος καλεῖ αὐτὴν «στέφανον τῆς διδασκαλικῆς δεξιότητος, κολοφῶνα τοῦ διδασκαλικοῦ βίου». Ἄλλ' ἐπειδὴ ὅσα προϋποθέτει σπανίως εὐρίσκονται καὶ παρὰ τῶν διδασκάλων καὶ παρὰ τῶν μαθητῶν, γενικὴ εἰσαγωγὴ αὐτῆς εἰς τὴν δημοτικὴν σχολὴν μένει τὸ ἰδανικόν, πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ τείνη.

ΣΗΜ. 1. Πᾶσα ἐρωτηματικὴ διδασκαλία δὲν εἶνε ἤδη γενετικὴ ἢ καὶ σωκρατικὴ· τούναντίον δύναται νὰ εἶνε κατ' οὐσίαν δογματικὴ (μεταδοτικὴ), ἐὰν αἱ ἐρωτήσεις εἶνε ψιλαὶ ἐπαναληπτικαὶ ἐρωτήσεις, ἐν αἷς αἱ ἀποκρίσεις δίδονται πρὶν ἢ τεθῇ ἡ ἐρώτησις. Δηλ. ὁ μονολογῶν διδάσκαλος διακόπτεται ἵνα ἐρωτήσῃ ὅ,τι εἶπεν. Ἐὰν τοῦτο γείνη σκοπίμως, δηλ. μετὰ μακρὰ τμήματα καὶ

οὐχὶ διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων, οὐδὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ κατὰ τῆς τοιαύτης ἐπαναληπτικῆς διδασκαλίας. Ἄλλως ὑποβιβάζεται ἡ ἐρώτησις εἰς ἀνόητον ψευδοδιάλογον.*

ΣΗΜ. 2. Ἡ κατηχητικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας, ὑπὲρ ἧς εἰργάσθησαν ἰδίᾳ ὁ Δίντερος καὶ ὁ Scholz, ὑπερπαινεῖται ἐνίοτε τοσοῦτον, ὥστε οὐχὶ σπανίως ταυτίζεται ἡ κατηχητικὴ τῇ διδακτικῇ. Ἄλλ' ἐνθυμητέον ὅτι ἡ κατηχητικὴ μορφή οὐδέποτε δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ, ἔταν πρόκῃται περὶ μεταδόσεως θετικῶν γνώσεων, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο μόνον ἐκεῖ δύναται νὰ γείνη χρῆσις αὐτῆς, ὅπου ὑπάρχει ἤδη παρὰ τῷ μαθητῇ ὠρισμένον κεφάλαιον γνώσεων δυνάμενον νὰ ἐπεκταθῆ διὰ τῆς διεγέρσεως τῆς αὐτενεργείας, ἐξευρισκομένων νέων σχέσεων ἐν τῇ ἤδη γνωσθείσῃ ὕλῃ τῆς διδασκαλίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἐρωτηματικὴ μορφή ἀρμόζει μᾶλλον εἰς τὰ θεωρητικὰ μαθήματα ἢ εἰς τὰ ἱστορικά. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς π. χ. δύναται ν' ἀναπτυχθῶσιν ἱστορικαὶ γνώσεις ἐν μορφῇ ἐρωτήσεως.

§ 42. Φύσις τῆς ἐρωτήσεως. Κατηχητικὴ.

Ἡ ἐρώτησις εἶνε πρόσκλησις πρὸς σχηματισμὸν κρίσεως ὑπὸ τινα ὄψιν ἀορίστου ἔστι· ὁ σχηματισμὸς τῆς κρίσεως εἶνε ἡ ἀπόκρισις.

Ἡ γλωσσικὴ μορφή τῆς ἐρωτήσεως εἶνε ἡ ἐρωτηματικὴ πρότασις, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς τοιαύτην ἡ θέσις τῶν λέξεων, ὁ τονισμὸς, τὸ ἐρωτηματικὸν σημεῖον καὶ ἡ τὴν ἐρώτησιν εἰσάγουσα ἐρωτηματικὴ λέξις.

Αἱ ἐρωτήσεις εἶνε ἀποφαντικαὶ ἢ συμπληρωτικαί.

Αἱ ἀποφαντικαὶ ἐρωτήσεις εἶνε 1) ἐρωτήσεις ποιότητος, ἐὰν ἡ ἀπόκρισις ὀφείλῃ ν' ἀποφανθῆ περὶ τοῦ ποιοῦ (§ 14) προκειμένης τινὸς κρίσεως, ἐὰν λοιπὸν δύναται νὰ δοθῆ διὰ τοῦ ἀναί· ἢ τοῦ «οὐ», π. χ. εἶνε ἡ φάλαίνα ἰχθύς; εἶνε ἡ γῆ σφαιρικὴ; διαρεῖται ὁ ἀριθμὸς 51 διὰ 3;

* Παράδειγμ. Διδ. Ὁ Δούναβις εἶνε ὁ κύριος ποταμὸς τῆς Αὐστρίας. Τί εἶνε ὁ Δούναβις; Μαθ. Ὁ κύριος ποταμὸς τῆς Αὐστρίας. Διδ. Εἰσέρχεται εἰς τὸ αὐστριακὸν ἔδαφος πλησίον τῆς Πασσαυίας. Ποῦ εἰσέρχεται εἰς τὸ αὐστριακὸν ἔδαφος; Μαθ. πλησίον τῆς Πασσαυίας. κτλ. Τοιαῦται διαμελιστικαὶ ἐρωτήσεις ἐπιτρέπονται μόνον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γλώσσης ἵνα γνωσθῶσι τὰ μέλη τῆς προτάσεως.

2) *Ἑρωτήσεις διαζεύξεως*, ἐὰν πρόκηται νὰ μεταβληθῆ διαζευκτικὴ τις κρίσις δι' ὀρθῆς ἐκλογῆς τοῦ κατηγορουμένου εἰς κατηγορικὴν. Εἶνε ἡ Εὐρώπη, ἢ ἡ Ἀσία, ἢ ἡ Ἀφρικὴ, ἢ ἡ Ἀμερικὴ, ἢ ἡ Αὐστραλία ἢ μεγίστη τῶν ἡπείρων;

Αἱ συμπληρωτικαὶ ἐρωτήσεις εἶνε τοιαῦται, αἵτινες προκεῖται νὰ συμπληρώσωσι δεδομένην κρίσιν ὡς πρὸς κύριον ἢ δευτερεύοντα προσδιορισμόν. Πᾶν μέλος τῆς προτάσεως δύναται νὰ γείνη ἀντικείμενον συμπληρωτικῆς ἐρωτήσεως. Λοιπὸν ἡ ἐρώτησις δύναται ν' ἀφορᾷ εἰς τὸ ὑποκείμενον, τὸ κατηγορούμενον, τὸ ἀντικείμενον, τὸν προσδιορισμόν. Ἐν τῇ προτάσει «ὁ Γενουήσιος Κολόμβος ἀνεκάλυψε τὸ 1492 τὴν Ἀμερικὴν» ὑπάρχουσι πέντε συμπληρωτικαὶ ἐρωτήσεις.

Αἱ ἀποφαντικαὶ ἐρωτήσεις ὀλίγον διεγείρουσι τὴν νόησιν· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνωνται συχνάκις. Καλλίτεροι, ἀλλὰ καὶ δυσκολώτεροι εἶνε αἱ συμπληρωτικαὶ ἐρωτήσεις, αἵτινες ἀναθέτουσιν εἰς τὴν οἰκείαν σκέψιν τοῦ μαθητοῦ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἐλλείποντος προσδιορισμοῦ (τοῦ μέλους τῆς προτάσεως).

Μάθημα ἐν ἐρωτηματικῇ μορφῇ καλεῖται καὶ κατήχησις, ἢ δὲ τέχνη τῆς κατηχήσεως *κατηχητικὴ*. Αὕτη εἶνε μέρος τῆς μεθοδολογίας καὶ δὲν συνίσταται τοσοῦτον ἐν τῇ θέσει τῆς μερικῆς ἐρωτήσεως, ὅσον ἐν τῷ σχηματισμῷ ἐκείνων τῶν *σειρῶν τῶν ἐρωτήσεων*, ἐφ' ὧν στηρίζονται διάφορα εἶδη τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 1. Σπουδαῖα ἰδίως εἶνε αἱ ἐρωτήσεις τῶν ὀρισμῶν. Ἐν ταύταις ἡ ἐρώτησις δύναται ν' ἀφορᾷ ἢ εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἢ εἰς τὸ κατηγορούμενον τῆς κρίσεως τοῦ ὀρισμοῦ. Π. χ. Ποῖον εἶνε τὸ σημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖ ἡ συνισταμένη ἀπασῶν τῶν ἐπί τινος σώματος ἐνεργουσῶν δυνάμεων; Τί εἶνε τὸ κέντρον τοῦ βάρους; Εἶνε πρόδηλον ὅτι τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἐρωτήσεως εἶνε ἀσυγκρίτως εὐκολώτερον ἢ τὸ δεύτερον, διὰ τοῦτο δὲ ἐπιτρέπεται ἐκεῖ, ἔνθα, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ, ἀποκλείεται ἀκόμη ὁ αὐστηρὸς ὀρισμός.

ΣΗΜ. 2. Τὸ μέλος τῆς προτάσεως, εἰς ὃ ἀφορᾷ ἡ ἐρώτησις, καλεῖται *θέμα τῆς ἐρωτήσεως*. Ἡ ἐν τῇ ἐρωτηματικῇ προτάσει κενὴ ἀφθεῖσα θέσις τοῦ μέλους τῆς ἐρωτήσεως ὑποδηλοῦται διὰ τῆς ἐρωτηματικῆς λέξεως. Δι' αὐτῆς εἰσάγεται ἡ ἐρώτησις. Ἐν ἐρωτήσεσι ποιότητος ἢ διεξέυξεως ἡ λέξις αὕτη εἶνε ἢ τὸ *συνδετικὸν*, ἢ

ἄλλο ῥῆμα. Ἄλλως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶνε ἄντωνυμία μετὰ προθέσεως ἢ ἄνευ αὐτῆς. Τίς; τίνοσ; πρὸς τίνα; παρὰ τίνοσ; ποῖοσ; ἢ ἐρωτηματικὸν ἀριθμητικόν· πόσοι; ποσάκις; ἢ ἐρωτηματικὰ ἐπιρρήματα· ποῦ; πόθεν; πότε; πῶσ; κτλ.

§ 43. Ὅποία πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἐρώτησις.

Ἡ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐρώτησις πρέπει νὰ ἔχη τινὰς ἰδιότητας· ὀφείλει νὰ εἶνε :

1) *Σαφῆς καὶ καθ' ἑλὴν καὶ κατ' εἶδος* (γλωσσικῶσ καὶ λογικῶσ). Πρὸς τὴν γραμματικὴν σαφήνειαν ἀπαιτεῖται νὰ εἶνε α) γλωσσικῶσ ὀρθή· β) ἐν τῇ συνήθει γλώσσει, λοιπὸν ἐλευθέρα ξένων λέξεων καὶ ἀσυνήθων τρόπων· γ) εὐληπτος, διὰ τοῦτο δὲ βραχεῖα καὶ σύμμετροσ.

Πρὸς τὴν λογικὴν σαφήνειαν ἀπαιτεῖται νὰ εἶνε· α) σύμφωνοσ τῷ πράγματι· β) σύμφωνοσ τῇ νοήσει, λοιπὸν ἐλευθέρα πάσης λογικῆσ ἀτοπίασ, μὴ ἐκλαμβάνουσα τὸ σύμφωνον ὡσ ἀντίθετον, μὴ συγγέουσα τὸ καθόλου καὶ τὸ ἐπὶ μέρουσ κτλ.*

2) *Ὁρισμένη, μὴ ἐπιδεχομένη* δηλ. εἰμὴ μίαν μόνην ὀρθὴν ἀπάντησιν. Διὰ τοῦτο πρέπει α) νὰ εἶνε *μονόσημοσ*, δηλ. οὐχὶ ἀμφίβολοσ **, β) οὐχὶ *λίαν γενικὴ*, λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ περιέχη τὴν ἔννοιαν τοῦ *γένουσ*, ἐὰν ἡ ἐρώτησις ἀφορᾷ εἰς τὸ εἶδοσ αὐτοῦ. Λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ἐρωτᾷ τίσ, «πόθεν συνίσταται ὁ ἄηρ;» ἄλλὰ «ἐκ τίνων ἀεροειδῶν σωμάτων συνίσταται ὁ ἄηρ;» (ἄλλωσ ἡδύνατό τίσ ν' ἀποκριθῆ: «ἐξ ἀτόμων»). Δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε· γ) καὶ ἀπλῆ, οὐχὶ σύνθετοσ ἐκ πολλῶν ἐρωτήσεων.

3) Πρέπει νὰ εἶνε *ἐξεγερτικὴ*, ἵνα δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ζωηρὰν πνευματικὴν κίνησιν.

* Π. χ. Εἶνε τὸ μανθάνειν ὠφέλιμον ἢ εὐάρεστον; (οὐδὲν «ἦ», διότι ὠφέλιμον καὶ εὐάρεστον δὲν εἶνε ἀντιθέσεισ). Διατί ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ μετριοφροσύνη εἶνε ἀξίαι συστάσεωσ; (οὐδὲν «καὶ», διότι ἡ μετριοφροσύνη περιέχεται ἤδη ἐν τῇ ἀρετῇ).

** Ἀμφίβολοσ εἶνε ἡ ἐρώτησις, ὅταν τίσ ἐρωτᾷ διὰ τοῦ «διὰ τί;», διότι τότε δύναται νὰ ἐρωτᾷ ἐπίσης περὶ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, ὡσ καὶ περὶ τοῦ τελικοῦ. Διὰ τί ὠθεῖ τὸ ὕδωρ τὸν μύλον; διότι βέει ἔνεκα τῆσ βαρύτητοσ πρὸς τὰ κάτω (αἰτία). Ἴνα ἔχη ὁ ἄνθρωποσ ἄρτον (σκοπὸσ).

4) Σύμμετρος,

α) Πρὸς τὸν μαθητὴν, μὴ οὔσα μήτε λίαν δύσκολος, μήτε λίαν εὐκολος, καὶ διεγείρουσα τὴν νόησιν αὐτοῦ.

β) Πρὸς τὸ ἀντικείμενον, μὴ ἀπομακρυνομένη τοῦ κυρίου πράγματος.

γ) Πρὸς τὴν πορείαν τῆς διδασκαλίας, κατέχουσα ἐν τῇ σειρά τῶν ἐρωτήσεων τὴν προσήκουσαν θέσιν.

Ἐν τῇ ἐρωτῆσει ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ προσέχη ἵνα

1) Ἀπευθύνῃ κατ' ἀρχὰς τὴν ἐρώτησιν πρὸς τὴν ὅλην τάξιν καὶ ἔπειτα προσκαλῆ ὠρισμένους μαθητάς.

2) Ἴνα προσκαλῆ τοιοῦτους μαθητάς εἰς ἀπόκρισιν, περὶ ὧν ἐλπίζει μετὰ πιθανότητος ὅτι θὰ δώσωσι τὴν ὀρθὴν ἀπόκρισιν. Λοιπὸν ἐν εὐκόλοις ἐπαναληπτικαῖς ἐρωτήσεσι τοὺς ἀσθενεστέρους, ἐν δυσκόλοις γενετικαῖς τοὺς ἰκανωτέρους.*

3) Ἀπαντες οἱ μαθηταὶ προσκαλῶνται εἰς ἀπόκρισιν, καὶ δὴ οὐχὶ κατὰ σειράν, ἀλλὰ κατὰ πηδημάτα.

Ἡ ἀπόκρισις τοῦ μαθητοῦ ὀφείλει νὰ γίνηται μεγαλοφώνως, ἐν ὀλοκλήροις προτάσεσι** καὶ ἐν τῷ συνήθει τρόπῳ τῆς συναστροφῆς τῶν πεπαιδευμένων (οὐχὶ ἀσματικῶς ἢ ἐν τῷ συνήθει σχολικῷ τρόπῳ).

Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει ν' ἀνέχηται ἵνα οἱ μαθηταὶ ἀποκρίνωνται φύρδην μίγδην καὶ κατ' ἀρέσκειαν. Ἀποκρίσεις ἐν χορῷ ἐπιτρέπονται ἐνίοτε μόνον ἐν τῇ ἐπαναλήψει ἤδη διατε-

* Μόνον ἐν ταῖς τελευταίαις ἐρωτήσεσι πρέπει ν' ἀνέχηται ὁ διδάσκαλος τὴν ἐκούσιαν δι' ἀνυψώσεως τῆς χειρὸς γινομένην αἴτησιν τοῦ μαθητοῦ πρὸς ἀπόκρισιν. Ἐν ταῖς εὐκόλοις ἐπαναληπτικαῖς ἐρωτήσεσιν ὀφείλει πᾶς μαθητὴς νὰ εἶνε ἔτοιμος πρὸς ἀπόκρισιν. Ἐν τοιαύταις ἐρωτήσεσιν ἐξελέγχεται καὶ ἡ προσοχὴ τοῦ μαθητοῦ, διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται αἴτησις πρὸς ἀπόκρισιν.

** Καὶ χάριν ἐξελέξεως, ἵνα ἐννοήσωμεν ἂν ὁ μαθητὴς ἀντελήφθῃ ὀρθῶς καὶ ἐντελῶς τὴν ἐρώτησιν, ὡς καὶ χάριν τῆς γλωσσικῆς ἀσκήσεως, πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν ἵνα ἡ ἀπόκρισις περιέχῃ ἅπαντα τὰ μέλη τῆς προτάσεως καὶ μὴ περιορίζεται εἰς μόνον τὸ θέμα τῆς ἐρωτήσεως.

τυπωμένων ἀποκρίσεων, ἵνα καλλίτερον ἐντυπωθῶσιν αὐται, ἀπαιτεῖται δὲ ἐνταῦθα ἕκαστος μαθητῆς νὰ ὀμιλῇ ἡρέμα.

Ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐξῆς περιπτώσεις.

1) Ἐὰν ἡ ἐρώτησις εἶνε ὀρθή, πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ πεισθῇ ὅτι ὁ μαθητῆς εὖρε τὴν ἀπόκρισιν δι' αὐτενεργείας μεταβάλλων κατὰ τὰς περιστάσεις τὴν ἐρώτησιν, ἐπιφέρων εὐκλόν τινα ἔνστασιν, ἢ ζητῶν τὸν λόγον ἢ ἐξηγητικὸν παράδειγμα. Οὐδέμια ἀξία πρέπει νὰ ἀπονέμηται εἰς ἀπόκρισιν μηχανικὴν.

2) Ἐὰν ἡ ἀπόκρισις εἶνε ἐν μέρει ὀρθή, ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὸ ὀρθὸν ἐν αὐτῇ, νὰ ἐπαγάγῃ δὲ τὴν ἀναγκαίαν διόρθωσιν καὶ συμπλήρωσιν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως παρανοήσεων καὶ διὰ νέων ἐρωτήσεων.

3) Ἐὰν μηδεμία δοθῇ ἀπόκρισις, ἢ δοθῇ ψευδὴς ἀπόκρισις, σκεπτέον ἂν ἡ αἰτία τούτου ζητητέα ἐν τῷ μαθητῇ. ἢ ἐν αὐτῷ τῷ διδασκάλῳ. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει πρέπει ὁ ἀπρόσεκτος νὰ καταισχυθῇ καὶ ἐπιπληχθῇ, ὁ ἄτολμος νὰ ἐνθαρρυνθῇ μετ' ἀγάπης, ὁ βραδὺς νὰ προαχθῇ μετ' ὑπομονῆς καὶ βοήθειας, ὁ ὑστερήσας νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ τῆς ἀναγκαίας ὑποδείξεως τοῦ πρότερον διδαχθέντος. Ἐὰν ὅμως παρατηρήσῃ ὁ διδάσκαλος ὅτι πταίει αὐτός, διότι ἡ ἐρώτησις ἦτο λίαν δύσκολος, λίαν ἀόριστος, λίαν ἀκατάληπτος, λίαν περιπεπλεγμένη, λίαν ἀφηρημένη, ὀφείλει τότε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀπόκρισιν διατυπῶν τὴν ἐρώτησιν καλλίτερον, ἀπλοποιῶν αὐτὴν ἢ ἐξαίρων μίαν μερικὴν περιπτῶσιν.

Ὁ ἀπαιτῶν ὅ,τι δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ ὁ μαθητῆς, διότι δὲν ἐχορήγησεν αὐτὸ εἰς αὐτὸν, προδίδει παιδαγωγικὴν ἀμαθειαν.

ΣΗΜ. 1. Δὲν πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἐν χορῷ ὀμιλεῖν, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀπετέλει τὴν οὐσίαν τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας· διότι γινόμενον καθ' ὑπερβολὴν ὑποθάλπει τὴν ἀνοησίαν καὶ γεννᾷ τὸν ἀηδῆ σχολικὸν τρόπον καὶ διὰ τῆς μονοτονίας ἀποκοιμίζει μᾶλλον ἀντὶ τοῦ νὰ ἐξεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ κωλύει τὸν διδάσκαλον νὰ μάθῃ τίς γινώσκει τι καὶ τίς λέγει μετὰ τῶν ἄλλων μόνον μηχανικῶς.

ΣΗΜ. 2. Εἶνε περιττὸν νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰδικώτερα παραγγέλματα τῆς τέχνης τοῦ ἐρωτᾶν, διότι ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Γραμματικὴ ἐν ταῖς περὶ κρίσεων καὶ προτάσεων ἐρεῦναις χορη-

γοῦσι τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας εἰς τὸν διδάσκαλον, τὰ λοιπὰ δὲ διδάσκει ἢ πράξις. Διὰ τὴν ἀξία λόγου ἄσκησις εἶνε διὰ τὸν πρωτόπειρον διδάσκαλον τὸ νὰ καταγράψῃ τὴν πορείαν τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος ἐν διαλόγῳ, δηλ. ἐν ἐρωτήσεσι καὶ ἀποκρίσεσι. Καὶ ἐὰν ἢ μετὰ ταῦτα πορεία τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ ἀποκλίνη ποικιλοτρόπως ταύτης τῆς προπαρασκευῆς, δὲν ἀποτυγχάνει ἔμως αὕτη τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον παρορμᾷ διὰ τῶν ἀναγκαίων ἀποκλίσεων τὸν διδάσκαλον εἰς νέας σκέψεις.

ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.

ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 44. Ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας.

Ὁ ἴδιος τρόπος, καθ' ὃν ὁ διδάσκαλος μεταχειρίζεται τὴν μέθοδον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δι' ἐπεμβάσεως τοῦ οἰκείου προσώπου, καλεῖται *τρόπος* αὐτῆς καὶ εἶνε οἰκονομὴ ἢ *ἀτομικὴ μέθοδος* τοῦ διδάσκοντος προσώπου.

Εἰς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας ἀνήκει μάλιστα τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας ὡς ὁ ἰδιαζων βαθμὸς σαφηνείας καὶ ζωηρότητος, μεθ' ὧν ἐπιλαμβάνεται ὁ διδάσκαλος αὐτὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας, καὶ ὡς ἡ ἰδιαζουσα διαθεσις, μεθ' ἧς προβαίνει εἰς τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας. Αὕτη δύναται νὰ εἶνε σκυθρωπὴ ἢ προσηνὴς, αὐστηρὰ ἢ ἡπιὰ, ἐπαγωγὸς ἢ ἀπωθητικὴ. Ἡ ὀρθὴ διαθεσις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶνε ἡ προσηνὴς σοβαρῆς ὑποβασταζομένη ὑπὸ τοῦ ἐθουσιασμοῦ διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα καὶ ὑπὸ ἀληθοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν σχολαίαν. Ὁ μὴ εὐρίσκων τὴν εἰσόδον εἰς ταύτην τὴν διαθεσιν οὐδέποτε θὰ γείνη καλὸς διδάσκαλος.

Καθόσον τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας διήκει διὰ τῆς ὅλης παραστάσεως τοῦ διδασκαλοῦ καὶ ἐκδηλοῦται ἐν σχήμασι καὶ μορφασμοῖς, ἐν στάσει καὶ κινήσει, λοιπὸν καθίσταται ὁρατὸν πρὸς τὰ ἔκτος, καλεῖται *χειρισμὸς*· καθόσον δὲ καθίσταται ἀκουστὸν διὰ τροποποιήσεως τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀγωγῆς τῆς

ὁμιλίας, διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ συναισθήματος (πάθους) καὶ τοῦ τονισμοῦ ἐν τῷ ὁμιλεῖν, καλεῖται *τόνος* τῆς διδασκαλίας.

Ἡ στάσις τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν πρέπει νὰ εἶνε μῆτε νωθρὰ ἀδιαφορία, μῆτε ἐμπαθῆς διέγερσις, δὲν πρέπει νὰ εἶνε μῆτε ἄκαμπτος ἀκίνησις, μῆτε κατεσπευσμένη ἀνησυχία. Ἡ ὁμιλία αὐτοῦ πρέπει νὰ δεικνύῃ *ζωηρότητα καὶ ζέσιν*. Ἡ *φωνή* δὲν πρέπει νὰ εἶνε σφοδρὰ καὶ θορυβώδης, ἀλλὰ λιγεῖα καὶ ἀκουστή. Αἱ κινήσεις αὐτοῦ ἄς συνδέωσιν τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος μετὰ τῆς σιγκαταβάσεως τῆς ἀγάπης, μάλιστα ὅμως ἄς εἶνε εὐγενεῖς καὶ ἀρμονικαί, ἐλεύθεραι καὶ ἀβίαστοι. Ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ὄλης σχολῆς προσηλοῦνται πρὸς αὐτὸν, πρέπει νὰ καταλαμβάνῃ ἤρεμον καὶ μόνιμον θέσιν καὶ νὰ προφυλάττηται ἀπὸ ἀστάτου μεταβάσεως ἐξ ἑνὸς μέρους εἰς ἄλλο, χωρὶς νὰ εἶνε ὅμως προσηλωμένος διηνεκῶς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει. Τοῦναντίον πρέπει ν' ἀλλάσῃ ἐνίοτε τὴν θέσιν καὶ νὰ ἔρχηται κατ' ὀλίγον εἰς ἐπαφὴν πρὸς πάντας τοὺς μαθητάς.

ΣΗΜ. 1. Περὶ τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας ἐκφράζεται ὁ Νειμεῦέρος ὡς ἐξῆς. «Ἰλαρότης τοῦ πνεύματος, δύναμις καὶ ζωὴ καὶ ἐν αὐτῷ τῶ ὀργάνῳ τῆς γλώσσης καὶ τοῖς σχήμασι, φαιδρότης καὶ εὐδιαθεσία, πάντα ταῦτα δυσκόλως ἀποκτῶνται διὰ σπουδῆς καὶ τέχνης.» Ἄς μὴ φαντάζηται τις ὅμως ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται μόνον ἢ ἐξαιρέτως περὶ ἐξωτερικῆς ζωηρότητος, περὶ χρωγῶν, ῥητορειῶν, θεατρικῶν σχημάτων, ταχείας ὁμιλίας καὶ γελωτοποιίας. Ἐὰν ἡ φωνὴ τοῦ διδασκάλου δὲν εἶνε κεκμηκυῖα καὶ ὑπνωτικὴ, ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς δὲν βλέπῃ ἀσκαρδαμυκτὶ τὸ τετράδιον καὶ τὸ βιβλίον, ἀλλὰ τὸν μαθητὴν, ἐὰν ἡ διδασκαλία δὲν εἶνε μονότονος ὁμιλία, ἀνιὰρὰ ἐρώτησις ἢ ἀνάγνωσις καὶ ὑπαγόρευσις, τότε δύναται καὶ ὁ ἕνεκα τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἰδιοφυίας ἤπιος, ἤσυχος καὶ βραδέως ὁμιλῶν ἀνὴρ νὰ δώσῃ ἀρκετὴν ζωὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν διὰ μεθόδου διεγειρούσης τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐλκυούσης τὴν προσοχὴν. Ἄρκετ' νὰ παρατηρῶσιν ἐν αὐτῷ ὅτι ἐξ ὄλης ψυχῆς ζῆ ἐν τῷ ἔργῳ καὶ ἐξασκεῖ αὐτὸ μετ' ἀγάπης, πρότγαι αὐτὸ καὶ πανταχοῦ εἶνε βέβαιος περὶ τοῦ πρακτέου, ὅτι χαίρει διὰ τὴν πρόοδον καὶ γινώσκει νὰ ἐπιχειρῇ πᾶν ὀρθῶς. Ἄς διακρίνῃ μόνον τοὺς μαθητάς κατὰ τὰ ἔτη. ἄς γίνηται παῖς μετὰ παιδῶν, νεανίας μετὰ νεανιῶν, καὶ ἄς εἶνε τότε βέβαιος ὅτι τοιαύτη διδασκαλία θὰ καρποφορήσῃ περισσότερο ἢ ἡ τοῦ ἐπιπυλαίου κεκράκτου».

ΣΠΜ. 2. Ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας ἐνίοτε καλεῖται τέχνη τῆς διδασκαλίας. Ἐκαστος διδάσκαλος δὲν ὀφείλει μὲν νὰ ἔχῃ ἰδίαν μέθοδον, ἀνάγκη ὅμως νὰ ἔχῃ ἰδίαν διδακτικὴν τέχνην. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς διδασκαλικῆς ἐνεργείας, ἐν αἷς φανεροῦνται ἡ τέχνη, καλοῦνται χειρισμοὶ τῆς διδασκαλίας. Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ θέλῃ νὰ οἰκειοποιηθῇ τοὺς χειρισμοὺς ἄλλων (αὐτῶς χρέμπτονται καὶ πτύουσι) ἢ νὰ περιπέσῃ εἰς κεκαλλωπισμένους τρόπους, οἵτινες ἐμμένουσιν ἐν μόνῳ τῷ ἐξωτερικῷ.

§ 45. Σύνοψις τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἐνέργεια τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὑποστηρίζεται διὰ τινῶν ἐξωτερικῶν βοηθημάτων, τῶν μέσων ἢ ὀργανῶν τῆς διδασκαλίας.

Εἰς ταῦτα ἀνήκει πρὸ πάντων τὸ διδακτικὸν βιβλίον. Δι' αὐτοῦ ὀρίζεται οὐ μόνον ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ διανομὴ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας εἰς τὰς διαφόρους βαθμίδας ἀκριβέστερον ἢ διὰ γενικῶν διατάξεων. Πλὴν τούτου ἀποφεύγει τις δι' αὐτοῦ τὴν ὀχληρὰν ὑπαγόρευσιν καὶ γραφὴν, εὐκολύνει τὴν ἐπανάληψιν τῆς ὕλης καὶ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν τοῦ μαθητοῦ, ἐν γένει δίδει ἰσχυρὸν βοήθημα εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Ἄλλο λίαν σπουδαῖον ὄργανον εἶνε ὁ μαυροπίναξ μετὰ τῆς κρηίδος καὶ τοῦ σπῆγγου. Οὗτος δηλ. καθίσταται διὰ τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἐπιτηδεϊότητος τοῦ διδασκάλου τὸ γενικώτατον καὶ ἐν παντὶ προχειρότατον μέσον τῆς αἰσθητοποιήσεως, δυνάμει τοῦ ὁποίου προσάγει ὁ διδάσκαλος τὴν διδασκαλίαν οὐ μόνον εἰς τὸ οὖς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μαθητοῦ. Ἀπεικονίσεις ἐπὶ τοῦ μαυροπίνακος ἔχουσι τοῦτο τὸ μέγα πλεονέκτημα ὑπὲρ τὰς ἐτοιμοὺς ἰχνογραφίας καὶ εἰκόνας, ὅτι γεννῶνται κατ' ὀλίγον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ μαθητοῦ, διὰ τοῦτο δὲ εἶνε εὐληπτότεραι καὶ προάγουσι τὴν γενετικὴν διδασκαλίαν.*

* Ὅπως ὁ πολιτισμὸς χώρας τινὸς δύναται κατὰ τὸν Liebig νὰ ἐκτιμηθῇ ἐκ τῆς δαπάνης τοῦ σάπινου, οὕτω καὶ ἡ ἀξία σχολῆς τινὸς δύναται νὰ κριθῇ ἐξωτερικῶς ἐκ τῆς δαπάνης τῆς κρητίδος.

Εἰς ταῦτα προστίθενται τὰ διδακτικὰ ὄργανα ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, δι' ὧν ἡ βιομηχανία καὶ ἡ τέχνη προκί- ζει σήμερον τὴν σχολὴν εἰς μέγαν βαθμὸν παρασκευαί φυσικῶν ἀντικειμένων, ἐκμάγματα, εἰκόνες, χάρται, σφαῖραι, πίνακες καὶ διαγράμματα ὡς μέσα αἰσθητοποιήσεως τῶν διὰ τῆς διδασκα- λίας μεταδιδόμενων παραστάσεων. Εἰς ταῦτα προστίθενται αἱ διάφοροι συσκευαί. αἱ ὁποῖαι εἰς μέγαν βαθμὸν προάγουσι τὴν διδασκαλίαν, ὡς τὰ ὄργανα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς τεχνολο- γίας, αἱ ἀναγνώστικαὶ καὶ ἀριθμητικαὶ μηχαναί. Ὁ διδάσκα- λος ὀφείλει νὰ κάμνῃ ἐκτενῆ χρῆσιν πάντων τούτων τῶν διδα- κτικῶν μέσων, ὅπου ὑπάρχουσιν· ὅπου δὲ τὸ ὑπάρχον δὲν ἐξ- αρκεῖ, νὰ κατασκευάζῃ ἐκ πεπιλημένου χάρτου καὶ ξύλου τὰ ἀ- πλοῦστα καὶ σπουδαιότατα ὄργανα.*

Ἡ ὁδηγία ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν διδακτικῶν μέσων δι' ἕκαστον μᾶθημα ἀνήκει εἰς τὴν εἰδικὴν μεθολογίαν.

ΣΗΜ. Ὁ Κομένιος διακρίνει βιβλία διδακτικὰ διὰ τὸν μαθητὴν καὶ ἄλλα διὰ τὸν διδάσκαλον. Τὰ τελευταῖα σήμερον θεωροῦνται περιττά, ἐὰν ὁ διδάσκαλος εἶνε ἱκανὸς διὰ τὸ ἔργον. Τὸ διδακτικὸν βι- βλίον εἶνε ζήτημα ζωτικώτατον διὰ τὴν σχολὴν· διότι, ἐὰν εἶνε καλόν, καθιστᾷ εὐχολον τὴν ἐργασίαν εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς τὸν μαθητὴν· ἐὰν δὲ ἄχρηστον, ἀμφοτέροι ἀναγκάζονται ν' ἀγωνίζωνται κατ' αὐτοῦ. Τὸ καλὸν διδακτικὸν βιβλίον πρέπει νὰ εἶνε ἐλεύθερον σφαλμά- των, εὐληπτον, λογικῶς διηρθρωμένον καὶ σύντομον· πρέπει νὰ ἀρμύζῃ εἰς τὴν πνευματικὴν βιβμίδα τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ ἐκπληροῖ εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μεθοδο- λογίας· πρέπει καὶ ἐξωτερικῶς (τυπογραφικῶς) νὰ καταραίνηται ἢ διάρ- θρωσις αὐτοῦ (εἰς κεφάλαια, τμήματα, παραγράφους, ἐδάφια, προσθή- κας) οὕτως, ὥστε εὐκόλως νὰ δύναται τις νὰ διορᾷ ἕκαστον σχετικῶς ὅλον ζήτημα, νὰ διακρίνῃ τὸ κύριον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἐν γένει νὰ ἐξοικειώνηται πρὸς αὐτὸ εὐκόλως· πρέπει νὰ διακρίνηται διὰ περι- εκτικῆς καὶ αὐστηρᾶς διατυπώσεως εὐχολουούσης μὲν τὴν ἐνέργειαν τοῦ διδασκάλου, μὴ καθιστώσης ὁμῶς αὐτὴν περιττήν. Τοιαῦτα διδα-

* Διὰν σοφῶς ἐρίζει ὁ περὶ Διδασκαλείων (αὐστριακῆς) νόμος τὴν ἐν αὐτοῖς σύστησιν ἔργαστηρίου χαρτουργίας, ξυλουργίας, πηλοπλα- στικῆς καὶ ἄλλων ἐργασιῶν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἀναλόγου διδασκαλίας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς ὀργάνων τῆς διδασκαλίας.

κτικά βιβλία εἶνε ἀκόμη σπάνια φαινόμενα, διότι προϋποθέτουσι παρά τῷ συγγραφῆ τὴν τέχνην τοῦ ἀποσιωπᾶν ὅ,τι γινώσκει. («ὅ,τι σοφῶς σοι ἀποσιωπᾷ, δεικνύει σοι τὸν τεχνίτην τοῦ ὕφρου.» Σχίλλερος): "Ὁπου πρόκειται τοιοῦτον διδακτικὸν βιβλίον, ἡ διδασκαλία γίνεται εὐκόλως, διότι εὐκολύνεται ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ νὰ ὑπαγάγη τὴν πορείαν τῶν οἰκείων σκέψεων ὑπὸ τὰς διατάξεις τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου, ἐκ τούτου δὲ ἐξαρτᾶται εἰς μέγαν βαθμὸν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 2. Τὸ διδακτικὸν βιβλίον ἐπωφελεῖται ὁ διδάσκαλος μόνον διὰ τὴν προπαρασκευῆν, εἰς τὴν παράδοσιν ὅμως εἰσέρχεται ἄνευ αὐτοῦ καὶ διδάσκει ἐλευθέρως καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 46. I. Δίδασκει κατὰ φύσιν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη δύναται νὰ νοηθῆ διττῶς. Ἐν τῇ πρώτῃ σημασίᾳ λέγει· *πρίβαινε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὕτως, ὅπως ἡ φύσις προβαίνει ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς.* Ἡ φύσις περιμένει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς τὸν κατάλληλον καιρὸν, παρασκευάζει εἰς ἑαυτὴν τὴν ὕλην πρὶν ἢ δῶσθαι εἰς αὐτὴν μορφήν, ἡ ἐνεργεία αὐτῆς προέρχεται ἔσωθεν, ἄρχεται μορφοῦσα ἐκ τῶν γενικωτάτων υποτυπώσεων, οὐδὲν κάμνει πῆδημα, ἀλλὰ προβαίνει βαθμηδόν, παράγει πᾶν ἐξ ἀσημάντων ἀρχῶν, προχωρεῖ ἀπὸ τῶν εὐκολωτέρων ἐπὶ τὰ δυσκολώτερα, οὐδὲν ἐπιχειρεῖ ἀνωφελές, δὲν σπεύδει, εὐρίσκεται ἐπὶ διηνεκεῖ προόδῳ, συνέχει πᾶν ἐν ἀμειβίᾳ συναφείᾳ, ἐνισχύεται διὰ διηνεκοῦς κινήσεως. Καθ' ὁμοίαν τρόπον ὀφείλει νὰ ἐργάζεται καὶ ὁ διδάσκαλος, λοιπὸν ὀφείλει νὰ ἀρχίζῃ ἐγκαίρως τὴν διδασκαλίαν, νὰ ἐτοιμάζῃ προσήκόντως τὴν ὕλην αὐτῆς, ν' ἀρχίζῃ ἔσωθεν, δηλ. διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ πράγματος, οὐχὶ διὰ κενῶν λέξεων, νὰ ἐκθέτῃ τὴν διδασκτέαν ὕλην κατ' ἀρχὰς ἐν ταῖς γενικωτάταις υποτυπώσεσι καὶ ἔπειτα νὰ προβαίνῃ βαθμηδόν περαιτέρω κτλ. Οὕτω ἐνόησεν ὁ

Κομένιος τὴν ἀρχὴν «κατὰ φύσιν», αἱ δὲ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι προτάσεις ἐθεωρήθησαν ἐν τῇ διδακτικῇ αὐτοῦ ὡς πρότυπα (κανόνες) διὰ τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν.

Βαθυτέραν ἔννοιαν λαμβάνει ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐὰν τις ὑποβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν δευτέραν, ἐξ ὑποκειμένου σημασίας· «πρόβαιτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὕτως, ὅτως ἀπαιτεῖ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου (τοῦ μαθητοῦ)». Αὕτη εἶνε ἡ ἔννοια, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Πεσταλότζης καὶ ὁ Δειστερβέγιος. Οὐχὶ ἡ φύσις ἐν γένει, ἀλλ' ἡ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἰδίᾳ ὀφείλει νὰ εἶνε κανὼν τῆς διδασκαλίας. Διότι ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῆς μωρῶσεως τοῦ μαθητοῦ· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὐδὲν κατορθοῖ, ἐὰν ἀντιμάχῃται πρὸς αὐτοὺς ἢ παραβιάζῃ αὐτούς. Οἱ νόμοι οὗτοι ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς διδασκαλίας εἰρῖσκονται ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον δὲ αὐτῆς ἐν τῇ Λογικῇ. Λοιπὸν αὗται αἱ ἐπιστῆμαι θὰ ὀδηγῶσι τὸν διδάσκαλον ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ (§ 5).

Ἡ ἀρχὴ τοῦ «κατὰ φύσιν» διδάσκειν εἶνε ἡ ὑψίστη ἀρχὴ τῆς διδακτικῆς, ἐν ἣ περιέχονται αἱ λοιπαὶ ἀρχαὶ ὡς ἐν σπέρματι. Ὡς τοιαύτη δὲ εἶνε οὕτω γενικὴ καὶ ἀόριστος, ὥστε δὲν δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ αὐτῆς ἄμεσα παραγγέλματα διὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ διδασκάλου. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ προβῶμεν εἰς ἀρχὰς μᾶλλον ὀρισμένους.

§ 47. II. Αἶδασκε ψυχολογικῶς.

Ἡ διδασκαλία γίνεται κατὰ φύσιν, ἐὰν προβιάζῃ ψυχολογικῶς, δηλ. προσέχουσα προσηκόντως εἰς τοὺς νόμους τῆς ψυχολογικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἵνα ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ὅλον ἄνθρωπον καὶ ἐνεργῇ ἐξεγείρουσα ἀπάσας τὰς κινήσεις ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, λοιπὸν μὴ ἀπασχολῇ μονομερῶς τὴν μνήμην μόνον ἢ τὸν νοῦν. Πλὴν τούτου ἀπαιτεῖται ἵνα ὁρμᾶται ἐκ τοῦ σημείου, ἐφ' οὗ ἵσταται ὁ μαθητὴς, καὶ προβιάζῃ ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἐν μέρει ἄγνωστον, ἄρα ἀπὸ τοῦ εὐκολωτέρου εἰς τὸ δυσκολώτερον, ἀπὸ τοῦ

ἐγγυτέρω εἰς τὸ ἀπωτέρω, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν, ἀπὸ τοῦ ἐπὶ μέρους εἰς τὸ καθόλου, ἀπὸ τοῦ παραδείγματος εἰς τὸν κανόνα, ἀπὸ τοῦ πράγματος εἰς τὸ σημεῖον, ἀπὸ τῆς παραστάσεως εἰς τὴν λέξιν. Ἡ αὕτη εἶνε ἡ πρόοδος ἐκείνη, ἣν ἐχαρακτηρίσαμεν ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ ὡς ἀναλυτικὴν καὶ γενετικὴν μέθοδον (§ 38—40).

Ἡ ἀφετηρία τῆς πρώτης διδασκαλίας μένει ὁ κύκλος τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ. Ἡ ἀφετηρία πάσης ὑψηλοτέρας βαθμίδος εἶνε ὅ,τι κατέβαλεν ἤδη εἰς τὴν συνειδησιν τοῦ μαθητοῦ ἡ διδασκαλία τῆς ἡδὴ προηγηθείσης βαθμίδος. Οὕτω ἀποκαθίσταται ἡ διδασκαλία *συνεχὴ καὶ ἀπληθαιμένην χασμάτων*.

Μὴ προσέχων ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς ἐν ἐκάστη βαθμίδι γνώσεις τοῦ μαθητοῦ κινδυνεύει ἢ νὰ προσάγῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἤδη γνωστὸν ὡς *νέον*, ἢ νὰ προῦποθέτῃ τὸ ἀγνώστον ὡς *γνωστὸν* εἰς αὐτόν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει καθίσταται ἀηδὴς καὶ ἀνιαρὸς, ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀκατάληπτος. Λοιπὸν ἡ διδασκαλία ὀφείλει ν' ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν ἐκάστοτε βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μαθητοῦ.

ΣΗΜ. 1. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κανόνων μόνον ὁ πρῶτος «ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ τὸ ἐν μέρει ἀγνωστον» εἶνε ἀνευ ἐξαιρέσεως ὀρθός· οἱ λοιποὶ ἐπιδέχονται περιορισμούς τινας ἐν τῇ διδασκαλικῇ πράξει. Οὕτω ἡ φύσις τοῦ πράγματος ἀπαιτεῖ ἐνίοτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ ἔπηται τὸ εὐκολώτερον εἰς τὸ δυσκολώτερον, π. χ. ἡ θεωρία τοῦ κύκλου εἰς τὴν Πυθαγόρειον πρότασιν· ἐν γένει ἐντισι τῶν ἐπιστημῶν αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχὴν, εἶνε ἴσα ἴσα αἱ δυσκολώτεραι, ὅπως γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῆς προκειμένης διδακτικῆς. Ἐπίσης πραγματεύεται τις πολλάκις τὸ ἀπωτέρω πρότερον ἢ τὸ ἐγγυτέρω, ἐν τῇ γεωγραφίᾳ πρότερον τὸν λίαν ἀφεστῶτα ἥλιον, ἢ τὴν πολὺ ἐγγυτέραν Αὐστραλίαν, ὡσαύτως καὶ τὴν ἱεράν ἱστορίαν, ἣτις ἀνήκει εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρότερον ἢ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀρχὴ «ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον» δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, διότι τὸ ἐν τῇ αἰσθητῇ ἐμπειρίᾳ δεδομένον, λοιπὸν τὸ εὐκολώτερον δὲν εἶνε πάντοτε τὸ ἀπλούστερον. Αἱ δύσκολοι γενικαὶ ἔννοιαι εἶνε ἀπλούστεραι ἢ αἱ μερικαί, αἵτινες προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐποπτείαν.

§ 48. III. Δίδασκε ἐποπτικῶς.

Τὰ παραγγέλματα τῆς δευτέρας ἀρχῆς συνενοῦνται ἐν τῇ

ἀπαιτήσῃ «Διδασκε ἐποπτικῶς». Διότι αἱ ἐποπτεῖαι εἶνε οἱ θεμέλιοι λίθοι τῆς συνειδήσεως ὁ κύκλος τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδὸς συνίσταται μόνον ἐξ ἐποπτειῶν καὶ εἶνε δεκτικὸς μόνον αὐτῶν πρὸς τούτους τὸ ἐποπτικὸν εἶνε τὸ ἐγγυτέρω, τὸ αἰσθητὸν, τὸ ἐπὶ μέρους. Ὅθεν ἡ ἀρχὴ εἶνε ὀρθή, τοῦλάχιστον διὰ τὴν στοιχειωδῆ διδασκαλίαν.

Ἄλλ' ἰσχύει καὶ διὰ πᾶσαν ὑψηλοτέραν βαθμίδα τῆς διδασκαλίας· διότι ἐννοιαὶ ἄνευ ἐποπτειῶν εἶνε κεαί. Ὅσακις λοιπὸν ἀναδύουσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νέαι ἐννοιαὶ, παρεισάγονται νέαι λέξεις, ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ φροντιζῇ ἵνα ἐκεῖναι αἱ ἐννοιαὶ καὶ λέξεις διασαφῶνται δι' ἀναλόγου κεφαλαίου ἐποπτειῶν.

Τοῦτο γίνεται διὰ τῆς ἐποπτικῆς μεθόδου, ἥτις προσπαθεῖ νὰ γεννήσῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ τὴν αἰσθητὴν ἐποπτεῖαν διὰ τῆς προσαγωγῆς αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ τεχνητοῦ ἀποτυπώματος αὐτοῦ (ἐκμάγματος, εἰκόνας, ἰχνογραφίας, διαγράμματος). Ἐποπτεία δηλ. εἶνε ἡ ὀλικὴ παράστασις αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, τὴν ὅποیان λαμβάνομεν διὰ μέσου τῶν 5 αἰσθήσεων. Εἰς αὐτὴν ἀνήκει οὐ μόνον ἡ ὄψις τοῦ πράγματος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἤχος, ἡ ἀφή, ἡ ὀσμή καὶ ἡ γεῦσις. Λοιπὸν ἡ ἐποπτεία ἀφορᾷ εἰς τὸ χρῶμα, τὴν λάμψιν, τὸ μέγεθος, τὴν μορφήν, τὸν ἤχον, τὴν σκληρότητα, τὴν λειότητα ἢ τραχύτητα, τὴν θερμότητα, τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὀσμήν. Εἰς ταῦτα προστίθενται ὡς περαιτέρω γνωρίσματα ὁ τοπικὸς προσδιορισμὸς, ἡ γένεσις καὶ διάρκεια, ἡ σύνθεσις ἐκ μερῶν (διάρθρωσις), ἡ ὕλη, ὁ σκοπὸς, ἡ χρῆσις καὶ τέλος ἢ σύγκρισις πρὸς συγγενῆ ἀντικείμενα.

Ἴνα διακρίνωνται ταῦτα τὰ γνωρίσματα ἀκριβῶς, ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ ἡ *δρομασία* διὰ μέσου τῆς γλώσσης, δι' ἧς ἔρχεται εἰς ἀλληλεπίδρασιν ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἔνθεν μὲν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης, ἔνθεν δὲ πρὸς τὰς νοητικὰς ἀσκήσεις. Εἰς τὴν ἐποπτικότητα τῆς διδασκαλίας ἀνήκει, προκειμένου περὶ ἀσκήσεων, ἐφαρμογῶν καὶ δεξιοτήτων, καὶ τὸ νὰ προηγήται τὸ ὑπόδειγμα τοῦ διδασκάλου, λοιπὸν τὸ νὰ γράφῃ οὗτος πρῶτος, νὰ ἰχνογραφῇ, νὰ ᾄδῃ, νὰ διηγῆται, μεταφραζῇ πρῶτος κτλ. Διὰ τοιοῦτου ὑποδείγματος τοῦ διδασκάλου κα-

τορθοῦται ταχέως καὶ ἀσφαλῶς διὰ πρακτικῆς ὁδοῦ ὅ,τι δυσκόλως μόνον κατορθοῦται θεωρητικῶς δι' ἐκτενῶν ὁδηγιῶν καὶ κανόνων.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἐποπτικότητα τῆς διδασκαλίας εἶνε ἡ ψυχὴ τῆς νεωτέρας διδακτικῆς μεθόδου. Ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς εἰς τὴν σχολὴν ὀφείλεται εἰς τὸν Ἰωάννην Ἐρρῖκον Πεσταλότζην (1740—1827). Οὗτος ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς σχολῆς διετύπωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποπτικότητος οὕτω· «Ἡ ἐποπτεία εἶνε τὸ ἀπόλυτον θεμέλιον πάσης γνώσεως, δηλ. πᾶσα γνώσις ἀνάγκη νὰ δύνηται νὰ ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐποπτείας καὶ νὰ ἐπανάγηται εἰς αὐτήν». Ὁ Πεσταλότζης ζητεῖ ν' ἀναγάγῃ τὴν αἰσθητὴν ἐποπτεῖαν εἰς τρία στοιχεῖα, δηλ. τὸν ἀριθμὸν, τὴν μορφήν καὶ τὴν γλῶσσαν. Ἡ διδακτικὴ τέχνη ὀφείλει ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῶν τριῶν τούτων στο:χείω» 1) ἵνα διδάσκῃ τοὺς παῖδας ν' ἀντιλαμβάνονται πᾶν ἀντικείμενον προσαγόμενον εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν ὡς ἐνόητα, δηλ. κειχωρισμενον ἀπὸ παντός, μεθ' οὗ φαίνεται συνδεδεμένον· 2) νὰ γνωρίζῃ εἰς αὐτοὺς τὴν μορφήν παντός ἀντικειμένου, δηλ. τὸ μέτρον καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ· 3) νὰ γνωρίζῃ εἰς αὐτοὺς ὅσον τάχιον τὸν ὅλον πλοῦτον τῶν λέξεων καὶ ὀνομάτων πάντων τῶν γνωσθέντων ὑπ' αὐτῶν ἀντικειμένων.

ΣΗΜ. 2. Λίαν ἐνθερμῶς ὑπερμαχεῖ ταύτης τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ Λειστερβέγιος ἐν τῷ ὁδηγῷ αὐτοῦ. «Αὕτη ἡ ἀρχὴ ἰσχύει ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς. Μόνον διὰ τῆς ἐκτενοῦς ἐφαρμογῆς αὐτῆς κατορθοῦται νὰ ἐξορισθῇ πᾶσα κενὴ διδασκαλία, πᾶν μάταιον, μηδαιμόν, ὀλέθριον, ἐξασθενοῦν τὸ πνεῦμα, εἰς τυφλὸν ψιτταρισμὸν ἀκτανότητων λέξεων ἄγον, διὰ τοῦτο δὲ ὑποδουλοῦν τὸ πνεῦμα καὶ ἐν τῇ ἀνηλικιότητι διατηροῦν αὐτὸ παίγιον, τὸ ὁποῖον παίζει ὁ διδάσκαλος διὰ τῶν μορφῶν τῶν ἐνοπιῶν. Αἱ σχέσεις τῆς σχολῆς δὲν ἐπιτρέπουσι πανταχοῦ νὰ προσάγῃ τις ἀμέσως εἰς τοὺς μαθητὰς τὰς ἐποπτείας τὰς ὑποκειμένας εἰς τὰς διδακτέας ἐννοίας, ἀλλ' ἐν ταῖς πλείστοις περιπτώσεσιν εἶνε δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ γείνη τοῦτο, ὅπου δὲ εἶνε ἀδύνατον, ἄς καταφύγῃ τις τοῦλάχιστον εἰς εἰκονικὰ παραστάσεις, εἰς ἀναμνήσεις ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶδεν ὁ μαθητὴς ἐκτὸς τῆς σχολῆς, εἰς παρομοιώσεις καὶ ἀναλογίας καὶ ἄλλα μέσα, ἄς ὁμολογῇ δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ μόρφωσις τοῦ πνεύματος τῶν μαθητῶν κατορθεῖται μόνον καθόσον συμβαίνει τοῦτο, ἐπικρατεῖ δὲ ματαία καὶ κενὴ ἐργασία ἐν τῇ σχολῇ, ἐν ἣ δὲν συμβαίνει. Ὅταν π. χ. διδάσκεται ἡ Γεωγραφία ἄνευ πατριδογραφίας, ἄνευ αἰσθητοποιήσεως δι' ἰχνογραφίας, χαρτῶν κτλ., ὅπου ἡ ἱστορία παραδίδεται εἰς τὴν μνήμην μόνον ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς κατηγορίας, ἄνευ μορφῶν ζωντανῶν, συγκεκριμένων, ὅπου ἡ θρησκεία διδάσκεται δι' ἀποστηθίσεως γενικῶν προτάσεων ξένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν μαθητὴν, ἐκεῖ

ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχαία, βδελυρά, πνευματοκτόνος σχολαστικότης, ἡ μάθησις διὰ τὴν σχολὴν καὶ οὐχὶ διὰ τὸν βίον, ἡ εἰσαγωγή τῶν παιδῶν εἰς κενὸν καὶ ἀπατηλὸν καὶ μυχθαμινὸν κόσμον, διὰ τῆς κτήσεως τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἄνθρωποι ἀπατωῶσιν ἐαυτοὺς καθ' ὅλον αὐτῶν τὸν βίον. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι οὐδὲν προὔργισαίτερον ὑπάρχει διὰ τὸν πράγματι ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος τῶν μαθητῶν ἐνδιαφερόμενον διδάσκαλον τοῦ ν' ἀνάγκη πάσας τὰς ἐαυτοῦ ἐννοίας εἰς ἐποπτείας, ἵνα καταστῇ οὕτω ἱκανὸς πρὸς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν. Ἐντεῦθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ».

ΣΗΜ. 3. Καίτοι ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι ἀναφέρεται ὡς ἴδιόν μάθημα (συνδεδεμένον μετὰ τῶν ἀσκησεων τοῦ λόγου καὶ τῆς νοήσεως) δὲν εἶνε ὅμως δεδεμένη εἰς ἴδιον ὕλικόν καὶ εἰς ἴδιαν ὥραν, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἰσχωρῇ πανταχοῦ, ὅπου πρόκειται νὰ πλουτισθῇ τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον τῶν ἐποπτειῶν διὰ νέων εἰκόνων καὶ νὰ προαχθῇ οὕτω ἡ κατανόησις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.

ΣΗΜ. 4. Ἡ αἰσθητοποίησις εἶνε διττή, ἄμμεσος καὶ ἔμμεσος. Ἐν τῇ πρώτῃ προσάγονται ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ μαθητοῦ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἢ αἱ ἀπεικονίσεις αὐτῶν ἵνα μορφωθῇ ἡ ἐποπτεία· ἐν τῇ δευτέρᾳ ποιεῖ ἔκκλησιν ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς ἀλλοχόθεν ἀποκτηθείσας ἐποπτείας τοῦ μαθητοῦ, ἵνα ἡ φαντασία αὐτοῦ παραγίγῃ τὴν νέαν ἐποπτείαν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, τοῦ ἐπιδιορισμοῦ καὶ τοῦ συνδυασμοῦ Ἡ ἔμμεσος αἰσθητοποίησις μεταχειρίζεται τὴν παραβολήν, τὴν περιγραφὴν. Οὕτω γεννᾶται ἡ ἐποπτεία τῶν Ἄλπεων καὶ τῆς θαλάσσης διὰ παραβολῆς πρὸς τοὺς λόφους καὶ τὰς λίμνας τῆς πατρίδος.

§ 49. IV Δίδασκει εὐλήπτως.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀπαιτεῖ ἵνα διευκολύνηται κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸν μαθητὴν ἡ κτήσις καὶ τήρησις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας. Ἡ σχολὴ κατορθοῦ τοσοῦτω μᾶλλον, ὅ ῶ εὐκολώτερον καθιστᾶ εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ μαθῆναι. Καίτοι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ τῆς διδασκαλίας τείνουσι πρὸς τοῦτο, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑπομνήσωμέν τινα ἰδίᾳ ὁρμώμενοι ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς.

1) Πρέπει νὰ ἐνδιατρίβῃ τις προσηκόντως εἰς τὰς ἀρχὰς, διότι ἐν ταύταις συσσωρεύονται αἱ πλεῖστοι δυσκολίαι. Πᾶσα ἀρχὴ δύσκολος.

2) Πρέπει νὰ σπεύδῃ τις βραδέως, νὰ διδάσκῃ ὀλίγα, ἀλλὰ ἀκριβῶς. Νὰ μὴ διδάσκῃ τι πρὸ τοῦ καταλλήλου καιροῦ, καὶ ἐν ταῖς παραγώγοις προτάσσει νὰ ἐπανέρχεται πάντοτε εἰς τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν στηρίζονται.

3) Πρέπει να προσπαθῆ να καταστήσῃ ἐποπτικὰ καὶ καταληπτικὰ ἀφηρημένας ἐννοίας διὰ πραγμάτων κειμένων ἐντὸς τοῦ ὀρίζοντος τῶν παιδῶν. « Ἀπάνθρωπος εἶνε ὁ διδασκαλὸς ὁ προβαλλὼν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐργασίαν χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς ἀρκούντως περὶ τίνος πρόκειται ἢ πῶς δύναται νὰ ἐκτελεσθῆ ἡ ἐργασία. » « Ὅ,τι ὀφείλουσι νὰ μαθῶσιν οἱ μαθηταί, πρέπει νὰ προτεθῆ εἰς αὐτοὺς καὶ ἀναπτυχθῆ τόσον σαφῶς, ὥστε νὰ ἔχῳσιν αὐτὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, ὅπως τοὺς ὁ δακτύλους τῆς χειρὸς αὐτῶν. » λέγει ὁ Κερμένιος.

4) Πρέπει νὰ τηρῆ τις τὸ μέτρον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μὴ ἐπιδιώκων ἀσχοπορ τελειότητα καὶ νὰ διδάσκῃ ὅσον ἔνεστιν ὁ ἰγὰ διὰ τὴν μέλλουσαν λήθην. Ἄς προσέχῃ νὰ μὴ μεταδίδῃ εἰς τοὺς μαθητὰς πᾶν ὅ,τι αὐτὸ, γινώσκει. Ἐνταῦθα ἀμαρτάνουσι μάλιστα οἱ πρωτόπειροι θέλοντες νὰ μεταδώσωσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὅλην τὴν σοφίαν αὐτῶν.

5) Πρέπει νὰ χωρίζῃ τις τὸ οὐσιῶδες ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους, νὰ ἐξαίρῃ τὸ πρῶτον καὶ νὰ ἐπανέρχεται πολλάκις ἐν τῇ ἐπαναλήψει εἰς αὐτό. Πρέπει νὰ μερίλῃ τις τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας εἰς μέρη καὶ βαθμίδας λογικῶς καὶ μεθοδικῶς οὕτως, ὥστε νὰ προβιβάζεται ὁ μαθητὴς ἀνεπαισθήτως ἐκ μιᾶς βαθμίδος εἰς τὴν ἄλλην.

6) Πρέπει νὰ βραίῃ τις ἀπὸ τοῦ πράγματος εἰς τὸ σημεῖον, ἀπὸ τῆς ἐννοίας εἰς τὴν λέξιν, οὐχὶ δὲ τὰνάπαλιν. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ὀμιλῆ τις περὶ πραγμάτων, διὰ τὰ ὅποια ἐλλείπουσι παρὰ τῷ μαθητῇ αἱ ἀναγκαῖαι παραστάσεις. Ἡ διδασκαλία πρέπει ν' ἀπέχῃ πάσης κενῆς πολυλογίας. Ἡ γλῶσσα αὐτῆς ἔστω ἀπλή, σαφὴς καὶ εὐληπτος.

ΣΗΜ. 1. Ὅπως πᾶσα ἀρχή, οὕτω καὶ αὕτη πρέπει νὰ νοηθῆ καὶ χρησιμοποιηθῆ μένον ἐν τῷ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν ἐπιβαλλομένῳ περιορισμῷ. Ἡ διευκλύνσις δὲν πρέπει νὰ προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μαραίνῃ τὸν ζῆλον τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ αἴρῃ τὴν αὐτενέργειαν αὐτοῦ. (Οὕτω θὰ προσέκρουέ τις εἰς τὴν VII ἀρχήν). Λοιπὸν δὲν θὰ δώσῃ τις εἰς τὰς χεῖρας τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ξένων γλωσσῶν ἐντυπον μετάφρασιν κλπ.

ΣΗΜ. 2. Ἀπαιτοῦντες κατὰ τὸ τρίτον παράγγελμα νὰ καθίσταται νὰ διδασκόμενον κατὰ τὸ δυνατόν κατὰ τὴν οὐδὸλως ἐννοοῦμεν (ἐν

ἀντιθέσει πρὸς τὸν Δειστερβέγιον) ὅτι δὲν πρέπει νὰ μεταδίδῃ τις εἰς τὸν παῖδα ἀπολύτως τίποτε, τοῦ ὁποίου τὸν λόγον δὲν δύναται οὗτος νὰ ἐννοήσῃ· ἢ κατ' ἀλήψις πρέπει ἴσα ἴσα νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει ἡ πνευματικὴ κατάστασις τοῦ παιδός. Οἱ παῖδες θὰ δεχθῶσι κατ' ἀρχὰς τὰ πλεῖστα ὡς γεγονότα καὶ θὰ ἀποθησαυρίσωσιν αὐτὰ ἐν τῇ μνήμῃ· τὸ ἔργον τοῦ ποιῆσαι καταληπτὰ ταῦτα τὰ γεγονότα εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς ὅλης ἀναπτύξεως οὐ μόνον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Μέγα πλῆθος φαινομένων τῆς φύσεως ἀναγκάζεται καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ δεχθῆ ἡ ἐπιστήμη χωρὶς νὰ δύνηται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῶν πλέον ἢ νὰ ταξινομήσῃ ταῦτα τὰ φαινόμενα. Ἡ μνήμη τῶν παιδῶν εἶνε οὕτω ἰκμαία καὶ ζωηρά, ὥστε λίαν ἡδέως δέχονται γεγονότα καὶ θεωροῦσιν ὡς πλουτισμὸν τῆς γνώσεως αὐτῶν, καὶ ἐὰν δὲν δύνωνται νὰ κατανοήσωσιν αὐτὰ ἐντελῶς. Ἐνταῦθα ὅμως προϋποτίθεται ὅτι ἡ ἀκαταληψία δὲν προβαίνει μέχρις ἀντιφάσεως· διότι τὸ ἀκατάληπτον (ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου δὲν διορθῶμεν τὸν λόγον,) δύναται νὰ εἶνε ἀληθές· τὸ ἀντιφατικὸν ὅμως εἶνε ἀδύνατον. Ἀκμὴ δὲν κατανοοῦμεν πῶς αὐξάνει ὁ χόρτος, ἀλλ' οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἀντίφασιν τούτου τοῦ γεγονότος πρὸς τοὺς γνωστούς φυσικοὺς νόμους.

§ 50. V. Δίδασκε ἕνα μορφώσης.

Αὕτη ἡ ἀρχὴ δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀκριβέστερον οὕτω:
Ζῆτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὐ μόνον γνώσεις νὰ μεταδώσῃς, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα νὰ μορφώσῃς εἰδολογικῶς.

Ὡς πῶς ἐδείχθη ἐν ταῖς ἔμπροσθεν (§ 3), ἡ διδασκαλία ἔχει δύο ὄψεις· μεταδίδει γνώσεις καὶ καθιστῆσι δυνάμεις ἐλευθέρως. Οὐδετέραν τούτων τῶν ὄψεων πρέπει νὰ παραμελήσῃ τις, ἡκιστα δὲ τὴν τελευταίαν· διότι ἡ εἰς τὸν μαθητὴν προσαγομένη γνώσις πρέπει νὰ μεταβληθῆ εἰς πνευματικὴν δύναμιν. Ἐριοριζόμενός τις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἰς τὴν ἐπισώρευσιν γνώσεων θὰ προσέκρουε εἰς ταύτην τὴν ἀρχήν.* Ἡ «μόρφωσις» εἶνε μόρφωσις δεξιότητων καὶ δυνάμεων, οὐχὶ ἔγχυσις γνώσεων διὰ χώνης. Μορφυῖντες τὸν μαθητὴν καθιστῶμεν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ διατηρῆ καὶ ἐπεκτείνῃ διὰ τῆς εἰδολογικῆς δυνάμεως τοῦ πνεύ-

* «Εἶνέ τι οἰκτρὸν, ἐὰν ἡ κεφαλὴ τοῦ μαθητοῦ εἶνε πεπληρωμένη μεγάλου ἢ μικροῦ ποσοῦ γνώσεων, χωρὶς νὰ ἔχῃ οὗτος μεμαθημένην τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ὥστε νὰ λέγῃ τις περὶ αὐτοῦ, γινώσκει μὲν τι, ἀλλ' οὐδὲν δύναται.» (Δειστερβέγιος).

μάτος αὐτοῦ τὸ ὕλικόν τῆς γνώσεως καὶ οὕτω νὰ μορφώνη αὐτὸς ἑαυτόν.

Ταύτην τὴν μορφωτικὴν δύναμιν θὰ ἔχη ἡ διδασκαλία, ἐὰν διατρέχη τὰ πέντε στάδια τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας (§ 33) καὶ ἐκπληροῖ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς γενετικῆς μεθόδου (§ 38).

Ἡ εἰδολογικῶς μορφουσα δύναμις τῶν διαφορῶν μαθημάτων εἶνε τοσαύτη μείζων, ὅσῳ πολυμερέστερον διεγείρει τὴν συνείδησιν ἢ ὕλη τῆς γνώσεως, ὅσῳ ἐκτενεστέραν ἐφαρμογὴν ἐπιδέχεται, καὶ ὅσῳ μᾶλλον δύναται νὰ τεθῆ εἰς σχέσιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν διὰ τῆς διδασκαλίας ἀποκτηθεισῶν γνώσεων.

Κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ἐξέχουσιν ὑπὲρ πάντα τὰ μαθήματα τὰ δύο εἰδολογικὰ, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μαθηματικὴ· τούτου δὲ ἕνεκα τὰ δύο ταῦτα μαθήματα κατέστησαν ἀνάκαθεν κέντρα τῆς διδασκαλίας (§ 30) καὶ κύριοι μοχλοὶ τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως, διὰ τοῦτο δὲ καλλιεργοῦνται ἐν τοῖς σχολείοις κατὰ προτίμησιν.

ΣΗΜ 1. Ἡ ἐντεταμένη εἰδολογικὴ δύναμις τῆς μορφώσεως εἶνε ἀπίρως ἰσχυροτέρα ἢ ἡ ἐκτενεστάτη γνώσις. Ὁ πολυμαθὴς δύναται νὰ φανῆ ὡς περὶωρισμένος ἄνθρωπος, ἐὰν ζητηθῆ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἐν τινι κύκλῳ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐνετυπώθη εἰς αὐτὸν ἰδίᾳ· ὁ εἰδολογικῶς μεμορφωμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἐξοικειοῦται καὶ πρὸς ἐκείνους τοὺς κύκλους, ἐν οἷς εἶνε ξένος, διότι γινώσκει νὰ κρίνη, νὰ ὁμιλῆ, νὰ ὑπολογίζη. Ὁ Σωκράτης, ὁ σφώτατος ἀπάντων ἀνδρῶν, δὲν ἦτο πολυμαθὴς· τούναντιον ἐπεδείκνυε τὴν ἑαυτοῦ ἀγνοίαν, ἵνα ἐκδηλώσῃ τοσαύτη ἰσχυρότερον τὴν εἰδολογικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος, τὴν ὁποίαν θαυμάζομεν ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς διαλόγοις. Καὶ ἡ ὁδὸς δὲ ἡ ἀγούσα εἰς τὴν μόρφωσιν ἀνταμείβει πλουσιώτερον καὶ εἶνε βραχυτέρα ἢ ἡ ἀγούσα εἰς τὴν πολυμάθειαν. Ἡ εἰδολογικὴ μόρφωσις τῆς γλώσσης διδὲι εἰς ἡμᾶς τὴν ἰκανότητα νὰ λαλῶμεν περὶ παντὸς οἰουδήποτε ἀντικειμένου, καὶ ὅμως δύναται τις νὰ περιλάβῃ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ῥητορικῆς ἐν βιβλίῳ οὐχὶ λίαν ὀγκώδει. Πᾶσαι αἱ σχέσεις τοῦ μεγέθους ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν οὐρανῷ, λοιπὸν τόπος, χρόνος, δύναμις, κίνησις δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἐπὶ τὰ μαθηματικὰ πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τέλους στηρίζονται ἐπὶ τῶν δύο θεμελιωδῶν πράξεων τῆς προσθεσεως καὶ τῆς ἀφαιρέσεως. Χάσματα τῆς ὕλικῆς γνώσεως συμπληροῦνται εὐκολώτερον ἢ ἑλλείψεις τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως. Ὁ λησμονήσας τὸν πληθυσμὸν τοῦ Βελγίου δύναται ν' ἀνοίξῃ τὴν γεωγραφίαν καὶ νὰ ἴδῃ αὐτόν· ὁ μὴ

γινώσκων ὅμως πῶς συντάσσεται ἔγγραφον ἢ πῶς ὑπολογίζονται οἱ τόκοι κεφαλαίου τινός, ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ εἰς διδάσκαλον.

ΣΗΜ. 2. Ἐξ ἑτέρου ὅμως πρέπει νὰ προφυλαχθῇ τις καὶ ἀπὸ τὴν ὑπέρμετρον ἐκτίμησιν μονομεροῦς εἰδολογισμοῦ· διότι ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ εἰδολογικῶν κανόνων ἐξαρτᾶται ἐπὶ τέλους καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς ὕλης, δηλ. τῶν πραγμάτων, εἰς ἃ ἐφαρμόζονται. Κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τοῦ εἰδολογισμοῦ ἀνάγκη νὰ ἐξάρωμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορικὴν γνῶσιν.

§ 51. VI. Δίδασκε ἐνδιαφερόντως.

Ἐνδιαφέρουσα θὰ εἴη ἡ διδασκαλία, ἐὰν διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ζητῇ νὰ ἀνοίξῃ εἰς τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας τὴν ὁδὸν τὴν ἀγροῦσαν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ.

Ἡ κυρία δυσκολία τῆς διδακτικῆς τέχνης συνίσταται ἐν τῇ βίᾳ, ἣν ἐξασκεῖ ἡ διδασκαλία ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ*. Δηλαδή τὸ ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας δὲν κανονίζεται διὰ τῶν μεταῤαλλομένων διχθέσεων καὶ στιγμασιῶν ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ, ἀλλὰ διὰ τῶν ὀρισμῶν τοῦ προγράμματος καὶ τῆς κωδωνοκρουσίας. Διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία δὲν εὐρίσκει πάντοτε τὴν συνείδησιν τοῦ μαθητοῦ ἀνοικτὴν εἰς τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ζητεῖ νὰ διαγείρῃ ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ ἄντικειμενον κατελιημμένην ἤδη ὑπὸ τῶν φροντίδων καὶ ἐνδιαφερόντων,

* Λίαν ἐπιτυχῶς περιγράφει ὁ Πεσταλότζης τὴν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ παιδικοῦ βίου εἰς τὴν βίαν τῆς σχολῆς μετάβασιν. «Ἀφήνομεν τὰ παιδιά μέχρι τοῦ πέμπτου ἔτους ἐν πλήρει ἀπολαύσει τῆς φύσεως, ἀφήνομεν νὰ ἐνεργῇ ἐπ' αὐτῶν πᾶσα ἐντύπωσις αὐτῆς· αἰσθάνονται τὴν δύναμιν αὐτῶν, εἶνε ἣδη προεχωρημέα ἐν τῇ ἀπολαύσει τῆς ἐλευθερίας καὶ πάντων τῶν θελημάτων αὐτῆς. Λοιπὸν μετὰ τὴν ἐπὶ πέντε ὅλα ἔτη ἀπολαυσιν ταύτης τῆς μακαριότητος τοῦ αἰσθητικοῦ βίου ἀφανίζομεν ἀπὸ τῶν ὀρθαλμῶν αὐτῶν ὅλην τὴν περὶ αὐτὰ φύσιν, περιορίζομεν τὴν πλήρη θελημάτων πορείαν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ῥίπτομεν αὐτὰ ὡς πρόβατα εἰς δυσώδη αἴθουσαν, προσηλοῦμεν αὐτὰ ἐπὶ ὄρας, ἡμέρας, ἐβδομάδας, μῆνας καὶ ἔτη ἀδυσωπητῶς εἰς τὴν θεῶν ἐλεεινῶν, ἀχρίτων καὶ μονοτόνων γραμμάτων καὶ εἰς βίον ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον τῷ προτέρῳ.»

τὰ ὅποια ἀντλεῖ ὁ μαθητὴς ἀμέσως ἐκ τοῦ βίου, ἐκ τῆς συναναστροφῆς καὶ ἐμπειρίας. Ἐκτὸς τούτου σπανίως προσφέρονται εἰς αὐτὸν διδασκαλίαι κατὰ τὸν τρόπον, κατὰ τὴν στιγμήν καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν, καθ' ἣν χρειάζεται αὐτάς.

Λοιπὸν ἡ διδασκαλία μετὰ τῶν πολλαχῶς ἀφηρημένων παραστάσεων αὐτῆς πρέπει ν' ἀγωνισθῇ κατ' ἐκείνου τοῦ ζῶντος πλήθους τῶν παραστάσεων, τὸ ὅποιον κατέλαβεν ἤδη τὴν συνείδησιν τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτώσης νεολαίας. Ἴνα ρίζοβολήσῃ λοιπὸν ἡ διδασκαλία, ἀνάγκη νὰ ὑποχωρήσωσιν αὐταὶ αἱ παραστάσεις, δηλ. ἀνάγκη νὰ ἐξεγερθῇ ἡ προσοχὴ διὰ τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας καὶ νὰ διατηρῆται ἀγρυπνος ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐνδιαφέροντος.

Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἄς φυλάττη ὁ διδάσκαλος τοὺς ἑξῆς κανόνας.

1) Ἄς προσάπτη τὴν διδασκαλίαν πάντοτε εἰς τι γινωστὸν. Διότι προσοχὴ καὶ ἐνδιαφέρον διεγείρονται μόνον διὰ τοιούτων μεταδόσεων, αἵτινες εὐρίσκουσιν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν παραστάσεων ἡμῶν ἡχώ, δηλ. βοηθητικὰς παραστάσεις.

2) Ἄς προτάσῃ τῆς κυρίως διδασκαλίας πάντοτε κατάλληλον εἰσαγωγὴν προπαρασκευάζουσαν αὐτήν. Αὕτη ἡ εἰσαγωγὴ ἄς ἀφορᾷ εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος ἐν γένει, ἔπειτα εἰς τὴν διέγερσιν ἐκείνων τῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός, αἵτινες εἶνε ὅπως δῆποτε συγγενεῖς πρὸς τὴν μεταδοτέαν ὕλην τῆς διδασκαλίας*.

3) Ἄς προφυλάττηται ἀπὸ πάσης μονοτονίας καὶ ἄς ζητήσῃ μᾶλλον τὰ ζωογονήσῃ τὴν διδασκαλίαν διὰ κατάλληλου ἀλλαγῆς τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας. Ἄς μεταβαίνῃ ἰδίᾳ κατὰ τὴν χρεῖαν ἀπὸ μιᾶς μέρους τῆς διδασκαλίας εἰς ἄλλην.

4) Ἄς ἀποφεύγῃ πάσας τὰς ἀνωφελεῖς ἀσκόπους, οχοιοτενεῖς

* Ἀγαπητοὶ μαθηταί! χθὲς ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ δεῖνος καὶ τοῦ δεῖνος... βεβαίως γινώσκετε τὸν οἰκουρὸν κύνα... βεβαίως εἶδετε ποτε τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα κτλ.

ἀνακρινώσεις καὶ ἄς περιορίζηται εἰς τοῦτο, τὸ ὅποσον δύναται νὰ ἐξεγείρῃ ἐνδικήφρον τι παρὰ τῷ μαθητῇ.**

5) Ἄς μὴ ἐνδιατρίβῃ ἐπὶ πολλὸν χρόνον εἰς πράγματα μὴ ἀφηρημένα. ἀλλ' ἄς ζητῇ μᾶλλον διὰδείξεως καὶ πράξεως, ἔπειτα δὲ διὰ χρήσεως παραδειγμάτων καὶ δι' ἐφαρμογῶν νὰ καταστήσῃ ἐποπτικὴν τὴν διδασκαλίαν. Τὰ παραδείγματα πρέπει νὰ λαμβάνωνται ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ.

6) Ἄς δεικνύῃ αὐτὸς ἐνδιαφέρον διὰ τὸ πρᾶγμα καὶ ἄς κρούῃ φαιδρὸν καὶ ζωηρὸν διδακτικὸν τόνον. Ἐὰν αὐτὸς ὁ διδάσκαλος εἶνε λεκιμηκῶς καὶ στρυφνός, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ συμπαρασύρῃ τὰ πνεύματα τῶν παιδῶν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπαιτεῖται νὰ ἐπέμβῃ ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας.

Ὡς ἔκτατα βοηθητικὰ μέσα πρὸς ἀναζωογώνησιν τῆς ἐξασθενοῦσης προσοχῆς χρῆσιεύουσι.

1) Παύσεις· ὁ διδάσκαλος διακόπτει ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διδασκαλίαν, ἕως οὗ ἡ ὄλη τάξις εἶνε ἐν πληρεστάτῃ ἡσυχίᾳ.

2) Ῥυθμικαὶ ἀσκήσεις τοῦ σώματος· ὀρθοί—καθίσαιτε—στροφή ἐπὶ δεξιᾷ—ἐπ' ἀριστερᾷ κτλ.

3) Ἐσωτερικαὶ διακοπαὶ τῆς διδασκαλίας διὰ παρεμβολῆς ἱστοριῶν, διηγήσεων, ἀνεκδότων, μύθων, παραμυθιῶν, αἰνιγμάτων κτλ., ἀκόμη καὶ ἀστεϊσμῶν καὶ ἀπροσδοκῆτων τροπῶν. Δὲν πρέπει ὅμως ἡ διδασκαλία νὰ καταστήσῃ εἰς γελοιοποιίαν.

4) Ὁμιλίας ἐν χορῷ (ἀπὸ κοινοῦ ὀμιλίας τῆς ὄλης τάξεως ἐν ῥυθμῷ). Δι' αὐτῶν ἐπαυξάνει ἡ ἐξωτερικὴ ἐντύπωσις τῆς διδασκαλίας, καὶ εἰσάγεται εἰς τὸν κύκλον τῆς σχολῆς τέρψις καὶ ζώῃ.

Τοῦναντίον δὲν ἐπιτρέπονται μακροσκελεῖς ὀμιλίας πρὸς ἀναζωπύρησιν τῆς προσοχῆς ἢ χαριεντισμοί, ὑποσχέσεις καὶ ἄλλα τεχνητὰ ἐρεθιστικὰ μέσα. Οἱ μαθηταὶ δὲν πρέπει ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ πόνου καὶ τῆς δυσκολεῦσεως, διότι μόνον δι' αὐτῶν

** Τὸ χεῖριστον τῶν σφαλμάτων τῆς διδασκαλίας εἶνε τὸ νὰ εἶνε ἀνιαρὰ, ἀηδής. ("Ἐρβαρτος.)

ένισχύονται τὰ νεῦρα τοῦ πνεύματος· πρέπει ὅμως νὰ συνοδεύη τὸν πόνον ἡ φαίδρα καὶ ἐπιδεικτικὴ διάθεσις, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐργασίας ἀξίαν καὶ σημασίαν διὰ τὸν μαθητὴν.

ΣΗΜ. Ἡ διαρκὴς, συμπετυκνωμένη διδασκαλία, ἣτις ἀρχεται καὶ παύει μετὰ τῆς κωδωνοκρουσίας καὶ προβαίνει καθ' ὄρισμένον πρόγραμμα κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὰς διαθέσεις καὶ κλίσεις τοῦ παιδὸς, ἔχει πάντοτε τι βίαιον καὶ ἐπιβάλλει ἴδια εἰς τὸν ἀνήλικον παῖδα σκληρὰν αὐταπαρνησίαν, ἀφοῦ εἶνε ἠνιγχασμένος, ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ διδασκαλία, νὰ λησμονήσῃ τὰς ἀγαπητὰς αὐτοῦ ἰδέας, τὴν πατρικὴν αὐτοῦ οἰκίαν, τοὺς ἀδελφοὺς καὶ συμπαίχτας, τοὺς μικροὺς αὐτοῦ σκοποὺς καὶ τὰ παιγνίδια, καὶ νὰ ἐνασχολῆται περὶ γράμματα καὶ ψηφία, κλίσεις καὶ συζυγίας, ὑποκείμενα καὶ κατηγορούμενα. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη, ἀργομένου τοῦ παιδὸς νὰ ἐπισκέπτηται τὸ σχολεῖον, ἡ σκληρότης τῆς μεταβάσεως ἐκ τῆς χρυσῆς ἐλευθερίας τοῦ παιδικοῦ βίου εἰς τὴν σοβαρὰν βίαν τῆς σχολῆς νὰ μετριασθῇ, διατηρούσης κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς πρώτης διδασκαλίας τὴν μορφὴν τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐποπτείας καὶ μὴ βασανιζομένου τοῦ παιδὸς ἀμέσως διὰ γράμμάτων καὶ ψηφίων. Τούλάχιστον ἡ πρώτη τριμηνία τῆς εἰς τὴν σχολὴν φοιτήσεως ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀπηλλαγμένη αὐτῶν, ἵνα μὴ ἡ ἡδονὴ τῆς φοιτήσεως μετατραπῇ εἰς ἀλγυθὸνα διὰ τῆς προώρου προσπαγωγῆς τούτων τῶν τοσοῦτον ὀλίγων ἐνδιαφερόντων τὸν παῖδα σημείων. Μέγα μέρος τῆς σημερινῆς διδακτικῆς τέχνης ἐν τῇ στοιχειῶδι διδασκαλίᾳ τείνει εἰς τὸ νὰ συνδέσῃ τὰ σημεῖα μετὰ ἰῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ τελευταῖα νὰ μεταβιβάζεται καὶ εἰς τὰ πρῶτα.

§ 52. VII. Προκάλει τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Αὕτη ἡ ἀρχὴ συνέχεται ἀμέσως πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν. Ἡ διδασκαλία θὰ εἶνε επαγωγὸς (ἐνδιαφέρουσα), ἐὰν διεγείρῃ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ.

Πᾶσα κατάστασις τῆς ἀρχῆς μετατρέπεται ἀμέσως εἰς ἀρίαν καὶ ἀγει εἰς διάχυσιν. Λοιπὸν ἂς μὴ ἀνέχεται ὁ διδάσκαλος ἵνα ὁ μαθητὴς ἀκροᾶται ἀργός, ἀλλ' ἂς φροντίζῃ ἵνα μὴ μόνον αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ δυναμεις, ἴδια ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἡ χεὶρ καὶ ἡ γλῶσσα καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὸ ὄλον σῶμα συμπαρασύρηται εἰς σύμπραξιν.

Ἐνταῦθα ἰσχύουσι τὰ ἐξῆς παραγγέλματα·

1) Ὁ διδάσκαλος ἄς ποιῆται ἐκτενεστάτην χρῆσιν τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας καὶ ἄς ἀπιφεύγη μακρὰς, συνεχεῖς ὁμιλίας. Εἶνε σφάλμα, ἐὰν ὁ διδάσκαλος εὐχαρίστως ἀκούῃ ἑαυτὸν ὁμιλοῦντα.

2) Ἄς μὴ ἐκτελῇ ὁ διδάσκαλος β,τι δύναται νὰ ἐκτελέσῃ ὁ μαθητὴς ἐξ οἰκείας δυνάμεως, ἀλλ' ἄς ἀφήσῃ εἰς αὐτὸν τὸν κόπον τῆς ζητήσεως καὶ τὴν χαρὰν τῆς εὐρέσεως. Ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἰδίᾳ·

α) Προβλήματα καὶ θέματα παντὸς εἶδους, ἰδίᾳ ἢ ἐφαρμογὴ γνωστῶν κανόνων ἐπὶ νέων περιπτώσεων.

β) Ἡ εὐρεσις παραδειγμάτων διὰ τινὰ κατόνα.

γ) Ἡ περιγραφή καὶ ἀναλύσις προτεθέντων ἀντικειμένων τῆς ἐποπτείας.

δ) Ἡ αὐτοτελὴς παρατήρησις καὶ ἐκθεσις τούτου, τὸ ὅποιον παρατηρήθη.

3) Ἄς ἐπωφελεῖται ὁ διδάσκαλος τὴν ἀμύλλαν τῶν μαθητῶν ἵνα διατηρῆ αὐτοὺς ἐν διηνεκεῖ εὐκινησίᾳ τοῦ πνεύματος, καὶ ἄς προσέχη νὰ μὴ ἐνδιατρίβῃ κατὰ προτίμησιν εἰς τινὰς τῶν μαθητῶν παραμελῶν ὄλως τοὺς ἄλλους.

4) Ἄς ἀπαιτῇ, τοῦλάχιστον συνήθως, νὰ γράφωσιν οἱ μαθηταὶ συγχρόνως ὅ,τι γράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος.

5) Ἄς μὴ ἀρκῆται εἰς τὸ νὰ γινώσκωσιν οἱ μαθηταὶ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἄς ἀπαιτῇ παρ' αὐτῶν καὶ γλωσσικῶς ὀρθὴν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν. διότι «ὁ μαθητὴς μόνον τοῦτο γινώσκει ὀρθῶς, ὅ,τι δύναται νὰ εἴπῃ καλῶς». (Δειστερβέγιος),

6) Ἄς ἀπαιτῇ κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ ὅλην τάξιν νὰ ὁμιλῇ ἐν χορῷ καὶ (ἐν μικραῖς ἐκ τοῦ προχείρου γυμναστικαῖς ἀσκήσεσι) νὰ κινῆται ῥυθμικῶς * (§ 43).

ΣΗΜ. 1. Ἰδίᾳ ἐξεγείρεται ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ διὰ τῶν δεξιότητων (γυμναστικῆς, ἰχνογραφίας, ἄσματος), αἱ ὅποια διὰ τοῦτο εἶνε προσφιλεῖς εἰς τὴν νεολαίαν μαθήματα. Ἡ μαθηματικὴ καὶ αἱ

* «Ὁ παῖς ὁ μὴ συμπαρασυρόμενος ὑπὸ τῆς ῥυθμικῆς, ἀκαμάτου καὶ παιδραῶς προόδου πάντων πρέπει νὰ εἶνε λιαν ἄσθενής καὶ ἀπειρηκῶς»

γλωσσαι ἀφήνουσιν εὐσεῖαν σφαῖραν τῆς ἐφρημογῆς εἰς τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ· τὸ πᾶν ὅμως ἐξαρτᾶται ἐνταῦθα ἐκ τούτου, ἂν γινώσκει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐξεγείρῃ ταύτην τὴν αὐτενέργειαν καὶ νὰ αἰχμαλωτίξῃ αὐτὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ἡλιστα διεγείρεται ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς ἱστορίας, ἐνῶ ἡ μὲν γεωγραφία διὰ τῆς χαρτογραφίας, ἡ δὲ φυσικὴ ἱστορία διὰ τῆς συλλογῆς καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν φυσικῶν σωμάτων καὶ ἡ φυσικὴ διὰ τῆς παρασκευῆς μικρῶν πειραμάτων ἐπιτρέπουσι ποικίλην σύμπραξιν τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

ΣΗΜ. 2. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ μαθητοῦ εἰς αὐτενεργὴν σύμπραξιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ θὰ ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς εὐλήπτου διδασκαλίας, ἐὰν ἐπῆρχετο εἰς τὸν διδάσκαλον ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν βρασιάνην νὰ ἐπιρρίψῃ τὸ ὅλον βάρος τῆς ἐργασίας εἰς τὸν μαθητὴν καὶ ν' ἀφήσῃ αὐτὸν νὰ ἐνεργῇ μόνος ἀντὶ τοῦ νὰ χειραγωγῇ αὐτὸν καὶ ἐπιτηρῇ ὁδηγῶν τὰς ἐργασίας. Ὁ διδάσκαλος πρέπει ν' ἀπομακρύνῃ πᾶν ὅ,τι ἀντιτάσσει σπουδαίαν ἀντίστασιν εἰς τὸν μαθητὴν προσπαθοῦντα νὰ κατατοῖσῃ τὸ ἀνακωινωθέν· διότι πρόκειται νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς πρώτας ἐξ ἀντικειμένου δυσκολίας τῆς ὕλης οὐχὶ ὁ μαθητῆς, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος.

§ 53. VIII. Ζήτει νὰ ἐπιτύχῃς μόνιμα ἀποτελέσματα.

Τὸ διαρκὲς καὶ μόνιμον τοῦ ἀποτελέσματος τῆς διδασκαλίας στηρίζεται· 1) Ἐπὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ πράγματος. 2) Ἐπὶ τῆς μνήμης.

Ἡ κατανοήσις τοῦ πράγματος ἐπάγεται διὰ τῆς ἀκριβείας καὶ τοῦ εὐλήπτου (IV ἀρχὴ τῆς διδασκαλίας). Ἀκρίβεια εἶνε ἡ διηνεκῆς ἐπάνοδος εἰς τὰς ἀρχάς. Οὕτω κατανοεῖ τις τὸ πρᾶγμα ἐκ τῆς ἀρχῆς Ἐνταῦθα ἰσχύει ὁ κανὼν ὅτι δὲν πρέπει νὰ προβαίνει τις ἐκ μιᾶς ἐννοίας εἰς ἄλλην πρὶν ἢ βεβαιωθῇ ὅτι κατενόηθη κατὰ βάθος, οὐδὲ ν' ἀπαιτῆ νέαν τινὰ ἐνέργειαν παρὰ τοῦ μαθητοῦ πρὶν ἢ μεταβληθῇ εἰς δεξιότητα ἢ εἰς αὐτὴν ὑποκειμένη ἐνέργεια. Ἐνταῦθα ὅμως προσληπτέα ἡ σύμπραξις τῆς μνήμης, διότι

1) Μέγα μέρος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, αἱ θετικαὶ λεγόμεναι γνώσεις, δὲν δύνανται ν' ἀποδειχθῶσιν, ἀνάγκη διὰ τοῦτο νὰ παραληφθῶσι καθαρῶς διὰ τῆς μνήμης. Οὕτω τὸ λεξικολογικὸν μέρος τῆς γλώσσης, τὰ διδόμενα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ἱστορίας, αἱ τοπικοὶ καὶ αἱ χρονικοὶ προσδιορισμοί.

2) Ἡ μνήμη παρασκευάζει τὴν ὕλην, ἣν θὰ ἐπεξεργασθῆ ὁ νοῦς. Ἐὰν ἐλλείπωσι μέλη τινὰ τῆς ὕλης, ἢ κρίσις ἡμῶν θὰ εἶνε μονομερῆς καὶ ψευδής.

Ἡ μνήμη καλλιεργεῖται, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ψυχικὴ ἐνέργεια, διὰ χρήσεως καὶ ἀσκήσεως. Οὐ μόνον πρέπει ν' ἀσκήται διηλεκτῶς ἢ κριτικῆ μνήμη, ἐν ἣ συνεργάζεται καὶ ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἡ μηχανικῆ. Ἡ μηχανικὴ μνήμη ὡς μνήμη λέξεων, ἀριθμῶν καὶ φθόγγων ἀσκεῖται διὰ τῆς ἀπομνημονεύσεως γναμικῶν, τύπων, ἀριθμῶν, χωρίων συγγραφέων, ποιημάτων καὶ ἄσμάτων. Οὐδέποτε πρέπει ν' ἀπέρχονται τῆς σχολῆς οἱ παῖδες, χωρὶς νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν οἰκίαν ῥητόν τι.

Ἡ μνήμη τῶν πραγμάτων ἀσκεῖται, ἐὰν οἱ παῖδες ἐκθέτωσι τί εἶδον, ἤκουσαν, ἔμαθον. Ἐν ταύταις ταῖς ἐκθέσεσι πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν νὰ ἀποδίδωσι πιστῶς ὅ,τι ἔμαθον.

Ἡ ψυχὴ τῆς μνήμης εἶνε ἡ ἐπαράληψις. Εἰς ταύτην πρέπει κυρίως νὰ προσέχη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὁ διδάσκαλος. Διότι ὅ,τι ἄπαξ μόνον διέρχεται διὰ τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῆ πνευματικὴ ἡμῶν ιδιοκτησία. Τοῦτο ἴσταται ἐν τῇ συνειδήσει μεμνημένον καὶ ἀσύνητον καὶ καταπιέζεται ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων ἀντιθέτων περιστάσεων. Ὅσα δὲ συχνότερον διέρχοντα, παραστάσεις τινὲς διὰ τῆς συνειδήσεως, τοσοῦτ' πολυμερέστεραι καθίστανται αἱ συνδέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν ἐν αὐτῇ παραστάσεων, τοσοῦτ' μικρότερος ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ λησμονηθῶσιν.

Ὑπάρχουσι δύο εἶδη ἐπαναλήψεως ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐπιτηδες γινόμενη. Ἐκείνη συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ἐν τοῖς ἐπομένοις μαθήμασιν ἀναζωπυροῦνται τὰ πορίσματα τῶν προηγουμένων. Αὕτη εἶνε ἡ ἀρίστη ἐπανάληψις. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπιτηδες γινόμεναι εἶνε ἀναγκαῖαι. Αὗται πρέπει νὰ γίνωνται

1) Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἐκάστου μαθήματος.

2) Ἐν τέλει ἐκάστου κεφαλαίου.

3) Ἐν τέλει τῆς ἐβδομάδος, τῆς ἐξαμηνίας, τοῦ σχολικοῦ ἔτους.

4) Ἐν πάσῃ ἄλλῃ καταλλήλῃ εὐκαιρίᾳ, ἰδίᾳ ἐὰν παρουσιάζωνται χάσματα ἐν τῇ δεδιδασμένῳ.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσέχη ὁ διδάσκαλος ἵνα μὴ ἐπαναλαμβάνηται ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας ἀκριβῶς ἐν ἐκείνῃ τῇ μορφῇ καὶ σειρᾷ καθ' ἣν κατ' ἀρχὰς ἐδιδάχθη, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ μεταβάλληται ἐπιτήδες ἡ μορφὴ καὶ ἡ σειρά. Ἴνα προάγῃται ἡ καθ' ἀπάσας τὰς ὀφείας σύνδεσις τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας.— Ἐν τούτῳ ἴσα ἴσα συνίσταται ἡ μεγάλῃ τέχνῃ τοῦ νὰ καθιστᾷ τις νέον τὸ παλαιὸν διὰ μεταβεβλημένης μεταχειρίσεως.

ΣΗΜ. 1. Ἐνῶ ἡ ἀρχαιοτέρα σχολικὴ πράξις ἐστηρίζετο ἐξαιρετικῶς ἐπὶ τῆς μνήμης καὶ εἶχε τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος ἐν τῇ μηχανικῇ ἀποστηθίσει καὶ ἀπομνημονεύσει, περιπίπτουσι σήμερον εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολὴν παραμελοῦντες ὅλως τὰς ἀσκήσεις τῆς μνήμης. Ἐπειδὴ ἡ μνήμη εἶνε ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐπικρατεῖ ἐν τῇ νεότητι πλησίον τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως καὶ τῆς φαντασίας, καὶ ἐπειδὴ βραδύτερον σημαντικῶς ἐλαττοῦται, διὰ τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ παραμεληθῆται ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ἐν καιρῷ τῶν σπουδῶν. «Ὅτι πολλὰ ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα μαθαίνει ὁ παῖς ἐν τῇ σχολῇ, μαθαίνει διὰ τὴν μέλλουσαν λήθη. τοῦτο προσέρχεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς πληθύσεως τῆς ὕλης καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐκλογῆς, ἀλλ' ἰδίᾳ καὶ ἐκ τῆς παραμελήσεως τῆς ἐπαναλήψεως.» Λιὰ τοῦτο αὐνιστῶμεν θερμῶς εἰς τοὺς πρωτοπέρους ἐν τῷ διδασκαλικῷ ἔργῳ τὴν διηνεκῇ ἐπανάληψιν.

ΣΗΜ. 2. Ὁ Δειστερβέγιος παραγγέλει: «Ὅτι πρέπει νὰ μάθῃ ὁ μαθητῆς ἀνάγκη νὰ οἰκειοποιηθῇ αὐτὸ ἀναπαλλοτριώτως, ὥστε ἐν παντὶ καιρῷ νὰ δύνηται νὰ διαθέτῃ αὐτὸ ἐλευθέρως. Τὸ νὰ διατηρῇ τίς τι μεμαθημένον εἶνε σπουδαιότερον ἢ νὰ μαθαίνῃ τι νέον λησμονῶν ἐν τούτῳ τὸ παλαιόν».

ΣΗΜ. 3. Κανόνα διὰ τὴν μονιμότητα τῆς διδασκαλίας δίδει ὁ Kehr τὸν ἐξῆς: «Φρόντιζε διὰ ἰσχυρὰς ἐποπτείας καὶ ἀτοκλῆ οἰκειοποίησιν! Ἐπαναλάμβανε καὶ ἄσκει! ἐξέγειρε, ζωογόνοι καὶ διαφύλαττε τὸ ἐνδιαφέρον!»

ΣΗΜ. 4. Ὡς ἰδιοφυῆς στήριγμα τῆς μνήμης χρησιμεύει ἡ Μνημονική. Ἐπειδὴ οὐδεὶς φυσικὸς δεσμὸς ὑφίσταται μεταξὺ ἐννοίας τινὸς καὶ ἀριθμοῦ (ὁ Ναπολέων ἐδυνατο νὰ γεννηθῇ ἐπίσης τὸ 1770, ὡς καὶ τὸ 1769), ἰδίᾳ χρησιμεύει ἡ Μνημονικὴ ἐφαρμοζομένη εἰς ἀριθμούς Ἡνωτέρᾳ ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος Reventlow θεμελιωθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑρμάνου Kothe προαχθεῖσα Μνημονικὴ μεταβάλλει κατὰ τι λίαν εὐμνημόνευτον σχῆμα (1=ν, 2=χ, 3=ζ, 4=π, 5=δ, 6=β, 7=τ, 8=θ, 9=ρ, 0=μ) τοὺς ἀριθμούς διὰ προσθήκης φωνηέντων εἰς λέξεις καὶ ἐννοίας. Οὕτω π. χ. τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκφράζεται διὰ τῆς μετὰ ταύτης τῆς ἐννοίας συνδετέας φράσεως

«Ἐπεσε Ειφήρης ὀρηκῆς κατὰ τῶν Τούρκων Κ. ὁ Παλαιολόγος.» ἐξ ἧς κατὰ τὸ ἀνωτέρω σχῆμα ἐκ τοῦ π, σ καὶ ξ εὐερίσκομεν τὸ ἔτος 453. Ἡ χιλιάς προστίθεται εὐκόλως ἐξωθεν. Οὕτω τὸ ἔτος 1789 σημαίνεται διὰ τῆς φράσεως «Τοῦ Θρόνου τῶν Βουρβωνῶν ἀνατροπή» Τὸ ἔτος τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς διὰ τῆς «ἀπέΡΧεται εἰς Ἀμερικὴν ὁ Κολόμβος» Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς Μνημονικῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ εἶνε λίαν περιωρισμένη, διότι ἡ σύνδεσις τῶν χρονολογιῶν μετὰ τοῦ ὅλου τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως διὰ μέσου μνημονικῶν βοθητιῶν μένει πάντοτε ἀνόργανος. δηλ. ἐξωτερικὴ καὶ βεβιασμένη.

§ 54 IX. Δίδασκε πρακτικῶς.

Ἡ διδασκαλία εἶνε πρακτικὴ, ἐὰν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον προσφέρει, ἐπιδέχεται τινα ἐφαρμογὴν.

Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως αὕτη οὐδολως κεῖται ἐν τῇ ἀμέσῳ χρησιμότητι τῆς διδασκαλίας διὰ μέλλοντα ἐπαγγέλματα, ἢ διὰ ἰδιαιτέρας βιωτικὰς σχέσεις, ἀλλὰ μᾶλλον κεῖται ἐν τῇ χρησιμότητι τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μορφώσεως.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ φροντίζῃ τις ἵνα δύνηται ὁ μαθητὴς νὰ ἐπιχειρῇ τι ἐν γένει διὰ τοῦ μεμαθημένου, λοιπὸν νὰ παρασκευάζῃ εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ ὑπο τὴν μορφήν τῆς ἐξασκήσεως

Ἐν ταῖς δεξιότησιν (§ 26), εἰς ἃς ἀνήκουσι καὶ ἡ ἀνάγνωσις καὶ γραφή, κεῖται ἡ ἐξάσκησις ἐν αὐτῇ τῇ γνώσει τοῦ πράγματος· δύναται ὅμως νὰ διθῇ ἀφορμὴ πρὸς ἐξάσκησιν καὶ ἐν ταῖς γνώσεσιν, ἐὰν προσέρχωνται ἐκ τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας παραρρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τῶν παιδῶν οὕτως, ὥστε νὰ μετριάξῃται ὅσον ἔνεστιν ἡ ἀντιθεσις τῆς σχολῆς καὶ τοῦ βίου.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας πρέπει ν' ἀντηχῇ καὶ ἐν τοῖς ἐλευθέροις διαλόγοις τῶν παιδῶν, νὰ εὐρίσκη ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς κατ' οἶκον ἀσχολίαις καὶ ἐν ταῖς παιδιαῖς· πρὸς τοῦτο δὲ εἶνε ἀναγκαία ἡ συνεννόησις τῆς σχολῆς καὶ τῆς οἰκίας. Ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἡ συλλογὴ φυσικῶν σωμάτων, ἡ ἰχνογραφία καὶ ἔκμαξις ἀντικειμένων (διὰ πηλοῦ, πεπιλημένου χάρτου κτλ.), περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν τῇ σχολῇ, ἢ διαγραφὴ χαρτῶν, οὔτινες

προσάγονται εἰς τὴν σχολὴν, ἢ παρασκευὴ παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων, ὡς καὶ ἡ ἐκτέλεσις σχεδίων καὶ ἡ ἐπιχειρήσεις ἐκδρομῶν, πρὸς ἃς ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ διδασκαλία.

Θὰ ἦτο ὅμως ὑπερβολὴ, ἐάν τις ἤθελε κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν ν' ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς διδασκαλίας πᾶν, οὐ τινοσ τὴν ἄμεσον ὠφέλειαν διὰ τὸν βίον δὲν διορᾷ ἀμέσως. Διότι ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν εἶνε ἡ παρασκευὴ δι' ἰδιαιτέρας βιωτικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναται τις νὰ πρῶτῃ καὶ προὔπολυγῆσῃ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀγωγή τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς μορφώσεως κύκλου παραστάσεων ἀρμονικῶς συντετελεσμένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὡς βάσεως ὀφείλει νὰ ἐποικουδομηθῇ ὁ μέλλον χαρακτήρ.

Κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ἀνάγκη νὰ τηρῆ ἡ διδασκαλία ἰδανικὴν τάσιν συντελοῦσαν εἰς τὸ νὰ διευθύνῃ τὰς σκέψεις τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ εὐγενές.

ΣΗΜ. 1. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἄπτεται ποικιλοτρόπως τῶν λοιπῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας· διότι ἡ διδασκαλία θὰ εἶνε κατὰ φύσιν καὶ θὰ γίνηται ψυχολογικῶς, ἐάν προσάπτηται ὡς οἶόν τε ἐνδορύχως εἰς τὸν ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας ἀποκτιθέντα κύκλον τῶν παραστάσεων τοῦ μαθητοῦ, δηλ. ἐάν ζητῆ ὡς πλεῖστα σημεῖα ἐπαφῆς πρὸς τὸν βίον διὰ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς. Διὰ τούτου ὅμως καθίσταται καὶ μορφωτικὴ· διότι δὲν μένουσι τότε τὰ διάφρα μέρη τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας μεμονωμένα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ, ἀλλὰ συνέχονται δι' ἀπείρων σημείων ἐπαφῆς πρὸς τὸν ὅλον κύκλον τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ. Ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἐφαρμογαῖς θὰ εὕρῃ ἡ αὐτενεργεῖα τοῦ μαθητοῦ εὐρὺ στάδιον ἀναπτύξεως καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς χρησιμοποίησεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας θὰ ἐξασφαλισθῇ εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τὸ μόνιμον καὶ διαρκές.

ΣΗΜ. 2. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διδακτικῆς ὁ μὲν Κομένιος καὶ ὁ Πεσταλότζης ἐκπροσωποῦσι μᾶλλον τὴν ἰδεώδη τάσιν, ὁ δὲ Λώκκιος καὶ ὁ Βισεδόβιος μᾶλλον τὴν πρακτικὴν. Καὶ σήμερον ἡ ἐκπαίδευσις φαίνεται ὅτι κλίνει μᾶλλον εἰς τὴν πρακτικὴν τάσιν ἢ εἰς τὴν ἰδεώδη. Τὴν ὀρθὴν μεσότητά ἐκπροσωπεῖ ἐνταῦθα ὁ Δειστομβέργιος λέγων. «Πρακτικὴν τάσιν ἐννοῶ οὐχὶ τὸ νὰ λαμβάνηται ἀδιαλείπτως ἐν ὄψει ἡ μέλλουσα ἄμεσος χρεῖα τοῦ στειοῦ βιωτικοῦ κύκλου, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς διδασκαλίας, τὸ ὁποῖον οὐδὲν δίδει εἰς τὸν μαθητὴν, εἰς οὐδὲν ὀδηγεῖ αὐτὸν μὴ ἔχον σημασίαν διὰ τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος, τὴν θερμότητα τῆς καρδίας, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς βουλήσεως. Πᾶν, ὅ,τι μανθάνει, ἀνάγκη νὰ δύνηται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀμέσως ἢ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΫΠΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 55. Οἱ τόποι τῆς διδασκαλίας. Οἰκία καὶ σχολή.

Ἐπειδὴ ἡ διδακτικὴ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν (§ 1), οἱ τόποι τῆς διδασκαλίας συμπιπτουσι τοὺς τοῦ ἀγωγῆς. Οὗτοι εἶνε τρεῖς· οἰκία, σχολὴ καὶ παιδαγωγεῖον. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ τελευταῖον ὡς παιδαγωγικὸν καθιδρυμα ἐξετάζεται ἐν τῇ παιδαγωγικῇ, ἐνταῦθα δὲ θεωρεῖται μόνον ὡς διδακτικὸν καθιδρυμα, δύο κυρίως ὑπάρχουσι τόποι τῆς διδασκαλίας, δηλ. ἡ οἰκία καὶ ἡ σχολή.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ λαμβάνει ὁ παῖς παρὰ τῶν γονέων καὶ οἰκείων τὰ πρῶτα μαθήματα, τὰ ὅποια λαμβάνουσι μὲν τὴν μορφήν ἐν εὐκαιρίᾳ γινομένων διδασκῶν καὶ δὲν ἀποχωρίζονται ἀκόμη τῶν λοιπῶν παιδαγωγικῶν ἐνεργειῶν, μεθ' ὅλα ταῦτα ὅμως προσάγουσιν εἰς τὸν παῖδα πλῆθος μορφωτικῆς ὕλης. Αὕτη ἡ διδασκαλία εἶνε ἐξαιρέτως ἐποπτικὴ διδασκαλία στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἐμπειριῶν τῶν ἀποκτωμένων ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ γλωσσικὴ διδασκαλία προσαπτομένη εἰς τὴν μετὰ τῶν γονέων, ἀδελφῶν καὶ ὑπηρετῶν συναναστροφὴν.

Ἐν τῇ σχολῇ ἀποχωρίζεται ἡ διδασκαλία τῆς ἀγωγῆς. Ἡ διδασκαλία δὲν ἔχει πλέον ἐν αὐτῇ τὴν μορφήν τῆς ἐμπειρίας καὶ συναναστροφῆς, ἀλλὰ ἀνακοινώσεων καὶ ἀσκήσεων ἐπίτηδες διατεταγμένων. Ἐν τῇ σχολῇ ὀρίζονται δι' αὐτὴν ἰδία ὥραι· πρὸς τούτοις δὲν περιορίζεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ προσλαμβάνει καὶ τὰς μορφὰς καὶ τὰ σημεῖα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἀποβάλλει τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον. Ἐν τῇ σχολῇ ἀναφαίνονται γράμματα καὶ ψηφία. Ἡ σχολὴ ἐποικοδομεῖ περαιτέρω ἐπὶ τῶν ἐμπειριῶν, τὰς ὁποίας ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ παῖς.

ΣΗΜ. Ὁ παῖς ἐρχόμενος εἰς τὴν σχολὴν ἔχει ἤδη ὀπισθεν αὐτοῦ σημαντικὸν στάδιον μορφώσεως καὶ φέρεי ἐν ἑαυτῷ πλῆθος γνώσεων καὶ δεξιότητων. Ἐμαθὲς νὰ μεταχειρίζεται τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ καὶ ἀπέ-

κτησε τὴν ἐπὶ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν ἐξουσίαν. Εἶνε ἐξωφειωμένος πρὸς τὸν τόπον, διότι διακρίνει τί εἶνε ἐγγὺς, τί μακρὰν, τί δεξιόθεν, τί ἀριστερόθεν, τί ἄνω, τί κάτω. Γινώσκει κύκλον τινὰ ἀνθρώπων, ζώων, φυτῶν. Ἄπειρα σκεύη καὶ ὕλαι εἶνε εἰς αὐτὸν γνωσταί. Γινώσκει τὰς ιδιότητας αὐτῶν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν χρῆσιν. Διακρίνει μορφὰς καὶ χρώματα, βίη καὶ βαθμοὺς σκληρότητος καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐπληρωθη πλήθους ὀνομάτων ἀποτελούντων ἀρκετὰ ὀγκῶδες λεξιλόγιον. Πρὸς τοῦτοις προσφειώθη καὶ τοὺς γραμματικούς τύπους τῆς μητρικῆς γλώσσης, διότι δύναται νὰ ἑμιῆ ἐν ὄλαις, καίπερ ἀπλαῖς προτάσει. δύναται ν' ἀριθμῆ μέχρι πέντε. Γινώσκει προσευχὰς τινὰς, ἴσως δὲ καὶ ἁσματίον τι. Αἱ σχέσεις αἱ ὑφιστάμεναι μεταξύ τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἐν ταῖς ἀπλουστάταις αὐτῶν μορφαῖς γνωσταί εἰς αὐτὸν, διότι ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ εὗρεθη ἐν διαφόροις σχέσεσι πρὸς τὸν πατέρα, τὴν μητέρα, τοὺς ἀδελφούς, τοὺς ὑπέρτερας, τοὺς φίλους, τοὺς ξένους. Ἐκ δὲ τῆς πρὸς τὸν πατέρα σχέσεως ἀνυψώθη τέλος εἰς τὴν παράτασιν τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν.

§ 56. **Ἡ σχολή. Πλεονεκτήματα τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας.**

Ἡ ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλία ὡς διδασκαλία πολλῶν φαίνεται προδήλως ὅτι μειονεκτεῖ τῆς ἀτομικῆς διδασκαλίας, διότι ἐν ἐκείνῃ δὲν δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιστήσῃ πλήρη τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἐκάστου μαθητοῦ καὶ νὰ λαβῆ ἐν ὄψει τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἰδιοφυίαν, ὅπως ἐν τῇ ἀτομικῇ διδασκαλίᾳ. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα εἶνε τῶντι σημαντικόν, ἐὰν ἡ διδασκαλία πολλῶν γίνεται κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀτομικῆς, ἐνασχολουμένου τοῦ διδασκάλου μεθ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν μαθητῶν ἰδίᾳ κατὰ σειράν, χωρὶς νὰ ληφθῆ πρόνοια ἵνα μετέχουσι πάντες τῆς διδασκαλίας, ὅπως δυστυχῶς μέχρις ἐσχάτων πολλαχοῦ συνέβαινε. Τοῦτο τὸ μειονέκτημα ὅμως οὐ μόνον αἴρεται, ἀλλὰ καὶ ἀντισταθμίζεται δι' ἰδιαζόντων πλεονεκτημάτων, ἐὰν ὁ διδάσκαλος θεωρῇ τὴν ὅλην τάξιν ὡς ὀργανικὸν ὅλον, πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται διδάσκων. Ἐνταῦθα λοιπὸν διδάσκονται ἅπαντες συγχρότως καὶ, ἐπειδὴ ἅπαντες συγχρότως μετέχουσι ἐν ἐρωτήσεσι καὶ ἀποκρίσεσι τῆς διδασκαλίας, τὸ ὀλίγον ἐξαγόμενον, τοῦ ὁποίου ἕκαστος μαθητῆς δύναται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον νὰ γείνη κάτοχος κατὰ λόγον τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ συμπτώσεως, θὰ εἶνε πολὺ μεγαλειότερον ἢ ἐν τῇ ἀτομικῇ διδασκαλίᾳ.

Διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀτομικότητων, αἱ ὁποῖαι διαδοχικῶς μετέχουσιν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ διδασκάλου τῆς κοινῆς συζητήσεως τῆς ὕλης τῆς διδασκαλίας, καθίσταται ἡ ἐπεξεργασία αὐτῆς πολυμερής. Ἡ ἀμίλλα, ἣτις λείπει ἐν τῇ ἀτομικῇ διδασκαλίᾳ, ἀπαλλασσεται τῶν δεσμῶν. Ὁ νοθρὸς συμπαρασύρεται ὑπὸ τῶν ἐξυπνοτέρων, ὁ ὀρμητικὸς ἀναχιτιῆται ὑπὸ τῶν περισκεμμένων. Τὰ χᾶσματα, τὰ ὁποῖα δεικνύει ἡ ἀντίληψις τοῦ ἐνός, συμπληροῦνται διὰ τῶν ἀποκρίσεων τῶν ἄλλων, ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπωφελεῖται οὗτος καὶ ὅ,τι προσφέρουσιν οἱ ἄλλοι.

Καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος, τοῦ ὁποῖου ὁ ζῆλος κατ' ἀνάγκην χαλαροῦται ἐν τῇ διηνεκεῖ ἀπασχολῆσει μεθ' ἐνός μαθητοῦ, διεγείρεται διὰ τῆς ἀμίλλης τῶσων νεανικῶν πνευμάτων εἰς μείζονα ἐνέργειαν.

Λοιπὸν ἡ τέχνη τῆς ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας συνίσταται ἐν τούτῳ, ν' ἀπασχολῆ ὁ διδάσκαλος ἅπαντας τοὺς μαθητὰς τῆς τάξεως συγχρόνως καὶ δι' ἐνεργουῦ μεθέξεως πάντων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ γὰρ ἄγῃ αὐτοὺς εἰς ἀμοιβαίως συμπληρούμενον ὄλικον ἀποτελέσμα.

Ὁ ὕψηλός σκοπός, ὃν προβάλλει ἡ σχολὴ εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ διδασκάλου ἐνταῦθα, δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ περισκεμμένης καὶ ἐκτενοῦς χρήσεως τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας. ὡς καὶ διὰ τῆς σκοπίμου χρησιμοποίησεως τῶν διδακτικῶν ὀργάνων. Ὁμιλία ἐν χροῶ καὶ γραφῇ ἐν ῥυθμῷ, ῥυθμικαὶ κινήσεις παντὺς εἴδους, χρήσις τοῦ μαυριπίνακος, τῶν χαρτῶν καὶ τῶν λοιπῶν μέσων τῆς αἰσθητοποιήσεως, ἡ συνένωσις τῆς ὅλης τάξεως ἢ τινῶν ἐκ τῶν μαθητῶν εἰς ὀλικὴν τινα ἐργασίαν οὐ μόνον ἐν τῇ ᾠδικῇ καὶ γυμναστικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς γραφικαῖς κατ' οἶκον ἐργασίαις, ἀσκήσεις τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀπαγγελίας, ὡς καὶ ἡ βοήθεια τῶν ἀσθενεστέρων διὰ τῶν ἰσχυροτέρων, ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἰδιαίταιρα βοηθητικὰ μέσα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ὁ χαρακτήρ τῆς τάξεως ὡς ἐνοργάνου ἐνότητος.

Ἐν τῇ κυρίως παιδαγωγικῇ (§ 69) ἐγένετο λόγος περὶ τῆς εὐνοϊκῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγωγῆς πολλῶν ἐπὶ τῆς ἐκτυπώσεως

τοῦ χαρακτήρος, ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τῆς συμπαθείας διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπὶ τῆς προπαρασκευῆς διὰ τὰς σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

ΣΗΜ. Εἰς τὰ πλεονεκτήματα τῆς δημοσίου ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίας, περὶ ὧν ἤδη ὁ Κοϊντιλιανὸς ὁμιλεῖ, ἀνήκει καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ ἐργασίαι ἐκάστου μαθητοῦ δύνανται νὰ μετρηθῶσιν ἐξ ἀντικειμένου διὰ τῆς κατὰ μέσον ὄρον ἐργασίας, τῆς τάξεως, ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐν τῇ κατ' οἶκον διδασκαλίᾳ. Εὐκόλως δὲ κατανοεῖται ὅτι ἡ ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλία, ἥτις γίνεται ὑπὸ ἱκανῶν καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος διδασκάλων, παρέχει μείζονα ἐγγύησιν ἐπιτυχίας ἢ ἡ κατ' οἶκον διδασκαλία γινομένη ὑπὸ γονέων, οἰκείων καὶ οἰκοδιδασκάλων.

§ 57. Ἡ δημοτικὴ σχολή.

Ἡ δημοτικὴ σχολή εἶν ἐν πρώτοις ἡ γενικὴ στοιχειώδης σχολή, δηλ. τὸ καθίδρυμα, τὸ ὁποῖον παρέχει τὸ εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἀνευ διακρίσεως ἀπαραίτητον μέτρον τῆς διδασκαλίας. Εἰς τὰ ἀντικείμενα ταύτης τῆς διδασκαλίας καταλέγονται ἀνέκαθεν αἱ γνώσεις καὶ δεξιότητες, αἵτινες δι' οὐδεμιᾶς ἄλλης ὁδοῦ δύνανται ν' ἀποκτηθῶσι· λοιπὸν ἀνάγνωσις, γραφή, ἀριθμητικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Σήμερον προσετέθησαν καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας (§ 25).

Ἄλλ' ἡ δημοτικὴ σχολή δὲν εἶνε μόνον διδακτικὸν καθίδρυμα, ἀλλὰ καὶ παιδαγωγικόν.

Ἡ δημοτικὴ σχολή ἔχει σκοπὸν νὰ παιδαγωγήσῃ τοὺς παῖδας ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ἢ ἀναπτύξῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν, νὰ προκρίσῃ αὐτοὺς διὰ τῶν πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν διὰ τὸν βίον ἀπαιτουμένων γνώσεων καὶ δεξιοτήτων καὶ νὰ καταβάλλῃ τὸ θεμέλιον διὰ τὴν μόρφωσιν ἱκανῶν ἀνθρώπων καὶ μελῶν τῆς κοινωρίας. (Ἀυστριακὸς νόμος τῆς 14 Μαΐου 1869).

Πρὸς τοῦτοις ἡ δημοτικὴ σχολή δὲν εἶνε σχολὴ ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ γενικὸν μορφωτικὸν καθίδρυμα. Ἡ ὅλη πληθὺς τοῦ λαοῦ, καθόσον δὲν μορφῶται ἐν ἀνωτέραις σχολαῖς, ὀφείλει ἀνευ διακρίσεως τῆς τάξεως καὶ τοῦ φύλου νὰ διέλθῃ δι' αὐτῆς. Τοῦτου ἕνεκα ἐθεσπίσθη ἡ γενικὴ ὑποχρεωτικὴ φοιτησις εἰς τὴν σχολήν, ἥτις ἐξασφαλίζει εἰς τὸν παῖδα τὸ ἀναγκαῖον μέτρον

της ἀγωγῆς καὶ διαρκεῖ ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τέλους τοῦ 14 ἔ-
τους τῆς ἡλικίας.

Ἐν πάσῃ δημοτικῇ σχολῇ πρέπει νὰ διδάσκωνται τὰ διὰ τὴν
γενικὴν μόρφωσιν ἀπολύτως ἀνγκαῖα ἀντικείμενα, ἐξαιρέτως
ἡ θρησκεία, ἡ γλῶσσα, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ φυσιογνωσία, ἡ γεω-
γνωσία, ἡ ἱστορία ἰδίᾳ τῆς πατρίδος καὶ τοῦ πολιτεύματος αὐ-
τῆς, ἡ γραφὴ, ἡ γεωμετρικὴ μορφολογία, ἡ ὠδικὴ καὶ ἡ γυμνα-
στικὴ. Ἡ ἕκτασις δὲ, καθ' ἣν διδάσκονται, ρυθμίζεται πρὸς τὴν
βαθμίδα, ἐν ἣ ἴσταται πᾶσα σχολὴ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν
διδασκάλων, λοιπὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τάξεων, τὰς
ὁποίας ἀριθμεῖ ἡ σχολὴ.

Ἡ ὕλη τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ σχολῇ πρέπει νὰ διανεμηθῇ εἰς
τὰ ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ παῖς ὀφείλει νὰ ἐπισκέπτεται τὴν scho-
λὴν, ὅσον τὸ δυνατὸν οὕτως, ὥστε ν' ἀντιστοιχῇ εἰς ἕκαστον
τῶν ἐτῶν τούτων μία βαθμὶς τῆς διδασκαλίας.

Ἐπειδὴ ὀλίγα δημοτικὰ σχολαὶ ἔχουσι τοῦτον τὸν τέλειον
διοργανισμὸν, προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κατὰ
τμήματα διδασκαλίας, ἡ ὁποία τσοῦτῳ δυσκολωτέρα καθίστα-
ται, ὅσω μικρότερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν τάξεων. Ἐν τῇ ἡνω-
μένη σχολῇ (τῇ ἐχούσῃ μίαν μόνην τάξιν), ἐνθα ὁ μαθητὴς ἐπὶ
8 ὅλα ἔτη κάθηται ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ, καὶ ὁμοῦς πρέπει νὰ
ὀδηγηθῇ καὶ προαχθῇ περαιτέρω ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα, τὸ
πρᾶγμα ἀποβαίνει δυσχερέστερον. Ἐνταῦθα πρὸς τῇ ἀμέσῳ δι-
δασκαλίᾳ ἐκτελουμένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ διεξα-
χθῇ καὶ σύστημα τῶν σιωπηλῶν κατ' ἰδίαν ἐργασιῶν τῶν ἄλ-
λων τμημάτων. Ἐνταῦθα δὲν ἀποκλείεται ὑπὸ τοῦ νόμου σκό-
πιμος χρῆσις μαθητῶν πρὸς ἐπανάληψιν καὶ ἀσκησιν τῶν ὑπὸ
τοῦ διδασκάλου ἤδη διδαχθέντων, ἐὰν γίνηται ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ
ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ διδασκάλου οὕτως, ὥστε νὰ εἶνε μό-
νον βοήθεια ἐν τῇ ἐμμέσῳ διδασκαλίᾳ.

Ὡς ἀνωτέρα δημοτικὴ σχολὴ θεωρητέα ἡ ἀστικὴ σχολὴ, ἥ-
τις ἔχει σκοπὸν νὰ δώσῃ εἰς τοὺς μὴ ἐπισκεπτομένους μέσον
τι νὰ σχολὴν, μόρφωσιν ἀνωτέραί τῆς ὑπὸ τῆς δημοτικῆς scho-
λῆς χορηγουμένης.

ΣΗΜ. 1. Δημιουργὸς τῆς ἰδίας τῆς σημερινῆς δημοτικῆς σχολῆς εἶνε

ὁ Κομένιος, ἡ δὲ ἐκτέλεσις ταύτης τῆς ἰδέας ἀνήκει εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν. Ἐν τῇ «Μεγάλῃ Διδακτικῇ» ἀναπτύσει τὴν ἤδη ἐν τῇ προμετωπίδι ἔκφρασθεῖσαν ἰδέαν ὅτι «ἐν τῇ σχολῇ πρέπει νὰ διδαχθῶσι πάντες τὰ πάντα.» Κατ' αὐτὸν ὀφείλει ἡ σχολὴ νὰ εἶνε «ἀληθὲς ἐργαστήριον τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου», οὐχὶ δὲ οἰκία τρόμου», ἢ «βασιλιστήριον τῶν πνευμάτων». Ὑπὸ τὴν αὐτὴν διατάξιν τῆς σχολῆς, ὥστε δι' αὐτῆς I. νὰ μορφώνηται σύμπασα ἡ νεολαία· II καὶ δὴ ἐν παντί, ὅ,τι δύναται νὰ καταστήτῃ τὸν ἄνθρωπον σοφόν, χρηστὸν καὶ ἅγιον· III. αὐτὴ ἡ μόρφωσις ὡς προπαρασκευὴ διὰ τὸν βίον νὰ συντελῆται πρὸ τῆς ὠρίμου ἡλικίας· IV. νὰ κατορθώνηται ἄνευ πληγῶν, ἄνευ σκληρότητος, ἄνευ οἰασιδῆ ποτε βίας, κατὰ τὸ δυνατὸν εὐκόλως, εὐαρέστως καὶ οἴονεϊ αὐτομάτως. V. νὰ παιδαγωγῆται ὁ παῖς οὐχὶ εἰς μόρφωσιν ἐπιδεικτικὴν καὶ ἐπιπόλαιον, ἀλλ' εἰς μόρφωσιν ἀληθῆ καὶ βίσιμον, δηλ. νὰ ἐθίζηται τὸ λογικὸν πλάσμα, ὁ ἄνθρωπος, νὰ καθοδηγῆται οὐχὶ ὑπὸ ξένου λογικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἰδίου, νὰ μὴ ἀναγινώσκη καὶ μανθῆνῃ περὶ τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν βιβλίων ξένας δόξης ἢ καὶ νὰ διατηρῆ καὶ ἀπομνημονεύῃ αὐτάς, ἀλλὰ νὰ εἰσδῷ αὐτοτελῶς εἰς τὰς ρίζας τῶν πραγμάτων καὶ ν' ἀποκτῆ τὴν ἀληθῆ κατανόησιν, ὡς καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Περὶ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς εὐσεβείας πρέπει νὰ συμβαίη τὸ αὐτό. VI. Αὕτη ἡ μόρφωσις νὰ συντελῆται οὐχὶ μετὰ κόπου, ἀλλ' ὅλως εὐκόλως.

ΚΙΙΙ. 2. Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς δημοτικῆς σχολῆς ὁ Δειστερβέγιος ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς. «Ἐάν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ τις τὴν ὄλην σπουδαιότητα τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος, ἅς φαντασθῆ πάσας τὰς σχολὰς χώρας τινὸς κλειομένας καὶ τὴν νεολαίαν αὐξάνουσαν ἄνευ διδασκαλίας· πλήρης βρυχρότης ἤθελεν ἐπέλθει ἀμέσως. Εἶνε μὲν αἱ ἀνώτεροι σχολαὶ καὶ τὰ πανεπιστήμια οἱ φορεῖς τῆς ὑψίστης μορφώσεως, ἀλλὰ τὰ θεμέλια αὐτῆς καταβάλλει ἡ δημοτικὴ σχολὴ. Ἡ δημοτικὴ σχολὴ εἶνε τὸ τὰ μάλιστα ἀναγκαῖον μέλος ἐν τῷ ὄργανισμῷ τῆς δημοσίας ἀγωγῆς, διότι εἶνε τὸ θεμελιωδέστατον μέλος αὐτῆς. Αὕτη ἡ ἰδέα πρέπει νὰ ἐπαυξάνῃ μόνον τὴν εὐσυνειδησίαν τοῦ διδασκάλου.»

§ 58. Ὁ δημοδιδάσκαλος.

Ὁ δημοδιδάσκαλος ὀφείλει

1) Νὰ ἔχῃ γενικὴν τινα μόρφωσιν καὶ ἀκριβεῖς θετικὰς γνώσεις ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τῆς σχολικῆς διδασκαλίας.

2) Νὰ ἔχῃ μόρφωσιν παιδαγωγικὴν καὶ μεθιδικήν. Ἡ εὐρυτάτη γνώσις μένει ἄνευ ἀποτελέσματος, ὅταν ὁ διδάσκαλος πα-

λαίη πρὸς τὴν μέθοδον καὶ διὰ τοῦτο καταφεύγει εἰς πειράματα ἐν τῇ σχολῇ.

3) Νὰ ἔχη βεβαίαν σωματικὴν ὑγείαν, φωνὴν ἐπαρκῆ καὶ τελείαν, καὶ ὀξεῖαν τὴν αἰσθησιν.

4) Νὰ εἶνε χαρακτηρῶς διότι ἐνεργεῖ τὰ μάλιστα διὰ τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον ἐξαίρει αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν, διὰ τοῦ προτύπου, τὸ ὁποῖον προβάλλει εἰς αὐτοὺς διὰ τοῦ οἰκείου παραδείγματος καὶ τῶν τρόπων, καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς ζήσεως, δι' ἧς ζωογονεῖ πάντα τὰ παιδαγωγικὰ μέτρα.

Ὡς ἰδιαιτέρας ἰδιότητας κοσμοῦσας τὸν χαρακτηῖρα τοῦ διδασκάλου ἀναγράφομεν τὴν ὑπομονήν, τὴν δικαιοσύνην συνδυαζομένην μετὰ ἠπιότητος, τὴν εὐσυνειδησίαν καὶ τὴν φιλεργίαν, τὴν φιλοπατρίαν, ἀληθῆ θρησκευτικότητα καὶ προοδευτικὸν φρόνημα, ἔλθειψιν ἀξιώσεων καὶ μετριοφροσύνην.

5) Νὰ ἔχη ζῆλον ὑπὲρ τῆς σχολῆς καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς παῖδας· διότι ἡ ἀφυσίωσις εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα καὶ τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀποτελέσματα εἶνε ἡ μεγάλη ἠθικὴ ἀμοιβή, ἣτις ἐξυψοῖ αὐτὸν ὑπὲρ τὰς πολλακίς καταθλιπτικὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις.

6) Νὰ ἐργάζεται ἀκαμάτως ὑπὲρ τῆς περαιτέρω μορφώσεως αὐτοῦ. Ὁ αὐστριακὸς νόμος τῆς 14 Μαΐου 1864 ἐπιβάλλει εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν περαιτέρω μόρφωσιν ὡς ἴδιον καθήκον καὶ ὑποδεικνύει συγχρόνως καὶ τέσσαρα πρὸς τοῦτο βοηθήματα, δηλ. περιοδικὰ σχολικὰ συγγράμματα, βιβλιοθήκας διὰ τοὺς διδασκάλους, περιοδικὰ συνόδους διδασκάλων καὶ μαθήματα διὰ τὴν περαιτέρω μόρφωσιν.

Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ λαμβάνῃ ἐν σχολικὸν περιοδικὸν καὶ νὰ ἔχη μετρίαν πρόχειρον βιβλιοθήκην, εἰς ἣν ν' ἀποθέτῃ ἐνίοτε βιβλίον τι ὡς μνημεῖον τῆς περαιτέρω μορφώσεως αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων τοῦ δημοδιδασκάλου ἐξαίρομεν ἐνταῦθα

1) Ὅτι πρέπει νὰ προπαρασκευάζεται δι' ἕναστον μάθημα. Ἐὰν ἡ προπαρασκευὴ αὕτη τοῦ πρακτικῶς μεμορφωμένου διδασκάλου ἐπὶ τέλος ἀπαιτῆ ἴσως μόνον λεπτά τινα τῆς ὥρας καὶ

συνίσταται μάλλον εἰς εἶδος τι ἀναμνήσεως ἢ εἰς ἀνοιγμα βιβλίων. δὲν πρέπει ὅμως ποτὲ νὰ λείπη ὅλως. ἵνα γινώσκῃ ὁ διδάσκαλος ἐκ τῶν προτέρων πρὸς τί θὰ ἐπωφεληθῇ πᾶσαν ὥραν διδασκαλίας.

2) Ὅτι πρέπει ν' ἀρχίζῃ τὴν διδασκαλίαν καὶ παύῃ ἀκριβῶς τὴν ὠριομένην ἐν τῷ ὠρολογίῳ τῶν μαθημάτων ὥραν, διότι τι ὁ παιδαγωγὸς πρέπει πρὸ πάντων νὰ εἶνε αὐστηρὸς πρὸς ἐαυτὸν, ἐὰν θέλῃ νὰ εἶνε αὐστηρὸς πρὸς τοὺς ἄλλους.

3) Ὅτι πρέπει νὰ τηρῇ τὴν σχολὴν ἐν τάξει καὶ λαμπρότητι καὶ πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ πρὸς τὰ ἐκτός. Ἡ ὅλη σχολὴ καὶ τὰ δωμάτια αὐτῆς πρέπει ἤδη ἐξωτερικῶς νὰ ἐκφράζωσι τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐπρεπειας, Ἰδίᾳ εἶνε καθήκον τοῦ διδασκαλοῦ νὰ φειδῆται τῶν πραγμάτων τῆς σχολῆς, νὰ τηρῇ αὐτὰ ἐν τάξει καὶ νὰ μεταχειρίζεται μόνον πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς σχολῆς.

4) Ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνῃ διηνεκῆ γνώσιν τῶν κανόνων τῆς σχολικῆς νομοθεσίας καὶ διηκῆσεως (νόμων τοῦ κράτους, διαταγμάτων, ὁδηγιῶν κτλ.), ἵνα ἐξασκῇ τὸ διδασκαλικὸν ἐπαγγελμα ἐν τῷ πνεύματι τούτων τῶν ὑψηλῶν διαταγῶν.

ΣΗΜ. 1. Τὸ ἀξίωμα τοῦ παιδαγωγοῦ εἶνε ἠθικὸν ἀξίωμα ἀπαιτοῦν, ὅπως τὸ τοῦ ἱερέως ἰδίαν καθιέρωσιν. Ὁ παιδαγωγὸς εἶνε περιωρισμένος εἰς τὰ ἠθικὰ ἀποτελέσματα, εἰς τὴν ἀμοιβὴν τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὰς εὐχαριστήσεις, τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἡ μετὰ τῶν παιδῶν συναστροφὴ καὶ μὲρψις τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίᾳ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημοδιδασκαλοῦ δὲν εἶνε οὔτε ἄνετος σίτησις ἐν πρυτανείῳ, οὔτε ἄστυλον τῶν ναυαγησάντων ἐν ἄλλοις ἐπιγγέλμασιν. Ὅταν ὁ διδάσκαλος ἐπιδιώκῃ ἐν τῇ θέσει μόνον ὕλικὰς ὠφελείας καὶ κέρδη, ἀμέσως θὰ δυσχερευθῇ καὶ θὰ καταπέσῃ ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς θέσεως δημοδιδασκαλοῦ εἰς τὴν ἀπλοῦ γραμματοκαπηλοῦ. Ὅταν δὲ ἀφροσιῶται εἰς τὸ ἔργον, δὲν θὰ λείψῃ εἰς αὐτὸν ἡ ἀρανὴς μὲν, ἀλλ' ἀνεκτίμητος ἀμοιβῆ τῆς τὴν εὐχαρίστησιν ἐν ἑαυτῇ εὐρισκουσῆς συνειδήσεως.

ΣΗΜ. 2 Κατὰ Γυιζῶτων Ὁ δημοδιδάσκαλος εἶνε ἀνὴρ, ὁποῖος πρέπει νὰ γινώσκῃ πλεῖω ἢ ὅσα διδάσκει, ἵνα διδάσκῃ αὐτὰ μετὰ νοημοσύνης καὶ χάριτος ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ζῇ ἐν ταπεινῷ κυκλῷ ἐνεργείας, καὶ ὅμως νὰ ἔχῃ μεγάλην ψυχὴν. ἵνα τηρῇ ἐκείνην τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν φρονιμάτων καὶ δὴ καὶ τῆς συμπεριφορᾶς, ἀνευ τῶν ὁποίων οὐδέποτε θὰ ἐλύσῃ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν οἰκογενειῶν ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἔχῃ σπάνιον χρᾶμα πραύτητος καὶ σταθερότητος, διότι ἴσταται ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωσίᾳ ταπεινότερον ἢ ἄλλοι, καὶ ὅμως δὲν πρέπει νὰ γείνη ἐξηυτελισμένος δοῦλος οὐδενός· ὁ ὁποῖος δίδει εἰς πάντας παράδειγμα, πάντας ὑπηρετεῖ διὰ συμβουλῆς ὁ ὁποῖος πρὸ πάντων δὲν ζητεῖ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς τάξεως αὐτοῦ, εὐχαριστεῖται ἐν αὐτῇ· διότι πράττει ἐν αὐτῇ τὸ ἀγαθόν, ἔχων τὴν ἀπόφασιν νὰ ζῆσῃ καὶ ἀποθάνῃ ἐν τῇ τῆς κατωτέρας σχολῆς ὑπηρεσίᾳ ἣτις εἶνε δι' αὐτὸν λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων.

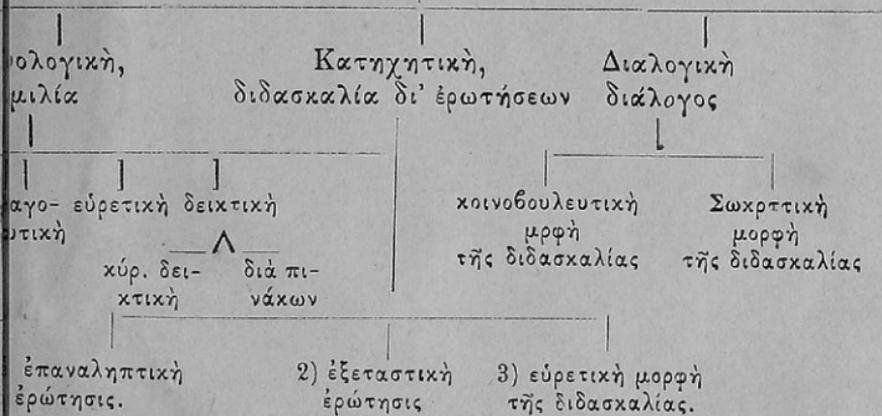
Σ

ΜΕΘΟΔΩΝ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

Μορφή τῆς διδασκαλίας.

ὡς διάταξις τῆς ὁμιλίας

ἰδεώδους ὅλου.
 τῆς ἐννοίας·
 ὁδὸς συνθετικὴ
 μέθοδος·
 γωγικὴ μέθοδος.

καὶ μορφή τῆς διδασκαλίας.

024000018146

14.000/99

